

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Спілки ректорів Європи, член національної спілки журналістів України, перший віце-президент Спілки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Саввов Іван Антонович, заступник головного редактора, Член ради директорів, Оксфордський Академічний Союз

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Андрющенко Катерина Анатоліївна, професор кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», доктор економічних наук, Відмінник освіти України

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бацаур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Войтович Радмила Василівна, в. о. ректора ІПК ДСЗУ, д-р наук з державного управління, професор

Воронкова Таїсія Євгенівна, професор кафедри бізнес-економіки Київського національного університету технологій та дизайну, к-т екон. наук

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІБ банка, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, академік НАПН України, Заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Даций Олександр Іванович, д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Козловський Сергій Володимирович, професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету ім. В. Стуса (м. Вінниця), д-р екон. наук, професор

Крикій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник народної освіти України

Кулків Петро Мусійович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2х державних премій в галузі науки та техніки, Заслужений працівник освіти України

Курко Микола Несторович, ректор МАУП, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, Заслужений юрист України

Кучменко Єліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці КНЕУ, д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Мігус Ірина Петрівна, головний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту, д-р екон. наук, професор

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри публічного управління та адміністрування ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, д-р екон. наук, професор, ІПК ДСЗУ

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Ольшанська Олександра Володимирівна, декан факультету економіки та бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Осадча Наталія Вікторівна, д-р екон. наук, професор

Паталія Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Пяківська Марія Станіславівна, начальник відділу статистики та прогнозування Київського обласного центру зайнятості

Радиш Ярослав Федорович, д-р наук з державного управління, професор

Розпугатенко Іван Васильович, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, Заслужений діяч науки і техніки України

Седих Юрій Іванович, Президент Товариства Дружби «Україна - Болгарія», Член Української Ради Миру, академік, доктор філософії, Почесний доктор права, професор

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Черкасов Андрій Володимирович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, доцент

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президенті України, д-р наук з державного управління, професор

Шیان Дмитро Вікторович, завідувач кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, д-р екон. наук, професор

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

*Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості*

України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
ІПК ДСЗУ 25.10.18 р.

Підписано до друку 25.10.18 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22,9.
Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2510/3.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 10/2018

Економічна
наука

<u>Мельник О. Г., Агамів М. Є., Тогощук А. В.</u> Історія розвитку митної системи України: ключові проблеми та здобутки в умовах європейської інтеграції	4
<u>Двуліп З. П., Наумчук С. І.</u> Контент-маркетинг як інструмент успішного функціонування вітчизняних компаній	10
<u>Серега С. А.</u> Методологічні основи категорії "розвиток": філософський аспект	14
<u>Разінькова М. Ю.</u> Сучасні тенденції розвитку міжнародних економічних відносин та туризму	23
<u>Прус Н. В., Савченко Н. Г.</u> Підходи до управління фінансовими ресурсами в контексті реформування системи охорони здоров'я України	27
<u>Василенко О. А., Василенко Л. О., Жукова О. Г.</u> Економічне обґрунтування схем знешкодження хромовмістних стічних вод гальванокоагуляцією	33
<u>Погік І. І., Білецька Г. М., Ковтунович Н. Л.</u> Нормативно-правове забезпечення електронного аудиту в Україні: сучасний стан та перспективи	37
<u>Шевчук С. В.</u> Аналіз теоретико-методологічних підходів визначення поняття "митні інтереси"	42
<u>Гринь Є. Л., Степаненко С. В.</u> Напрями підвищення ефективності здійснення організаційних змін на підприємствах сільськогосподарського машинобудування	49
<u>Чуприна Ю. А.</u> Раціоналізація механізмів інтеграції будівельних холдингів до складу регіонального кластеру	54
<u>Соколовська В. В., Іванченко Г. В.</u> Мотивація співробітників на основі теорії поколінь: теоретичний підхід	58
<u>Савенко В. І., Висоцька Л. М., Фегоренко С. В.</u> Боротьба з корозією металів екологічно чистими засобами	63
<u>Андрєєв М. А.</u> Фінансування виробництва інтелектуальних продуктів як прогресивна форма державних інвестицій	68
<u>Василенко О. І.</u> Проблеми розвитку ринку освітніх послуг вищих навчальних закладів аграрної освіти в Україні	72
<u>Хахула Б. В.</u> Теоретичні основи функціонування і розвитку агропродовольчих ринків в умовах посилення глобалізаційних процесів	76
<u>Имамкулиева Г. С.</u> Структура механізму стимулювання інвестицій в основний капітал в обробляючій промисловості	81
<u>Фурсіна Н. А.</u> Еволюція розвитку збройних сил та концепцій воєн	86
<u>Бойко Т. П.</u> Оцінка акцій аграрних компаній на основі концепції повної вартості	91
<u>Демиденко В. І.</u> Перспективи розвитку спрощеної системи оподаткування малого підприємництва в Україні	96
<u>Салоїг С. В.</u> Оцінювання ефективності організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою підприємств точного машинобудування	101
<u>Наливайко Д. В.</u> Страховання майна в умовах економічних перетворень	106
<u>Хоружий Д. Г.</u> Регулювання та нагляд за діяльністю банків зарубіжних країн	110

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 10/2018

Economy

<u>Melnyk O., Adamiv M., Todoshchuk A.</u>	
THE HISTORY OF UKRAINIAN CUSTOMS SYSTEM DEVELOPMENT: KEY PROBLEMS AND ACHIEVEMENTS IN TERMS OF EUROPEAN INTEGRATION	4
<u>Dvulit Z., Naumchuk S.</u>	
CONTENT-MARKETING AS AN INSTRUMENT FOR THE SUCCESSFUL OPERATION OF DOMESTIC COMPANIES	10
<u>Seheda S.</u>	
METHODOLOGICAL BASIS OF "DEVELOPMENT" CATEGORY: PHILOSOPHICAL ASPECTS	14
<u>Razinkova M.</u>	
MODERN TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS AND TOURISM	23
<u>Prus N., Savchenko N.</u>	
APPROACHES TO MANAGING FINANCIAL RESOURCES IN THE CONTEST OF UKRAINE'S HEALTH PROTECTION SYSTEM REFORM	27
<u>Vasilenko O., Vasilenko L., Zhukova O.</u>	
ECONOMIC SUBSTANTIATION OF SCHEMES OF NEUTRALIZATION OF CHROMIUM-CONTAINING WASTEWATER BY GALVANO-COAGULATION	33
<u>Podik I., Biletskaya A., Kovtunovych N.</u>	
REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR ELECTRONIC AUDITING IN UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS	37
<u>Shevchuk S.</u>	
ANALYSIS OF THEORETICAL METHODOLOGICAL APPROACHES OF DEFINITION OF THE CONCEPT "CUSTOM INTERESTS"	42
<u>Gryn E., Stepanenko S.</u>	
TRENDS OF ORGANIZATIONAL CHANGES EFFECTIVENESS IMPROVEMENT IN AGRICULTURAL MACHINE BUILDING ENTERPRISES	49
<u>Chupryna Iu.</u>	
RATIONALIZATION OF THE MECHANISMS OF INTEGRATION OF CONSTRUCTION HOLDINGS INTO A REGIONAL CLUSTER	54
<u>Sokolovska V., Ivanchenko H.</u>	
MOTIVATION OF EMPLOYEES BASED ON THE THEORY OF GENERATIONS: A THEORETICAL APPROACH	58
<u>Savenko V., Vysotskaya L., Fedorenko S.</u>	
THE FIGHT AGAINST CORROSION OF METALS BY ENVIRONMENTALLY FRIENDLY MEANS	63
<u>Andreev M.</u>	
FINANCING THE PRODUCTION OF INTELLECTUAL PRODUCTS AS A PROGRESSIVE FORM OF PUBLIC INVESTMENT	68
<u>Vasylenko O.</u>	
THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SERVICES MARKET OF AGRICULTURAL EDUCATIONAL INSTITUTION IN UKRAINE	72
<u>Khahula B.</u>	
THEORETICAL BASES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF AGRO-FOOD MARKETS IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION PROCESSES STRENGTHENING	76
<u>Imamquliyeva G.</u>	
STRUCTURE STIMULATION OF INVESTMENT IN MAIN CAPITAL FOR MANUFACTURING INDUSTRY	81
<u>Fursina N.</u>	
EVOLUTION OF THE DEVELOPMENT OF THE ARMED FORCES AND THE CONCEPTS OF WARS	86
<u>Boiko T.</u>	
ESTIMATION OF SHARES OF AGRARIAN COMPANIES ON THE BASIS OF THE TOTAL VALUE CONCEPT	91
<u>Demydenko V.</u>	
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF A SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM FOR SMALL BUSINESSES IN UKRAINE	96
<u>Saloid S.</u>	
EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF EXCITABLE MACHINE BUILDING ENTERPRISES	101
<u>Nalyvaiko D.</u>	
PROPERTY INSURANCE IN CONDITIONS OF ECONOMIC TRANSFORMATION	106
<u>Khoruzhyi D.</u>	
REGULATING AND OVERSEEING THE ACTIVITIES OF FOREIGN BANKS	110

О. Г. Мельник,

д. е. н., професор, завідувач кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

М. Є. Адамів,

к. е. н., доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

А. В. Тодошук,

к. е. н., доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.4

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗДОБУТКИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ¹

O. Melnyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department of Foreign Economic and Customs Activity, Lviv Polytechnic National University, Lviv

M. Adamiv,

Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor of Department of Foreign Economic and Customs Activity, Lviv Polytechnic National University, Lviv

A. Todoshchuk,

Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor of Department of Foreign Economic and Customs Activity, Lviv Polytechnic National University, Lviv

THE HISTORY OF UKRAINIAN CUSTOMS SYSTEM DEVELOPMENT: KEY PROBLEMS AND ACHIEVEMENTS IN TERMS OF EUROPEAN INTEGRATION

У статті обгрунтовано актуальність огляду історії становлення митної системи суверенної України задля визначення ключових проблем і перспектив розвитку митної сфери в умовах європейської інтеграції. Виокремлено чотири ключові етапи розвитку національної митної системи з моменту проголошення незалежності України до сьогодні за організаційно-структурним підходом, що ґрунтується на розмежуванні функціонування Державного митного комітету України, Державної митної служби України, Міністерства доходів і зборів України та Державної фіскальної служби України. Змістовно проаналізовано кожен виокремлений етап в історії розвитку національної митної системи, ідентифіковано ключові проблеми та переваги функціонування митних органів України на кожному із етапів. Доведено необхідність започаткування нового п'ятого етапу розвитку митної системи України, що репрезентуватиме масштабне реформування митної сфери та виведення її із стану зтяжної стагнації на якісно новий етап розвитку.

On the basis of studying and analyzing the history of customs system development in the conditions of independent Ukraine, four key stages were identified according to the organizational and structural principle. In particular, the first stage of national customs system development in the conditions of a sovereign state is connected with the creation and functioning of the State Customs Committee of Ukraine (1991—1996). The second stage can be identified with the activity of the State Customs Service of Ukraine (1996—2012). The next third stage in the history of national customs system development concerns the functioning of customs authorities within the structure of the Ministry of Revenues and Collections of Ukraine (2012—2014). The last fourth stage is

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф83/81-2018.

connected, first of all, with the reorganization of the Ministry of Revenues and Collections into the State Fiscal Service of Ukraine, which includes customs authorities (from 2014 to the present). It was found that the first stage in the history of customs development of independent Ukraine was characterized by significant problems associated with the withdrawal of Ukraine from the USSR, the formation of an independent state and the national economy transition from the administrative-command type to the market model. In spite of difficult circumstances, this period reflected the first positive changes in the national customs system development on the basis of strengthening its key functions. At the second stage there was a qualitative improvement of the customs authorities' organizational structure and the active development of international customs cooperation. It was determined that the third stage became a critical turning point, which led to the gradual destruction of the national customs system in the context of the tax and customs union. The fourth stage was a continuation of the previous stage and only deepened the unwarranted prioritization of the fiscal function, the abandonment of security, protection, service, control and regulatory functions, as well as international customs cooperation. Such tendencies are ungrounded in the conditions of European integration and necessitate the launch of a new fifth stage of Ukrainian customs system development, which will represent a large-scale reform of the customs sphere and bring it from a state of prolonged stagnation to a qualitatively new development stage.

Ключові слова: митна система, митні органи, митна історія, митний досвід, митні реформи, європейська інтеграція.

Key words: customs system, customs authorities, customs history, customs experience, customs reforms, European integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проголошення суверенності України та становлення її як незалежної держави зумовило необхідність здійснення кардинальних трансформацій в усіх сферах. Першочерговим завданням стала побудова цілісної нової структури компетентних органів влад, котрі б були спроможні самостійно та ефективно управляти відповідними напрямками їхньої діяльності. Митна сфера була і залишається одним із ключових векторів функціонування держави щодо забезпечення національної безпеки та економічних інтересів країни, її територіальної цілісності, захисту населення та розвитку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Означені завдання є первинними базовими засадами розвитку незалежної країни, що спричинило нагальну потребу у побудові ефективної національної митної системи.

З моменту проголошення незалежності Україна перебувала на різних етапах розвитку в умовах дії глобальних і національних викликів, що значною мірою визначило її сучасний стан. Аналогічно й у митній сфері під впливом численних зовнішніх і внутрішніх факторів відбувались масштабні різноаспектні перетворення. Таким чином, задля формування якісного комплексного бачення сучасного стану національної митної системи, з'ясування її наявних проблем і перспектив розвитку доцільно проаналізувати історію становлення вітчизняної митниці. Це дасть змогу визначити переваги і недоліки різних етапів розвитку митних органів України, ідентифікувати ключові проблеми та проаналізувати фактори впливу, що спричинили таку ситуацію. Результати цього дослідження забезпечуватимуть можливість більш глибоко обґрунтувати чинний стан національної митної системи, передумови його формування та пріоритети подальшого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Значна когорта учених при дослідженні історії розвитку митної справи України умовно виокремлює шість послідовних етапів [1; 2]:

I етап — докиївський період (V ст. до н.е. — VIII ст. н.е.);

II етап — період Київської Русі та монголо-татарського панування (XI—XVII ст.);

III етап — період запорізького козацтва — Гетьманщини (XVI ст. — перша половина XVIII ст.);

IV етап — період входження українських земель до Російської імперії (кінець XVIII ст. — початок XX ст.);

V етап — період перебування України у структурі СРСР (1917—1991 рр.);

VI етап — період становлення незалежності України та розвитку суверенної держави (1991 р. — дотепер).

Слід зазначити, що у контексті реформування митної системи України в умовах європейської інтеграції найбільш репрезентативним в історії розвитку митної справи є останній вищезазначений етап. Це логічно зумовлено тим, що лише у цей період міг бути започаткований євроінтеграційний вектор розвитку України та гармонізації її митної сфери із європейськими принципами. Таким чином, у межах дослідження свідомо не було взято до уваги перші п'ять вищезазначених етапів розвитку митної справи в Україні, а ретельно розглянуто саме останній шостий період, котрий є найбільш репрезентативним для аналізування ретроспективних, сучасних та перспективних євроінтеграційних тенденцій розвитку національної митної системи.

ЦІЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зважаючи на усе вищевикладене, цілями подальшого дослідження є ретельне вивчення та аналізування історії розвитку національної митної системи з моменту проголошення суверенності України задля визначення ключових проблем і здобутків, які визначають сучасний стан митної сфери та перспективи її розвитку в умовах європейської інтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історія вітчизняної митниці незалежної України розпочинається із реорганізації Управління державного митного контролю при Раді Міністрів УРСР та утворення на його основі Державного комітету митного контролю України відповідно до постанови Кабінету Міністрів Української РСР "Про порядок реалізації Закону УРСР "Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР" № 12 від 24 травня 1991 р. [3]. Незабаром Указом Президента України № 1 від 11 грудня 1991 р. [4] було створено Державний митний комітет України, котрий фактично стає першим центральним органом державної виконавчої влади у митній сфері, підпорядковуючись Кабінету Міністрів України. Слід зауважити, що цей

Указ, незважаючи на подальшу ліквідацію Комітету, є й досі чинним відповідно до інформації офіційного сайту законодавства України.

Діяльність Державного митного комітету України регулювалась однойменним Положенням, затвердженим Указом Президента України № 73/95 від 20 січня 1995 р. [5]. Зокрема у цьому Положенні було визначено організаційну структуру управління Комітету, його завдання та функції. Так, ключові завдання Державного митного комітету України були пов'язані, насамперед, із забезпеченням економічної безпеки країни, розвитком міжнародного співробітництва, активізацією зовнішньоекономічної діяльності, боротьбою із контрабандою, удосконаленням митних процедур, захистом населення, контролюванням за дотриманням законодавства. Слід зауважити, що у структурі завдань Комітету чітко простежується міжнародний вектор розвитку митної системи України та її гармонізації із міжнародними митними стандартами. Крім того, варто зазначити й про пропорційну наявність усіх рівноважливих базових функцій митниці, що відображають її безпекову, захисну, сервісну та контрольно-регулюючу складові.

Після розпаду СРСР митна система України успадкувала 26 митниць, котрі були розміщені в орендованих приміщеннях, та 49 митних постів. Станом на 1991 р. чисельність працівників митних органів складала близько 2,5 тисяч осіб. Логічно, що в умовах становлення молодої держави ключовими проблемами на той час були відсутність розробленої якісної нормативно-правової бази, кваліфікованих та досвідчених фахівців, розвиненої мережі місцевих митних органів, належного матеріально-технічного забезпечення, що значною мірою стримувало розвиток зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Крім того, в умовах розпаду СРСР кордони із пострадянськими державами перетворились на умовні межі, що не відповідало економічним інтересам України. За наявності таких проблем значною мірою зросли загрози незаконної торгівлі небезпечними та шкідливими товарами, різних видів шахрайства та контрабанди на кордоні тощо [6—7].

Таким чином, в умовах проголошення незалежності України виникла нагальна необхідність у масштабній розбудові національної митної системи, котра б сприяла становленню ринкової економіки в державі, зміцнювала її економічну конкурентоспроможність на державному та міжнародному рівні, забезпечувала національну безпеку та територіальну цілісність. При цьому розвиток національної митної системи повинен був відбуватись на засадах впровадження прогресивних митних технологій та інструментів, врахування кращого зарубіжного митного досвіду, гармонізації із міжнародними митними принципами та стандартами. Проте, слід зазначити, що реалізація таких завдань ускладнювалась з огляду на перехідний етап розвитку держави та її економіки, існування кризових явищ, відсутність належного ресурсного забезпечення.

Вирішення означених проблем було законодавчо врегульовано у першому Митному кодексі України № 1970-ХІІ від 12 грудня 1991 р. [8] та Законі України "Про митну справу" № 1262-ХІІ від 25 червня 1991 р. [9]. Відповідно до положень Кодексу національна митна політика була спрямована на формування ринкової економіки та активізацію зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Для реалізації такої політики у 1992 р. було проведено масштабну реорганізацію структури управління митних органів, а саме: впродовж року практично вдвічі збільшено кількість митниць (з 26 до 52), митних постів (зі 111 до 225), митних працівників (з 3997 до 6131 осіб). У наступному 1993 р. було утворено лише 13 митниць та 20 митних постів [6—7]. Ще одним важливим нормативно-правовим документом, котрий визначив засади митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, став Закон Ук-

раїни "Про єдиний митний тариф" № 2097-ХІІ від 5 лютого 1992 р. [10].

У 1994 р. відбуваються істотні зміни в організаційній структурі управління митних органів, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 465 від 8 липня 1994 р. [11] ґрунтувались на утворенні 8 територіальних митних управлінь (Дніпропетровське, Західне, Карпатське, Кримське, Південне, Південно-Східне, Східне та Центральне), які підпорядковувались Державному митному комітету України. Кожне територіальне управління було окремою юридичною особою та здійснювало контроль за діяльністю від 5 до 15 митниць. Така реорганізація дала змогу удосконалити ієрархію рівнів управління митних органів (територіальні митні управління перебували у підпорядкуванні Державного митного комітету України, а митниці були підконтрольні митним управлінням), оптимізувати розподіл функціонального навантаження між митними органами різних рівнів, покращити управління роботою митниць та пунктів пропуску на місцях.

Діяльність Державного митного комітету України можна виокремити в перший етап розвитку національної митної системи в умовах функціонування суверенної держави (1991—1996 рр.). Цей етап став переломним моментом у загальній митній історії, оскільки відображає формування та функціонування незалежного органу влади, котрий самостійно ухвалює рішення щодо побудови та розвитку митної системи. Не зважаючи на існування чималої кількості різноаспектних проблем, пов'язаних, насамперед, із переходом вітчизняної економіки від адміністративно-командного типу до ринкової моделі, митна система поступово розвивалась, видозмінювалась та набувала нових якісних рис, притаманних європейським митним органам. Насамперед, варто зазначити, що на цьому етапі були прийняті базові законодавчі акти (Митний кодекс України, Закон України "Про митну справу", Закон України "Про єдиний митний тариф" [8—10]), котрі визначали та регулювали засади митної справи в Україні. Крім того, був закладений вектор міжнародного митного співробітництва, в межах якого започатковано роботу щодо гармонізації національної митної системи із європейськими митними принципами і стандартами. У цей період Україна приєдналась до Всесвітньої митної організації та низки ключових міжнародних конвенцій, що дало змогу зміцнити міжнародні митні позиції держави. Також слід зазначити про якісні організаційні зміни у структурі управління митних органів, що стосувались виокремлення територіальних митних управлінь. Такий підхід дав змогу покращити ієрархію рівнів управління митних органів, оптимізувати розподіл функціонального навантаження між митними органами різних рівнів, зміцнити контроль на місцях. У боротьбі із контрабандою важливу роль відіграло надання права працівникам митних органів на здійснення оперативно-розшукової діяльності. Таким чином, можна стверджувати, що робота митних органів на цьому етапі ґрунтувалась на реалізації ключових функцій — безпекової, захисної, сервісної та контрольно-регулюючої.

Згадана вище реформа щодо виокремлення територіальних митних управлінь тривала близько двох років, оскільки згідно із Указом Президента України "Про Державну митну службу України" № 1145/96 від 29 листопада 1996 р. [12] було створено новий однойменний центральний орган виконавчої влади у митній сфері на базі Державного митного комітету України. Таким чином відбулась кардинальна реорганізація структури управління митних органів та перехід з територіального на регіональний принцип. Ключовим завданням Державної митної служби України було визначено захист економічних інтересів держави.

Відповідно до Наказу Державної митної служби України "Про створення регіональних митниць та митниць Державної митної служби України" № 564 від 20 грудня

1996 р. [13] було ліквідовано територіальні митні управління та утворено регіональні митниці, які здійснювали контроль за роботою підпорядкованих їм митниць. Зокрема за регіональним принципом було утворено такі митниці: Київська регіональна митниця, Західна регіональна митниця, Карпатська регіональна митниця, Чорноморська регіональна митниця, Кримська регіональна митниця, Донбаська регіональна митниця, Східна регіональна митниця, Полтавська регіональна митниця, Дніпровська регіональна митниця. Також було створено чотири митниці прямого підпорядкування: Київську спеціалізовану митницю, Бориспільську митницю, Севастопольську митницю та Центральну спеціалізовану митницю. У зв'язку із реорганізацією структури управління митних органів та зміною їх функціонального навантаження у 1996 р. зменшилась кількість митниць із 69 до 55 одиниць та митних постів із 268 до 199 одиниць [6—7].

Варто зазначити, що у період функціонування Державної митної служби України було створено Оперативну митницю у 1999 р., котра вперше почала реалізовувати окремі функції управління митними ризиками та завдання інформаційно-аналітичного характеру. Крім того, працівники Оперативної митниці зобов'язані були здійснювати контроль за митними правопорушеннями. У 2003 р. на її основі було створено Центральне бюро аналізу ризиків та аудиту Державної митної служби України. Ключові завдання працівників цього Бюро були пов'язані із підвищенням рівня легальності міжнародної торгівлі та спрощенням митних процедур для законотворчих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на засадах застосування сучасних інформаційних технологій та методів аналізу ризиків і аудиту під час реалізації митного контролю [7].

Слід зауважити, що у 2005 р. регіональні митниці були ліквідовані, тоді як вже у 2006 р. було відновлено рішення про їхнє функціонування, однак у меншій кількості та з обмеженими повноваженнями щодо контролю за роботою підпорядкованих митниць. Так, станом на 2006 р. було створено лише п'ять регіональних митниць: Центральну, Західну, Східну, Кримську та Південну регіональні митниці. Варто зазначити, що у 2008 р. знову було прийнято рішення про припинення діяльності регіональних митниць [7].

В історії розвитку національної митної системи 2010 р. характеризувався організаційними змінами, що передбачали зменшення кількості митниць з 46 до 27 одиниць та приведення структури митних органів у відповідність до адміністративно-територіального поділу України. Такі зміни відображали наявність митниці в кожній області держави та окремо в м. Києві, м. Севастополі, Автономній Республіці Крим [7].

Відповідно до Положення про Державну митну службу України, затвердженого Указом Президента України № 582/2011 від 12 травня 2011 р. [14] діяльність центрального органу виконавчої влади у митній сфері координувалась Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. При цьому Державна митна служба втратила повноваження щодо формування державної політики у галузі митної справи, а лише мала право вносити пропозиції у цій сфері. Крім того, Голова Державної митної служби України лише виносив на розгляд проекти нормативно-правових документів у митній сфері, натомість ухвалення законодавчих актів належало до компетенції Міністерства фінансів. Варто зауважити, що відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу" № 4652-VI від 13 квітня 2012 р. [15] органам державної митної служби, які ведуть боротьбу із контрабандою, надано право на здійснення оперативно-розшукової діяльності. Такі зміни дали змогу значною мірою посилити боротьбу з контрабандою на засадах зміцнення взаємодії митних і правоохоронних органів та оперативного обміну інформацією у цій сфері.

Другий етап розвитку митної системи України можна ототожнити із функціонуванням Державної митної служби України (1996—2012 рр.). Варто зазначити, що цей період характеризувався удосконаленням організаційної структури управління митних органів на засадах переорієнтації із територіального на регіональний принцип, запровадженням елементів управління митними ризиками, покращенням інформаційно-аналітичної роботи у митній сфері, посиленням митного контролю та боротьби із контрабандою, подальшим розвитком міжнародного напрямку роботи митних органів та наближенням митного законодавства до європейських стандартів.

На підставі Указу Президента України "Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади" № 726/2012 від 24 грудня 2012 р. [16] було утворено Міністерство доходів і зборів, яке створювалося шляхом реорганізації Державної митної служби України та Державної податкової служби України. Очевидно, що така реформа першочергово була спрямована на пріоритетизацію фіскальної функції задля нарощення обсягів надходжень до державного бюджету. При цьому чимало науковців та практиків вбачають у цьому реорганізаційному кроці не лише цілі, пов'язані із розвитком фіскальної чи митної сфери, але й політичний підтекст, що, звісно, затримало ключові пріоритети та не могло негативно не вплинути на них.

Слід зазначити, що практика об'єднання та успішного функціонування митної та податкової служби існує у низці європейських держав (Данія, Естонія, Угорщина, Ірландія, Латвія, Португалія, Іспанія, Румунія, Словаччина, Словенія та ін.), однак для України така реформа призвела до глибокої адміністративно-інституційної кризи, наслідки котрої й дотепер негативним руйнівним чином визначають функціонування національної митної системи.

В організаційно-структурному аспекті усі підрозділи Державної митної служби об'єднали у Департамент митної справи при Міністерстві доходів і зборів. При цьому майже вдвічі було зменшено чисельність митного персоналу, що на той час становила близько 130 ос. Таке скорочення істотно звужувало функціональні можливості митних працівників, спричинило зростання навантаження на митний персонал та не забезпечувало належне виконання необхідного обсягу завдань щодо реалізації митної політики. Слід зауважити, що на фоні такого необґрунтованого скорочення структурні підрозділи колишньої Державної податкової служби були реорганізовані у понад 20 департаментів, котрі налічували близько 2 тисячі працівників. Варто також зазначити, що регіональні митниці були підпорядковані не Департаменту митної справи, а міністру доходів і зборів [7]. Таким чином, можемо стверджувати, що така організаційно-структурна реформа характеризувалась вагомими недоліками, що призвели, насамперед, до втрати кадрового потенціалу у митній сфері, занепаду професійної складової митних працівників та поступового регресу національної митної системи.

У функціональному аспекті об'єднана реформа також відображала чималі проблеми. Передусім, слід зазначити, що фіскальна функція для багатьох органів виконавчої влади, в тому числі й для митниці, є похідною функцією. Таке твердження обґрунтоване й у Митному кодексі ЄС та репрезентоване успішною практикою функціонування митних адміністрацій європейських держав. Натомість, в умовах об'єднання податкових і митних служб фіскальна функція повинна була стати пріоритетною для обох органів, що було цілком необґрунтовано.

Як зазначається у праці [7], функціональне об'єднання фіскальної та митної сфер було реалізоване за принципом конвергенції, що не забезпечувало можливості врахування специфіки митної діяльності. Так, реформа передбачала об'єднання усіх підрозділів аудиту попри

те, що податковий та митний аудит є цілком різними за змістовим наповненням і функціональним призначенням різновидами. За таких обставин не враховувалась специфіка митного аудиту як форми митного контролю, а не лише контролю за сплатою податків. Підозділи по боротьбі з контрабандою на кордоні були об'єднані із податковою міліцією, однак при цьому не було взято до уваги об'єктом контролю є товари, які переміщуються через кордон, а не порядок сплати податків. В організаційній структурі управління належним чином не був репрезентований важливий вектор функціонування митних органів — управління кордонами, що прямо не пов'язаний із фіскальною складовою. Отже, функціональний аспект об'єднання митної та податкової сфер призвів до руйнації ключових властивих функцій митної системи, пов'язаних, насамперед, із забезпеченням національної безпеки, захистом суспільства, боротьбою із контрабандою. В таких умовах відбулось зниження рівня ефективності митного контролю за переміщенням товарів через кордон та протидії шахрайським операціям, оперативності та якості митного обслуговування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, втрата робочих контактів із зарубіжними правоохоронними органами, занедбання митної інфраструктури на кордонах, тощо.

Таким чином, третій етап в історії розвитку митної системи України можна ототожнити із функціонуванням митних органів у структурі Міністерства доходів і зборів (2012—2014 рр.). Цей період став своєрідним поштовхом до початку занепаду митної сфери за різними напрямками, а особливо негативний вплив зумовило фактичне припинення міжнародного митного співробітництва. Це не забезпечувало можливостей для прогресивного розвитку національної митної системи, запровадження прогресивних митних технологій та інструментів, якісного удосконалення та гармонізації митного законодавства із міжнародними нормами, тощо. Реорганізація митної та податкової служб у Міністерство доходів і зборів України мала на меті зміцнити фіскальну функцію, однак такий захід відбувався в основному не за рахунок удосконалення податкового обслуговування, а посилення фіскального тиску на платників податків. Це підтверджується результатами дослідження Європейської бізнес-асоціації (ЕВА) впродовж ІV кварталу 2012 — I кварталу 2013 р., які зумовили істотне зниження податкового індексу України у цей період [17].

Міністерство доходів і зборів України функціонувало близько 2 років та відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 160 від 21 травня 2014 р. [18] було реорганізовано у Державну фіскальну службу України, діяльність якої координується Кабінетом Міністрів України. Як бачимо, така реформа не передбачала принципово якісних структурних та сутнісно-функціональних змін, натомість статус центрального органу виконавчої влади був понижений з Міністерства на Службу. Зазначені зміни лише поглибили адміністративно-інституційну кризу у митній сфері та призвели до стагнації розвитку національної митної системи. В таких умовах митні органи не спроможні якісно та належним чином виконувати власні специфічні функції. Чинна організаційна структура управління, що відображає об'єднання митної і податкової сфер у Державній фіскальній службі України, є немобільною, недостатньо адекватною та функціонально диверсифікованою, характеризується відсутністю стрижневої міцної управлінської вертикалі, належного рівня централізації управління, структурованої ієрархії рівнів управління, достатніх вертикальних і горизонтальних зв'язків між рівнями управління, чіткої керованості та визначеної відповідальності, оптимального функціонального навантаження, прозорості та об'єктивності при прийнятті рішень у митній сфері. Період із 2014 р. — дотепер можна виокремити у четвертий етап розвитку національної

митної системи, що пов'язаний, насамперед, із функціонуванням митних органів в структурі Державної фіскальної служби України.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

На підставі вивчення та аналізу історії розвитку митної системи в умовах незалежної України було виокремлено чотири ключові етапи за організаційно-структурним принципом. Зокрема, перший етап розвитку національної митної системи в умовах суверенної держави пов'язаний із створенням та функціонуванням Державного митного комітету України (1991—1996 рр.); другий етап можна ототожнити із діяльністю Державної митної служби України (1996—2012 рр.); третій етап в історії розвитку національної митної системи стосується функціонування митних органів у структурі Міністерства доходів і зборів України (2012—2014 рр.); четвертий етап пов'язаний, насамперед, із реорганізацією Міністерства доходів і зборів у Державну фіскальну службу України, до складу якої увійшли митні органи (2014 р. — дотепер). Було встановлено, що перший етап в історії розвитку митних органів незалежної України характеризувався вагомими проблемами, пов'язаними із виходом України зі складу СРСР, становленням самостійної держави та переходом вітчизняної економіки від адміністративно-командного типу до ринкової моделі. Не зважаючи на складні обставини, цей період відображав перші позитивні зрушення у розвитку національної митної системи на засадах зміцнення її ключових функцій. На другому етапі відбулось якісне удосконалення організаційної структури управління митних органів та активний розвиток міжнародного митного співробітництва. Визначено, що третій етап став критично переломним періодом, що призвів до поступової руйнації національної митної системи в умовах об'єднання податкової та митної сфери. Четвертий етап став продовженням попереднього етапу та лише поглибив необгрунтовану пріоритетизацію фіскальної функції, занедбання безпекової, захисної, сервісної, контрольно-регулюючої функцій, а також міжнародного митного співробітництва. Такі тенденції є необгрунтованими в умовах європейської інтеграції та обумовлюють необхідність започаткування нового п'ятого етапу розвитку митної системи України, що репрезентуватиме масштабне структуроване та системне реформування митної сфери та виведення її із стану затяжної стагнації на якісно новий етап розвитку.

Перспективами подальших досліджень є поглиблене аналізування законодавчої бази щодо реформування національної митної системи, що дасть змогу ідентифікувати ключові переваги та недоліки нормативно-правового забезпечення митної сфери на різних етапах розвитку митних органів та стане обгрунтованою основою для удосконалення чинного митного законодавства України в умовах європейської інтеграції.

Література:

1. Історія митної діяльності: Україна в європейському контексті : наукове видання / Авт. кол.: К.М. Колесников (керівник авторського колективу), Д. В. Архирейський, О.О. Дячок, О.В. Морозов, С.В. Шуляк та ін. — О.: Пласко, 2010. — 541 с.
2. Дубініна А.А. Митна справа: підручник / А.А. Дубініна, С.В. Сорокіна, О.І. Зельніченко. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 320 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів Української РСР "Про порядок реалізації Закону УРСР "Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР" № 12 від 24 травня 1991 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/12-91-%D0%BF>

4. Указ Президента України "Про утворення Державного митного комітету України" № 1 від 11 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1/91>

5. Положення про Державний митний комітет України, затверджене Указом Президента України № 73/95 від 20 січня 1995 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73/95>

6. Ченцов В. Особливості еволюції управлінської структури Державної митної служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02\(2\)/Chentsov.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)/Chentsov.pdf)

7. Саварець А. Український та зарубіжний досвід побудови митних органів: рекомендації для сучасної України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://radakmu.org.ua/uploads/file/-/tfd_pp_comments_final.pdf

8. Митний кодекс України № 1970-ХІІ від 12 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12>

9. Закон України "Про митну справу" № 1262-ХІІ від 25 червня 1991 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-12>

10. Закон України "Про єдиний митний тариф" № 2097-ХІІ від 5 лютого 1992 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2097-12>

11. Постанова Кабінету Міністрів України "Про створення територіальних митних управлінь" № 465 від 8 липня 1994 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-94-%D0%BF>

12. Указ Президента України "Про Державну митну службу України" № 1145/96 від 29 листопада 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96>

13. Наказ Державної митної служби України "Про створення регіональних митниць та митниць Державної митної служби України" № 564 від 20 грудня 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart85/inx85769.htm>

14. Положення про Державну митну службу України, затверджене Указом Президента України № 582/2011 від 12 травня 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582/2011>

15. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу" № 4652-VI від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17>

16. Указ Президента України "Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади" № 726/2012 від 24 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2012>

17. Офіційний сайт Європейської бізнес-асоціації (ЕВА) в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eba.com.ua/>

18. Постанова Кабінету Міністрів України "Про утворення Державної фіскальної служби" № 160 від 21 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-%D0%BF>

References:

1. Kolesnykov, K.M. Arkhiereyskiy, D.V. Diachok, O.O. Morozov, O.V. and Shuliak, S.V. (2010), *Istoriia mytnoi diial'nosti: Ukraina v ievropejs'komu konteksti* [History of customs activity: Ukraine in the European context], Plasko, Odesa, Ukraine.

2. Dubinina, A.A. Sorokina, S.V. and Zelnichenko, O.I. (2010), *Mytna sprava* [Customs activity], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

3. Cabinet of Ministers of Ukrainian SSR (1991), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the procedure for implementing the Law of the USSR "On the list of ministries and other central bodies of state administration of the Ukrainian SSR", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/12-91-%D0%BF> (Accessed 29 September 2018).

4. President of Ukraine (1991), "Decree of the President of Ukraine "On the formation of the State Customs Committee of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1/91> (Accessed 30 September 2018).

5. President of Ukraine (1995), "Decree of the President of Ukraine "About Regulation on the State Customs Committee of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73/95> (Accessed 30 September 2018).

6. Chentsov, V. (2009), "Peculiarities of evolution of administrative structure of state customs service in Ukraine", [Online], available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02\(2\)/Chentsov.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)/Chentsov.pdf) (Accessed 22 August 2018).

7. Savarets, A. (2017), "Ukrainian and foreign experience of building customs authorities: recommendations for modern Ukraine", [Online], available at: http://radakmu.org.ua/uploads/file/-/tfd_pp_comments_final.pdf (Accessed 25 August 2018).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), "The Customs Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12> (Accessed 25 September 2018).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On customs activity", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-12> (Accessed 25 September 2018).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On a single customs tariff", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2097-12> (Accessed 25 September 2018).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (1994), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the formation of territorial customs offices", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-94-%D0%BF> (Accessed 26 September 2018).

12. President of Ukraine (1996), "Decree of the President of Ukraine "On the State Customs Service of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96> (Accessed 27 September 2018).

13. The State Customs Service of Ukraine (1996), "Order of the State Customs Service of Ukraine "On the creation of regional customs and customs of the State Customs Service of Ukraine", available at: <http://www.uazakon.com/document/spart85/inx85769.htm> (Accessed 28 September 2018).

14. President of Ukraine (2011), "Decree of the President of Ukraine "About Regulation on the State Customs Service of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582/2011> (Accessed 29 September 2018).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On amendments to certain legislative acts of Ukraine in connection with the adoption of the Criminal Procedural Code", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17> (Accessed 30 September 2018).

16. President of Ukraine (2012), "Decree of the President of Ukraine "On some measures to optimize the system of central executive authorities", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2012> (Accessed 28 September 2018).

17. The official site of European Business Association (EBA) in Ukraine (2018), available at: <https://eba.com.ua/> (Accessed 20 September 2018).

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the formation of the State Fiscal Service", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-%D0%BF> (Accessed 25 September 2018).

Стаття надійшла до редакції 22.10.2018 р.

З. П. Двуліт,

*д. е. н., доцент, професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності,
Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів*

С. І. Наумчук,

студентка 2 курсу магістратури,

Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.10

КОНТЕНТ-МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ УСПІШНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ КОМПАНІЙ

Z. Dvulit,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Foreign Trade and Customs, Lviv Polytechnic National University, Lviv*

S. Naumchuk,

student of 2nd year of magister, Lviv Polytechnic National University, Lviv

CONTENT-MARKETING AS AN INSTRUMENT FOR THE SUCCESSFUL OPERATION OF DOMESTIC COMPANIES

На сьогодні контент-маркетинг як інструмент маркетингових технологій потребує детального вивчення задля застосування його на вітчизняному ринку. Окрім цього, необхідно поширювати та здобувати навички застосування цього інструменту маркетингових технологій. Актуальним є дослідження сутності поняття контент-маркетингу, його основних складових та видів застосування. Відповідно до цього, у статті розглянуто актуальність застосування контент-маркетингу за сучасних умов. Також подано інформацію про роль та місце контент-маркетингу серед інших інструментів Інтернет-маркетингу. Запропоновано характеристику та опис основних правил створення та ведення якісного контенту для вітчизняних компаній. Надано статистичну інформацію щодо застосування контент-маркетингу зарубіжними маркетологами, зокрема представлені найпопулярніші технології Інтернет-маркетингу. У поданій статті наведено основні види контент-маркетингу. Отже, контент-маркетинг відіграє важливу та значну роль на сучасному ринку. Це підтверджується тим, що все більша кількість зарубіжних підприємств обирає стратегію контент-маркетингу. Нині інтенсивно використовуються різноманітні види контент-маркетингу такі, як-от: соціальна медія, блоги, відео- та фотоматеріали, різноманітні інтерактивні інструменти, подкасти та інші. У цьому дослідженні охарактеризовано основні інструменти контент-маркетингу, детально описані характеристики створення якісного контенту, які дозволяють бути конкурентоздатною компанією чи підприємцем, зацікавлюють та заохочують потенційних клієнтів, створюючи при цьому функціональний зворотній зв'язок. Перспективи подальших наукових розробок пов'язані з розробленням стратегій та рекомендацій щодо застосування різноманітних видів контент-маркетингу в практичну діяльність вітчизняних підприємств.

Today, content marketing, as an instrument of marketing technology, needs to be studied thoroughly in order to hide behind the domestic market. In addition, it is unnecessary to distribute and acquire the skills of using this marketing technology tool. Actual is the study of the essence of the concept of content marketing, its main components and types of hacking. According to this the article considers the relevance of the use of content marketing in modern conditions. Also, there is information about the role and place of content marketing among other Internet marketing tools. Offered features and description of the basic rules of creating and maintaining quality content for domestic companies is offered. Provided statistical information on the use of content marketing by foreign marketers is provided, and presented the most popular Internet marketing technologies. In this article is presented the main types of content marketing. So, content marketing plays an important and significant role in the modern market. This is confirmed by the fact that more and more foreign companies choose the content marketing strategy. Currently various kinds of content marketing are used extensively, such as: social media, blogs, video and photo materials, various interactive tools, podcasts, and more. This study describes the main

tools of content marketing, in detail describes the characteristics of creating quality content that allows to be a competitive company or entrepreneur, interested and encourage potential customers, while creating functional feedback. Prospects for further scientific developments are related to the development of strategies and recommendations for using different types of content marketing in the practical activities of domestic enterprises.

Ключові слова: контент-маркетинг, Інтернет-маркетинг, маркетингові технології, вітчизняні компанії, реклама.

Key words: content-marketing, Internet-marketing, marketing technologies, domestic companies, advertising.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні контент-маркетинг — рушійна сила ведення бізнесу, яка з кожним роком висуває все нові правила та вимоги. Значна кількість іноземних компаній активно застосовують контент-маркетинг, як стратегію функціонування діяльності організацій та зазначають його як пріоритетний напрям розвитку.

Зарубіжні маркетологи вважають, що рівень контент-маркетингу є запорукою конкурентоздатності фірм на ринку. Стрімкий розвиток Інтернету сприяє поширенню нових та цікавих, а головне необхідних інформаційних джерел, які власне накопичують у собі достовірний, чесний контент, що допомагає знайти відповіді на запитання та вирішити проблеми користувачів Інтернету. На противагу зарубіжному досвіду, відсоток застосування контент-маркетингу в Україні доволі низький. Передусім це пов'язано із браком інформації та практики застосування контент-маркетингу.

Вітчизняні підприємства не повністю ознайомлені, або ж не приділяють достатньої уваги на поширенні нового вже діючого інструмента ведення бізнесу, а саме — контент-маркетингу. Відтак вбачається потреба в інформуванні та розповсюдженні інформації щодо напрямів застосування контент-маркетингу, його складових та інструментів. Зазначимо, що дана технологія поширена у світі та активно впроваджується на українському ринку. Тому тема статті є актуальною та своєчасною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Нині найпоширенішим здобутком серед зарубіжних маркетологів за даною проблематикою є праці М. Стелзнера [1], які присвячені проблемам контент-маркетингу. Значний внесок у дослідження маркетингової сфери на основі Інтернет-технологій зробили М. Каплан, М. Хенлін [2]; С. Ілляшенко [3]; З. Двудіт, О. Онищенко [4]; С. Кузнецова [5]. В Україні в недостатній

кількості представлені наукові праці за такою проблематикою. Проте практичний розвиток сфери контент-маркетингу розширює свої межі, займає хороші позиції шляхом створення асоціацій та спілок маркетологів, систематичного проведення галузевих конференцій, вебінарів, тренінгів, лекцій та інших онлайн-заходів.

ЦІЛІ СТАТТІ

Серед основних цілей статті є:

- дослідження основних складових та детальний опис видів контент-маркетингу;
- представлення аналітики використання зарубіжного контент-маркетингу на основі статистичної інформації;
- здійснення систематизації характеристик основних правил створення успішного контенту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні у світі інтенсивно лідирує Інтернет-маркетинг, який уже декілька років послаблює так званий "паперовий маркетинг". Стрімкий розвиток технологій, ноу-хау, захоплення людства різноманітними гаджетами, спричиняє створення та поширення різноманітних технологій Інтернет-маркетингу. Контентна інформація може мати різну форму. Провідний маркетолог М. Стелзнер зазначав: "Наповнення контенту можна порівняти з пальним — звичайним і ракетним, а бізнес — із космічною ракетою, яка використовує це пальне" [1].

У 2017 році на платформі Smart Insights (середовище, метою якого є допомогти маркетологам досягти успіху в Інтернеті, поділившись порадами щодо найкращих практик та останніх розробок та інструментами) було проведено опитування серед 2352 респондентів, які повинні були обрати одну маркетингову тематику, яка, на їх думку, надасть найбільший позитивний вплив на збільшення продажів їхніми компаніями у цьому ж році [6]. Результати дослідження представлені на рисунку 1.

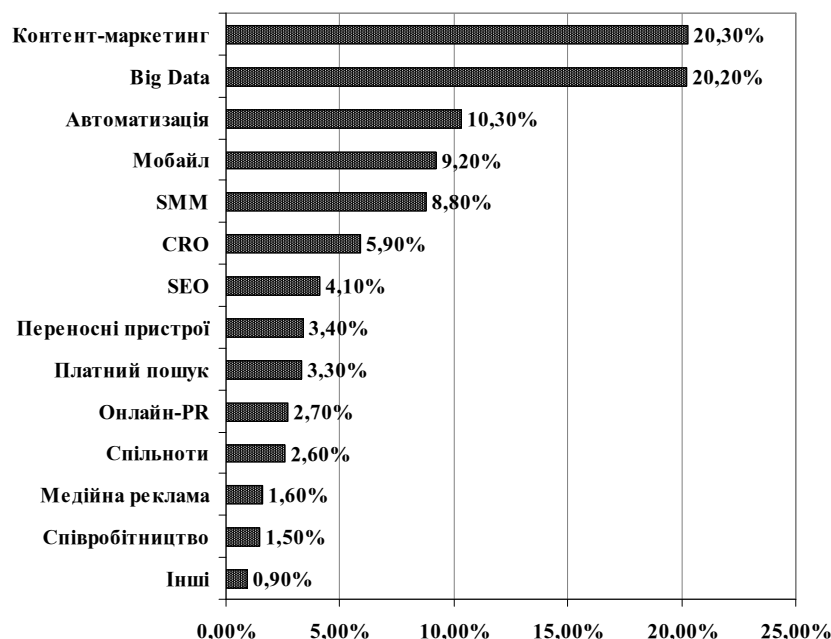

Рис. 1. Найпопулярніші технології Інтернет-маркетингу у 2017 році

Таблиця 1. Характеристики правил якісного та успішного контент-маркетингу

Назви характеристик	Опис
Обличчя клієнтів	Необхідно створити образи усіх потенційних клієнтів та відповідати потребам майбутніх споживачів
Інвестиція на майбутнє	Створюючи та фінансуючи контент необхідно пам'ятати, що період залучення клієнтської бази довгий і не приносить результат відразу, тому, розміщуючи черговий запис, статтю чи відео необхідно пам'ятати, що це праця, яка обов'язково буде оцінена
Доступна мова	Усе повинно бути простим, доступним та зрозумілим, як для клієнта так і для партнера
Індивідуальний дизайн	Необхідно створити свою власну «родзинку», яка викликатиме асоціацію із вашим товаром чи послугою
Різноманітність контент-маркетингу	Використання різноманітних видів контент-маркетингу допомагає втримати клієнта. Не варто застосовувати лише текстові формати. Потенційні споживачі зацікавлені у якісних фото- та відеоматеріалах
Якість, а не кількість	Важливо володіти чіткою, перевіреною та реальною інформацією, яка зацікавить клієнта та допоможе вирішити його поставленні завдання
Залучення професіоналів	Думка експерта – це підтвердження достовірності інформаційного потоку. Залучення фахівців, експертів та авторитетів для висвітлення контенту, додає впевненості та гарантій при його перегляді клієнтами
Підтримка та оновлення	Інформація повинна бути актуальною та свіжою, адже клієнта передусім цікавить новизна

Отже, як бачимо, за 2107 рік частка контент-маркетингу становила 20,30%, що свідчить про активне застосування технології Інтернет-маркетингу. На підтвердження даної статистичної інформації, впродовж останніх трьох років контент-маркетинг стабільно тримається в топ-3 трендів найпопулярніших технологій Інтернет-маркетингу. Також, за даними HubSpot (американський сервіс, який допомагає B2B-компаніям ("business to business") залучати нових відвідувачів на веб-сайт, підвищуючи продажі [7]), 40% брендів використовують стратегічний підхід до контент-маркетингу, тому можна сказати, що він збереже свої позиції і в наступних роках.

Невід'ємним атрибутом успішного застосування технології контент-маркетингу є вміння правильно та розумно створити, наповнити та використовувати усі елементи цієї маркетингової складової. Вбачається необхідним визначення чіткого переліку рекомендацій для ефективного використання контент-маркетингу [5]. Проведене дослідження характеристик якісного та функціонального контент-маркетингу різними вченими, науковцями даного виду маркетингу, дозволив систематизувати їх та представити у таблиці 1.

Зазначимо, що окрім вищенаведених характеристик не менш важливим є складання грамотного контенту,

визначення каналів просування, впровадження безплатних консультацій та створення єдиної команди, яка буде функціонувати над однією спільною ідеєю. Ця команда повинна залучати фахівців у таких сферах [8]:

1. Виготовлення та редагування відео- та аудіоматеріалів.
2. Створення графічного дизайну, ілюстрацій та редагування.
3. Оптимізація контенту у декількох форматах.
4. Розповсюдження контенту.
5. Розробка стратегії, виконання та управління командою.
6. Здійснення комунікацій та проведення брендингу.
7. Створення реклами та медіа-покупки.
8. Здійснення аналітики, моніторинг показників та звітності.

Серед основних рекомендацій у вигляді характеристик важливим є використання різноманітних видів контент-маркетингу для успішної та результативної діяльності. Зокрема, на ринку B2C (Business-to-Consumer) згідно дослідження, проведеного командою професіоналів СМІ (Content Marketing Institute), здійснювалося анкетування 195-ти маркетологів впродовж червня та липня 2017 року. Опитувані були працівниками прибуткових у Північній Америці підприємств на ринку B2C.

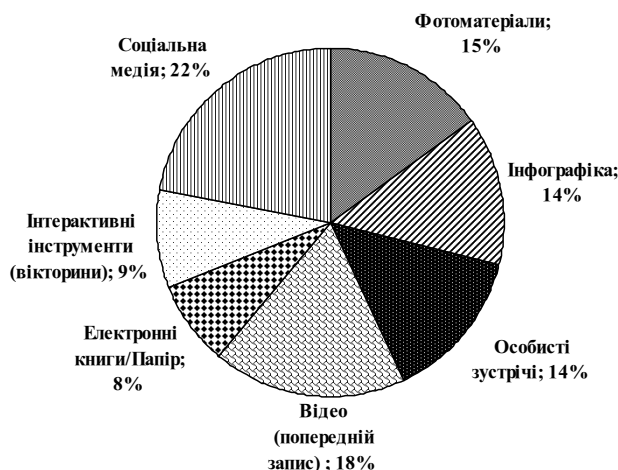

Рис. 2. Основні види контент-маркетингу на ринку B2C

За результатами опитування, були сформовані основні види контенту, які представлені на рисунку 2.

Окрім поданих видів контент-маркетингу, не менш важливими є: приклади досліджень (30%); відео (живе потокове) (22%); мобільні додатки (17%); подкасти (13%); телебачення (наприклад, документальні, короткометражні фільми) (8%); досвід (4%); інше (8%) [9].

Розглянемо їх більш детально. До інтерактивних інструментів належать: соціологічні опитування, вікторини. Це ефективний тип контент-маркетингу, який надає можливість оглянути глибокі дослідження у вигляді читабельного звіту.

Особисті зустрічі, це так звані мікроподії. Зокрема вебінари, тренінги та прямі трансляції в Інтернеті. Ці інструменти дозволяють аудиторії компанії в реальному режимі часу спілкуватися з експертами. Такі зустрічі більш ефективні, ніж звичайні інтерв'ю, оскільки живе спілкування приваблює велику кількість людей. З іншої сторони, це великий шанс для експертів зробити саморекламу.

Фотоматеріали та інфографіка створюються для того, щоб ознайомити людей з актуальними бізнес-ідеями, товарами та послугами. На 6—10 фотографіях відображаються поточні тенденції, висвітлюються новизна.

Електронні книги та папір є найменш популярними, але мають вагомий аргумент серед старшого покоління, яке теж є потенційним клієнтом, який шукає інформацію, товар чи бажає отримати послугу на високому рівні.

Соціальна медія є найбільш ефективним типом контент-маркетингу, оскільки охоплює найбільшу частину аудиторії. Сучасне суспільство практично повністю поглинене в соціальній сфері, воно практично живе у медіапросторі. Тому, свій контент дуже вигідно розміщувати саме у цій ніші та інвестувати у цей інструмент маркетингу.

Відповідно до описаного вище матеріалу можна підсумувати, що важливо знати ключові та ефективні напрями застосування контент-маркетингу задля успішної діяльності вітчизняних компаній на сучасному ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, контент-маркетинг відіграє важливу та значну роль на сучасному ринку. Це підтверджується тим, що все більша кількість зарубіжних підприємств обирає стратегію контент-маркетингу. Також цей інструмент Інтернет-маркетингу є необхідним для подальшого розвитку і вітчизняних підприємств, які активно починають наслідувати своїх іноземних колег, інвестуючи у контент-маркетинг. Нині інтенсивно використовуються різноманітні види контент-маркетингу такі, як-от: соціальна медія, блоги, відео — та фотоматеріали, різноманітні інтерактивні інструменти, подкасти та інші. У цьому дослідженні охарактеризовано основні інструменти контент-маркетингу, детально описані характеристики створення якісного контенту, які дозволяють бути конкурентоздатною компанією чи підприємцем, зацікавлюють та заохочують потенційних клієнтів, створюючи при цьому функціональний зворотній зв'язок.

Зазначимо, що важливого значення за сучасних умов набуває своєчасний моніторинг контенту та його оновлення з метою задоволення потреб споживачів та зміцнення конкурентних позицій. Перспективи подальших наукових розробок пов'язані з розробленням стратегій та рекомендацій щодо застосування різноманітних видів контент-маркетингу в практичну діяльність вітчизняних підприємств.

Література:

1. Стелзнер М. Контент-маркетинг. Новые методы привлечения клиентов в эпоху Интернета [Текст] / М. Стелзнер; пер. с англ. Д. Баймухаметовой и О. Те-

рентьева. — 2-е изд. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 288 с.

2. Andreas M. Kaplan, & Michael, Haenlein. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Business Horizons, 53, 59—68.

3. Іляшенко С.М. Сучасні тенденції застосування Інтернет-технологій у маркетингу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_2_64_74.pdf

4. Двудіт З., Онищенко О. Прогнозування тенденцій розвитку соціального медіа маркетингу в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nv.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/1575>. <https://doi.org/10.15421/40280407>

5. Кузнецова С. 10 советов по созданию контента, который люди будут расшаривать / С. Кузнецова // Texterra [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://texterra.ru/blog/10-sovetov-po-sozdaniyu-kontenta-kotoryy-lyudi-budut-rassharivat.html>

6. Top-14 трендов интернет-маркетинга 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sostav.ua/publication/top-14-trendov-internet-marketinga-2017-76154.html>

7. HubSpot. What is HubSpot? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.hubspot.com/what-is-hubspot>

8. 9 Content Marketing Trends to Look Forward to in 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://neilpatel.com/blog/content-marketing-trends-2018/>

9. B2C Content Marketing-2017 Benchmarks, Budgets, and Trends-North America. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://contentmarketinginstitute.com/wp-content/uploads/2017/12/2018_B2C_Research_Final.pdf

References:

1. Stelzner, M. (2013), Kontent-marketyng. Novye metody pryvlechenyya klyentov v epoxu Interneta [Content-marketing. New methods of attracting customers in the Internet era], 2nd ed, Mann, Moskva, Rosiya.

2. Kaplan Andreas, M and Haenlein, M. (2010), "Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media". Business Horizons, vol. 53, pp. 59—68.

3. Ilyashenko S.M. (2011), "Modern tendencies of Internet-technology in marketing", Marketing and Management Innovations, [Online], vol. 4, available at: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_4_2_64_74.pdf (Accessed 12 Sep 2018).

4. Dvulit, Z. Onyshhenko, O. (2018), "Forecasting of development trends of social media marketing in Ukraine", Scientific Bulletin of UNFU, [Online], vol. 28, available at: <https://nv.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/1575> (Accessed 25 Sep 2018). <https://doi.org/10.15421/40280407>

5. Kuznecova, S. (2018), "10 tips for creating content that people will share" Texterra, [Online], available at: <https://texterra.ru/blog/10-sovetov-po-sozdaniyu-kontenta-kotoryy-lyudi-budut-rassharivat.html> (Accessed 01 Oct 2018).

6. The official site of Sostav (2017), "Top 14 Internet Marketing Trends 2017", available at: <http://sostav.ua/publication/top-14-trendov-internet-marketinga-2017-76154.html> (Accessed 4 October 2018).

7. The official site of HubSpot (2017), "What is HubSpot?", available at: <https://www.hubspot.com/what-is-hubspot> (Accessed 5 October 2018).

8. The official site of Neilpatel (2018), "9 Content Marketing Trends to Look Forward to in 2018", available at: <https://neilpatel.com/blog/content-marketing-trends-2018/> (Accessed 10 October 2018).

9. The official site of Content Marketing Institute (2018), "B2C Content Marketing-2017 Benchmarks, Budgets, and Trends-North America.", available at: https://contentmarketinginstitute.com/wp-content/uploads/2017/12/2018_B2C_Research_Final.pdf (Accessed 15 October 2018).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2018 р.

С. А. Сегеда,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Вінниця

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.14

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КАТЕГОРІЇ "РОЗВИТОК": ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

S. Sehed, *Ph.D., Associate Professor, Assistant Professor of Department of Accounting and Taxation, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNUTE, Vinnytsia*

METHODOLOGICAL BASIS OF "DEVELOPMENT" CATEGORY: PHILOSOPHICAL ASPECTS

У статті досліджено та узагальнено теоретико-методологічні основи "розвитку" як слова, поняття та категорії. Виявлено зміну трактування науковцями поняття "розвиток" як часову спрямованість, породження нових форм матерії, постійний прогрес, рух матерії, закономірний процес, зміна матерії. На основі детального опрацювання наукової літератури проведено ретроспективний аналіз та систематизацію підходів вчених до загальнометодологічного визначення змісту категорії "розвиток" та обґрунтовано доцільність її застосування в різних природно-суспільних явищах і процесах. Виявлено, що розвиток характеризується спадкоємністю, послідовністю, незворотністю, спрямованістю і збереженням досягнутих результатів. Досліджено типи та форми розвитку. Обґрунтовано невід'ємність та взаємообумовленість матеріалістичної та ідеалістичної площин розвитку природно-суспільних явищ і процесів. Удосконалено понятійний апарат поняття "розвиток" як філософської категорії на основі розв'язання суперечностей класичної діалектики, метафізики, сучасної концепції синергетики, що відбуваються під дією об'єктивних економічних законів, у системі яких закони переходу кількісних змін в якісні, єдності і боротьбі протилежностей, заперечення заперечення. Акцентовано увагу на непередбачуваності та альтернативності розвитку як процесу і явища.

In the article the theoretical and methodological foundations of "development" as words, concepts and categories are researched and generalized. The change of the concept of "development" as a temporal orientation, the generation of new forms of matter, constant progress, the motion of matter, the natural process, and the change of matter have been discovered by scholars. On the basis of the detailed elaboration of scientific literature, a retrospective analysis and systematization of the approaches of scientists to the general methodological definition of the content of the category "development" has been carried out and the feasibility of its application in various natural and social phenomena and processes has been substantiated. It was revealed that development is characterized by continuity, sequence, irreversibility, orientation and preservation of the achieved results. The types and forms of development are explored. The inalienability and interdependence of the materialistic and idealistic planes of the development of natural-social phenomena and processes are substantiated. The conceptual apparatus of the concept of "development" as a philosophical category is improved on the basis of solving the contradictions of classical dialectics, metaphysics, modern concept of synergetics, which take place under the influence of objective economic laws, in the system of which the laws of the transition of quantitative changes in qualitative, unity and struggle of opposites, objection to objection. The emphasis is on the unpredictability and developmental alternatives of both process and phenomena.

Ключові слова: розвиток, рух, зміна, процес, кількість, якість, закон, діалектика, ідея, матерія, протиріччя, еволюція, адаптація.

Key words: development, motion, change, process, quantity, quality, law, dialectics, idea, matter, contradiction, evolution, adaptation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Динамічні зміни, що мають місце в природі і суспільстві, спонукають до переосмислення теоретичних підходів щодо сутності процесів, явищ і категорій, їх причинно-наслідкових зв'язків і відносин. Особливе місце серед них відводиться категорії "розвиток". На зламі соціально-економічного поступу, різкого зменшення і здорожчання невідновлюваних природних ресурсів, глобальних зрушень цивілізаційних процесів при пошуку шляхів переходу до відтворювальної іннова-

ційної економіки, розуміння суті проблеми "розвиток" набуває особливого значення. Термін "розвиток" розглядається як слово (спочатку було слово), як поняття, як категорія.

Динамічність глобалізаційних процесів справедливо висуває на порядок денний проблему щодо сутності та закономірностей розвитку. Вирішення цього питання має базуватись на сучасній світоглядній методології наукової концепції розвитку суспільства, національного господарства і економіки. В іншому випадку теорія

розвитку буде втрачати науковий характер і перетвориться на суто емпіричну галузь знань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У працях провідних українських науковців досліджуються різні підходи до дослідження розвитку: економічний підхід А.С. Гальчинського, В.В. Попової, О.В. Раєвневої, філософсько-методологічний підхід О.А. Петриченка, синергічний підхід І.Г. Грабара, А.Г. Мельника, Є.І. Ходаківського, соціально-економічний підхід В.В. Россохи, С.Г. Черемісіної, кумулятивний підхід Н.В. Касьянової та ін.

Серед іноземних авторів варто виділити історико-філософський підхід В.П. Бранського, Б.А. Грушина, А.П. Назаретяна, системно-самоорганізаційний підхід О.А. Єрохіної, динамічно-філософський підхід І. Пригожина та І. Стенгерс.

Проведені попередні дослідження мали різні вектори і погляди на сутність процесів і явищ, що ними вивчалися. Відповідно результати пошуку не могли претендувати на всебічність і загальність власних відкриттів, що й визначило актуальність дослідження концептуального і методологічного характеру в умовах глобальних зрушень, формування суспільства "знань" та інноваційних перетворень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення теоретико-методологічних засад поняття "розвиток" та визначення його сутності як явища, процесу і категорії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Визначення суті поняття "розвиток", перш ніж стати невід'ємною частиною культури, науки і економіки, пройшло через століття та епохи. Розуміння суті розвитку бере свій початок ще з античності. В ті часи під розвитком розуміли циклічні повторні зміни, постійну появу чогось винятково нового та незворотного. Геракліт стверджував: "Все існує завжди було, є і буде вічно живим вогнем, який з часом то спалахує яскравіше, сильніше, то згасає" [13, с. 31].

В епоху середньовіччя розвиток розуміли як часову спрямованість від минулого до майбутнього. В ньому вбачали неповторність всіх подій, що відбувались як в індивідуальному, так і суспільному житті [23]. Проте події повторюються, наприклад, революції.

Важливий поступ в розумінні суті розвитку як філософського поняття зробив Р. Декарт. Розвиток він розумів як породження Природою нових форм матерії [16, с. 22—33]. Вчений не поширював власне розуміння розвитку на суспільство. В подальшому ідею історичного розвитку висунули Вольтер [10, с. 134] і Ж.-Ж. Русо [41, с. 56], що включала етапи революційних перетворень. Французький філософ Ж.-А. Кондорсе, відомий як родоначальник теорії послідовного і безперервного прогресу, під розвитком розумів саме прогрес [25, с. 45]. Наукова думка щодо суті розвитку знайшла своє продовження в працях класиків німецької філософії. Зокрема І. Кант поняття "розвиток" використовував щодо "походження світів, виникнення небесних тіл та причини їх руху" [22, с. 11—19, 31—68].

Цілісну концепцію розвитку (діалектики) на основі історії людської цивілізації вперше в філософській науці розвинув Г. Гегель. Філософ зазначав: "Розвиток — характеристика діяльності абсолюту (світового духу), його надруху в царині чистої думки у висхідному ряду чимраз конкретніших категорій (буття, ніщо, становлення; якість, кількість, міра; сутність, явище, дійсність; поняття, об'єкт, ідея, що завершується абсолютною ідеєю), його переходу у відчужений стан інобуття — в природу, його повернення до себе в людині в формах психічної діяльності індивіда (суб'єктивний дух), над-

індивідуального "об'єктивного духа" (право, мораль і "моральність" — сім'я, громадянське суспільство, держава) і "абсолютного духа" (мистецтво, релігія, філософія як форми самосвідомості духа) [12, с. 215—424].

Вчення Г. Гегеля поєднувало в собі розвиток як матеріального світу (кількість, якість, міра, явище, об'єкт), так і ідеального (чиста думка, ідея, мораль, свідомість, мистецтво).

Таким чином, протягом тривалого часу наукова думка щодо сутності поняття "розвиток" та уявлення про його зміст збагачувалась, ускладнювалась і розвивалась. Появились філософські концепції розвитку — діалектична та метафізична. Перша була обґрунтована в теорії діалектики Г. Гегеля, що в свою чергу стала базисом для зародження і формування матеріалістичної діалектики К. Маркса. Метафізична концепція розвитку була започаткована ще Аристотелем, в працях якого висвітлювались власні загально-філософські позиції на основі аналізу розвитку форм у живій природі. Філософ стверджував: розвиток — це реалізація, розкриття під дією кінцевої мети тих тенденцій, що спочатку були закладені в тій або іншій живій істоті, зводячи, таким чином, розвиток до сукупності кількісних змін, до повторення раз і назавжди даного [28, с. 54].

Цілісна наукова концепція розвитку була сформована марксизмом. Її основоположники визначали "розвиток" "... як універсальну властивість матерії, як насправді всезагальний принцип, який слугує також основою пояснення історії суспільства і пізнання" [28, с. 128—129]. Ідеї розвитку знайшли свої відображення в працях В.І. Леніна: "Розвиток, нібито повторює пройдені вже сходи, але повторює їх інакше, на більш високій базі ("заперечення заперечення"), розвиток, так би мовити, по спіралі, а не по прямій лінії; — розвиток стрибкоподібний, катастрофічний, революційний: — "розриви поступовості"; перетворення кількості в якість; — внутрішні імпульси до розвитку, які надаються протиріччями, зіткненням різноманітних сил і тенденцій, які впливають на дане тіло або в межах даного явища або всередині даного суспільства; — взаємозалежність і тісний, нерозривний зв'язок всіх сторін кожного явища (причому історія відкриває все нові і нові сторони), зв'язок, що дає єдиний, закономірний світовий процес руху, — такі деякі риси діалектики, як більш змістовного (ніж зазвичай) вчення про розвиток" [27, с. 55].

Українська радянська енциклопедія розкриває розвиток як "специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступального (отже, еволюційного авт.) від нижчого до вищого, від простого до складного. Механізм становлення нового, джерело й загальна спрямованість визначаються об'єктивними законами" [44, с. 426].

Українські науковці минулого століття, розглядаючи "розвиток" як "специфічний" процес змін, обумовлений об'єктивними законами, спиралась при цьому на матеріалістичну діалектику — науку про загальні закономірності розвитку, що розкриває діалектично суперечливу природу розвитку як єдності, перервності і безперервності, поступовості і стрибка, кількісних і якісних змін.

У наведеному визначенні суті поняття "розвиток" як "специфічний процес" є не досить аргументованим і коректним, а отже, сумнівним, бо тут не простежується ніякої специфіки.

Зміни відбуваються з часом скрізь: в природі, суспільстві, в організмах рослинного і тваринного світу під дією законів природи, об'єктивних економічних законів і діяльності людини. "Специфічність" процесу змін може проявлятися лише відносно певних окремих видів організмів, рослин і т.д. чи явищ (природних катаклізмів, революційних процесів). Отже, розвиток — це закономірний процес, обумовлений дією об'єктивних законів, а не "специфічний".

Закономірність — властивість системи відповідати визначеним законам [31, с. 55—61]. Закон — це суттєве

відношення, зв'язок між сутностями, які характеризуються об'єктивністю, необхідністю, всезагальністю, внутрішньою суттєвістю, повторюваністю [21, с. 75]. В енциклопедичній літературі поняття "закон" визначається як "необхідний, суттєвий, постійно повторюваний взаємозв'язок явищ реального світу, який визначає етапи і форми процесу розвитку явищ природи, суспільства і духовної культури [46, с. 220]. Таким чином, закономірність виступає гарантом відповідності причинно-наслідковим зв'язкам всіх змін. За відсутності закономірності неможливий і розвиток системи.

Механізмом всякого розвитку, еволюційного чи революційного, є процес змін в організмах, рослинах, людині, суспільстві, державі, ідеї, що відбуваються під дією законів природи та об'єктивних економічних законів, в системі яких закон переходу кількісних змін в якісні, закон єдності і боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення та ін.

Процес пізнання завжди починається з пошуку та виявлення суттєвих зв'язків об'єктивної дійсності. Ще Гегель помітив, що кількісні зміни в природі мають загальну закономірність, що отримала назву закону переходу кількісних змін в якісні [12, с. 215—424]. Розуміння впливу цього закону є досить важливим в контексті вивчення розвитку суспільства, економічних систем, а тому необхідно виявити суттєві відмінності в поняттях "якість" і "кількість". "Якість, — писав Г. Гегель, — є в першу чергу тотожна з буттям визначеність, так що перестає бути тим, чим воно є, коли втрачає свою якість. Кількість є, навпаки, зовнішня буттю, байдужа для нього визначеність" [12, с. 215—424]. "Зміна буття, — писав Гегель, — суть не лише перехід однієї величини в іншу, а й перехід якісного в кількісне і навпаки". Так, зміна кількості у певних межах не призведе до важливої зміни якісних характеристик. Водночас постійне нагромадження кількісних змін в предметах і явищах беззаперечно зумовить докорінну зміну якісних параметрів. Тобто відбудеться перехід кількості в нову якість. Таким чином, у процесі свого розвитку, як писав К. Маркс, "число кількісних змін на відомому ступені переходять в якісні відмінності" [28, с. 128—129].

Отже, розвиток можна визначити як закономірний процес переходу кількісних змін в якісні, протягом якого відбувається переміщення предметів та явищ від низького до вищого, від старого до нового. Причому процес переходу кількості в якість є в той же час зворотнім, оскільки під впливом нових якісних змін відбувається зростання кількісних.

Єдність кількості і якості забезпечується мірою. Як стверджував Г. Гегель "міра є сутньою єдністю кількісного і якісного", "в мірі якісне кількісно", "міра є у своїй безпосередності звичайною якістю, що має визначену, належну їй величину", "якісно виражена кількість" [12, с. 215—424]. Фактично міра — це баланс кількості і якості, в межах яких будь-який предмет залишається таким, яким він є. Проте навіть незначні порушення міри процесу чи явища призводять до їх зміни, переходу в інший стан (субстанцію). Це призведе до втрати старої якості і, відповідно, виникненню нової. Відповідно буде виникати нова міра. І так буде тривати постійно.

Процес переходу кількісних змін в якісні, тобто розвиток, відбувається за допомогою стрибка. Нова якість незалежно від форм перетворення завжди пов'язана зі стрибком. Він свідчить про той переломний момент, коли на місце старої якості приходить нова якість. Варто відзначити, що всі зміни відбуваються у вигляді разових (одноактних стрибків) або у вигляді поступових перетворень.

Важливий вплив на процес розвитку забезпечує закон єдності і "боротьби" протилежностей. Всі явища, процеси і предмети в світі є різними, мають свої притаманні лише їм властивості. Саме тому вони перебувають у постійній "боротьбі" та потребують погодження і єдності взаємодій між собою.

Як стверджував Гегель, суперечність є взаємодією, взаємозумовленістю протилежних моментів, сторін, визначень, "принципом будь-якого саморуху" [12, с. 215—424].

Закон єдності і боротьби протилежностей передбачає як еволюційний (безперервність, поступовість), так і революційний (перервність, стрибок) типи розвитку. При цьому ці процеси можуть проявлятися як в матеріальному так і нематеріальному (духовному) світі, хоча "наукою про загальні закономірності розвитку є матеріалістична діалектика" [44, с. 426], тобто "ідеалістичне", розвиток ідеї, мислення, залишилось поза увагою авторів щодо суті поняття "розвиток".

Гегель стверджував: "Ідея є істина в собі й для себе, абсолютна єдність поняття й об'єктивності. Її ідеальний зміст є не що інше, як поняття в його визначеннях" [12, с. 215—424]. І далі продовжував: "По суті ідея є процес, тому що її тотожність є лише настільки абсолютна й вільна тотожність поняття, наскільки вона є абсолютна негативність і тому діалектична". "Ідея як процес, — стверджував Гегель, — проходить у своєму розвитку три щаблі. Перша форма ідеї є життя, тобто ідея у формі безпосередності. Другою її формою є форма опосередкування чи розрізненості, і це є ідея як пізнання, яке виступає в подвійному образі, в образі теоретичної ідеї й в образі практичної ідеї. Процес пізнання має своїм результатом відновлення збагаченого відмінностями єдності, і це дає третю форму — форму абсолютної ідеї; цей останній щабель логічного процесу виявляється разом з тим справді першою й лише за посередництвом себе сущим щаблем" [12, с. 215—424].

"Погляд мій полягає в тому, що ідея може бути виражена й осягнута тільки як процес в ній самій (приклад — становлення) і як рух. Адже істинне не є щось таке, яке тільки знаходиться в спокої, суще, але є тільки чимось живим, що саморухається" [12, с. 215—424]. Таким чином, в абсолютній ідеї Гегель вбачав розум, мислення: "Розум є субстанція і саме те, завдяки чому і в чому вся дійсність існує як буття; розум є безмежна могутність; він — безмежний зміст, вся сутність і істина, і він є для себе тим предметом, на обробку якого спрямована його діяльність" [12, с. 215—424].

Ми підійшли до того, що визначити розвиток лише як матеріальною складовою буде неправильно. Так, розвиток природи і всіх процесів і явищ, що в ній відбуваються, ґрунтується на матеріальних чинниках. Тобто такий розвиток базується на постійній взаємодії і перетворенні матеріального і якісного. Проте розвиток людини, суспільства, економіки, мистецтва, науки, культури, медицини, техніки та інших галузей неможливі без ідеї. А ідея — це результат розумової діяльності людини, її мислення. І саме ідея завдяки інтелектуальним здібностям людини (розуму) перетворюється на матеріальний об'єкт. Доказом цього є існування і розвиток людської цивілізації, науки і техніки, медицини, освіти, культури і мистецтва та інших сфер. Звідси виходить, що ідеалістична і матеріалістична площини розвитку є невід'ємними і взаємообумовлюючими. Логічно, що домінування матеріалістичних компонентів життя людини (матеріальні потреби) відбувається за низького розвитку суспільства і навпаки. В суспільстві, де первинні потреби людини задоволені, матеріальна і духовна (ідеальна) сторони розвитку є рівнозначними і рівноправними. Саме освіта і наука сприяють постійному розвитку ідеальних складових, що в свою чергу спонукають до видозміни і постійного вдосконалення матеріального, піднесення його на нові рівні свого розвитку (існування). Таким чином в контексті розвитку людини ідеальне і матеріальне є свого роду "боротьбою" єдності і протилежностей.

Поряд із названими законами на розвиток будь-якої системи також впливає закон заперечення-заперечення. Саме цей закон визначає напрям розвитку і його форму, оскільки в системі постійно чергуються проце-

си відмирання старого і на його місце виникнення нового. Варто зауважити, що вперше термін "заперечення" ввів Гегель. Філософ вбачав в ньому ідеалістичний зміст. Базисом заперечення є розвиток ідеї, думки [12, с. 215—424]. В подальшому ідея заперечення з'явилась в працях К. Маркса і Ф. Енгельса. Вони тлумачили цей термін, виходячи з матеріалістичної концепції. К. Маркс стверджував: "У жодній сфері не може відбуватися розвиток, що не заперечує своїй колишній формі існування" [28, с. 128].

Заперечення завжди є результатом внутрішніх суперечливих змін. Саме внутрішні суперечності, протилежності потребують їх вирішення, що зумовлює необхідність створення сприятливих умов переходу тих чи інших процесів у вищу нову якість. Фактично, заперечення можна охарактеризувати як постійний процес погодження взаємовідповідностей або подолання внутрішніх суперечностей старої якості для подальшого саморозвитку нової більш якісної системи.

Таким чином, розуміння законів переходу кількості в якість і закону єдності та "боротьби" протилежностей, їх дії у розвитку системи (процесів, явищ) відіграють важливу роль, але не визначальну. Загальну картину розвитку доповнює і забезпечує врахування дії закону заперечення-заперечення через постійний процес відмирання, зміни, заміни старого та зародження нового.

Доречно відмітити, що поняття "заперечення" діалектика і метафізика трактують по-різному. Метафізика визначає заперечення як відкидання, абсолютне знищення старого. Сучасні науковці вважають, що діалектичне розуміння заперечення виходить із того, що нове не знищує безслідно старе, а зберігає все те краще, що в ньому було. І не тільки зберігає, але і переробляє, піднімає на новий, більш високий ступінь [24, с. 70].

Отже, під дією закону заперечення-заперечення варто розуміти перехід від старої якості до нової, де певні функції і елементи старої якості в дещо перетвореному вигляді обов'язково стають частиною змісту нової. Вказані трансформації можуть бути реалізовані через процеси руйнації, подолання старого або збереження деяких його елементів, утворення нового.

Саме закон заперечення-заперечення відображає цілісну внутрішню структуру процесу розвитку завдяки взаємозв'язку його основних фаз, єдиний механізм його сходження через розв'язання суперечностей у синтезі: зародження (виникнення), формування (становлення) і вирішення суперечностей [38, с. 129]. Це означає, що суперечність є рушійною силою і водночас джерелом розвитку. Як зазначав Гегель Г. "...розв'язання протиріч — є розвиток" [12, с. 215].

Отже, розвиток характеризується спадковістю, послідовністю, незворотністю, спрямованістю і збереженням досягнутих результатів [21, с. 81].

Таким чином, категорія "розвиток" з філософської точки зору відображає незворотні, закономірні і спрямовані зміни, тобто, створення нової якості.

Найбільш поширене визначення поняття "розвиток" наведено у філософському словнику: "Розвиток — це незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних (організм, екосистема, підприємство) та ідеальних (мова, культура, релігія) об'єктів. Тільки одночасна наявність трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін [46, с. 555].

Тлумачення сучасних дослідників сутті поняття "розвиток" свідчать про відсутність єдиного визначення (табл. 1).

Різне трактування його суті обумовлено історизмом наукової думки та метою дослідження, постановкою задач і цілей, ідей, які у кожного науковця свої.

Розвиток як процес висвітлюється в працях Ожегова С.І., Азріліяна А.Н., Бусела В.Т., Грушина Б.А., Благодетельової-Вовк С.Л., Манойленка О.В., Попова В.П., Сиром'ятникова О.В. В енциклопедичній літературі "процес" трактується як "...послідовна зміна станів або

явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь" [9]. Дуже близьким є наступне визначення: "Процес — сукупність послідовних дій для досягнення кількісного результату" [42, с. 1075].

Деякі дослідники [39, с. 46] під розвитком розуміють процес його адаптації до мінливого навколишнього середовища. Є кілька тлумачень цього терміну: адаптація — пристосування організму до мінливих зовнішніх умов [36, с. 18]; адаптація — процес пристосування об'єкта (адаптаціогенезу); стан пристосованості об'єкта (результат адаптаціогенезу); дія, спрямована на об'єкт з метою його пристосування до визначених вимог, пристосування об'єкта до використання в конкретних умовах [18, с. 178]; адаптація — процес, протягом якого встановлюються або підтримуються пристосування системи (тобто підтримка її основних параметрів) при зміні умов зовнішнього і внутрішнього середовища [34, с. 53]; адаптація — пристосування економічної системи та її окремих суб'єктів, працівників до умов зовнішнього середовища, що змінюються (виробництва, праці, обміну, життєвих потреб населення) [17, с. 24].

Дійсно, в природі, суспільстві, економічних системах постійно відбувається з різною активністю процес адаптації. Але ж процеси періодично змінюються, можуть мати суперечливий характер і не завжди сприяють розвитку. До того ж будь-яка система здатна перебувати в стійкому стані і чинити опір внутрішнім чинникам. Водночас система спроможна трансформуватись відповідно до зазначених змін.

Розвиток як рух матерії розкривається в працях Прохорова А.М., Єрохіна С.А., Гапоненка А.Л., Панкрухіна А.П.

Поняття руху є досить важливим в філософії. Грунтовне пояснення його сутності наводиться у "Великому тлумачному словнику сучасної української мови": "Рух — спосіб існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього сущого і виявляється в безперервній єдності перервності й неперервності простору і часу" [8, с. 1280]. У філософському енциклопедичному словнику поняття рух трактується як "спосіб реалізації суперечності буття, форма його існування. Будь-яке явище одночасно виступає як "щось", тобто є визначенням (конечним, абсолютним, одиничним і т. д.), і як "інше", невизначене (як прояв безконечного, відносного, загального і т. д.)" [46, с. 558]. Фактично рух виступає як єдність протилежностей — мінливості і стійкості (при провідній ролі мінливості), перервності і неперервності, абсолютного і відносного [42, с. 1109]. Таким чином, саме завдяки руху і відбуваються певні явища або процеси, які не завжди можуть забезпечити саме розвиток.

Арістотель [2, с. 53—90] виділяв шість видів руху: виникнення; знищення; збільшення; зменшення; перетворення; переміщення, які відрізняються один від одного своїми напрямками. Рух — це суперечність, свідчення того, що тіло може рухатись лише тоді, коли воно перебуває в даному місці і одночасно в ньому не перебуває [45, с. 222].

Рух як зміна — це внутрішньо пов'язана єдність буття і небуття, тотожності і відмінності, стабільності і плинності, того, що зникає, з тим, що з'являється [21, с. 68]. Таким чином виходячи з вищевказаного розвитку можна визначити як вищу форму руху і змін. У свою чергу рух є зміною процесів або явищ. У процесі руху як розвитку створюється нове, необхідне, здатне до саморуку, самовідтворення [45, с. 222; 21, с. 67].

Саморух в організованих системах відбувається як саморозвиток, що передбачає самоперехід на вищій щабель організації. Варто зазначити, що саморозвиток є наслідком саморуку. Останній в свою чергу відображає зміну процесів, явищ, речей під дією внутрішніх суперечностей.

Тобто рух — це єдність протилежностей. За Гегелем "принцип усякого саморуку якраз і полягає ... в зображенні суперечностей. Щось рухається не тому, що

Таблиця 1. Тракткування категорії "розвиток"

Автор	Зміст визначення
1	2
Біблія [3]	Спочатку було слово
Ожегов С.І. [36]	Розвиток – процес закономірної зміни, перехід з одного стану в інший, більш досконалий, перехід від старого якісного виміру до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого
Грушин Б.А. [14]	Розвиток – процес руху від нижчого до вищого (до більших досягнень), зміна матерії та свідомості, в результаті чого відбувається зміна якості предмету, явища, діяльності, перехід до нового, прогресивнішого
Юдін Е.Г. [50]	Розвиток є необоротною, направленою, закономірною зміною матеріальних та ідеальних об'єктів
Бажан М.П. [44]	Розвиток – специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний (отже, еволюційний акт) від нижчого до вищого, від простого до складного. Механізм становлення нового, джерело й загальна спрямованість визначаються об'єктивними законами
Прохоров А.М. [42]	Розвиток – незворотна, направлена, закономірна зміна матерії свідомості, їх універсальна властивість; в результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта – його складу або структури
Азріліян А.Н. [6]	Розвиток – процес закономірних змін, перехід з одного стану в інший більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від низького до вищого, незворотна, спрямована, закономірна зміна матерії та свідомості, її універсальні властивості; у результаті розвитку виникає нова якість, стан об'єкта – його складу і структури
Масленчинков Ю.С. [30]	Розвиток – перехід від одного якісного стану до іншого
Єрохіна О.А. [19]	Розвиток – якісна зміна складу, зв'язків (тобто структури) і функціонування системи, або, коротко, будь-яка якісна зміна системи
Бранський В. [7], Назаретян А. [33], Шаванс Б. [49]	Розвиток – закономірне і багаторазове повторення (чергування) порядку і хаосу в руслі соціальної синергетики, процес його історичної зумовленості на основі революційних та еволюційних змін
Благодетелева-Вовк С.Лі. [4]	Розвиток – це процес та результат творчого самопізнання і діяльності людини, спрямований на досягнення нею нової якості – наближення до ідеалу, який має якісний, внутрішній характер. Економічний розвиток – це процес та результат творчого пізнання та діяльності народу як єдиного, гармонізованого цілого, спрямований на покращення людського життя та існуючого світу
Павлуцький А. [37]	Розвиток – це зростання, при якому в критичні моменти настають якісні структурні зміни у всій системі. Розвиток – це зміна в певному напрямі, що підкоряється законам дозрівання
Яременко В.В., Сліпушко О.М. [35]	Розвиток – слово, що позначає «процес росту, розмаху, розквіту, процвітання; рух, хід, поступ»
Шинкарук В.І. [46]	«Розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів; один із загальних видів зв'язку»
Єрохін С.А. [20]	Розвиток – це особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей
Мельник Л.Г. [31]	Розвиток – незворотна, направлена, закономірна зміна стану системи на основі реалізації механізмів її самовпорядкованості і самоорганізації, які відбуваються в процесах адаптації системи до випадкових, невизначених змін у зовнішньому середовищі
Черемісіна С.Г. [48]	Розвиток – це філософське, соціально-економічне і соціально-психологічне поняття, сутність якого полягає в яких-небудь або визначених направлених змінах. Як філософська категорія розвиток допускає будь-які зміни, які об'єктивно реалізуються в матеріальному світі і можуть мати які-небудь направлення в просторі і в часі
Бусел В.Т. [8]	Розвиток – це процес, внаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого
Касьянова Н.В. [24]	Під розвитком розуміються незворотні зміни в об'єкті, в результаті яких виникає нова якість або стан.
Бойченко В.С. [5]	Розвиток – це якісна та (або) кількісна зміна суті, якостей, властивостей явища, предмета або об'єкта, у результаті чого виникає більш ідеальне, сучасне, нове, удосконалене, прогресивніше явище, предмет або об'єкт
Петриченко О.А. [38]	Розвиток – це складне, викликане суперечностями багатоаспектне явище, що включає незворотні закономірні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, а також процес, який базується на нелінійності, випадковості, багатоваріантності, стохастичності, взаємозв'язку гармонії й хаосу, інформації та ентропії, нерівноваги та упорядкування, несталості й самоорганізації складних відкритих систем
Манойленко О.В., Сиром'ятникова О.В. [29]	Розвиток – це сукупність некомпенсованих спрямованих (нециклічних) процесів, що ведуть до критичної зміни основних параметрів заданого режиму функціонування та структури (або стану), що її властиві. З точки зору теорії термодинаміки та синергетики розвиток – це перехідний процес зміни параметрів функціонування і структури (стану), що переводять систему з нерівноважного стану в рівноважний
Вікіпедія [9]	Розвиток – це розгорнутий у часі процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці людини, її мисленні, почуттях і поведінці, що є результатом біологічних процесів в організмі та впливів навколишнього середовища

Джерело: сформовано автором на основі [3—9; 14; 19—20; 24; 29—31; 33—38; 42—44; 46; 48—50].

воно ... в цьому перебуває тут, а в іншому ... там, а лише ... тому, що воно перебуває тут і не тут ..., одночасно і перебуває, і не перебуває ... Рух є самою суперечністю" [12, с. 30—36]. Отже, виникнення і вирішення суперечностей і є рухом.

Розвиток як зміна системи (процесів, явищ) відображено в працях Шинкарука В.І., Мельника Л.Г., Юдіна Е.Г., Філіппова Ю.В., Авдєєвої Т.Г., Короткова Є.М., Табачнікової М.Б., Павлуцького А., Єрохіної О.А., Касьянкової Н.В., Черемісіної С.Г., Бойченка В.С. В тлумачному словнику української мови зміна трактується як перехід, перетворення чого-небудь (переведення стану, руху, ознаки, властивості і т. ін.) у щось якісно інше [8, с. 466].

Зміни відбуваються в рослинах, організмах. Так, сутність розвитку рослин в Українській радянській е-

циклопедії висвітлюється як "сукупність змін, які відбуваються в рослинних клітинах за час онтогенезу рослин" [45, с. 427]. І далі: "Розвиток організмів — 1) індивідуальний розвиток (онтогенез), який виявляється у сукупності послідовних морфологічних, фізіологічних і біохімічних змін, що відбуваються в організмі з моменту його зародження і до кінця життя. Розвиток включає взаємопов'язані кількісні (ріст) і якісні (диференціювання, перетворення);

2) історичний розвиток (філогенез) організмів, їх систематичних категорій (видів, родів, родин та ін.), а також органічного світу загалом протягом існування життя на землі. Індивідуальний і історичний розвиток організмів взаємопов'язаний між собою [45, с. 427].

Отже, у викладенні сутності розвитку організмів прослідковується еволюційний шлях (зміни в організмі

протягом життя) і якісні (диференціювання "перетворення" — як революційні зміни). Будь-яка зміна тісно пов'язана з рухом, оскільки ці процеси (поняття) є взаємообумовлюваними.

Таким чином, розвиток як філософська та економічна категорія містить наступні важливі складові: рух, процес, зміна. Характерними ознаками розвитку є також незворотність, направленість (спрямованість) і закономірність. "Незворотність, за визначенням Мельника Л.Г., це властивість процесів до мимовільного протікання у визначеному напрямі без можливості природного повернення у вихідний стан" [31, с. 57]. Саме незворотність захищає (упереджує) систему від постійності і повторення (циклічності). Хоча деякі дослідники зазначають, що існують і закриті системи, в яких можуть відбуватися зворотні зміни [19, с. 71].

Направленість (спрямованість), як характерна ознака розвитку, забезпечує в системі процеси виникнення і накопичення змін, що згодом ведуть до появи (виникнення) нової якості — від спадаючого до висхідного; від старого до нового; від простого до складного; від випадкового до необхідного (закономірного) [31, с. 55]. Відсутність спрямованості обмежує накопичування змін в системі, а це в свою чергу унеможливує дію одного із важливих законів розвитку "заперечення-заперечення".

Отже, розвиток будь-якої системи набуває системного характеру саме завдяки необхідним властивостям — незворотності (необоротності), спрямованості (направленості) та закономірності.

Таким чином, погляди та підходи науковців щодо трактування категорії "розвиток" зводяться до тлумачення її як еволюції з направленою траєкторією, лінійного причинно-наслідкового взаємозв'язку.

Водночас безперервний розвиток науки, що забезпечував новими результатами наукових досліджень, який підтверджував складність і неоднозначність процесів розвитку, а також їх механізмів (рис. 1). Сучасні філософські концепції (філософія нестабільності), спираючись на класичну діалектику, сутність розвитку доповнюють і іншими ознаками — альтернативністю або багатоваріантністю, його нелінійністю, хаотичністю, стохастичністю (ймовірністю) та передбачуваністю.

Це стало можливим завдяки вивченню термодинамічних систем Бельгійською школою термодинаміки на чолі з І. Пригожином. Результати їхніх досліджень відразу почали поширюватись на всі сфери життя, особливо на соціокультурні процеси. Кардинальність змін проявилась у тому, що крім впорядкованості і стабільності на розвиток так чи інакше впливає також хаос і безладдя. Згідно з законами термодинаміки хаос розглядається не лише як руйнація чого-небудь, а й як перехідний стан від нижчого рівня впорядкованості системи до більш вищого, більш гармонічного. Хаос є конструктивним початком, джерелом, передумовою і основою для процесу розвитку [21, с. 90], що не завжди забезпечується в дійсності, або потребує тривалого періоду.

У своїх працях І. Пригожин стверджував, що розвиток не має жорсткої визначеності, не має єдиного лінійного еволюційного шляху. Натомість ідея розвитку ґрунтується на багатоваріантності, альтернативності шляхів еволюції, а також на нелінійності розвитку — випадковості вибору напрямку (шляху) руху в момент біфуркації (точки розгалуження). В цій точці випадковість штовхає систему (процес) на новий шлях (етап) розвитку. Після того, як відбувся вибір одного з чисельних варіантів, система продовжує функціонувати детермінованим шляхом. Ці цикли повторюються постійно, щойно настає чергова точка біфуркації [40, с. 216].

Наявність біфуркацій визначає передбачуваність (альтернативність) шляхів розвитку системи (явища). Це, в свою чергу, визначає і незворотність розвитку.

Фундатор теорії синергетики (І. Пригожин) стверджував, що нелінійність — це ймовірність емерджентних (несподіваних) змін напрямів руху процесу розвитку. Це означає, що розвиток ґрунтується на нестабільності, нелінійності, реалізується через механізм біфуркацій і випадковості [40, с. 191—195].

Практика соціальних процесів засвідчила, що історичний прогрес досягався не автоматично. Розвиток суспільства є результатом складної взаємодії багатьох процесів. Причому деякі з них не мали нічого спільного з прогресом, а деякі взагалі виявилися регресивними.

ВИСНОВКИ

Категорія "розвиток" незважаючи на глибоку історію, продовжує цікавити науковців. Сучасні здобутки світової науки вносять нові характеристики щодо сутності розвитку. Крім традиційних діалектики і метафізики на визначення сутності "розвиток" справляють вплив нові філософські концепції, зокрема синергетика. Лінійна залежність причини і наслідку доповнюється такими поняттями як хаос, нелінійність, випадковість, багатоваріантність.

Отже, як філософська категорія розвиток відображає системний процес безкінечності і безперервності закономірних якісних змін, що відбуваються в природному середовищі і суспільстві під дією об'єктивних законів природи і суспільства, якими є закон єдності і боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення, закон рівноваги, закон переходу кількості у якість.

З розвитком суспільства, наукової думки, сутність поняття "розвиток" як філософської категорії поглиблюється, розширюються його характеристики, проявляються неоднозначні результати, наслідки. Наведені тези свідчать про необхідність поглибленого вивчення суті категорії "розвиток", в тому числі з економічної точки зору, особливо в період формування суспільства знань.

Література:

1. Акофф Р.А. Системы, организации и междисциплинарные исследования / Р.А. Акофф // Системные исследования: ежегодник. — М., 1969. — С. 143—164.
2. Аристотель. Категории // Сочинения: в 4 т. / Аристотель. — М.: Мысль, 1978. — Т. 2. — С. 53—90.
3. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту / Видання Київської патріархії УПЦ КП — 2009 рік.
4. Благодетелева-Вовк С.А. Про суть понять "економічний розвиток" та "економічне зростання" [Електронний ресурс] / С.А. Благодетелева-Вовк. — Режим доступу: <http://exsolver.narod.ru/Artical/Ecotheory/ecterms.html>
5. Бойченко В.С. Регіональний інноваційний розвиток: сутність, суб'єкти, цілі та пріоритети / В.С. Бойченко // Бізнес Інформ. — 2011. — № 8. — С. 23—26.
6. Большой экономический словарь: 19000 терминов / Под ред. А.Н. Азрилияна. — М.: Ин-т новой экономики. 1997. — 856 с.
7. Бранский В.П. Социальная синергетика как пост-модернистская философия истории // Общественные науки и современность. — 1999. — № 6. — С. 117—127 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ecsocman.hse.ru/ons/msg/18427220.html>
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2009. — 1736 с.
9. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
10. Вольтер. Философские сочинения / Вольтер. — М.: Наука, 1988. — 753 с.
11. Гапоненко А.Л. Стратегическое управление: учебник [для студ. ВУЗов] / А.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухин. — М.: Изд-во "ОМЕГА-Л", 2006. — 464 с.
12. Гегель Г.В.Ф. Наука логики. — Т.1 // Энциклопедия философских наук / Г.В.Ф. Гегель. — М.: Мысль, 1974. — 452 с.

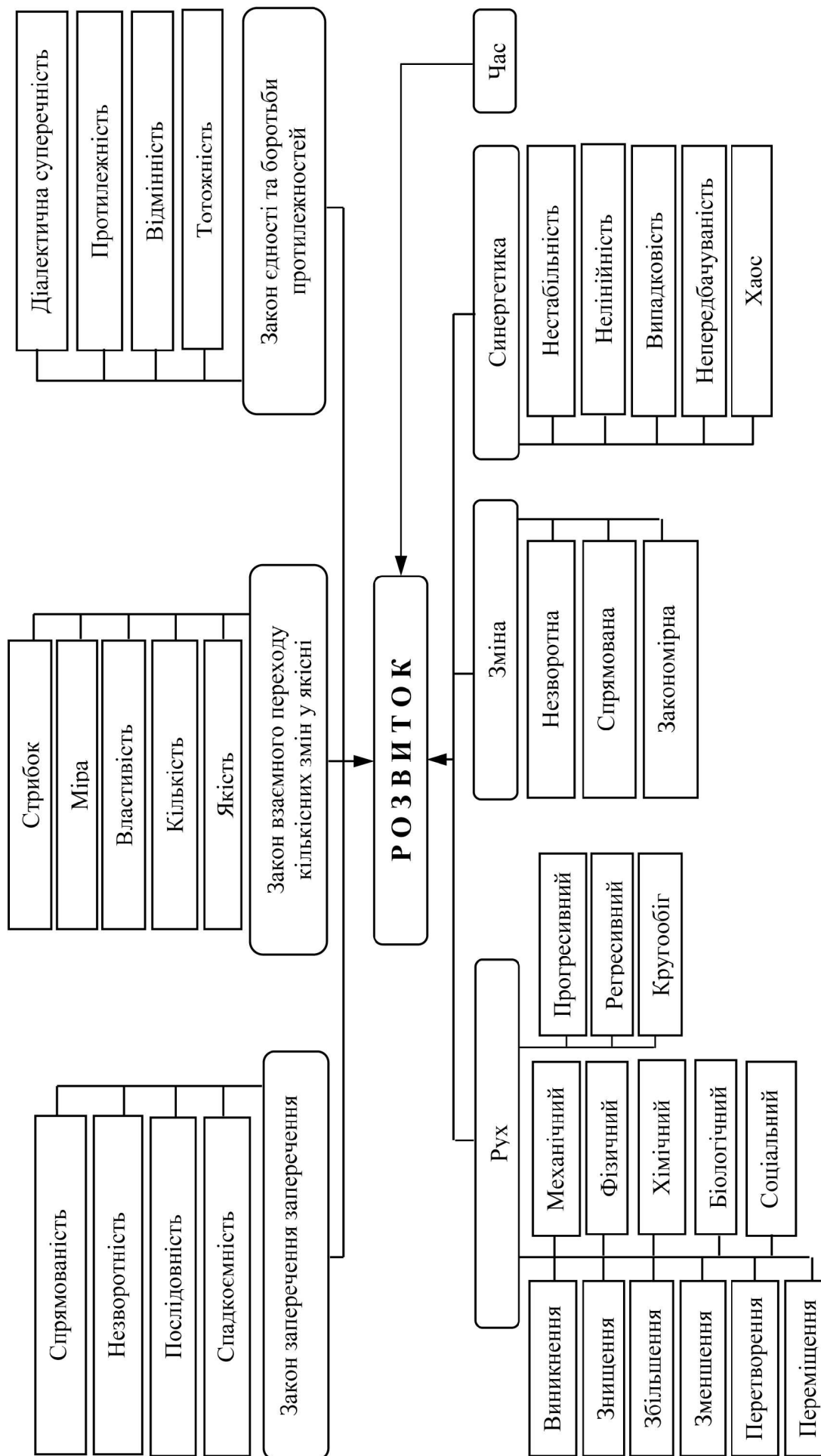

Рис. 1. Структурна схема розвитку

Джерело: сформовано автором на основі [2; 8; 12; 19; 38; 40; 45; 46].

13. Гераклит Эфесский: все наследие: на языках оригинала и в русс. пер.: крат. изд. / Подгот. С.Н. Муравьев. — М.: ООО "Ад Маргинем Пресс", 2012. — 416 с.
14. Грушин Б.А. Очерки логики исторического исследования. Процессы развития и проблемы его научного воспроизведения / Б.А. Грушин. — М.: Высш. Школа, 1961. — 214 с.
15. Гумеров Ш.А. Развитие и организация / Ш.А. Гумеров // Системные концепции развития. — М., — 1985. — Вып.4. — С. 70—75.
16. Декарт Р. Метафізичні роздуми / Рене Декарт. — К.: Юніверс, 2000. — 304 с.
17. Економічна енциклопедія: У трьох томах. — Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002. — С. 324.
18. Енциклопедія Сучасної України. — Т.1. А / Наук. ред.: Ю.В. Бадзьо, О.І. Бійма, С.І. Болтівець, П.В. Голобуцький, М.Л. Горбачук та ін. — К.: Поліграфкнига, 2001. — 823 с.
19. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: (системно-самоорганизационный подход). — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1999. — 160 с.
20. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): монографія / С.А. Єрохін. — К.: Світ знань, 2002. — 528 с.
21. Ільїн В.В. Філософія: підручник: В 2 ч. — Ч. II. Актуальні проблеми сучасності / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін. — К.: "Альтерпрес", 2002. — 480 с.
22. Кант И. Критика чистого разума. Соч.: в 6-ти т. — М.: Мысль, 1964. — Т.3. — 799 с.
23. Касьян В.І. Категорії "рух" і "розвиток" у філософії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/94698-27-kategor-quotruhqquot-quotrozvitokquot-u-filosof.html>
24. Касьянова Н.В. Управління розвитком підприємства на основі кумулятивного підходу: концепція, моделі та методи: моногр. / Н.В.Касьянова; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2011. — 374 с.
25. Кондорсе Ж. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. / Ж. Кондорсе. — М.: Либроком, 2011. — 280 с.
26. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков. — М.: Дека, 1997. — 304 с.
27. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — 5 изд. Т. 26. — М.: Издательство Политической Литературы. — 1969. — 590 с.
28. Маркс К. Сочинения / К. Маркс. — М.: Политиздат, 1974. — Т. 42. — 535 с.
29. Манойленко О.В. Теоретичні аспекти визначення стійкості соціально-економічних систем / О.В. Манойленко, О.В. Сиром'ятникова // Бізнес Інформ. — 2015. — № 12. — С. 8—14.
30. Масленченков Ю.С. Технология и организация работы банка: теория и практика / Ю.С. Масленченков. — М.: ДЕКА, 1998. — 432 с.
31. Мельник Л.Г. Экономика развития: учебник / Л.Г. Мельник. — Сумы: Университетская книга, 2013. — 784 с.
32. Моисеев Н.Н. Алгоритмы развития / Н.Н. Моисеев. — М.: Наука, 1987. — 298 с.
33. Назаретян А. Векторы исторической эволюции / А. Назаретян // Ответственные науки и современность. — 1999. — № 2. — С. 112—126 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mirozdanie.narod.ru/Nazaret.html>.
34. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. — М.: Мысль, Т. 1. — 2000. — 721 с.
35. Новый тлумачний словник української мови: в 4 т. / Укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. — К.: Аконіт, 2001. — 911 с.
36. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. — 4-е изд., дополненное. — М.: Азбуковник, 1999. — 944 с.
37. Павлуцкий А. Люди и организация: технология усовершенствования компаний / А. Павлуцкий // Управление персоналом. — 2000. — № 3. — С. 70—73.
38. Петриченко О.А. Філософсько-методологічні аспекти розвитку в природно-супільних явищах і процесах // Агроінком. — 2012. — № 1—3. — С. 126—129.
39. Попов В.П. Глобальный эволюционизм и синергетика ноосферы / В.П. Попов, И.В. Крайнюченко. — Ростов н/Д: АПСН СКНЦ, 2003. — 333 с.
40. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. — М.: Прогресс, 1986. — 432 с.
41. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты. — М.: "КАНОН-пресс", "Кучково поле", 1998. — 416 с.
42. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. — М.: Советская Энциклопедия; Издание 4-е, испр. и доп., 1990. — 1632 с.
43. Табачникова М.Б. Теоретические концепции эволюционных изменений социально-экономических систем / М.Б. Табачникова // Проблемы региональной экономики: Вестник ЦИРЭ / Под ред. Ю.А. Корчагина. — Вып. 6. — Воронеж: ЦИРЭ, 2005. — 124 с.
44. Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] / Гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — Т. 9: Поплужне-Салуїн. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1983. — 558 с.
45. Філософія: навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін., За ред. І.Ф. Надольного. — К.: Вікар, 1997. — 584 с.
46. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
47. Филиппов Ю.В. Основы развития местного хозяйства / Ю.В. Филиппов, Т.Г. Авдеева. — М.: Дело, 2000. — 264 с.
48. Черемисина С.Г. Развитие винаградо-винодельческого производства Крыма: моногр. / С.Г. Черемисина — К.: ННЦ ИАЭ, 2006. — 490 с.
49. Шаванс Б. Эволюционный путь от социализма / Б. Шаванс // Вопросы экономики. — 1999. — № 6. — С. 4—26 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: library.by/portalus/modules/.../readme.php?subaction
50. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки / Э.Г. Юдин. — М.: Наука, 1978. — 391 с.

References:

1. Akoff, R.L. (1969), "Systems, organizations and interdisciplinary research", *Sistemnyie issledovaniya: ezhegodnik*, pp. 143—164.
2. Aristotel (1978), *Kategorii [Categories]*, Myisl, Moscow, Russia.
3. Bible (2009), *Bibliia [Bible]*, Vydannia Kyivskoi patriarkhii UPTs KP, Kyiv, Ukraine.
4. Blahodietielieva-Vovk, S.L. (2000), The essence of the concepts of "economic development" and "economic growth", available at: <http://exsolver.narod.ru/Artical/Ecotheory/ecterms.html> (Accessed 1 Aug 2018).
5. Boichenko, V.S. (2011), "Regional innovative development: essence, subjects, goals and priorities", *BiznesInform*, vol. 8, pp. 23—26.
6. Azriliyan, A.N. (1997), *Bolshoy ekonomicheskii slovar: 19000 terminov [Big economic dictionary: 19000 terms]*, In-t novoy ekonomiki, Moscow, Russia.
7. Branskiy, V.P. (1999), "Social synergetics as a postmodern philosophy of history", *Obschestvennyie nauki i sovremennost*, vol. 6, pp. 117—127.
8. Busel, V.T. (2009), *Velykiy tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary*

of modern Ukrainian language], VTF "Perun", Irpin, Ukraine.

9. Wikipedia (2018), available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Development> (Accessed 24 Sept 2018).

10. Volter (1988), *Filosofskie sochineniya* [Philosophical writings], Nauka, Moscow, Russia.

11. Haponenko, A.L. and Pankruhin, A.P. (2006), *Strategicheskoe upravlenie: uchebnik* [Strategic management: a textbook], Izd-vo "OMEGA-L", Moscow, Russia.

12. Hehel, G.V.F. (1974), *Nauka logiki* [Science of logic], Myisl, Moscow, Russia.

13. Heraklit Efesskiy (2012), *Vse nasledie: na yazykakh originala i v russ. per.: krat. izd.* [All Heritage: in the languages of the original and in Russian], Ad Marginem Press, Moscow, Russia.

14. Grushin, B.A. (1961), *Ocherki logiki istoricheskogo issledovaniya. Protsess razvitiya i problemy ego nauchnogo vosproizvedeniya* [Essays on the logic of historical research. The process of development and the problems of its scientific reproduction], Vyssh. Shkola, Moscow, Russia.

15. Gumerov, Sh.A. (1985), "Development and organization", *Sistemnyie kontseptsii razvitiya*, vol. 4, pp. 70—75.

16. Dekart, R. (2000), *Metafizychni rozmysly* [Metaphysical Criticisms], Yunivers, Kyiv, Ukraine.

17. Mochernyi, S.V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia], vol. 3, Vydavnychiy tsentr "Akademiiia", Kyiv, Ukraine.

18. Badzo, Yu.V. Biima, O.I. Boltivets, S.I. Holobutskiy, P.V. and Horbachuk, M.L. (2001), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Contemporary Ukraine], vol. 1, Polihrafknyha, Kyiv, Ukraine.

19. Erohina, E.A. (1999), *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya: (sistemno-samoorganizatsionniy podhod)* [Theory of economic development: (system-self-organizing approach)], Izd-vo Tom.un-ta, Tomsk, Russia.

20. Ierokhin, S.A. (2002), *Strukturna transformatsiia natsionalnoi ekonomiky (teoretyko-metodolohichniy aspekt)* [Structural transformation of the national economy (theoretical and methodological aspect)], Svit znan, Kyiv, Ukraine.

21. Ilin, V.V. and Kulahin, Yu.I. (2002), *Filosofiiia: Pidruchnyk* [Philosophy: Textbook], "Alterpres", Kyiv, Ukraine.

22. Kant, I. (1964), *Kritika chistogo razuma* [Criticism of pure reason], vol. 3, Myisl, Moscow, Russia.

23. Kasian, V.I. (2012), "Categories "movement" and "development" in philosophy", available at: <http://westudents.com.ua/glavy/94698-27-kategor-quotruhquot-quotrozvitokquot-u-flosof.html> (Accessed 28 June 2018)

24. Kasianova, N.V. (2011), *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva na osnovi kumuliatyvnoho pidkhodu: kontseptsii, modeli ta metody* [Management of enterprise development on the basis of cumulative approach: concept, models and methods], SPD Kupriianov V.S., Donetsk, Ukraine.

25. Kondorse, Zh. (2011), *Eskiz istoricheskoy kartinyi progressa chelovecheskogo razuma* [A sketch of a historical picture of the progress of the human mind], Librokom, Moscow, Russia.

26. Korotkov, E.M. (1997), *Kontseptsiiya menedzhmenta* [Management concept], Deka, Moscow, Russia.

27. Lenin, V.I. (1969), *Polnoe sobranie pochineniy* [The complete assembly of accomplishments], vol. 26, Izdatelstvo Politicheskoy Literatury, Moscow, Russia.

28. Marks, K. (1974), *Sochineniya* [Compositions], vol. 42, Politizdat, Moscow, Russia.

29. Manoilenko, O.V. and Syromiatnykova, O.V. (2015), "Theoretical aspects of determining the stability of socio-economic systems", *BiznesInform*, vol. 12, pp. 8—14.

30. Maslanchikov, Yu.S. (1998), *Tehnologiya i organizatsiya raboty banka: teoriya i praktika* [Technology and organization of the bank's work: theory and practice], DEKA, Moscow, Russia.

31. Melnik, L.G. (2013), *Ekonomika razvitiya: uchebnik* [Development Economics: Textbook], Universitetskaya kniga, Sumy, Ukraine.

32. Moiseev, N.N. (1987), *Algoritmy razvitiya* [Development algorithms], Nauka, Moscow, Russia.

33. Nazaretyan, A. (1999), "Vectors of historical evolution", *Obschestvennyie nauki i sovremennost*, [Online], vol. 2, available at: <http://ww.mirozhdanie.narod.ru/Nazaret.html> (Accessed 24 Sept 2018).

34. Stepin, V.S. Guseynov, A.A. Semigin, G.Yu. and Ogurtsov, A.P. (2000), *Novaya filosofskaya entsyklopediya* [New Philosophical Encyclopedia], vol. 1, Myisl, Moscow, Russia.

35. Yaremenko, V.V. and Slipushko, O.M. (2001), *Novyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoï movy* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language], Akonit, Kyiv, Ukraine.

36. Ozhegov, S.I. (1999), *Tolkoviy slovar russkogo yazyka: 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazheniy* [Intelligent dictionary of the Russian language: 80000 words and phraseological expressions], Azbukovnik, Moscow, Russia.

37. Pavlutskiy, A. (2000), "People and organization: technology for improving companies", *Upravlenie personalom*, vol. 3, pp. 70—73.

38. Petrychenko, O.A. (2012), "Philosophical and methodological aspects of development in natural-social phenomena and processes", *Ahroinkom*, vol. 1—3, pp. 126—129.

39. Popov, V.P. and Krainyuchenko, I.V. (2003), *Globalnyy evolyutsionizm i sinergetika noosfery* [Global evolutionism and synergy of the noosphere], APSN SKNTs, Rostov n/D, Moscow, Russia.

40. Prigozhin, I. and Stengers, I. (1986), *Poryadok iz haosa: Noviy dialog cheloveka s prirodoy* [The order of chaos: A new dialogue between man and nature], Progress, Moscow, Russia.

41. Russo, Zh.Zh. (1998), *Ob obschestvennom dogovore. Traktaty* [About a public contract. Treatises], "KANONpress"; "Kuchkovo pole", Moscow, Russia.

42. Prohorov, A.M. and others (1990), *Sovetskiy entsyklopedicheskiy slovar* [Soviet Encyclopedic Dictionary], Sovetskaya Entsiklopediya, Moscow, Russia.

43. Tabachnikova, M.B. (2005), *Teoreticheskie kontseptsii evolyutsionnyih izmeneniy sotsialno-ekonomicheskikh sistem* [Theoretical Concepts of Evolutionary Changes in Social and Economic Systems], CIRE, Voronezh, Russia.

44. Bazhan, M.P. Antonov, O.K. ta in., (1983), *Ukrainska radianska entsyklopediia* [Ukrainian Soviet Encyclopedia], vol. 9, URE, Kyiv, Ukraine.

45. Nadolnyi, I.F. Andrushchenko, V.P. Boichenko, I.V. Rozumnyi V.P. ta in. (1997), *Filosofiiia: Navchalnyi posibnyk* [Philosophy: Textbook], Vikar, Kyiv, Ukraine.

46. Shynkaruk, V.I. ta in. (2002), *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary] Abris, Kyiv, Ukraine.

47. Filippov Yu.V. and Avdeeva T.G. (2000), *Osnovyi razvitiya mestnogo hozyaystva* [Fundamentals of local economy development], Delo, Moscow, Russia.

48. Cheremisina, S.G. (2006), *Razvitie vinogradovynodelcheskogo proizvodstva Kryima* [Development of wine-making and winemaking production of the Crimea], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

49. Shavans, B. (1999), "An evolutionary path from socialism", *Voprosyi ekonomiki*, [Online], vol. 6, available at: www.library.by/portalus/modules/.../readme.php?subaction (Accessed 24 Sept 2018).

50. Yudin, E.G. (1978), *Sistemniy podhod i printsip deyatelnosti: metodologicheskie problemyi sovremennoy nauki* [System approach and principle of activity: methodological problems of modern science], Nauka, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2018 р.

М. Ю. Разінькова,

к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, регіональних студій та туризму,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.23

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ТУРИЗМУ

М. Razinkova,

PhD in economics, docent department of international economic relations,
regional studies and tourism, University of Customs and Finance, Dnipro

MODERN TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS AND TOURISM

У статті з'ясовано сучасні тенденції розвитку міжнародних економічних відносин та туризму. Проаналізовано кількість держав-членів UNWTO за регіонами світу в 2017 р. З'ясовано, що основними компонентами глобалізації міжнародного туризму можна назвати розширення інтернаціональних економічних зв'язків у туристичному виробництві, зростання інтернаціоналізації факторів туристичного виробництва, поширення транснаціональних корпорацій у туристичному бізнесі. Також встановлено, що серед міжнародних перевізників отримала розповсюдження така форма глобальних партнерських об'єднань авіакомпаній, як авіаційні альянси. У світі сформована глобальна тріада Star Alliance, SkyTeam та Oneworld, що включає 52 великі і середні авіакомпанії (або 1,5% від приблизно 3200 авіакомпаній світу), яка контролює близько 60% світового обсягу пасажирських перевезень з маршрутним охопленням практично всіх частин світу: Азії, Америки, Африки, Європи, Австралії і Океанії.

In this article, we find out the current trends in the development of international economic relations and tourism. The analysis of the number of UNWTO member states in the regions of the world in 2017 has revealed that the main components of the globalization of international tourism can be called the expansion of international economic ties in tourism production, the growth of internationalization of factors of tourism production, the spread of transnational corporations in the tourism business. It has also been established that the international carriers have been distributing such a form of global partnerships of airlines, such as aviation alliances. The global triad Star Alliance, SkyTeam and Oneworld, which includes 52 large and medium-sized airlines (or 1.5% of the approximately 3,200 airlines in the world), have been formed in the world, which controls about 60% of worldwide passenger traffic with routing coverage in virtually all parts of the world: Asia, America, Africa, Europe, Australia and Oceania. It is established that in the course of the globalization of the global economy, organizational conditions in general and economic institutions in particular, where the public tourism institute occupies one of the leading positions, has become the basic actors that support the structuring of economic life in general on a global scale. The main difference between the regional distribution of tourism relations is that this activity is based on the cultural-historical and natural-geographical affinity of states, localities and competition in the market of services. This activity supports the propagation of cultural heritage and guarantees economic identity through appropriate preferences and protection within the institutional framework of its state, and its socio-economic impact may outweigh the potential negative impact of globalization tourism processes.

Ключові слова: глобалізація, готельно-ресторанний бізнес, підприємства, туристична послуга, туристичний бізнес.

Key words: globalization, hotel and restaurant business, enterprises, tourist service, tourism business.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Для сучасної стадії розвитку глобального економіки характерне зростання ролі туристичної сфери, який підтримує економічний розвиток держав, підвищує рівень життя населення, обумовлює високі доходи й зайнятність працюючих, є фактором вирівнювання локаль-

них розбіжностей економічного розвитку. Глобальний розвиток туристичної галузі дає можливість мільйонам осіб глибше знайомитись з побутом, культурою, індустрією та індустрією зарубіжних країн.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням розвитку міжнародних економічних відносин та туризму присвячували свої праці такі

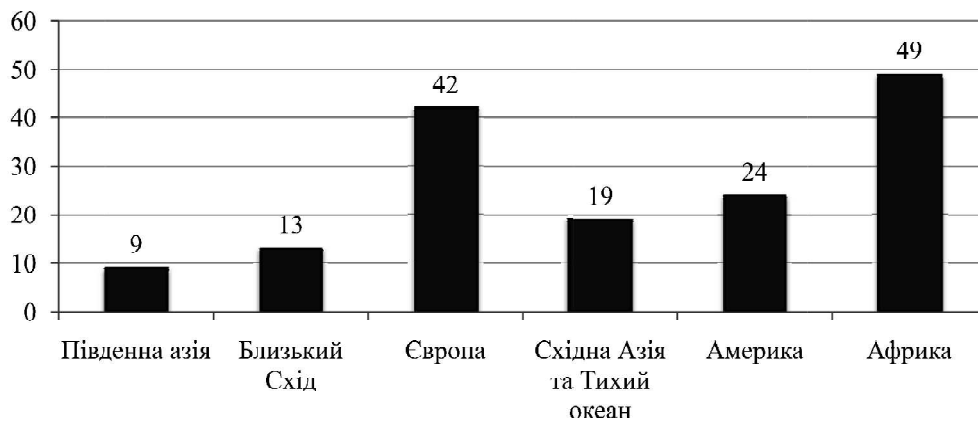

Рис. 1. Кількість держав-членів UNWTO за регіонами світу в 2017 р.

Джерело: складено автором на основі [6].

провідні науковці, як Кучеренко К., Лебедев К., Мариняк Я., Рожко М., Шалаєв В. та інші. Проте станом на сьогодні існує необхідність комплексного дослідження сучасних тенденцій розвитку міжнародних економічних відносин та туризму, що зумовило вибір теми даної статті.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — з'ясувати сучасні тенденції розвитку міжнародних економічних відносин та туризму.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом останньої чверті століття туристична сфера постійно зростала та розширювалась, постаючи в якості однієї найбільш динамічних галузей світової економіки. Сучасний туризм має тісні взаємозв'язки з розвитком суспільства і включає все більше нових напрямів. Такий динамічний розвиток надав туризму роль вирішального каталізатора економічного прогресу. В сучасних умовах обсяг ринку туризму є не меншим за обсяг експорту нафти, продовольчих товарів або авто. Туристичний бізнес є одним із базових суб'єктів міжнародного ринку, будучи внаслідок цього джерелом доходів для країн третього світу. Таке зростання крокує рука в руку з підвищенням різноманіття та конкуренції між дестинаціями. Світове розповсюдження туризму в постіндустріальних і розвинених державах обумовлює економічні переваги та зайнятість у багатьох суміжних секторах — від сільськогосподарського до будівельного та сфери телекомунікацій. За даними Всесвітньої туристичної організації (World Tourism organization — UNWTO), у 2017 р. частка туризму у світовому ВВП складала 10%, 1/10 робочих місць належить сфері туризму, обсяг експортних надходжень — \$ 1,5 трлн, 7% — частка у загальному світовому експорті та 30% — світового експорту послуг [8].

Процеси глобалізації і місце у них соціального економічного інституту туризму науковці бачать наступним чином. Як стверджує В. Шалаєв, ситуація глобалізації може бути розглянута як поширення суспільства масового виробництва і масового споживання на основі західної системи цінностей, цілей і зразків організації суспільної життєдіяльності народів, впроваджуваних в формі західфікації (залучення і підпорядкування), у формі насамперед ліберально-споживчої системи цінностей. В основі за — хіднофікаційного глобального проекту розвитку світу, безсумнівно, знаходиться сутнісний перетворений фактор західного капіталу, його потреб, інтересів і цілей (за К. Марксом). І роль капіталу тут амбівалентна. Безсумнівно, що він як перетворена форма суспільного життя народів, поколінь, індивідуумів, виконує найважливішу і об'єктивно значиму функцію організатора і регулятора економіки, виробництва та бізнесу. Але водночас ця перетворена фор-

ма, стаючи самостійною силою, підминає під себе, нівелюючи всі найважливіші соціальні інститути, без яких неможливе суспільне життя людей, перш за все такі, як мораль, право, релігія, сім'я тощо, але також, наприклад, і туризм, який є невід'ємною властивістю суспільства споживання, породженого західфікованою формою глобалізації [5, с. 14]. Проте, незважаючи на це, на думку автора, суспільний економічний інститут туризму може базовим способом вирішення проблемних питань зростання світової економіки, реалізацію базових соціально-політичних цілей, єдності і розуміння в поглядах, вирішення невизначеності у відносинах, засобом превентивного усунення конфліктів, нівелювання дисгармонії, створення взаємодоповнюючих зв'язків у соціумі завдяки досягненню компромісу між фінансовими та моральними цінностями завдяки соціальній співпраці. У туризмі вихід підприємств за національні межі зумовлений специфікою туристської діяльності та її продукції — туристського продукту, який складається з набору товарів і послуг туристичного призначення. Частина цих товарів і послуг виникає в країнах, які генерують туристські потоки, друга частина — в країнах і регіонах, які знаходяться на шляху їх просування (транзитний регіон), третя — в країнах призначення. Тому велика частина туристських підприємств прямо або опосередковано бере участь у міжнародному поділі праці, зовнішньоекономічних відносинах з приводу купівлі-продажу туристичних продуктів [2].

У ході глобалізаційних процесів у соціальному житті підвищується роль сумісно-розділених зв'язків інтеграції, концентрації, інтернаціоналізації компанії туристичної галузі та представників державної влади згідно партнерських принципів. Сумісно-розділений тип мають взаємозв'язки спілок компаній туристичної сфери в асоціації готельної індустрії, фахові туристичні асоціації, інтернаціональні організації, молодіжні й профспілкові об'єднання, національні об'єднання туристичних агентств, очолюваних UNWTO, що є наступником Міжнародного союзу офіційних туристських організацій (International Union of Official Travel Organisations — IUOTO), що почав діяти у 1934 р. (рис. 1).

Виходячи з даних, представлених рис. 1, станом на 2017 р. у складі UNWTO перебувало 156 країн-членів та 6 територій в якості асоційованих учасників, 2 спостерігача, а також понад 400 учасників, які долучились (учасників Ділової Ради UNWTO, Ради UNWTO з питань освіти та оперативної групи UNWTO з питань менеджменту туристичних центрів), що є делегатами компанії приватного бізнесу, закладів освіти, туристичних об'єднань, регіональних органів управління тощо. Варто зазначити, що на початку діяльності даного інституту у 1975 р. до нього входило тільки 65 країн-членів, а Україна долучилась до його складу у 1997 р. Сьогодні найбільші долі поміж частин світу за кількістю країн-учасників, що включені до UNWTO мають Європа — 27%

Таблиця 1. Кількість готелів у провідних готельних операторів світу у 2013–2017 рр, од.

№ з/п	Найменування, місцезнаходження штаб-квартири	Роки					Відхилення 2017-2013, од
		2013	2014	2015	2016	2017	
1	Marriot International / Starwood Hotel & Resorts, USA**	3672	3783	5456	5463	5465	1793
2	Hilton Worldwide, USA	3992	4115	4480	4482	4487	495
3	Intercontinental Hotels Group, GB	4602	4697	4963	4968	4969	367
4	Wyndham Hotel Group, USA	7342	7485	7760	7767	7772	430
5	Jin Jiang International / Plateno Hotel Group, CHI	-	-	6000	6000	6000	-
6	Choice Hotels Intercontinental, USA	6199	6303	6379	6385	6397	198
7	Accor Hotels, FRA	3515	3576	3815	3819	3821	306
8	Starwood Hotel & Resorts, USA	1121	1161	-	-	-	-
9	Home Inns Hotel Group, CHI	1772	2180	2787	2790	2795	1023
10	Best Western Hotels & Resorts, USA	4013	4046	3903	3911	3918	-95
11	Carlson Rezidor Hotel Group, USA	1077	1079	1092	1099	1102	25

Джерело: складено та розраховано автором на основі даних MKG Hospitality database, повідомлень компаній

та Африка — 32%, а інші регіони відповідно представлені: Америка — 15%, Східна Азія та Тихий океан — 12, Близький Схід — 8, Південна Азія — 6%.

Зростання ролі сталого розвитку обумовило необхідність виникнення організації, яка б займалася питаннями його методології та оцінки. Такою організацією стала створена Глобальна Рада з питань Сталого Туризму (The Global Sustainable Tourism Council — GSTC) [7] з глобальним членством, включаючи агенції ООН, неурядові організації, національні та регіональні уряди, провідні туристичні компанії, готелі, туроператори, особи та громади, які прагнуть до досягнення найкращих практик у сфері сталого туризму. GSTC є незалежною, некомерційною, нейтральною, віртуальною без головного офісу організацією зареєстрованою в США, співробітниками якої є волонтери. Мета GSTC — становлення та менеджмент основними світовими нормативами стійкості в туризмі і подорожах, базуючись на власних критеріях. Ці критерії є базисом діяльності GSTC в якості глобальної організації в сфері акредитації та сертифікаційних програм. GSTC не проводить безпосередньо сертифікацію продукції або послуг, проте вона проводить акредитацію органів, що здійснюють сертифікацію. Критерії, розроблені GSTC, розподіляють на дві категорії: дестинаційні критерії та критерії для галузей. Це базові засади та мінімальні норми, які мають виконати усі суб'єкти туристичної галузі чи дестинації з метою захисту та покращення світових природних та культурних ресурсів, разом з тим підтримуючи туристичний потенціал в якості інструменту підвищення рівня життя. Ці принципи базуються на чотирьох основах: стабільне управління; наслідки для соціальної та економічної сфери; наслідки для культури; вплив на довкілля та екологію (включаючи ресурсоощадність, нівелювання викидів та підтримку ландшафтів та біологічного різноманіття).

Основними компонентами глобалізації міжнародного туризму можна назвати розширення інтернаціональних економічних зв'язків у туристичному виробництві, зростання інтернаціоналізації факторів туристичного виробництва (за допомогою збільшення прямих і портфельних закордонних інвестицій, обміну знаннями й технологіями, зняття міграційних обмежень тощо), поширення транснаціональних корпорацій (ТНК) у туристичному бізнесі (характерними рисами яких є взаємозамінність і взаємозалежність організаційної структури, їхня орієнтація на інформаційні ресурси, на ринки з високим рівнем споживання) [1, с. 27]. Процеси глобалізації стимулювали стрімкий розвиток ТНК і в туристичній галузі. Функціонування ТНК у сфері туризму має багато спільного з діяльністю ТНК в інших промислових або сервісних галузях. З одного боку, використовуються в цілому ідентичні стратегії та інструменти закордонної експансії корпорацій, підходи до формування

організаційної структури корпорації, джерела глобальних конкурентних переваг. З іншого боку, специфіка туристичного продукту, його ціноутворення, конкурентної боротьби, спрямованості міжнародних туристичних потоків формує цілий ряд особливостей процесів формування і розвитку туристичних ТНК, їх взаємодії з урядами країн базування і приймаючих держав, визначення стандартів корпоративного будівництва [3, с. 119].

Основа міжнародних відносин в сфері туризму складають процеси транснаціоналізації у готельному бізнесі (табл. 1).

Виходячи з даних, наведених у таблиці 1, найбільша мережа готелів в світі — Intercontinental Hotels Group, що займала цю сходинку з 2004 р., поступилася першим місцем Marriot International, коли вона у 2017 р. пододала межу у 1 млн номерів, проте не в наслідок індивідуального росту, а у наслідок злиття зі Starwood Hotel & Resorts. Згідно з даними Marriott International, станом на сьогодні організація включає в себе більш, ніж 6000 готелів у 122 країнах, а дохід у 2017 фінансовому році склав понад \$ 17 млрд. Водночас відбулись зміни у першій п'ятірці у результаті виходу на ринок Shanghai Jin Jiang International Hotels Development Co Ltd, що є дочірньою компанією, яка підпорядковується китайській державній компанії Jin Jiang Hotels Group, що за \$ 1,53 млрд придбала 81% акцій Keystone Lodging Holdings Ltd (власника Plateno Group). Внаслідок цього така група сьогодні включає в себе більше ніж 6000 готелів у 55 державах, у яких зайняті понад 100 млн працюючих.

У ресторанный сфері процеси інтернаціоналізації проходять також і в мережах швидкого харчування. Згідно з інформацією прес-релізів підприємств було виокремлено 10 найбільших світових мереж швидкого харчування. Першу позицію утримує McDonald's, яка включає 35 тис. закладів. Чистий прибуток цієї компанії у 2016 р. зріс на 3,5% і досягнув \$ 4,69 млрд. Друге місце — Subway, що веде діяльність за франшизою та налічує 42 тис. ресторанів у 107 країнах. Далі рейтинг складають: KFC (18,9 тис. закладів у 188 країнах); Starbucks (більш ніж 23 тис. закладів у 64 країнах); Burger King (13,5 тис. закладів у 90 країнах); Pizza Hut (11,5 тис. закладів у 94 країнах); Domino's Pizza (11 тис. закладів у 70 країнах); Dunkin' Donuts (11 тис. закладів у 33 країнах); Taco Bell (6,5 тис. закладів у 20 країнах); Dairy Queen (5,7 тис. закладів у 30 країнах). Також варто зазначити, що Taco Bell, KFC, Pizza Hut входять у американський концерн Yum! Brands Inc., що є оператором ресторанного бізнесу та продемонструвала у 2016 р. ріст на 33% та чистий прибуток \$ 1,352 млрд.

Серед міжнародних перевізників отримала розповсюдження така форма глобальних партнерських об'єднань авіакомпаній, як авіаційні альянси. У світі сформована глобальна тріада Star Alliance, SkyTeam та Oneworld, що включає 52 великі і середні авіакомпанії (або 1,5% від приблизно 3200 авіакомпаній світу), яка контролює близько 60% світового обсягу пасажирських перевезень з маршрутним охопленням практично всіх частин світу: Азії, Америки, Африки, Європи, Австралії і Океанії. Авіакомпанії — члени трьох глобальних альянсів базуються в понад 110 міжнародних вузлових аеропортах (або 27,5% від приблизно 400 аеропортів світу, які обслуговують міжнародні магістральні та регіональні перевезення). Левова частка загальносвітових авіаперевезень припадає на країни реєстрації членів глобальних альянсів: США, Великобританію, Японію, Францію, Канаду, Німеччину та Італію. Основна причи-

на формування альянсів авіакомпаній — очікування синергетичного ефекту, тобто отримання більшої ефективності від спільної роботи, ніж могли б домогтися окремі компанії, а також скорочення витрат, що набуває важливого значення в періоді світових фінансово-економічних криз і природних катаклізмів. Крім того, консолідовані авіаперевізники прагнуть досягти ефекту масштабу, в результаті якого збільшення масштабів виробництва продукції веде до зниження собівартості продукції (послуг). Утім, завжди існує точка насичення, при якій зі збільшенням програми випуску собівартість продукції вже не знижується, оскільки цей фактор може вичерпати себе [4].

Таким чином, реальність сучасної геополітики та залежність від неї стратегії соціального та економічного розвитку обумовлена безпекою та світовою політичною ситуацією в якості базових засад сталого зростання туристичної галузі. Сучасний світовий політичний клімат веде до росту ризиків, що поширюються на усіх суб'єктів глобального ринку туризму. Серед базових геополітичних факторів, від яких безпосередньо залежить динаміка і розмежування туристичних потоків можна назвати: політичні перевороти, що особливо характерно для туристичної сфери країн Близького Сходу; активність терористичних організацій, для яких туризм є основним інструментом політичного впливу, будучи саме тим чинником, що дозволяє екстремістам реалізувати свої інтереси — соціальна увага, економічний спад, ідеологічні протиріччя з туристами (внаслідок, стійких асоціацій із глобалізацією та світовим капіталізмом); військові конфлікти, що за короткий час можуть критично погіршити сферу туризму та приводять до повного переформатування розподілу туристичних потоків у популярних регіонах, спад у галузі туризму. Таким чином, новітній міжнародний туризм являє собою економічну сферу з помітними суспільними та політичними наслідками. В якості форми та процесу активності у просторі світового масштабу, він обумовлений суспільно-економічними факторами, а також світовими змінами політичних систем. Також туризм є не лише реципієнтом міжнародних взаємозв'язків, а й активним політичним суб'єктом, що бере участь у процесі політики, що завдяки туристичним та економічним зв'язкам має вплив на узгодження політичних рішень. Туризм неодноразово виступав у ролі засобу налагодження взаємодії та відносин у країнах з різним соціально-політичним ладом, фактором економічної та політичної модернізації, гарантом політичної стабільності.

ВИСНОВКИ

У ході глобалізації світової економіки організаційні умови в цілому та економічні інститути зокрема, де суспільний інститут туризму посідає одну з лідируючих позицій, стали базовими суб'єктами, які підтримують структурованість економічного життя в цілому у світовому масштабі. Основна відмінність регіонального розподілу відносин туризму проявляється у тому, що ця діяльність заснована на культурно-історичній та природно-географічній спорідненості держав, місцевостей та конкуренції на ринку послуг. Ця діяльність підтримує розповсюдження культурної спадщини та гарантує економічну ідентичність завдяки відповідним перевагам та протекціонізму в організаційних рамках своєї держави і за своїм суспільно-економічними впливом може переважати потенційний негативний вплив глобалізаційних процесів туризму.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі буде аналіз сучасних тенденцій розвитку українського туризму.

Література:

1. Кучеренко К. Глобалізаційні тенденції розвитку міжнародного туризму / К. Кучеренко // Галицький економічний вісник. — 2013. — № 4 (43). — С. 21—27.

2. Лебедев К.А. Влияние процессов глобализации на развитие туризма [Электронный ресурс] / К.А. Лебедев // Экономика и социум. — 2017. — № 1 (32). — Режим доступа: <http://www.iupr.ru>

3. Мариняк Я.О. Глобалізація та інноваційна діяльність в Україні та їх вплив на розвиток туристичного бізнесу / Я.О. Мариняк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Географія. — 2013. — № 2. — С. 116—123.

4. Рожко М. Мировые авиационные альянсы: вчера и сегодня глобального партнерства / М. Рожко, О. Кибальников // Деловой авиационный портал "АТО.ru" [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ato.ru/content/mirovye-aviacionnye-alyansy-vchera-i-segodnya-globalnogo-partnerstva>

5. Шалаев В.П. Туризм как новый социальный институт в глобальном обществе потребления / В.П. Шалаев // Туризм как фактор модернизации экономики и развития регионов: материалы I Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, 19—21 ноября 2015 г. / Под общ. ред. проф. А.Н. Полухиной. — Йошкар-Ола: Поволжский государственный технологический университет, 2015. — С. 9—27.

6. Member States / World Tourism Organization UNWTO [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www2.unwto.org/ru/members/states>

7. The Global Sustainable Tourism Council (GSTC) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gstcouncil.org>

8. UNWTO Annual Report 2017 / World Tourism Organization UNWTO [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://media.unwto.org/publication/unwto-annual-report-2017>

References:

1. Kucherenko, K. (2013), "Globalization trends of international tourism development", *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 4 (43), pp. 21—27.

2. Lebedev, K. A. (2017), "Influence of globalization processes on tourism development", *Ekonomyka y sotsyum*, Vol. 1 (32), Available at: <http://www.iupr.ru> (Accessed 20 Sept 2018).

3. Maryniak, Ya. O. (2013), "Globalization and Innovation in Ukraine and their Impact on the Development of the Tourist Business", *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Ser.: Neohrafiia, vol 2, pp. 116—123.

4. Rozhko, M. and Kybalnykov, O. (2011), "World aviation alliances: yesterday and today global partnerships", Available at: <http://www.ato.ru/content/mirovye-aviacionnye-alyansy-vchera-i-segodnya-globalnogo-partnerstva> (Accessed 20 Sept 2018).

5. Shalaev, V. P. (2015) "Tourism as a new social institution in a global consumer society", *Tourism as a factor of modernization of the economy and development of regions: materials of the 1st All-Russian Scientific and Practical Conference with international participation, Povolzhskiy hosudarstvenniy tekhnolohycheskyi unyversytet, Yoshkar-Ola, Russia*, 19—21 november, pp. 9—27.

6. World Tourism Organization UNWTO (2018), "Member States", Available at: <http://www2.unwto.org/ru/members/states> (Accessed 20 Sept 2018).

7. The Global Sustainable Tourism Council (GSTC) (2018), Available at: <https://www.gstcouncil.org> (Accessed 20 Sept 2018).

8. World Tourism Organization UNWTO (2018), "UNWTO Annual Report 2017", Available at: <http://media.unwto.org/publication/unwto-annual-report-2017> (Accessed 20 Sept 2018).

Стаття надійшла до редакції 26.09.2018 р.

УДК 351.77

Н. В. Прус,

к. е. н., доцент кафедри фінансів,

Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

Н. Г. Савченко,

к. е. н., доцент кафедри фінансів,

Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.27

ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

N. Prus,

Ph.D. in Economics, Associate Professor of Finance Department, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

N. Savchenko,

Ph.D. in Economics, Associate Professor of Finance Department, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv

APPROACHES TO MANAGING FINANCIAL RESOURCES IN THE CONTEST OF UKRAINE'S HEALTH PROTECTION SYSTEM REFORM

У статті доведено актуальність питань управління фінансовими ресурсами закладів охорони здоров'я в умовах реалізації медичної реформи в Україні. Обґрунтовано характерні риси фінансових ресурсів в закладах охорони здоров'я та запропоновано їх визначення. Проаналізовано структуру надходжень до закладів охорони здоров'я за джерелами фінансування та встановлено, що фінансове забезпечення закладів охорони здоров'я в Україні має високий ступінь залежності від приватних джерел фінансування. Розкрито особливості реалізації нової моделі фінансування охорони здоров'я в Україні, сутність якої полягає у фінансуванні закладів охорони здоров'я відповідно до обсягу реальних послуг, наданих пацієнтам. Встановлено, що стан та перспективи розвитку закладів охорони здоров'я визначаються спроможністю ефективно функціонувати в умовах управлінської та фінансової автономії. Виокремлено ряд сучасних характерних рис фінансових ресурсів закладів охорони здоров'я. Розкрито роль фінансових потоків у формуванні поточних та майбутніх доходів і витрат закладів охорони здоров'я. Уточнено поняття "фінансовий потік закладу охорони здоров'я". Доведено необхідність впровадження нових методів управління фінансами. Виявлено ряд характерних рис фінансових потоків закладів охорони здоров'я. Сформовано класифікацію фінансових ресурсів та фінансових потоків у закладах охорони здоров'я. Запропоновано сучасний підхід до управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я на основі розкриття параметрів фінансових потоків та ідеї упорядкованості за різними видами медичних послуг. У межах такого підходу до управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я виділено такий склад параметрів фінансових потоків: кількісні, які відображають форму, обсяг, швидкість, фінансових потоків; просторові, що розкривають напрям, період, термін, траєкторію руху фінансових потоків; якісні, що визначають ліквідність, збалансованість, інтенсивність, достатність фінансових потоків.

The article highlights the relevance of the management of financial resources of health care institutions in the context of the implementation of medical reform in Ukraine. The characteristic features of financial resources in health care institutions are substantiated and their definition is proposed. The structure of revenues to health care institutions by sources of financing has been analyzed and it has been established that the financial provision of health care institutions in Ukraine has a high degree of dependence on private sources of funding. The peculiarities of the implementation of the new model of financing health care in Ukraine are revealed, the essence of which is the financing of health care institutions in accordance with the volume of real services provided to patients. It is established that the state and prospects of development of health care institutions are determined by the ability to function effectively in conditions of managerial and financial autonomy. A number of modern features of financial resources of health care institutions are singled out. The role of financial flows in shaping current and future incomes and expenditures of health care institutions is disclosed. The concept of "financial flow of the health care institution" is specified. The necessity of introduction of new methods of financial management is proved. A number of characteristic features of financial flows of health care institutions are revealed. The classification of financial resources and financial flows in health care institutions has been formed.

A modern approach to the management of financial resources in health care establishments is proposed based on the disclosure of financial flow parameters and the idea of ordering for different kinds of medical services. Within this approach to the management of financial resources in health care facilities, the following composition of the parameters of financial flows is selected: quantitative, reflecting the form, volume, speed, financial flows; spatial, revealing direction, period, term, trajectory of financial flows; qualitative, determining the liquidity, balance, intensity, sufficiency of financial flows.

Ключові слова: медична реформа, фінансування, фінансові ресурси, фінансові потоки, фінансове планування, фінансова автономія, заклади охорони здоров'я.

Key words: medical reform, financing, financial resources, financial flows, health care institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна соціально-економічна та демографічна ситуація в економіці України визначають необхідність постановки перед державою нових завдань, які можливо вирішити за умови розробки нових організаційно-методичних засад фінансового забезпечення діяльності закладів охорони здоров'я. Визначальним чинником забезпечення доступними та якісними медичними послугами населення є необхідний для надання таких послуг обсяг фінансових ресурсів. Запровадження нової моделі фінансування системи охорони здоров'я, яка передбачає перехід до оплати діяльності постачальників медичної допомоги на основі конкретних результатів їх роботи, потребує принципової зміни характеру відносин між постачальником послуг та їх замовником — розпорядником бюджетних коштів. Обов'язковою умовою запровадження орієнтованих на результат договорів стратегічної закупівлі медичних послуг, а разом з ними і орієнтованих на результат методів оплати діяльності постачальників є надання останнім достатнього рівня управлінської та фінансової автономії, необхідної для отримання права укладати контракти та гнучко і незалежно від інших сторін організовувати свою власну діяльність з досягнення встановлених цими договорами результатів. Запровадження такої моделі взаємовідносин потребує надання державним та комунальним закладам охорони здоров'я управлінської та фінансової автономії. З урахуванням світового досвіду автономію передбачається забезпечити шляхом реорганізації таких закладів охорони здоров'я у повноцінні суб'єктів господарювання — казенні та комунальні некомерційні підприємства [1]. Все це зумовлює необхідність перегляду характеру фінансових відносин та визначає нові вимоги до управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я. Особливого значення набуває проблематика формування інструментарію управління фінансовими ресурсами, які на основі інтегрування фінансів закладів з системою ринкових зв'язків, забезпечать узгодженість методів фінансового менеджменту та його відповідність сучасним реаліям.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвитку теорії та практики управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців: Лессард Л. [2], Коллінс С. [3], Віллер Дж. [4], Жанг Х. [5] Горина В.П. [6], Загорського В.С. [7], Мальованого М.І. [8]. Не зважаючи на ґрунтовність праць науковців, основними завданнями управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я має стати створення відповідного інструментарію, який забезпечить формування оптимальної структури за всіма джерелами їх фінансування відповідно до діючого законодавства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування теоретичних і практичних аспектів ефективної реалізації управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я, визначених реформуванням системи фінансування охорони здоров'я в Україні.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний стан економіки України характеризується стрімким розвитком процесів інтеграції та глобалізації, які обумовлюють реформування всіх сферах суспільного життя. Значною мірою це стосується і сфери охорони здоров'я, яка формує індивідуальні цінності людини та є основою для збільшення тривалості життя українців. У результаті ключовими аспектами є двоякий характер питань фінансового забезпечення закладів охорони здоров'я та забезпеченості доступності медичних послуг для кожної людини.

Існуюча в державі модель фінансування закладів охорони здоров'я не відповідає сучасним вимогам інституційного суспільства та нівелює спроби керівництва до пошуку оптимальних управлінських моделей та раціональних методів формування і використання фінансових ресурсів. Система охорони здоров'я України споживає загальних витрат біля 8% від ВВП країни, що перевищує показники деяких країн ЄС. Однак за обсягами державних витрат на фінансування охорони здоров'я Україна продовжує значно поступатися переважній більшості країн Європейського регіону. Такий стан речей вимагає не тільки збільшення фінансування, але й ефективного використання фінансових ресурсів.

Відповідно до статті 18 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" фінансове забезпечення охорони здоров'я може здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів юридичних та фізичних осіб, а також з інших джерел, не заборонених законом. Надходження фінансових ресурсів до системи охорони здоров'я протягом 2010—2015 років здійснювалось із трьох основних джерел: державні кошти, які включають Зведений бюджет і соціальне страхування; приватні кошти домашніх господарств, роботодавців, некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства; кошти міжнародних донорських організацій. Слід зазначити, що протягом 2010—2011 років частка державних коштів у фінансуванні охорони здоров'я зменшувалася від 56,3% у 2010 р. до 55,3% у 2011 р. Однак у 2012 р. вона зросла майже на 2% у порівнянні з показниками 2011 р. Протягом 2013—2014 років відбулося зменшення частки державних коштів у фінансуванні охорони здоров'я з 56,2% до найнижчого рівня за останні шість років 48,7% у 2015 р. В основному, це відбулося за рахунок подальшого зменшення обсягів фінансування, що направлялися на охорону здоров'я з державного бюджету з 15% у 2013 р. до відповідно, 12% у 2014 р. та 10,3% у 2015 р. Також слід відмітити зменшення загальних обсягів фінансування, що направлялися на охорону здоров'я з місцевих бюджетів. У середньому в країнах — членах ЄС частка державних видатків у структурі загальних витрат на охорону здоров'я становила 76%, в Україні у 2015 році державні видатки в цій сфері становили лише 48,7% [9].

Слід відмітити, що частка надходжень до системи охорони здоров'я з приватних джерел фінансування поступово збільшувалась упродовж 2010—2015 рр. з 43,2% до 50,9%. У 2015 році зазначені витрати досягли найвищого рівня (50,9%) за останні шість років, причому 97%

Таблиця 1. Розподіл видатків Державного бюджету на охорону здоров'я

КПКВ	КФКВ	Найменування згідно з відомчою і програмною класифікаціями видатків та кредитування державного бюджету	2017 рік	2018 рік	Відхилення, тис. грн
2300000		Міністерство охорони здоров'я України	16446488,2	26543770,0	10097281,8
2301000		Апарат Міністерства охорони здоров'я України	16367949,0	18168580,8	1800631,8
2307000		Державна служба з лікарських засобів та контролю за наркотиками	78539,2	109 670,7	31131,5
2307010	0763	Керівництво та управління у сфері лікарських засобів та контролю за наркотиками	-	109 670,7	109 670,7
2308000		Національна служба здоров'я України	-	8 265 518,5	8 265 518,5
2308010	0763	Керівництво та управління у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення	-	211 000,9	211 000,9
2308020	0763	Надання первинної медичної допомоги населенню	-	8 054 517,6	8 054 517,6
2310000		Міністерство охорони здоров'я України (загальнодержавні видатки та кредитування)	58727073,3	60 419 481,9	1692408,6

з них становили витрати на охорону здоров'я домогосподарств. Витрати на охорону здоров'я роботодавців та некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства упродовж 2010—2015 років становили відповідно 3—6% та 0,02—0,07%. Частка фінансування охорони здоров'я донорами незначна й складає менше одного відсотка.

Доцільно зазначити, що з метою пошуку оптимальної структури джерел фінансування охорони здоров'я в 2017 році прийнято Закон України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" [10], яким регламентовано застосування нового механізму фінансування закладів охорони здоров'я. Цим Законом визначено державні фінансові гарантії надання необхідних пацієнтам послуг з медичного обслуговування (медичних послуг) та лікарських засобів належної якості за рахунок коштів Державного бюджету України за програмою медичних гарантій. Новий механізм фінансування буде впроваджено поступово, на первинному рівні — з 2018 року, на інших рівнях — до 2020 року. Кошти для впровадження нового механізму фінансування закладів охорони здоров'я передбачено Законом "Про Державний бюджет України на 2018 рік". (табл. 1).

Видатки Державного бюджету України на охорону здоров'я у 2018 заплановані в обсязі 86 млрд грн, що становить 9,1% від державного бюджету та 2,6% від ВВП.

Державний бюджет України 2018 р. орієнтований на проведення реформ. Заклади охорони здоров'я первинної ланки у 2018 р. переходять на новий принцип оплати — за кожного реального пацієнта держава компенсуватиме справедливий тариф. Щоб забезпечити ці тарифи, видатки Державного бюджету на первинну ланку зростуть у 2018 році на 36,9% та становитимуть 13,28 млрд грн. Фінансування вторинної, третинної та екстреної медичної допомоги зросте на 10,8% та становитиме 53,9 млрд грн. На придбання ліків та вакцин через міжнародні організації передбачено 5,95 млрд грн. Фінансування програми лікування громадян за кордоном заплановано в обсязі 389,9 млн грн [11].

В умовах реформування в Україні системи фінансування охорони здоров'я створюються передумови застосування більш високих вимог до прийняття фінансових рішень, які розкривають для закладів охорони здоров'я в статусі казенних та комунальних неприбуткових підприємств нові можливості формування та використання фінансових ресурсів. Розвиток підходів до управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я тісно пов'язаний з трансформаційними процесами, що відбуваються під впливом світових тенденцій. В науковій літературі дієві механізми управління фінансовими ресурсами розкрито у розрізі двох підходів: статичного та динамічного. Статичний підхід передбачає врахування обсягів фінансових ресурсів, які оцінюються на конкретну дату та відображаються у активів чи влас-

ного капіталу і зобов'язань. Динамічний підхід передбачає управління рухом фінансових ресурсів, оскільки він є першочерговим джерелом їх ефективного формування та використання.

Останніми роками науковцями та практиками доведено, що в умовах глобальних економічних перетворень основою успішного функціонування суб'єктів господарювання є фінансовий потік. Це обумовлено рядом причин. По-перше, виокремлення об'єктом фінансового менеджменту фінансових ресурсів звужує коло його можливостей, оскільки визначені завдання не зводяться лише до їх формування та використання. По-друге, процеси формування та використання фінансових ресурсів відображають тільки дві функції фінансового менеджменту як спеціальної сфери управління — управління активами та управління капіталом, та враховують методи управління інвестиціями, фінансовими ризиками та антикризове фінансове управління. По-третє, обсяги та рух фінансових ресурсів є елементами управління фінансовими потоками в їх динамічному та статичному станах.

Конструктивний аналіз поглядів науковців щодо сутності фінансових ресурсів [1, с. 13] свідчить, що найбільш сучасним до обґрунтування їх сутності є підхід, який базується на взаємозв'язку між фінансовими ресурсами та джерелами формування, а також максимально враховує особливості управління їх динамічним станом (фінансовими потоками).

За результатами проведеного аналізу доцільно виокремити ряд сучасних характерних рис фінансових ресурсів закладів охорони здоров'я. Це такі:

- фінансові ресурси для забезпечення ефективності функціонування закладу охорони здоров'я повинні постійно відновлюватися та підтримуватися на достатньому рівні;
- формуються в результаті законодавчо визначених пропорцій між державними та недержавними джерелами фінансування;
- на стадії перерозподілу ВВП матеріалізуються у суспільне благо охорони здоров'я;
- обсяги їх надходжень до закладу охорони здоров'я визначаються повною залежністю від кількості пацієнтів;
- формуються у процесі надання медичних послуг різного спектру і складності, що ускладнює їх вимірювання та прогнозування;
- фінансові ресурси можуть трансформуватися у різні види економічних ресурсів, призначених для акумулювання його економічних вигод та приймають участь у забезпеченні діяльності закладу охорони здоров'я в прямій формі фінансування, не утворюючи грошових фондів;
- фінансові ресурси піддаються впливу ризиків, оскільки їх формування та використання пов'язане з усіма видами ризиків, що асоціюються з активами;
- оптимальні обсяги фінансових ресурсів в закладах охорони здоров'я можуть забезпечуватися шляхом ефективного управління їх статичним і динамічним станами;

Таблиця 2. Класифікація фінансових ресурсів та фінансових потоків у закладах охорони здоров'я

Ознака класифікації	Види фінансових ресурсів	Вид фінансового потоку
За способом формування	– державні; – приватні	– державні; – приватні
За джерелами формування	– кошти державного бюджету – кошти місцевого бюджету – кошти власних надходжень	– загальнодержавні; – муніципальні; – приватні
За методами надходження	– сформовані з використанням фіскальних методів – сформовані в результаті надання медичних послуг – сформовані на благодійних засадах – сформовані в межах грантових програм	– регламентовані; – системо утворюючі; – благодійні; – грантові
За характером формування	– кошти, отримані за надані медичні послуги, що передбачені програмою медичних гарантій; – кошти, отримані за надані медичні послуги, що не передбачені програмою медичних гарантій; – кошти, отримані за державними програмами охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій; – кошти, отримані за державними програмами громадського здоров'я; – кошти, отримані за місцевими програмами громадського здоров'я; – кошти, отримані за державними програмами розвитку та підтримки закладів охорони здоров'я; – кошти, отримані за місцевими програмами розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я; – кошти, отримані за медичні послуги, що надані певних категоріям осіб, які фінансуються за окремими програмами за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів	– гарантовані; – загальнодержавного призначення; – для забезпечення громадського здоров'я; – розвитку; – інші
За напрямками використання	– вкладені в необоротні активи; – вкладені в оборотні активи	– капітальні; – поточні
За формами фінансового забезпечення	– бюджетні кошти; – кошти страхових фондів; – кошти від надання платних послуг; – кошти міжнародних донорських організацій	– бюджетні; – страхові; – комерційні; – донорські

— рух фінансових ресурсів зумовлює зміну обсягів активів, власного капіталу та зобов'язань у просторі і часі, що визначає зміст фінансових потоків;

— формування та використання фінансових ресурсів закладів охорони здоров'я здійснюється під впливом фінансових відносин, які характерні для конкретного етапу розвитку економіки.

У закладах охорони здоров'я фінансові ресурси відображають сукупність коштів, які акумулюються за рахунок визначених діючим законодавством джерел фінансування, в активах для забезпечення поточних і майбутніх економічних вигод, змінюються у просторі і часі під впливом фінансових відносин, що виникають у процесі надання медичних послуг населенню.

Представлене трактування відображає роль фінансових ресурсів в умовах інтегрування різних напрямів діяльності закладів охорони здоров'я, формує наукове бачення про необхідність узгодженого управління їх статичним і динамічним станами. Тому раціональне формування та використання фінансових ресурсів у закладах охорони здоров'я вимагає формулювання відповідної термінології, яка складе основу для забезпечення ефективного управління їх рухом — фінансовими потоками.

Тому можна зробити висновок, що розробка дієвого інструментарію управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я вимагає обґрунтування організаційних структур їх функціонування та руху між складовими фінансових потоків (табл. 2).

Формування фінансових ресурсів в закладах охорони здоров'я відбувається за результатами надходження різних видів коштів, які в результаті цільового використання, визначають існування вхідних та вихідних фінансових потоків. Фінансові потоки, що циркулюють у закладах охорони здоров'я при здійсненні діяльності трансформуються у зворотному напрямку до потоку медичних послуг. Фінансовий потік є головним чинником, що дає змогу інтегрувати всіх учасників фінансових відносин для забезпечення досягнення поставлених завдань та цілей розвитку. Гармонізація фінансових потоків та потоків послуг виступає головним резервом підви-

щення ефективності функціонування закладів охорони здоров'я.

Потік — це економічний процес, який відбувається безперервно в часі та вимірюється в одиницях за деякий період часу [13]. Рух фінансових ресурсів через процеси формування та використання зумовлює виникнення вартісних потоків між елементами системи. Істотною їх ознакою є існування в часі та просторі. Таким чином, потік фінансових ресурсів проявляється не у статичі, а в динаміці. Статичність потоку фінансових ресурсів означає тимчасове призупинення їх руху і виступає одним з етапів його загальної динаміки. Між статичними величинами запасів та динамічними характеристиками потоків існує тісний взаємозв'язок, оскільки потік характеризує процес зміни запасу, а запас відбиває результат зміни і нагромадження потоку. Харрис Л. зазначав, що "...существует фундаментальное различие между двумя классами переменных: запасами и потоками. Деление на запасы и потоки связано с измерением переменных во времени" [14].

Формування ринкової моделі управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я потребує нових підходів та методологічного їх обґрунтування. Враховуючи результати контент-аналізу поняття "фінансовий потік" фінансовий потік закладу охорони здоров'я доцільно визначати як спрямований рух фінансових ресурсів, пов'язаний з формуванням у певному часовому періоді потоку медичних послуг.

Представлене трактування дозволяє сформувати ряд характерних рис фінансових потоків закладів охорони здоров'я, які відповідають сучасним умовам. А саме:

— фінансовий потік характерний для закладів охорони здоров'я, які в сучасних умовах функціонують у статусі неприбуткового підприємства або комерційного підприємства;

— фінансовий потік у медичних закладах охорони здоров'я відображає рух грошових коштів;

— фінансовий потік виникає разом з потоком послуг у часі та просторі;

— фінансовий потік може виникати перед потоком послуг, одразу з ним або після нього за результатами надання послуг;

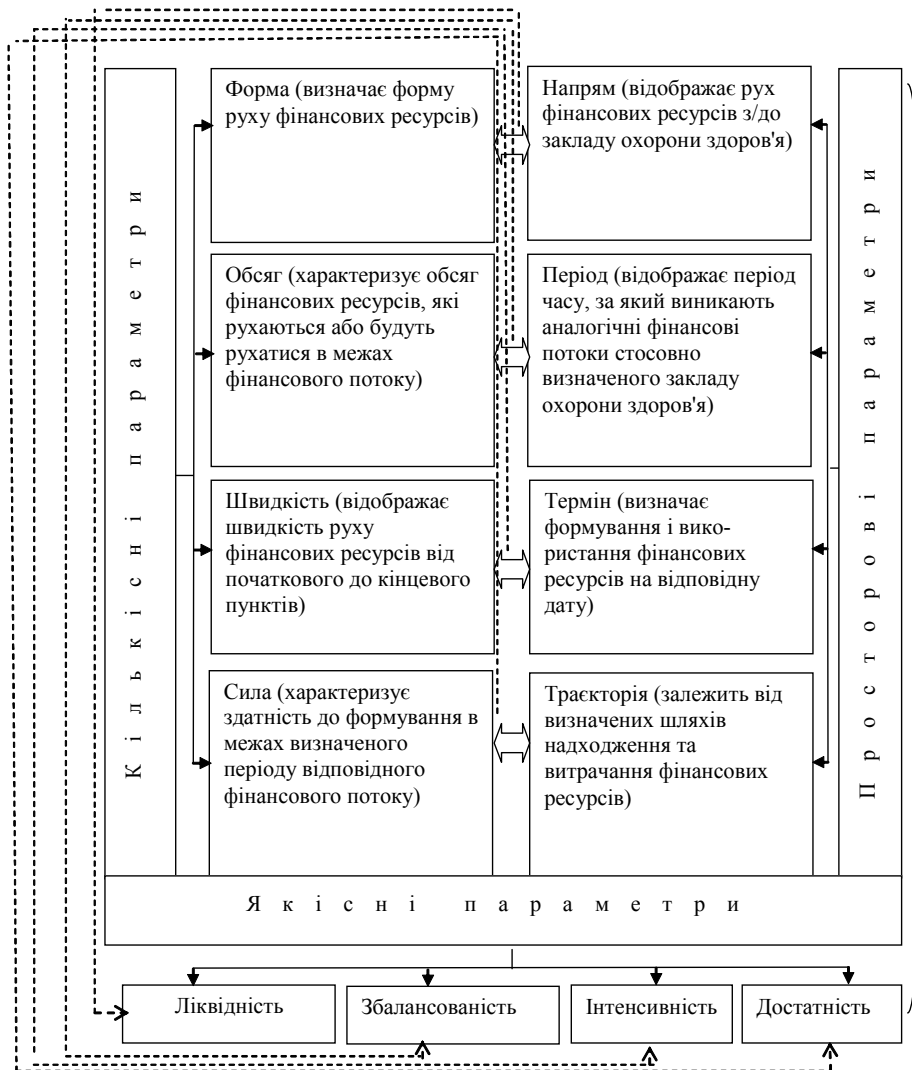

Рис. 2. Параметри фінансового потоку закладу охорони здоров'я

Джерело: доповнено на підставі [12, с. 115].

— виникнення фінансового потоку не завжди забезпечує ефективність управління фінансовими ресурсами закладу охорони здоров'я (чистий фінансовий потік може мати від'ємне та додатне значення);

— фінансовий потік створює умови для забезпечення розвитку закладу охорони здоров'я.

Розкрита економічна сутність та виокремлені характерні риси фінансових потоків у подальшому дають можливість обґрунтувати концептуальні положення управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я. В сучасних умовах фінансові потоки виконують ініціативну роль у функціонуванні закладів охорони здоров'я та виконання ними встановлених функцій. Вони не тільки ініціюють потоки медичних послуг, але й обслуговують і сприяють їх оптимізації. Доцільно констатувати, що в основі створення, функціонування і розвитку закладів охорони здоров'я знаходиться ідея упорядкованості фінансових потоків, які відображають поточні та майбутні доходи і витрати. Разом з цим, для кожного закладу охорони здоров'я фінансові потоки необхідно представляти з достатнім ступенем деталізації та у тісній узгодженості з потоками медичних послуг. Причому, чим більш розгалужені потоки медичних послуг, тим більш складними будуть відповідні їм фінансові потоки, і тим більш трудомістким буде процес управління фінансовими ресурсами. В результаті ефективність управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я залежить від уявлення про види, склад фінансових потоків в розрізі різних видів медичних послуг, особливостей фінансування згідно з дер-

жавними та місцевими програмами, можливостей їх оперативного фінансового планування.

Сучасний стан закладів охорони здоров'я України, їх обмеженість у фінансових ресурсах, вимагає на стадіях планування, організації і контролю надання медичних послуг першочергового врахування параметрів фінансових потоків, а на їх основі — визначення можливих обсягів наданих послуг. Параметри фінансового потоку характеризують фінансовий потік у відповідний момент часу з різних сторін. Сучасними науковцями параметрам фінансових потоків приділяється достатньо уваги. Їх називають властивостями, характерними рисами, параметрами, характеристиками, параметричними характеристиками. Разом з цим, дослідниками представляється різний склад параметрів, не визначаються взаємозв'язки, що існують між ними, а отже, не враховується повною мірою їх частковий і сукупний вплив на управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, для закладів охорони здоров'я доцільно виділяти певні параметри фінансових потоків. Такий підхід дозволяє зробити висновок про те, що в межах управління фінансовими ресурсами в закладах охорони здоров'я доцільно параметри фінансових потоків поділяти на кількісні, просторові та якісні (рис. 1).

ВИСНОВКИ

Розкрита економічна сутність та виокремлені характерні риси фінансових ресурсів є базою для обґрунту-

вання концептуальних положень управління ними в закладах охорони здоров'я. Разом з цим, у сучасних умовах для кожного закладу охорони здоров'я фінансові потоки необхідно представляти з достатнім ступенем деталізації та у тісній узгодженості з потоками медичних послуг. Параметри фінансового потоку характеризують фінансовий потік у відповідний момент часу з різних сторін. Вони служать індикаторами ефективності й стабільності функціонування закладу охорони здоров'я, відображають раціональність системи фінансування та оптимальність сформованої моделі управління фінансовими ресурсами.

Перспективи подальших досліджень мають бути спрямовані на обґрунтування раціональних способів забезпечення діяльності медичних закладів відповідними фінансовими ресурсами з урахуванням ключових перспектив розвитку; розкриття механізмів поточного та перспективного фінансового планування; розробка дієвих методик оцінки ефективності формування та використання фінансових ресурсів; формування процедур контролю у медичних закладах вхідних та вихідних фінансових потоків.

Література:

1 Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я" від 30.11.2016 р. № 1013-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>

2. Lessard L. Effects of a Patient-Friendly Medical Debt Financing Program on Access to Care and Social Outcomes / L. Lessard, J. Solomon // Health Care Finance. — 2017. — № 2 [electronic resource]. — Access: <http://www.healthfinancejournal.com>

3. Collins S.R. The rise in health care coverage and affordability since health reform took effect: findings from The Commonwealth Fund Biennial Health Insurance Survey, 2014 / S.R. Collins, P.W. Rasmussen, M.M. Doty, S. Beutel // Issue Brief (Commonw Fund). — 2015. — № 2:1—16. [electronic resource]. — Access: <http://www.commonwealthfund.org>

4. Wheeler J. Hospital Financial Management: What Is the Link between Revenue Cycle Management, Profitability, and Not-for-Profit Hospitals' Ability to Grow Equity? / J. Wheeler, S. Singh // Journal of Healthcare Management. — 2012. — September/October [electronic resource]. — Access: <https://www.researchgate.net/publication>

5. Zhang H. Modeling and designing health care payment innovations for medical imaging / H. Zhang, Ch. Wernz, D.R. Hughes // Health Care Management Science [electronic resource]. — Access: <https://link.springer.com/article/10.1007/>

6. Горин В.П. Формування фінансових ресурсів охорони здоров'я в контексті виконання критеріїв економічної безпеки / В.П. Горин // Наукові записки. Серія "Економіка". — 2015. — № 23. — С. 216—221.

7. Загорський В.С. Управління фінансовими ресурсами закладів охорони здоров'я: монографія / В.С. Загорський, З.М. Лободіна, Г.С. Лопушняк. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. — 276 с. — ISBN 978 — 966 — 8687 — 79 — 2.

8. Мальований М.І. Стан та проблеми державного фінансування охорони здоров'я в Україні / М.І. Мальований // Проблеми економіки. — 2013. — № 4. — С. 116—124.

9. Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ) України у 2015 році: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. — К., 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzdorov_u.htm

10. Закон України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws>

11. Закон України "Про Державний бюджет України на 2018 рік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>

12. Бондаренко О.С. Управління фінансовими потоками в умовах логістизації економіки: монографія / О. С. Бондаренко. — К.: Кафедра, 2015. — 532 с.

13. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. В. Лукашевича и др.; под общ. ред. В. Лукашевича. — М.: 1996. — 448 с., с. 12.

14. Харрис А. Денежная теория: Пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. В.М. Усоскина. — М.: Прогресс, 1990. — 750 с.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "Resolution "On Approval of the Concept of reforming health financing", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80> (Accessed 03 August 2018).

2. Lessard, L. and Solomon, J. (2017), "Effects of a Patient-Friendly Medical Debt Financing Program on Access to Care and Social Outcomes, Health Care Finance, vol. 2, available at: <http://www.healthfinancejournal.com>, (Accessed 10 September 2018).

3. Collins, S. Rasmussen, P. Doty, M. and Beutel, S. (2015), "The rise in health care coverage and affordability since health reform took effect: findings from The Commonwealth Fund Biennial Health Insurance Survey, 2014", Issue Brief (Commonw Fund), vol. 2:1-16, available at: <http://pdfs.semanticscholar.org/895e/e9c291356c850481ad443a716907888fb610.pdf> (Accessed 10 September 2018).

4. Wheeler, J. and Singh, S. (2012), "Hospital Financial Management: What Is the Link between Revenue Cycle Management, Profitability, and Not-for-Profit Hospitals' Ability to Grow Equity?", Journal of Healthcare Management. available at: <https://www.researchgate.net/publication>, (Accessed 05 September 2018).

5. Zhang, H. Wernz, Ch. and Hughes, D. (2018), "Modeling and designing health care payment innovations for medical imaging", Health Care Management Science, vol. 21, pp. 37-51, available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10729-016-9377-z> (Accessed 05 September 2018).

6. Gorin, V.P. (2015), "Formation of financial resources for health in the context of the economic criteria of safety", Scientific notes. Series "Economy", vol. 23, pp. 216—221.

7. Zagorski, V. S. Lobodin, Z.M. and Lopushnyak H.S. (2010), Upravlinnia finansovymy resursamy zakladiv okhorony zdorov'ia [Financial Management of Health], Lviv, Ukraine.

8. Malovanyy, M.I. (2013), "State and problems of health financing problems in Ukraine", Problems of Economics, vol. 4, pp. 116—124.

9. State Statistics Service of Ukraine (2017), "National Health Accounts of Ukraine in 2015", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzdorov_u.htm (Accessed 22 August 2018).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Care of the Population", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws> (Accessed 07 August 2018).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2018", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/> (Accessed 07 August 2018).

12. Bondarenko, O.S. (2015), Upravlinnia finansovymy potokamy v umovakh lohystyzatsii ekonomiky [Management of financial flows of enterprises in the conditions of logistics of the economy], Kafedra, Kyiv, Ukraine.

13. Dolan, E.J. (1996), Den'gi, bankovskoe delo i denezhno-kreditnaja politika [Money, Banking and Monetary Policy], Moscow: Russia.

14. Harris, L. (1990), Denezhnaja teorija [Money theory], Progress, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

УДК 658

*О. А. Василенко,**к. т. н., професор кафедри водопостачання та водовідведення,**Київський національний університет будівництва та архітектури, м. Київ**Л. О. Василенко,**к. т. н., доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища,**Київський національний університет будівництва та архітектури, м. Київ**О. Г. Жукова,**к. т. н., доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища,**Київський національний університет будівництва та архітектури, м. Київ*

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.33

ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ СХЕМ ЗНЕШКОДЖЕННЯ ХРОМВМІСТНИХ СТІЧНИХ ВОД ГАЛЬВАНОКОАГУЛЯЦІЄЮ

*O. Vasilenko,**candidate of technical sciences, professor of the department of water supply
and drainage Kyiv National University of Construction and Architecture.**L. Vasilenko,**Associate Professor at the Department of labour and environmental protection
of Kyiv National University of Construction and Architecture, PhD in Engineering sciences, docent**O. Zhukova,**Associate Professor at the Department of labour and environmental protection
of Kyiv National University of Construction and Architecture, PhD in Engineering sciences, docent*

ECONOMIC SUBSTANTIATION OF SCHEMES OF NEUTRALIZATION OF CHROMIUM- CONTAINING WASTEWATER BY GALVANO-COAGULATION

Стічні води, які містять шестивалентний хром найнебезпечніші води, вони скидаються у навколишнє середовище в недостатньо очищеному вигляді, що є проблемою міжнародного значення. В Україні, як і за її межами, стічні води гальванічних виробництв найбільш розповсюджені. Виробничі стічні води, забруднені кислотами, лугами та солями важких металів утворюються внаслідок хімічної та електрохімічної обробки металів та їх сплавів, а також при нанесенні гальванічних покриттів. Загальний обсяг стічних вод, що скидаються вказаними підприємствами, складає в Україні біля 500 млн м³ на рік. У запропонованій статті охарактеризовано гальванічне виробництво, вплив його стічних вод на навколишнє середовище. Перераховано існуючі методи очистки промивних вод, які містять хром шість (Cr⁶⁺). Наведено схеми очистки хромвмісних стічних вод. Проаналізовано, обгрунтовано недоліки методів та звернено увагу на їх якість після очистки. А також проведено аналіз їх економічної привабливості. Розглянуто кожен метод очищення окремо. Запропоновано техніко-економічні показники гальванокоагуляційного методу очистки промивних стічних вод від гальванічних виробництв. На основі досліджень зроблено висновки, згідно з якими у виборі схеми потрібно враховувати нове будівництво та реконструкцію існуючих споруд.

Sewage water containing chrome is the most dangerous water, and it is released into the environment in an insufficiently purified form, which is a problem of international significance. In Ukraine, as well as abroad, wastewater from electroplating plants is most widespread. The industrial waste water contaminated with acids, alkalis and salts of heavy metals is formed as a result of chemical and electrochemical treatment of metals and their alloys, as well as in the application of electroplating coatings. The total volume of wastewater discharged by these enterprises in Ukraine is about 500 million cubic meters per year.

The proposed article describes the galvanic production, the impact of its effluents on the environment. The existing methods of cleaning of flushing sewage containing chrome six are listed (Cr⁶⁺). Chromium-containing wastewater treatment schemes are provided. The weaknesses of the methods have been analyzed, proved, and attention has been paid to their quality of wastewater treatment. An analysis of their economic attractiveness was also conducted. Each treatment method is considered separately. Technical and economic indicators of electroplating wastewater purification from galvanic manufactures are proposed.

A comparison of the method of cleaning of flushing waste water from chromium by galvano-coagulation with existing ones at enterprises or the most effective method proposed on the riek of Ukraine

An analysis of modern methods of cleaning of flushing wastewater has been carried out. Conclusions regarding the energy efficiency of cleaning methods of channeled wastewaters are made. The technological scheme of the

proposed method is presented. its advantages are given. Estimated costs of capital and operating costs. Based on the research, it was concluded that according to the scheme selection, new construction and reconstruction of existing structures should be taken into account.

Ключові слова: гальванокоагуляція, хромвмісні стічні води, техніко-економічні показники, технологічні схеми очистки.

Key words: galvano-coagulation, chromium-containing wastewater, technical and economic indicators, technological schemes of purification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У той час як промислово розвинені регіони країни потерпають від браку чистої води, гальванічне виробництво споживає величезні обсяги водних ресурсів — понад 50 млн м³ за рік [1]. Гальванічне виробництво належить до найнебезпечніших промислових технологій, відрізняється шкідливими умовами праці, великою кількістю відходів, значними об'ємами стічних вод, що містять високотоксичні хімічні забруднення. Основними складовими гальванічних стічних вод є неорганічні сполуки високої токсичності, обумовленої вмістом важких металів, — хрому, заліза, цинку, нікелю, міді, кадмію та ін. Особливо небезпечними є сполуки шестивалентного хрому, що відносяться до першого класу небезпеки. Токсичність Cr⁶⁺ проявляється в пригніченні росту, гальмуванні метаболічних процесів у вигляді генетичних, гонадотропних, ембріотропних змін, сполуки ж хрому також відносяться до групи високого канцерогенного ризику [2]. Для вирішення актуальних проблем забруднення поверхневих водойм України необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на раціоналізацію виробничих схем водоспоживання, водовідведення й очищення виробничих стічних вод. Одним з першочергових завдань є впровадження сучасних технологій очищення, які дозволять на виході отримувати стічні води з концентрацією забруднювальних речовин, що не перевищуватиме встановлені ліміти, тобто дорівнювати ГДК.

В умовах ринкової економіки України, яка розвивається, відсутні фіксовані ціни на обладнання, енергоносії, реагенти та коливаються ставки персоналу, що обслуговує промислові підприємства різних видів власності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ З ОБГРУНТУВАННЯМ

Виходячи з цього можливо порівняння методу очистки промивних стічних вод від хрому гальванокоагуляцією з існуючими на підприємствах або найбільш ефективним методом запропонованим на ринку України.

Серед існуючих чисельних методів очищення хромовмісних стічних вод гальванічного виробництва — реагентних, іонообмінних, сорбційних, мембранних, біохімічних, електрохімічних — найпоширенішим на вітчизняних підприємствах є реагентний.

Зрештою, використання реагентного методу призводить до утворення значної кількості шламів (10,0 — 12,5 тис. т/рік), які містять у великих кількостях гідроксиди, карбонати і солі важких металів [4].

При використанні мембранних методів очистки спостерігається низька хімічна стійкість в агресивних середовищах і висока собівартість, які дозволяють застосовувати мембрани лише там, де середовища неагресивні і концентрації іонів металів не на багато перевищують ГДК. У зв'язку з тим мембранні технології не знайшли поки що широкого застосування для локального очищення промивних хромовмісних вод гальванічних виробництв.

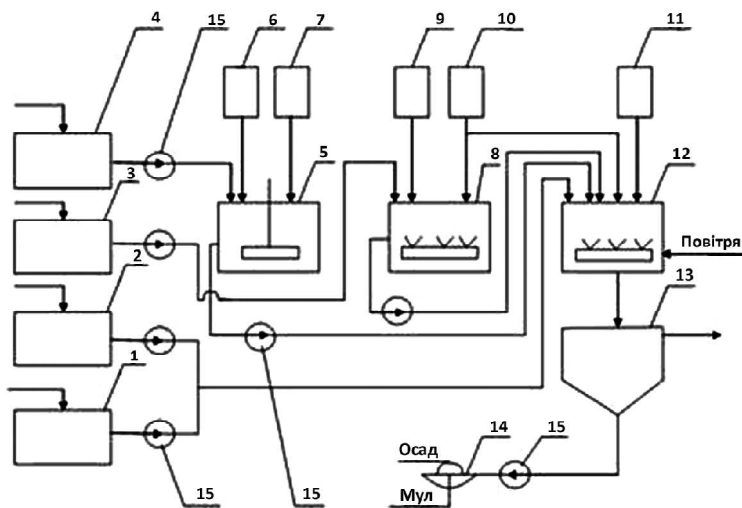
До сорбційних методів очищення гальванічних стоків відносять адсорбцію та іонний обмін. Як сорбенти хрому використовують штучні та природні

пористі матеріали. Обмеження в промисловому використанні адсорбційних методів пов'язані з ускладненням регенерації та повторного використання сорбенту.

Іонообмінний метод знешкодження стічних вод знайшов широке застосування за кордоном. Найуживанішим є спосіб іонообмінного вилучення і регенерації хрому (VI) за допомогою двох колонок, заповнених, відповідно, сильноокислим катіонітом і сильноосновним аніонітом. Для видалення хрому (VI) використовують слабоосновний аніоніт амберліт IPA-94S, що має високу хімічну стійкість і легко регенерується [3; 7]. Проте для застосування цього іоніту необхідне попереднє очищення води від механічних домішок, оливо, жирів. При використанні іонообмінного методу виникає проблема переробки елюатів і додаткового очищення промивних вод, оскільки при іонному обміні абсолютний скид солей у 2,5—3 рази більший, ніж при реагентному очищенні.

Дніпропетровським університетом запропоновано спосіб очищення хромовмісних стічних вод біофільтраторами — личинками безхвостих амфібій [4]. Автори [5] пропонують очищення від хрому здійснювати спорами міцеальних грибів *Aspergillus fl avus*. До недоліків біологічних методів очищення слід віднести високу чутливість бактерій до хімічного складу стічних вод.

Найдоступнішим для впровадження способом електрохімічної обробки хромовмісних стічних вод сьогодні вважається електрокоагуляція з розчинними сталевими анодами. Суть методу полягає у відновленні біхромат і хролат іонів іонами заліза Fe (II), що утворюються при електролітичному розчиненні сталевих анодів, та за рахунок катодних реакцій. Широке розповсюдження електрокоагуляційного методу гальмується на сьогодні високими витратами матеріалів анодів (заліза і алюмінію) та електроенергії. Недоліком є також втрата цінних компонентів (наприклад, хрому), який разом з

1—2 — ємності кислих стоків, 3 — ємності хромвмісних стоків, 4 — ємності ціановмісних стоків, 5 — реактор очистки від ціанідів, 6 — бак-дозатор луку, 7 — бак-дозатор окисника, 8 — реактор очистки від хрому, 9 — бак-дозатор сірчаної кислоти, 10 — бак-дозатор сульфату натрію, 11 — бак-дозатор вапняного молока, 12 — реактор нейтралізації, 13 — відстійник, 14 — вакуум-фільтр.

Рис. 1. Реагентна технологічна схема очищення хромовмісних стічних вод

Джерело: [9].

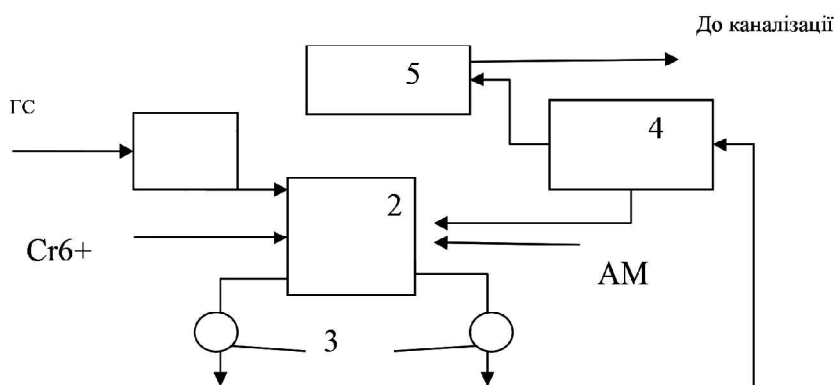

Рис. 2 Схема біохімічної очистки

Джерело: [9].

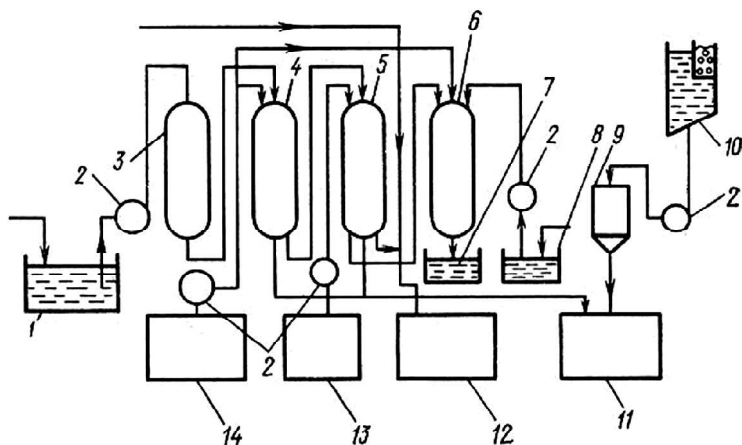

Рис. 3. Схема іонообмінного очищення стічних вод

Джерело: [9].

гідроксидом анодного матеріалу направляється у відвал [6].

Основним недоліком цього методу — виникнення об'ємних шлаків і використання для очищення води листової сталі або алюмінію.

Таблиця 1. Капітальні, експлуатаційні витрати

Перелік показників	Кошторис в умовних одиницях
Капітальні затрати	
Вугільний фільтр	10478
Резервуар накопичувач хромвмістних стічних вод V = 20м ³	7227
Насоси для подачі води і промивки фільтрів	1638
Смість для збору води (фільтрату) V = 75м ³	8871
Вентиляційне обладнання	11600
Резервуар усереднювач кислотно-лужних стічних вод V = 50м ³	2527
Фільтр механічний	4000
Шламоуплотнитель V = 20м ³	2440
Вузол обезжелезування	333900
Фільтр прес	1450
Всього	337790
Технологічні сети – 20%	67558
Благоустрій - 10%	33779
Допоміжні споруди – 25%	84447,5
Всього	523574,5
Експлуатаційні витрати	
Амортизаційні витрати	42213
Електроенергія	61670
Матеріали	9340
Заробітна плата	13200
Вода з горводопроводу + скид стічних вод	8620
Поточний ремонт 1% від капітальних вкладень	5235,7
Інші витрати 20% від суми заробітної плати і амортизації	11082,6
Всього	146649,5

Вивчення методів електрохімічної очистки вод дозволяє зробити висновки, що при достатньо високій ступені очистки вони вимагають корекції рН, а це пов'язано з використанням великої кількості коштовних реагентів. При цьому з'являються гідроксидні сполучення, які вносять у технологічну схему очистки необхідність у додаткових спорудах.

Таким чином, аналіз літературних даних показує, що основними методами очистки стічних вод гальванічних виробництв від іонів важких металів, які знайшли найбільш широке застосування в промисловості є реагентний та електрокоагуляційний. Технологічні рішення, які використовуються в Україні на сьогодні вимагають використання значної кількості реагентів та енергоносіїв, також не дозволяють створити компактний блок очисних споруд та суттєво інтенсифікувати процес очищення.

Найбільш сучасним методом очистки промивних стічних вод від важких металів, а саме від VI — валентного хрому та економічно вигідним є метод гальванокоагуляції. Метод гальванокоагуляції дозволяє відмовитися від використання реагентного господарства, різко скоротити об'єм очисних споруд по очищенню води за рахунок виникнення оксидних форм металів, що приводить до збільшення швидкості осадження, відмовитися від дефіцитних компонентів — листової сталі, яка використовується при очистці стічних вод методом електрокоагуляції.

При вивченні, аналізі та порівнянні різноманітних методів очистки промивних стічних вод гальванічного виробництва від іонів хрому (VI) виявленні спільні признаки:

- у всіх методах протікає процес сорбції або як основний (сорбційний метод), або як супутній (іонний, реагентний і електрокоагуляційний методи);
- у всіх методах в якості реагенту застосовуються сполуки заліза і як коагулянту, і як відновника, і як сорбенту, що дозволяє розширити діапазон рН середовища максимального видалення домішок з води, підвищити гідралічну крупність частинок виділяється суспензії.

Переглянемо деякі чинні технологічні схеми:

Господарські стічні води (ГС) потрапляють у 1 відстійник насосом подаються до 2 змішувача куди одночасно потрапляють хромвміщуючі води з концентрацією хрому Cr6+ 85 мг/л, а також активованій мул (АМ) з бактеріями роду Pseudomonas. З бактеріями стічні води потрапляють до біовідновлювача 3. Процес відновлення відбувається при постійному перемішуванні суміші та підтримки активного мулу у зваженому стані. Далі стічні води потрапляють у відстійник 4. Води відстоюються та потрапляють у резервуар 5.

Стічні води потрапляють в резервуар 1. Насосом 2 перекачуються до фільтра 3 очистки механічних сумішей, далі вода потрапляє до аніонітових фільтрів 4, 5, які заповнені іонообмінними смолами АВ — 17 в ОН-формі. Очищена вода подається в ванну хромовання 12. 6. Додатковий катіонів фільтр, 7. бак для видалених сполук хрому, 8 бак для збору відпрацьованого рас твору, 13 ємності з лугами, 14 з кислотою, які призначені для промивання фільтрів. Промивний розчин нейтралізується в баку 11, куди через дозатор одночасно подається необхідна кількість вапна із баку 10.

У результаті виконаного аналізу сучасних методів очистки стічних вод, що містять хром, встановлено, що існуючі технології і установки енергозатратні і вимагають попередньої фізико-хімічної обробки розчинів і тому найбільш надійним методом з економічної і екологічної точок зору є гальванокоагуляція.

Технологічна схема методу очистки гальванокоагуляції складається з таких споруд: усереднювача з живровловлювачем та збірником осаду, насоса (ящо є потреба) для рівномірної подачі стічних вод на фільтр з комплексним завантаженням, ємності для збору фільтрату,

з якої він направляє насосом у гальванічну ванну та споруда для промивання фільтра і обробки промивної води та осаду.

У процесі очистки стічних вод від хрому VI методом гальванокоагуляції при фільтруванні через завантаження, яке складається з активованого вугілля в присутні іонів магнію, що потрапляють в воду, яка обробляється, в результаті розчинення стержнів магнію, цей процес відбувається в тілі фільтра.

У процесі, який розглядається, в якості анода виступає металевий магній, а в якості катода графіт або активоване вугілля. Останній у цьому випадку використовується, як електропровідний матеріал з малим електрохімічним опором. Вибір катода та аноду прийнятий з урахуванням значної різниці їх стандартних електродхімічних потенціалів [8].

Згідно з дослідженнями, які були здійснені в лабораторії КНУБА, констатуємо, що для невеликих виробництв можна рекомендувати реконструкцію очисних споруд для застосування методу гальванокоагуляції.

При порівнянні різних варіантів технічних рішень на рівні розробки проектів користуються порівнянням приведених витрат P_r , які розраховуються за формулою

$$P_r = K C + E$$

де: K — коефіцієнт дорівнює 0,12 для типових рішень і 0,15 для нової техніки;

C — капітальні витрати на будівництво споруд;

E — річні експлуатаційні витрати.

На наш погляд, найбільш близької до запропонованої є технологія очистки стічних вод гальванічного виробництва п/я А-7880. Річна продуктивність 157680 м³/рік з наведеними витратами 349,2 тис. у. о. при цьому капітальні витрати складають 809,9 тис. у. о., експлуатаційні витрати 230,1 тис. у. о.

Припускаючи, що кількість обслуговуючого персоналу очисних установок буде однаковим, визначимо вартість установок за пропонованою технологією очищення:

Продуктивність, м³/год — 18.

Кількість фільтрів, шт. — 2.

Обсяг завантаження активованого вугілля, м³, — 5,4.

Маса завантаженого активованого вугілля, т, — 7,0.

Маса магнієвих стрижнів, кг, — 33.

Вартість одного вугільного фільтра 5239 у. о.:

Вартість активованого вугілля — 660 у. о. за тону, необхідно 14 тонн / рік — 9240 у. о.

Вартість магнієвих стрижнів — 3 у. о. за кг, на установку необхідно 100 у. о.

Капітальні, експлуатаційні витрати наведені по запропонованому варіанту зведені в таблицю 1. А основні техніко-економічні показники за запропонованими варіантами представлені в таблиці 2.

ВИСНОВКИ

При обґрунтуванні вибору схеми знешкодження хромвмісних стічних вод треба враховувати нове будівництво та реконструкцію існуючих споруд. Очевидно, що запропонована схема вимагає менших виробничих площ і більш надійна. Реконструкція існуючої технологічної схеми вимагає проведення додаткових досліджень в питанні забезпечення магнієм і активованим вугіллям. Але техніко-економічні показники запропонованої технологічної схеми, показують зниження капітальних витрат на 35% та експлуатаційних — на 36%. До цього ж експеримент показав, що ефект очистки складає 98—99%. А завдяки тому, що вугілля повторно використовується, то екологічно-економічний ефект достатньо високий.

Експериментом обґрунтовано, що запропонована схема очистки хромвмісних стічних вод є економічно вигідною з високим ефектом очистки.

При проектуванні нової схеми очистки хромвмісних стічних вод найбільш раціональною є запропонована схема, за якої собівартість очистки 1 м³ хромвмісних стічних вод приблизно в два рази менша.

Таблиця 2. Основні техніко-економічні показники

Перелік показників	Одиниця виміру	Витрати	
		Існуюча схема	Запропонована схема
Потужність електрообладнання	кВт/рік	2862314	308351
Капітальні витрати	тис. у. о.	809,9	523,6
Експлуатаційні витрати	тис. у. о.	230,1	146,65
Наведені витрати	тис. у. о.	349,2	225,1
Собівартість 1 м ³ очистки хромвмісних стічних вод	у. о.	2,2	1,4

Література:

1. Машинобудування в Україні: тенденції, проблеми, перспективи / За заг. ред. Б.М. Данилишина. — Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. — 308 с.

2. Виноградов С.С. Экологически безопасное гальваническое производство / С.С. Виноградов / Под ред. В.Н. Кудрявцева. — М.: Глобус, 1998. — 302 с.

3. Jones F. Ionic of chomates extraction / F. Jones // Effluent and Water Treat. J. — 1979. — №9. — С. 483—485.

4. Yolanda M. Biosorption of antimony and chromium species by Spirulina platensis and Phaseolus. Applications to bioextract antimony and chromium from natural and industrial waters / M. Yolanda // Analyst. — 1998. — №7. — P. 1593—1598.

5. Баранов А.Н. Электрохимические методы очистки сточных вод промышленных предприятий / А.Н. Баранов // Вестн. Иркут. гос. техн. ун-та. — 2007. — Ч. 1, № 1. — С. 13—14.

6. Аренский С.С., Гибская Е.С. Нейтрализация, очистка, регенерация и утилизация хромосодержащих гальваносток, (обзор) // Экологическая и ресурсосбережения. — 1996. — № 3 — С. 21—32.

7. Shanna D.C. Cleaning of sewages from salts of chrome by carbon absorbent / D.C. Shanna, C.F. Forster // Water S.Afr. — 1996. — № 2. — P. 153—160.

8. Волошкина О.С., Василенко Л.О., Березницька Ю.О. Закономерности миграции солей тяжелых металлов через активированное углеродом в природных фильтрах // Экологическая безопасность та природокористування збірник наукових праць. Вип. 20. — К., 2015. — С. 45—48.

9. Белов С.В., Барбинов Ф.А., Козьяков А.Ф. та ін. Охрана навколишнього середовища. — М.: Вища шк., 1991. — 339 с.

References:

1. Danylyshyna, V.M. (2007), Mashynobuduvannia v Ukraini: tendentsii, problemy, perspektyvy [Machinebuilding in Ukraine: trends, problems, perspectives], Aspekt-Polihraf, Nizhyn, Ukraine.

2. Vynogradov, S.S. (1998), Ekologicheskyy bezopasnoe hal'vanycheskoe proyzvodstvo [Environmentally safe electroplating], Hlobus, Moscow, Russia.

3. Jones, F. (1979), "Ionic of chomates extraction", Effluent and Water Treat, vol. 9, pp. 483—485.

4. Yolanda, M. (1998), "Biosorption of antimony and chromium species by Spirulina platensis and Phaseolus. Applications to bioextract antimony and chromium from natural and industrial waters", Analyst, vol. 7, pp. 1593—1598.

5. Baranov, A.N. (2007), "Electrochemical methods of wastewater treatment of industrial enterprises", Vestn. Yrkut. hos. tekhn. un-ta, vol. 1, no. 1, pp. 13—14.

6. Arenskiy, S.S. and Hybskaia, E.S. (1996), "Neutralization, purification, regeneration and utilization of chromiferous electroplating", Ekotekhnolohyia y resur-sosberezhenyia, vol. 3, pp. 21—32.

7. Shanna, D.C. and Forster, C.F. (1996), "Cleaning of sewages from salts of chrome by carbon absorbent", Water S.Afr, vol. 2, pp. 153—160.

8. Voloshkina, O.S. Vasylenko, L.O. and Berезnyts'ka, Yu.O. (2015), "Patterns of migration of heavy metal salts through activated carbon in natural filters", Ekologichna bezpeka ta pryrodokorystuvannia zbirnyk naukovykh prats', vol. 20, pp. 45—48.

9. Bielov, S.V. Barbinov, F.A. and Koz'iakov, A.F. (1991), Okhorona navkolyshn'oho seredovyscha [Environmental protection], Vyscha shk., Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

УДК 517.54 (336.225.674)

*І. І. Подік,**к. е. н., старший науковий співробітник, Науково-дослідний інститут фінансової політики Університету державної фінансової служби України, м. Ірпінь**Г. М. Білецька,**к. ю. н., завідувач відділу, Науково-дослідний інститут фінансової політики Університету державної фінансової служби України, м. Ірпінь**Н. А. Ковтунович,**старший науковий співробітник, Науково-дослідний інститут фінансової політики Університету державної фінансової служби України, м. Ірпінь*

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.37

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*I. Podik,**Candidate of Economic Sciences (Ph.D.), Senior Researcher,
Research Institute of Fiscal Policy at the University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin**A. Biletskaya,**Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Head of Department, Research Institute of Fiscal Policy at the University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin**N. Kovtunovych,**Senior Researcher, Research Institute of Fiscal Policy at the University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin*

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR ELECTRONIC AUDITING IN UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS

Розвиток цифрових технологій призвів до появи нових форматів та способів зберігання і обробки даних, які, в свою чергу, дали поштовх запровадженню новітніх форм та видів контролю, одним з яких є електронний аудит.

У статті проаналізовано чинні вітчизняні нормативно-правові акти, які стосуються організації та здійснення такого виду перевірок.

Встановлено, що розвиток функціонування інституту електронного аудиту в Україні, а відповідно і його правового регулювання, значно відстає від темпів розвитку цієї сфери в зарубіжних країнах (Португалія, Австрія, Люксембург, Польща, Литва, Норвегія, Німеччина, Нідерланди, Швеція, Франція), а саме: відсутнє нормативно закріплене визначення електронного аудиту та не врегульовано порядок його проведення; немає єдиного формату файлу подання даних до фінансових органів для цілей е-аудиту (податкового аудиторського файлу); не закріплено відповідні права та обов'язки платників податків й контролюючих органів.

Відповідно авторами рекомендовано ввести в національну практику дефініцію запропоновану ІОТА, а саме: "е-аудит — це верифікація та перевірка бухгалтерських операцій, яка здійснюється в електронному середовищі за допомогою комп'ютеризованих інструментів, використовуючи аналітичні, оціночні та тестові методи аудиту".

Також у статті наведено структуру проекту українського податкового аудиторського файлу (SAF-T UA), розробленого на основі другої версії стандартного податкового аудиторського файлу з урахуванням вітчизняної практики ведення бухгалтерського обліку, та описано процедуру проведення електронного аудиту на його основі. Рекомендований порядок складається з кількох етапів й дозволить досягти більш прогресивних та цивілізованих взаємовідносин між платниками податків і фінансовими органами.

The development of digital technologies has led to the emergence of new formats and ways of storing and processing data, which in turn gave impetus to the introduction of the latest forms and types of control, one of which is the electronic audit.

The article analyzes the current domestic statutory instruments concerning the organization and implementation of such kind of inspections.

It has been established that the development of the functioning of the Institute of Electronic Auditing in Ukraine, and accordingly its legal regulation, is far behind the pace of development of this sphere in foreign countries (Portugal, Austria, Luxembourg, Poland, Lithuania, Norway, Germany, the Netherlands, Sweden, and France), namely: there is no normative definition of the electronic audit and the procedure for conducting it is not regulated; there is no single file format for submission of data to fiscal authorities for e-audit purposes (tax audit file); the relevant rights and obligations of taxpayers and controlling bodies are not fixed.

The authors proposed the introduction of a national IOTA-defined e-auditing practice, namely, "e-audit it is the verification/checking of accounting transactions (and their sources/origins) processed in an electronic environment, using analysis, evaluation and testing audit methods, assisted by computerized tools".

This paper describes the structure of the Ukrainian tax audit file (SAF-T UA) project. The SAF-T UA project was developed on the basis of the second version of the standard tax audit file published in April 2010 by the OECD Fiscal Affairs Committee, taking into account national accounting practices.

Together with the draft tax audit file, the authors proposed a procedure for conducting an electronic audit on its basis. The recommended procedure consists of several stages and will allow the achievement of more progressive and civilized relationship between taxpayers and fiscal authorities.

Ключові слова: e-аудит, податковий аудит, електронний формат, стандартний податковий аудиторський файл, інформаційні системи.

Key words: E-audit, tax audit, electronic format, Standard Audit File for Tax, information systems.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах проблематичності формування достатньої податкової складової доходів бюджету та необхідності скорочення рівня тіньової економіки на особливу увагу заслуговує дослідження здійснення фіскальними органами заходів щодо підвищення ефективності податкового контролю за масивом господарських операцій платника податків [1]. Водночас доцільно враховувати, що на сьогодні комп'ютерні технології посідають важливе місце в майже усіх сферах людської життєдіяльності та наклали відбиток на функціонування практично всіх суспільних інститутів, в тому числі фіскальних органів. Зокрема в міжнародній практиці вже визначено та закріплено на законодавчому рівні сутність електронного аудиту, запроваджено електронний документообіг, розроблено та затверджено формат файлу для цілей електронного податкового аудиту, а також методологію щодо його проведення.

Такий стан речей дає підстави говорити про необхідність вивчення питання сучасного стану та нормативно-правового регулювання е-аудиту в Україні, що має не лише наукову, а й практичну цінність і потребує обов'язкового вирішення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням виникнення е-аудиту, етапам його запровадження та ефективності проведення, комп'ютеризації аудиторської діяльності присвячувалися праці як теоретиків, так і практиків, зокрема Я.А. Гончарука, В.С. Рудницького, О.С. Кушнар'ова, С.В. Івахненка, Т.В. Мултанівської, О.А. Кузуб, В.Ю. Лісіної та інших дослідників. Також окремі аспекти проведення аудиту в умовах застосування комп'ютерних технологій розглядалися у фундаментальних роботах закордонних авторів, як-от М. Васархелай, Р. Вебер, Б. Дженкінс, П. Квест, К. Кловз та інших. На думку науковців, цифрові технології опрацювання даних підвищують рівень інтелектуалізації аудиторської діяльності, посилюють наукове обґрунтування аудиторських висновків, сприяють повноті й своєчасності нарахування й сплати податків, зборів та обов'язкових платежів. Разом з тим, питання, пов'язані з нормативно-правовим забезпеченням електронного аудиту, залишаються дискусійними і тому вимагають подальших досліджень.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є аналіз та оцінка вітчизняних нормативно-правових актів, що регулюють процес здійснення електронного аудиту. Адже для забезпечення належного функціонування інституту е-аудиту, необхідним є формування сприятливих умов для виконання податкового обов'язку платниками податків та гарантування захисту їх прав та законних інтересів, досягнення вищого рівня погодження з результатами перевірок, зменшення витрат часу та зусиль на надання відповідної документації, а також спрощення роботи органів ДФС України. Це обумовлює наступні завдання: визначити перелік нормативно-правових актів присвячених організації та здійсненню е-аудиту; встановити, які аспекти електронного аудиту підлягають регулюванню; розробити пропозиції щодо доповнень чинного законодавства щодо забезпечення належного функціонування інституту електронного аудиту в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні одним із перших кроків у напрямі запровадження електронного аудиту було схвалення Кабінетом Міністрів України "Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки" [2], яка передбачає проведення системної реформи в сфері державних фінансів. Зокрема, як свідчить підпункт 4 пункту 2 розділу I Плану заходів з реалізації Стратегії, "...з метою підвищення якості та ефективності податкового адміністрування передбачено впровадження Мінфіном спільно з ДФС е-аудиту із застосуванням відповідного програмного забезпечення" [3].

Також Комітетом управління Проекту з комплексної реформи ДФС [4] погоджено першочергові заходи щодо підвищення ефективності операційних процесів у ДФС, що полегшать процес сплати податків для платників і стануть запорукою подальших перетворень.

Одним із таких заходів є перехід на електронний документообіг, у т.ч. складання первинних документів та ведення бухгалтерського обліку в електронному вигляді, право подавати документи в електронній формі уповноваженим контролюючим органам, окремі можливості використання електронного кабінету платника податків та особливості подання електронних документів для податкової перевірки тощо.

Зокрема електронний документ, відповідно до статті 5 Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг" від 22.05.2003 № 851-IV [5] — це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, склад та порядок розміщення яких визначається законодавством. Електронний документ, який підготовлено відповідно до вимог чинного законодавства та який містить усі необхідні реквізити, має таку ж юридичну силу, як і документ у паперовому вигляді.

Зауважимо, що у пункті 85.2 статті 85 Податкового кодексу України [6] право отримувати від великих платників податків документи в електронній формі забезпечується обов'язком останніх їх надати, з урахуванням умови щодо реєстрації електронного підпису. Відповідно, статтею 1 Закону України "Про електронний цифровий підпис" від 23.05.2003 № 852-IV [7] визначено, що електронний цифровий підпис є різновидом електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати особу, яка підписувала.

Позиція контролюючого органу щодо можливості ведення платниками податків виключно в електронному вигляді документів з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків і зборів, використання документів, створених в електронній формі, порядку використання електронного цифрового підпису, а також вимог до електронних документів та порядку їх зберігання, визначена Листом ДФС України від 04.01.2017 № 30/6/99-99-15-02-02-15 [8]. В цьому нормативному акті вказано, що платники податків, які здійснюють ведення документів з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків і зборів у електронному вигляді, зобов'язані при проведенні перевірок надати посадовим особам контролюючого органу на їх вимогу копії документів, що належать до предмета перевірки.

Водночас абзацом четвертим пункту 85.2 статті 85 Податкового кодексу України [5] визначено, що загальний формат та порядок подання документів, які пов'язані з обчисленням та сплатою податків і зборів (якщо такі документи створюються таким платником податків в електронній формі та зберігаються на машинних носіях інформації) встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики. Наразі це питання регулюється Наказом Міністерства доходів і зборів України від 07.11.2011 № 1393 "Про затвердження Порядку надання документів великого платника податків в електронній формі при проведенні документальної перевірки" [9].

Також враховуючи, що електронний аудит здебільшого ототожнюється з електронною перевіркою слід зупинитися на підпункті 75.1.2 пункту 75.1 статті 75 Податкового кодексу України [6], де визначено, що документальною невідомою позаплановою електронною перевіркою за заявою платника податків (далі — електронна перевірка) вважається перевірка, що проводиться на підставі заяви, поданої платником податків з незначним ступенем ризику до контролюючого органу, в якому він перебуває на податковому обліку.

Така перевірка здійснюється за заявою платника податків на підставі поданих ним до відповідного органу ДФС документів в електронній формі, що пов'язані з обчисленням та сплатою податків і зборів. Порядок подання документів в електронній формі для проведення

електронної перевірки затверджено Наказом Міністерства доходів і зборів України від 31.12.2013 № 898 "Про затвердження форматів та Порядку подання документів в електронній формі для проведення електронної перевірки" [10]. За результатами електронної перевірки складається довідка у двох примірниках, що надається платнику податків або його законним представникам.

З наведеного вище бачимо, що на сьогодні здійснено певні кроки на шляху запровадження кращої світової практики щодо організації та проведення е-аудиту в діяльності вітчизняних фіскальних органів. Проте нині поза правовим полем регулювання цього виду аудиту перебувають:

- визначення поняття "електронний аудит" та порядку його проведення,

- створення єдиного формату файлу подання даних до фіскальних органів для цілей е-аудиту (податкового аудиторського файлу),

- визначення відповідних прав та обов'язків платників податків й контролюючих органів тощо.

Відтак, враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку української економіки та заходи щодо гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, доцільно в ввести національну практику визначення електронного аудиту запропоноване ІОТА, а саме: "е-аудит — це верифікація та перевірка бухгалтерських операцій, яка здійснюється в електронному середовищі за допомогою комп'ютеризованих інструментів, використовуючи аналітичні, оціночні та тестові методи аудиту" [11].

Невід'ємною частиною впровадження е-аудиту є розроблення єдиного формату файлу подання даних до фіскальних органів для цілей е-аудиту. Відтак реалізація цього етапу передбачає створення формату української версії податкового аудиторського файлу (SAF-T UA) з урахуванням особливостей вітчизняної практики ведення бухгалтерського обліку на основі рекомендацій ОЕСР (версія SAF-T 2.0), які оприлюднені у квітні 2010 року Комітетом з фіскальних питань [12].

Структурно стандартний податковий аудиторський файл складається із чотирьох розділів: "Заголовок", "Довідники", "Журнал бухгалтерських записів" та "Первинні документи". Його українську версію доцільно доповнити п'ятим розділом "Фінансова звітність", адже наявність такого розділу у файлі податкового аудиту дозволяє контролюючим органам здійснити комплексну експертизу фінансово-господарської діяльності підприємства на предмет відповідності ведення обліку вимогам податкового та бухгалтерського законодавства, здійснити оцінку правильності нарахування й повноти сплати податків, проаналізувати інші аспекти оподаткування.

Блок-схема структури українського податкового аудиторського файлу (SAF-T UA) представлена на рисунку 1.

Розділ "Заголовок" містить інформацію про суб'єкта господарювання, від імені якого створено податковий аудиторський файл, його контактних осіб, юридичну адресу та реєстраційні дані. У цьому розділі вказується рік та звітний період, за який складено податковий аудиторський файл. Також у "Заголовку" наводиться інформація про програмне забезпечення, за допомогою якого було сформовано податковий аудиторський файл, його версію та розробника.

Розділ "Довідники" складається з упорядкованих відомостей про рахунки бухгалтерського обліку, які застосовуються суб'єктом господарювання, його власників, контрагентів, продукцію, запаси, необоротні активи тощо та має в своїй структурі дев'ять підрозділів, а саме:

- 1) "Сальдова відомість" — підрозділ, де міститься інформація про рахунки бухгалтерського обліку, що використовуються підприємством, а також про залишки коштів на цих рахунках на початок і кінець звітного періоду;

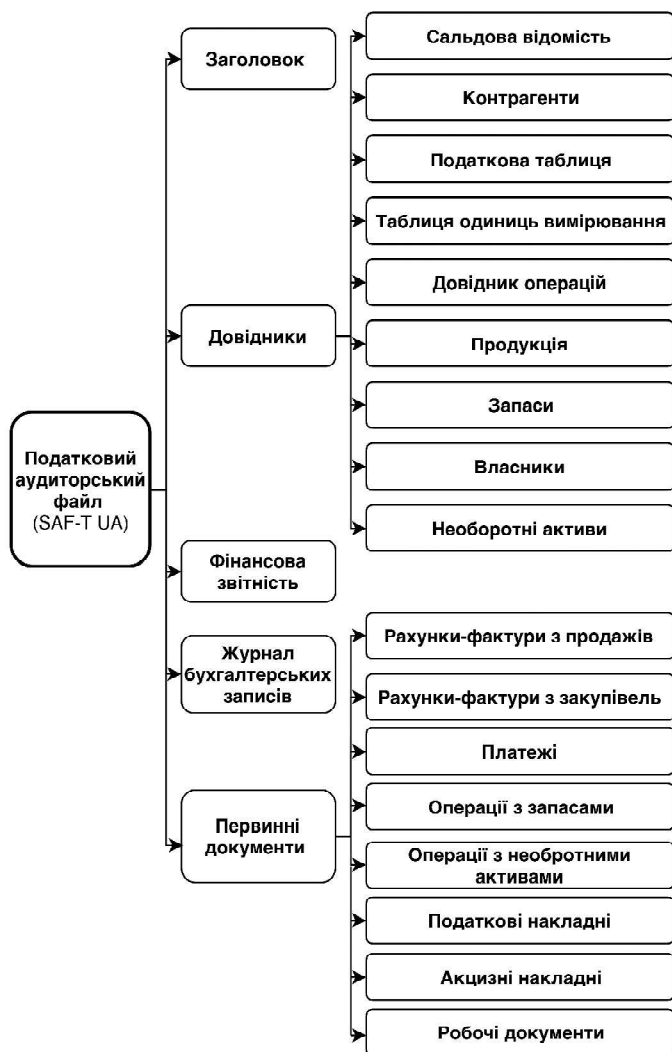

Рис. 1. Блок-схема податкового аудиторського файлу SAF-T UA

Джерело: розроблено авторами.

2) "Контрагенти" — підрозділ, де розкривається інформація про постачальників та покупців, юридичних та фізичних осіб. Щодо кожного контрагента вказується його назва, реєстраційні та контактні дані, а також дебетове/кредитове сальдо за цим контрагентом та його унікальний ідентифікатор;

3) "Податкова таблиця" — підрозділ, який дає можливість обрати вид податку (ПДВ, податок на прибуток підприємств) та переглянути всі деталі пов'язані з його нарахуванням та стягненням;

4) "Таблиця одиниць вимірювання" — підрозділ, який містить опис усіх видів одиниць вимірювання, що застосовуються господарюючим суб'єктом, від імені якого подано податковий аудиторський файл;

5) "Довідник операцій" — таблиця з описом усіх видів й типів господарських операцій, а також відповідні умовні позначення;

6) "Продукція" — підрозділ, де міститься інформація про результати трудової діяльності (виробничих процесів) суб'єкта господарювання, що мають корисні властивості і призначені для використання споживачем;

7) "Запаси" — підрозділ, який містить інформацію про матеріальні цінності (відмінні від основної продукції), що очікують вступу у процес виробничого або особистого споживання;

8) "Власники" — підрозділ, який відображає інформацію про власника (власників) суб'єкта господарювання;

9) "Необоротні активи" — підрозділ, що надає можливість контролюючим органам перевірити наявне у платника податків майно.

Розділ "Фінансова звітність" містить вичерпну та достовірну інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів суб'єкта господарювання за звітний період та включає в себе такі підрозділи: "Баланс (Звіт про фінансовий стан)"; "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)"; "Звіт про рух грошових коштів"; "Звіт про власний капітал" і "Примітки до фінансової звітності".

Розділ "Журнал бухгалтерських записів" — це основний зведений реєстр бухгалтерського обліку, у якому відображаються дані за звітний період за всіма рахунками бухгалтерського обліку, що застосовує суб'єкт господарювання. У ньому міститься інформація щодо господарських операцій платника податків в розрізі рахунків та операцій із можливістю перегляду виписки за кожним конкретним рахунком та деталізацією кожної окремої операції.

Розділ "Первинні документи" — відображає первинні документи бухгалтерського обліку в розрізі відповідних підрозділів: "Рахунки-фактури продажів", "Рахунки-фактури закупівель", "Платежі", "Операції з запасами", "Операції з необоротними активами", "Податкові накладні", "Акцизні накладні" та "Робочі документи".

Щодо порядку проведення е-аудиту на основі податкового аудиторського файлу то його доцільно проводити в кілька етапів [13]. На першому етапі платник податків здійснює формування даних у форматі SAF-T та надає їх до фіскального органу. Підготовка податкового аудиторського файлу та його передача до відповідного органу ДФС може здійснюватись як на вимогу фіскального органу, так і у встановлений законодавством термін. Також можуть мати місце обидві умови подання файлів. При цьому використовуються спеціальні алгоритми шифрування даних з високим рівнем криптографічної стійкості, а також складається протокол здавання-приймання конфіденційної інформації. На другому етапі аудитор завантажує дані з захищеного сервера та приступає до їх аналізу за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення (ACL, IDEA тощо) [14, с. 13]. Після завершення контрольно-перевірочних процедур платник податків отримує протокол аудиту, у якому містяться висновки, зроблені в ході електронної податкової перевірки.

Рекомендований порядок проведення електронного аудиту дозволить досягти більш прогресивних та цивілізованих взаємовідносин між платниками податків та фіскальними органами. Адже на сьогодні перевірка діяльності суб'єкта господарювання та складання висновків за її результатами є найскладнішим і найконфліктнішим їх аспектом. Відповідно формування і реалізація чіткої та послідовної державної політики у цьому напрямі матиме наслідком підвищення ефективності реалізації податкової реформи, із дотриманням орієнтації на гармонізацію відносин між платниками податків та органами ДФС, спрощення ведення бізнесу, своєчасності й повноти сплати податків великими платниками податків, а також загальним поліпшенням інвестиційного клімату в Україні.

ВИСНОВКИ

Отже, із зазначеного вище, можна зробити висновок, що розвиток функціонування інституту електронного аудиту в Україні, а відповідно і його правового регулювання, значно відстає від темпів розвитку даної сфери в зарубіжних країнах (Португалія, Австрія, Люксембург, Польща, Литва, Норвегія, Німеччина, Нідерланди, Швеція, Франція), а саме: відсутнє нормативно закріплене визначення електронного аудиту та не врегульовано порядок його проведення; немає єдиного формату файлу подання даних до фіскальних органів для цілей е-аудиту (податкового аудиторського файлу);

не закріплено відповідні права та обов'язки платників податків й контролюючих органів.

Вирішення таких проблемних питань, на нашу думку, можливе за умови внесення змін та доповнень до чинного законодавства в частині глумачення е-аудиту, закріплення структури української версії податкового аудиторського файлу (SAF-T UA) та порядку проведення е-аудиту.

Водночас подальших досліджень потребує визначення відповідних прав та обов'язків платників податків й контролюючих органів, а також розробка алгоритмів зіставлення даних SAF-T UA для виявлення порушень бухгалтерського та податкового законодавства.

Література:

1. Детьок Т. Г. Організація документальних податкових перевірок в умовах податкового кодексу. Ефективна економіка. 2011. № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=492>

2. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 142-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80>

3. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017—2020 роки / розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 415 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/415-2017-%D1%80>

4. Офіційний ресурс Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua>

5. Про електронні документи та електронний документообіг / Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

7. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 № 852-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15>

8. Лист ДФС України від 04.01.2017 № 30/6/99-99-15-02-02-15. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/baneryi/podatkovyi-konsultatsii-konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/70975.html>

9. Про затвердження Порядку надання документів великого платника податків в електронній формі при проведенні документальної перевірки / Наказ Міністерства доходів і зборів України від 07.11.2011 № 1393. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-12>

10. Про затвердження форматів та Порядку подання документів в електронній формі для проведення електронної перевірки / Наказ Міністерства доходів і зборів України від 31.12.2013 № 898 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/nakazi/63088.html>

11. The Intra-European Organization of Tax Administrations. EU — E-Audit Road Map (Version 3) — Standards for Auditors working in the area of Electronic Audit. 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iota-tax.org/publications/iota-report-for-tax-administrations---audit-procedures---edp-audit.html>

12. Guidance for the Standard Audit File — Tax Version 2.0. Forum On Tax Administration. OECD. April 2010. 16 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oecd.org/tax/administration/45045602.pdf>

13. Подік І.І., Живко М.О., Вольних А.І. Електронний аудит на основі податкового аудиторського файлу: світовий досвід та українські перспективи. Соціально-правові студії. 2018. Випуск 1. С. 158—166 [Електронний

ресурс]. — Режим доступу: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/sps/SPS_2018_1/24.pdf

14. Білецька Г.М., Ковтунович Н.Л. Окремі аспекти проведення е-аудиту: SAF-T та вибір спеціалізованого програмного забезпечення. Фінансове право. — 2017. — № 1. — С. 10—16.

References:

1. Detyuk, T.G. (2011), "Organization of tax documental inspection in the conditions of Tax Code", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=492> (Accessed 22 Sep 2018).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Order "On Approving the Strategy for Reforming the Public Finance Management System for 2017-2020", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80> (Accessed 22 Sep 2018).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Order "On Approval of the Action Plan for Implementing the Strategy for Reforming the Public Finance Management System for 2017-2020", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/415-2017-%D1%80> (Accessed 22 Sep 2018).

4. The official site of Ministry of Finance of Ukraine, available at: <https://www.minfin.gov.ua> (Accessed 23 Sep 2018).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On electronic documents and electronic document circulation", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (Accessed 22 Sep 2018).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. (Accessed 22 Sep 2018).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On electronic digital signature", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15> (Accessed 22 Sep 2018).

8. The State Fiscal Service of Ukraine (2017), Letter № 30/6/99-99-15-02-02-15, available at: <http://sfs.gov.ua/baneryi/podatkovyi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/70975.html> (Accessed 20 Sep 2018).

9. Ministry of Revenues and Collections of Ukraine (2011), Order "On Approval of the Procedure for Granting Large Taxpayer Documents in Electronic Form upon Documentary Verification", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-12> (Accessed 20 Sep 2018).

10. Ministry of Revenues and Collections of Ukraine (2013), Order "On Approval of Forms and the Procedure for Submission of Documents in Electronic Form for Electronic Verification", available at: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/nakazi/63088.html> (Accessed 20 Sep 2018).

11. The Intra-European Organization of Tax Administrations (2014), "EU — E-Audit Road Map (Version 3) — Standards for Auditors working in the area of Electronic Audit" [Online], available at: <http://www.iota-tax.org/publications/iota-report-for-tax-administrations-audit-procedures-edp-audit.html> (Accessed 25 Sep 2018).

12. OECD (2010), "Guidance for the Standard Audit File — Tax Version 2.0." Forum On Tax Administration, [Online], available at: <http://www.oecd.org/tax/administration/45045602.pdf> (Accessed 25 Sep 2018).

13. Podik, I.I. Zhyvko, M.O. and Volnykh, A.I. (2018), "Electronic audit based on the tax audit file: world experience and ukrainian prospects", *Sotsialno-pravovi studiyi*, [Online], vol. 1, pp. 158-166, available at: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/sps/SPS_2018_1/24.pdf (Accessed 20 Sep 2018).

14. Biletska, A.M. and Kovtunovych, N.L. (2017). "Several aspects of e-auditing: SAF-T and selection of specialized software", *Finansove pravo*, vol. 1 (36), pp. 10—15.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2018 р.

*С. В. Шевчук,
к. е. н., докторант кафедри економіки підприємств,
Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь*

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.42

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "МИТНІ ІНТЕРЕСИ"

*S. Shevchuk,
Candidate of Economic Sciences (Ph.D.), Doctoral student of the department
of economics of enterprises University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin*

ANALYSIS OF THEORETICAL METHODOLOGICAL APPROACHES OF DEFINITION OF THE CONCEPT "CUSTOM INTERESTS"

У статті розглянуто сутність та теоретико-методологічні підходи визначення поняття митні інтереси. Досліджено та проаналізовано основні науково-методологічні аспекти її інтерпретації, на основі чого встановлено, що категорія "митні інтереси" малодосліджена в вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Під час аналізу нормативно-правової бази встановлено термінологічні прогалини дефініції в частині семантичного наповнення визначення, яке не дає чіткого уявлення про сутність митних інтересів та їх місце у системі національних інтересів. Звернуто увагу на відсутність деталізації митних інтересів держави у Митному кодексі України, де також не враховано їх природну специфіку, яка впливає із різновекторності взаємозв'язків, що виникають на стику різних галузей, сфер та напрямів діяльності. Зокрема економічний спектр митних інтересів держави полягає у своєчасному та повному наповненні державного бюджету, сприянні конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, підтримці вітчизняного товаровиробника їх екологічний характер простежується у захисті від неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, правоохоронний — зумовлений запобіганням вчиненню порушень митних правил тощо. Акцентовано увагу на подвійній семантиці поняття "митні інтереси", що виникає під час їх забезпечення, у контексті визначення свободи дій і ступеня задоволення інтересів як суб'єкта, так і держави, із урахуванням закономірних тенденцій розвитку. Виокремлено ситуаційну дилему, що полягає у відсутності структурованості в розумінні природи зазначеного поняття, з огляду на функціональні обов'язки та мету діяльності суб'єктів. На основі проведеного семантичного та етимологічного аналізу, обґрунтовано позицію щодо діалектичності досліджуваного поняття, що обумовлює інтерпретаційну складність тлумачення категорії "митні інтереси". Запропоновано авторській підхід щодо інтерпретації відповідної сентенції, що сприятиме розробці інструментів та механізмів їх забезпечення.

The article deals with the essence and theoretical and methodological approaches to the definition of customs interests. The main scientific and methodological aspects of its interpretation have been researched and analyzed, on the basis of which it was established that the category "customs interests" is poorly researched in domestic and foreign scientific literature. During the analysis of the regulatory framework, terminological definitions of the semantic content of the definition, which does not give a clear idea about the essence of customs interests, their place in the system of national interests, are established. The attention is drawn to the lack of detail of the customs interests of the state in the Customs Code of Ukraine, which also does not take into account their natural specificity, which stems from the diverse patterns of interconnections that arise at the junction of various branches, spheres and activities. In particular, the economic spectrum of the customs interests of the state consists in

timely and complete filling of the state budget, promotion of competitiveness of economic entities, support of domestic producers, their ecological character is traced in protection against uncontrolled import into Ukraine of environmentally hazardous technologies, substances, materials and transgenic plants, law enforcement — caused by preventing violations of customs rules, etc. The emphasis on double semantics is the concept of "customs interests" that arises during their provision in the context of determining the freedom of action and the degree of satisfaction of both the subject and the state, taking into account the regular development trends. A situational dilemma is drawn out, in the absence of structuring in the understanding of the nature of the concept, given the functional responsibilities and the purpose of the subjects. On the basis of semantic and etymological analysis, the position on the dialecticity of the investigated concept, which determines the interpretative complexity of the interpretation of the category "customs interests", is substantiated. The author's approach to the interpretation of the corresponding sentence is proposed, which will facilitate the development of tools and mechanisms for their provision.

Ключові слова: інтереси держави у митній сфері, митні інтереси, національні інтереси, національні митні інтереси, митна безпека, митна політика, митна справа.

Key words: interests of the state in the customs sphere, customs interests, national interests, national customs interests, customs security, customs policy, customs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Неоднозначність економічної кон'юнктури сьогодні, що проявляється у волатильності ринкових відносин, економічних дисбалансах та екстерналіях глобалізаційних тенденцій, підвищує вимоги до розроблення та реалізації державної політики, спрямованої на захист національних інтересів.

Обраний державою євроінтеграційний вектор розвитку передбачає врахування загроз транспарентності вітчизняних ринків в аспекті негативного значення зовнішньоторговельного балансу, зниження експортного потенціалу, домінування процесу імпортозаміщення та послаблення конкурентних позицій вітчизняного товаровиробника.

Саме у зв'язку з цим актуалізується питання пошуку та дослідження системи регулювання та забезпечення митних інтересів крізь призму ідентифікації сучасного науково-термінологічного інструментарію.

Цей формат дослідження особливо важливий за сучасних умов, адже сьогодні в Україні особливої ваги набувають питання вдосконалення системи регулювання зовнішньоекономічної діяльності, захищеності економічних кордонів держави та формування сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату, що неможливо без застосування необхідного інструментарію регулювання, виділення та з'ясування сутності методологічних підходів до забезпечення митних інтересів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Різним аспектам, пов'язаним із дослідженням визначення, забезпечення та реалізації митної безпеки та митних інтересів безпосередньо та опосередковано присвячені праці таких провідних науковців, як Бережнюк І. [16], Новікова К. [8], Новосад І. [9], Осадча Н. [13; 21; 23], Пашко П. [25; 27], Приймаченко Д. [4], Стельмашук А. [14] та ін.

Зокрема, ґрунтовні напрацювання в окресленому напрямі містяться у фундаментальній роботі Пашка П. "Митна безпека" [24]. Зазначена проблематика також висвітлена у монографії Осадчої Н. "Формування глобальних інститутів регулювання митної справи" [17]. Глобалізаційні виклики митній безпеці держави були

предметом вивчення Новікової К. [8], на виокремленні ролі митної безпеки в захисті національних інтересів держави наголошувала Новосад І. [9], а особливості забезпечення митної безпеки та митних інтересів в умовах спрощення митних процедур не залишилися поза увагою Брачук А. [10].

Незважаючи на значний внесок згаданих авторів у розкриття питання митних інтересів держави, недостатньо вивченою залишається сутність поняття "митні інтереси", що і зумовлює напрям цього дослідження.

МЕТОДОЛОГІЯ

Теоретико-методологічну основу дослідження становить наукове осмислення змісту поняття "митні інтереси" у площині економічних відносин, що виникають між суб'єктами господарювання під час реалізації митної діяльності. Для дослідження сучасної наукової думки щодо інтерпретації зазначеного поняття було використано загальні та спеціальні наукові методи, зокрема: історико-логічний — для проведення ґрунтовного теоретико-методологічного дослідження; аналізу та синтезу — під час опрацювання наукових публікацій, присвячених проблемам визначення поняття "митні інтереси"; порівняння, формалізації та узагальнення — для з'ясування природи останнього за допомогою порівняння з іншими поняттями, близькими за етимологічною складовою. Крім того, під час встановлення місця поняття "митні інтереси" у теоретико-методологічній структурі та інституційно-правовій базі системи митних відносин у розрізі з'ясування причинно-наслідкових зв'язків застосовувалися абстрактно-аналітичний та емпірико-індуктивний методи наукового пізнання.

Інформаційною базою дослідження слугували вітчизняні та зарубіжні літературні джерела, результати наукових досліджень, нормативно-правові акти Європейського Союзу, Росії, Білорусі, Казахстану та України, а також ресурси Інтернету.

МЕТА СТАТТІ

Головна мета статті полягає у дослідженні змісту поняття "митні інтереси" та виокремленні особливостей його розуміння з позиції ґносеологічного підходу, що дозволить сформулювати науково-методологічне підґрун-

тя для його тлумачення у розрізі різних суб'єктів діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сьогодні митні інтереси є важливим поняттям для розуміння природи тих подій, явищ і процесів, що відбуваються не тільки у сфері міжнародних відносин, але й виникають під час реалізації державної митної політики та формуванні відносин між суб'єктами, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Адаже в основі будь-якого інтересу лежить об'єктивна необхідність, потреби суб'єкта або спільноти, зумовлені економічною, соціальною, політичною та іншими ситуаціями, у яких вони перебувають. Тому не випадково ґрунтовне розкриття теоретичних постулатів щодо визначення відповідного поняття сприятиме побудові виваженої та своєчасної стратегічної лінії держави щодо забезпечення митних інтересів України.

Варто зауважити, що поняття "митні інтереси" малодосліджене у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Однею з причин цього, на нашу думку, є неоднозначність та дуалістичність у тлумаченні поняття "інтерес", яке з семантичного та етимологічного погляду є непросте та діалектичне. Ще у давнину античні філософи пропонували трактувати слово "інтерес" як буття у певних межах (з лат. "inter-esse" — перебувати всередині) [1, с. 136].

На сьогодні це слово неоднозначно інтерпретується в різних галузях знань. Зокрема у соціально-економічному контексті воно розглядається як об'єктивна вигода або блага, що зумовлюють характер виробничих відносин, набувають вигляду окреслених цілей у свідомості індивідуумів, що прагнуть їх досягти [2]. У політичній площині поняття "інтерес" тлумачиться "як певна потреба суспільства, соціальної групи, партії, організації або руху, яка слугує причиною, джерелом, мотивом соціально-політичних дій суб'єктів різного рівня" [3]. У правовому аспекті зазначене поняття розуміється як залежність суб'єкта від предметів і відносин, від яких він очікує користь або шкоду [4]. Проте існують й інші підходи, які розкривають семантику цього слова, спираючись на об'єктивну потребу, суспільне ставлення, спрямованість суб'єкта тощо.

Складність інтерпретації поняття "митні інтереси" лежить у площині обставин, зазначених вище, що зумовлює його певну невизначеність, яка особливо проявляється під час відносин, що виникають між суб'єктами митної справи під час провадження господарської діяльності.

Так, подвійна семантика поняття "митні інтереси" виникає під час їх забезпечення, у контексті визначення свободи дій і ступеня задоволення інтересів як суб'єкта, так і держави, із урахуванням меж, обставин та обмежень, що виникають у зв'язку з міжнародними правилами, законодавчими нормами, політичною кон'юнктурою, конкуренцією тощо. Ситуаційна дилема полягає у відсутності структурованості в розумінні природи зазначеного поняття з огляду на функціональні обов'язки та мету діяльності суб'єктів, до яких ми відносимо державу, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (далі — суб'єкти ЗЕД), а також міжнародні інституції з іншими країнами. Це викликає труднощі у процесі забезпечення реалізації митних інтересів у різнорівневому форматі: як на рівні суб'єктів ЗЕД, так і державному й міжнародному рівні, що не сприяє налагодженню паритетного компромісу між ними, не враховує повною мірою мети кожного з учасників, що впливає з раціонального розрахунку, логіки та відповідних правил.

Досить доречною, на нашу думку, щодо цього є позиція Приймаченка Д.В. [4, с. 144], який відносить "поєднання інтересів громадян, суб'єктів господарювання та держави до загальносистемних принципів адміністративної діяльності митних органів" та переконаний у тому, що "задоволення інтересів держави прямо чи

опосередковано задовольняє також інтереси окремих його громадян, а отже, захищаючи національні інтереси держави, митні органи захищають інтереси окремо взятих громадян; по-друге, всі ланки системи митних органів при врахуванні пріоритету прав та свобод людини і громадянина повинні враховувати інтереси держави в цілому..." [4, с. 146].

Одним із аргументів, що вказує на відсутність у наукових колах об'єктивної дискусії щодо сутності поняття "митні інтереси", як би парадоксально це не звучало, є його законодавча визначеність. На нашу думку, саме цей факт мав би стимулювати обговорення щодо уточнення змісту відповідного поняття та відображення його результатів у Митному кодексі України.

Зокрема Митний кодекс України [6] трактує митні інтереси як національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи. На нашу думку, це тлумачення є неоднозначним та не позбавлене дискусійності з огляду на той факт, що митні інтереси практично отожднюються з національними інтересами. Це визначення не дає чіткого уявлення про сутність митних інтересів, їх місце у системі національних інтересів. Крім відсутності деталізації митних інтересів держави, у документі не враховано також їх природну специфіку, яка впливає із різновекторності взаємозв'язків, що виникають на стику різних галузей, сфер та напрямів діяльності. Так, економічний спектр митних інтересів держави полягає у своєчасному та повному наповненні державного бюджету, сприянні конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, підтримці вітчизняного товаровиробника, їх екологічний характер простежується у захисті від неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, правоохоронний — зумовлений запобіганням вчиненню порушень митних правил, захистом митного кордону, забезпеченням митної безпеки держави та суспільства. Існують також і інші аспекти забезпечення митних інтересів, що присутні у площині здійснення інвестиційно-інноваційної, інформаційної, техніко-технологічної та інших видів діяльності.

Варто підкреслити, що визначення поняття "митний інтерес" у прямому сенсі відсутнє як у Митному кодексі ЄС [7], так і у Митному кодексі митного союзу [8]. Проте опосередковано до них відносять фінансові та економічні інтереси держави під час реалізації митної справи. Зокрема згідно зі статтею 3 Митного кодексу ЄС до функціональних обов'язків митних органів, крім провадження та реалізації загальної торгової політики та іншої суміжної політики союзу, відносять вжиття заходів, спрямованих на захист фінансових інтересів союзу та його держав-учасників. У Митному кодексі митного союзу йде мова про гарантування саме економічних інтересів країн-учасниць та суб'єктів митних відносин.

У наукових працях, характеризуючи поняття "митні інтереси", ряд авторів [9, с. 176; 10, с. 22; 11, с. 160; 12; 13, с. 18] стверджує, що митні інтереси є об'єктом митної безпеки та реалізуються шляхом втілення у життя митної політики, з чим ми частково погоджуємося. Проте саме під час аналізу кола митних інтересів, на наше переконання, з'являються дискусійні моменти.

Так, на думку Новікової К., "...сама діяльність держави у сфері митної безпеки покликана гарантувати певне коло митних інтересів, серед яких найважливіші такі:

- створення умов лібералізації зовнішньої торгівлі;
- недопущення контрабанди та порушення митних правил;
- удосконалення митного законодавства України відповідно до світових та європейських стандартів;
- прискорення товаро- та пасажиропотоку через митний кордон;
- забезпечення споживчого ринку якісними іноземними продуктами та недопущення ввезення небезпеч-

них для здоров'я людей товарів" [9, с. 176]. Під забезпеченням митних інтересів науковець розуміє сферу відповідальності митних органів під час ввезення, вивезення та транзитних переміщень територією країни товарів і транспортних засобів.

Новосад І. [10, с. 22], Бранчук А. [11, с. 160] розглядають поняття "митні інтереси" у контексті його трактування Митним кодексом України, а при визначенні кола митних інтересів поділяють думку К. Новікової.

Як видно, у зазначених поглядах авторів не йдеться про деталізацію митних інтересів у розрізі напрямів забезпечення, також важко зрозуміти, митні інтереси якого із суб'єктів розглядаються.

Камчатна О. [12, с. 46], Левко М. [13] не зосереджують увагу на етимологічній спрямованості поняття, проте вважають, що до кола інтересів держави в митній справі належить розвиток економічної системи країни, сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, створення і функціонування ефективної митної системи, захист митного кордону України.

На наш погляд, у працях зазначених авторів не повною мірою розкритий зміст митних інтересів як у контексті держави, так і суб'єктів господарювання. Дослідники звертаються до цього поняття опосередковано, що зумовлює здебільшого його визначення у широкому сенсі, без конкретизації та чіткої аргументації. Зокрема, це простежується у характеристиці митних інтересів, що лежить у площині загальних нарисів без певного поділу, деталізації та їх виокремлення у розрізі зовнішньоекономічного, митного, економічного, екологічного, інформаційного напрямів, що зумовлює певну фрагментарність у розкритті цього питання у проаналізованих роботах.

Деякі автори [14; 15] наголошують на важливості забезпечення захисту митних інтересів, зосереджують увагу саме на процесах та кроках, що сприяють їх реалізації, при цьому не надаючи певної ваги трактуванню відповідного поняття.

Так, на переконання Осадчої Н. [14, с. 292], забезпечення митних інтересів дозволить сформувати баланс інтересів держави та бізнесу у світлі європейського вектору інтеграції України. Для цього, вважає дослідник, доцільно використовувати концепцію задоволеного інтересу, яка містить цілі митної політики, стратегії розвитку митної справи, алгоритми митних процедур, стимули й обмеження суб'єктів митних інтересів.

Стельмащук А. [15, с. 281] не намагається визначити сутність митних інтересів, проте підкреслює, що захищеність митних інтересів дає змогу, незалежно від будь-яких внутрішніх і зовнішніх загроз, здійснювати митну справу.

На нашу думку, відсутність чіткого тлумачення зазначеного поняття саме у теоретико-методологічній площині суттєво зменшує ефективність наступної практичної реалізації митних інтересів. Вважаємо важливою тезу про баланс інтересів держави та бізнесу, що мають забезпечуватися на паритетних умовах, незважаючи на різновекторність цілей та очікуваний результат.

Деякі дослідники [16; 17] використовують такі близькі за змістом поняття, як "економічні інтереси держави в галузі митної справи" та "інтереси держави у митній сфері".

Зокрема Бережнюк І. [16, с. 462] вживає поняття "економічні інтереси держави в галузі митної справи", зміст якого передбачає завдання та функції, визначені законодавством для митних органів. Івашук І. [17, с. 67], виокремлюючи поняття "інтереси держави у митній сфері", розкриває його у контексті встановлення оптимальних умов митного співробітництва, що передбачає цілеспрямовану і координовану ініціативну діяльність держави щодо застосування митних інструментів впливу на зовнішньоекономічне співробітництво з іншими країнами чи союзами. Проте, на нашу думку, такі позиції науковців мають обмежений характер, оскільки не

враховують повною мірою багатоаспектність відповідних відносин, залишаючи поза увагою деякі важливі моменти. У першому випадку — правоохоронний та цивільний вектори справи, а в другому — не беруть до уваги умови співробітництва у різних напрямках. Адже, на наше переконання, митні інтереси виникають на перетині національних та економічних інтересів держави, зумовлюючи різногалузеву специфіку інтересів (про що ми зазначали вище), що потребує обов'язкового врахування.

Ряд дослідників [18—22] пропонують розглядати поняття "митні інтереси" у двовимірному форматі — з позиції держави та суб'єктів господарювання.

Зокрема Комаров О. у працях використовує словосполучення "національні митні інтереси". Автор впевнений у тому, що забезпечення національних митних інтересів і безпеки у розрізі підвищення ефективності виконання завдань митними органами лежить у площині ухвалення відповідної стратегії, основаної на фундаментальному принципі ризик-менеджменту, що відповідає положенням Кіотської конвенції щодо прийняття стратегії для підтримки системи управління ризиками, яка ґрунтується на системі засобів оцінювання ймовірності правопорушень, а також запозиченні практики організації функціонування національних цільових центрів та автоматизованих систем за ризиками [18, с. 60].

У дослідженні Комарова О. відстоюється позиція чіткого розмежування інтересів держави, тобто національних митних інтересів і комерційних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, при цьому автор не дає визначення відповідним поняттям. Але водночас він указує на один із найважливіших напрямів забезпечення національних митних інтересів, що лежить в основі економічної безпеки та її зовнішньоекономічної та митної складової, які пов'язані зі здійсненням зовнішньоекономічної діяльності [18, с. 72].

Схожу позицію має Недобіга О. [19], який інтерпретує національні митні інтереси як забезпечення митної безпеки держави; стимулювання інтеграції вітчизняної економіки із системою світових господарських зв'язків; реалізацію фіскальної функції митної політики; захист інтересів внутрішнього ринку, інтелектуальної власності; підвищення інвестиційної привабливості української економіки тощо та відстоює позицію, що митні інтереси здебільшого викликають конфлікт інтересів, пояснюючи це різною місією суб'єктів цих відносин. Головним завданням суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є максимізація прибутку (не завжди законним шляхом), а завданням митних органів — реалізація фіскальної функції шляхом збільшення платежів, підвищення ефективності регулювання ЗЕД.

Ми погоджуємося з твердженням зазначених авторів щодо чіткого розмежування інтересів держави та суб'єктів ЗЕД, які мають зазвичай різний вектор цілей та набір методів їх досягнення, а також підтримуємо тезу про перманентну природу конфлікту відповідних інтересів, що не має легкого та однозначного вирішення.

Джумурат О. [20, с. 309] також вважає справедливим розгляд поняття "митні інтереси" у розрізі макрота мікрівиміру, тобто з позиції держави та суб'єктів господарювання. Зокрема на державному рівні під митними інтересами науковець пропонує розуміти специфічні національні інтереси держави, забезпечення та реалізація яких досягаються провадженням митної справи, а митними інтересами суб'єкта господарювання вважати специфічні інтереси суб'єкта ЗЕД, реалізація яких досягається за допомогою функціонування ефективного механізму здійснення митної справи [20, с. 308]. Відповідний підхід науковця є неоднозначним, проте цікавим щодо виокремлення поняття "митні інтереси суб'єкта господарювання" та виправданним з огляду на поширення тенденції розширення сервісної функції митниці, де ефективна взаємодія з суб'єктами ЗЕД є одним з пріоритетних напрямів її функціонування.

Вважаємо, що розгляд митних інтересів у двосторонньому форматі за умов поліструктурних економічних зв'язків позбавлений важливої рівнозвужувальної константи міжнародного виміру. Невраховання позицій таких інституційних гравців, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Всесвітня митна організація, Світова організація торгівлі тощо, знижує ефективність забезпечення митних інтересів держави та позбавляє країну конкурентних позицій на зовнішній арені. Здебільшого цілі міжнародних інституцій відрізняються від мети функціонування інших учасників митних відносин і орієнтовані на лібералізацію і транспарентність економічних (митних) кордонів, зменшення митних бар'єрів та поживлення міжнародної торгівлі, проте їх необхідно враховувати під час забезпечення митних інтересів держави.

Осадча Н. у монографії "Формування глобальних інститутів регулювання митної справи" [21, с. 72] також наголошує на важливості тлумачення поняття "митний інтерес". Науковець диференціює поняття "інтерес", "національний інтерес" та "митні інтереси", розглядаючи їх у розрізі наукового дискурсу. Так, дослідник пояснює, що в основі будь-якого інтересу лежать об'єктивні потреби, потреби суб'єкта або соціальної спільноти, що зумовлені економічною, соціальною, політичною та іншими ситуаціями, у яких вони перебувають. Національні інтереси автор розглядає крізь призму інтегрального вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом. А поняття "митні інтереси" формуються саме в системі національних інтересів. Проте при формуванні митного інтересу, на думку дослідника, мають перетинатися потреби держави та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Збалансування інтересів цих двох сторін приведе до активізації зовнішньоекономічних операцій за рахунок створення сприятливих умов для ведення бізнесу. При цьому Осадча Н. окремо не інтерпретує зазначене поняття ані з позиції держави, ані з позиції суб'єктів ЗЕД.

Цей погляд поділяє ряд науковців [22; 23], які рекомендують виокремлювати два типи митних інтересів, що забезпечуються: інтерес підприємця та інтерес держави, які мають бути обов'язково збалансовані. До інтересів держави у відповідному контексті автори відносять захист національних товаровиробників, стимулювання пріоритетних для держави видів діяльності та запровадження певних заборон із метою забезпечення власних економічних інтересів, збільшення митних надходжень тощо. Інтереси суб'єкта ЗЕД дослідники розглядають як спрощення митних формальностей, оптимізацію митного оподаткування, зниження нетарифних бар'єрів тощо. Проте у запропонованій варіації інтересів ми бачимо здебільшого протекціоністську позицію держави, за якої балансу інтересів досягти досить складно, адже збільшення митних надходжень та запровадження заборон із метою захисту власних економічних інтересів слабо корелюється зі спрощенням митних формальностей та оптимізацією митного оподаткування, ще й без урахування екзогенного фактору впливу.

Більш прийнятною та повною, на нашу думку, є позиція А. Войцешук та А. Вірковської [24], які наголошують на потребі у взаємоузгодженні відповідних інтересів у тристоронньому форматі та доповнюють шкалу виміру митних інтересів зовнішнім або міжнародним рівнем. Автори [24, с. 109] звертають увагу на те, що в основі національних інтересів лежить досягнення високих темпів економічного зростання завдяки інтернаціоналізації господарських зв'язків та усуненню бар'єрів вільному руху робочої сили, товарів, капіталів та технологій. Важливим також, на переконання дослідників, є те, що реалізація геополітичної парадигми здійснюється з позиції держави, тоді як гео економічної — не лише

держави, але й виходячи з інтересів інших суб'єктів міжнародних економічних відносин, насамперед міжнародної торгівлі.

Войцешук А. та Вірковська А. звертають увагу на митний аспект захисту національних економічних інтересів та розглядають його швидше як посилення заходів превентивного характеру, створення сприятливих умов діяльності для суб'єктів ЗЕД, підвищення товарообігу (і вже тут мова може йти про збільшення бази оподаткування). Науковці вважають, що в умовах зростаючих зовнішніх викликів та загроз захист економічної безпеки країни та її інтересів за допомогою митної складової повинен містити такі заходи:

- забезпечення дієвості нетарифних інструментів регулювання та захисту національних інтересів у зовнішньоторговельній практиці України, як це зробив ЄС завдяки запровадженню стандартів якості європейської продукції та створенню бар'єрів, щоб низькоякісна продукція не потрапляла на внутрішній ринок;

- підвищення ефективності логістичних систем та управління в митних органах; посилення координації та комунікації митниць ДФС з іншими державними органами, адже в регулюванні зовнішньоторговельних потоків є ті завдання, що не належать до їхньої компетенції;

- зменшення впливу людського фактору на ухвалення рішень щодо здійснення митних процедур, що зменшить ризик корупції на митницях; запровадження ефективної системи управління митними ризиками із дотриманням вимог Світової митної організації [24, с. 112].

У цьому контексті автори розширюють межі взаємоузгодження не тільки у площині мікро— та макrorівнів, але й визначають основну роль держави у відстоюванні наднаціональних інтересів за допомогою митної складової, що є важливим при окресленні митних інтересів країни, зважаючи на глобалізаційний поступ.

Найбільш обгрунтовано і виважено, на нашу думку, до визначення поняття "митні інтереси" підійшов Пашко П. Це поняття науковець трактує у декількох аспектах [25—27], проте основна його позиція полягає у такому: "...митні інтереси — це певний спектр національних інтересів держави, що пов'язані їх забезпеченням і реалізацією митної справи та задоволення яких сприяє забезпеченню ефективного функціонування, стійкого розвитку економічної системи, зменшенню загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві у сферах, що пов'язані з митною сферою, та визначається поточним станом зовнішньоекономічних відносин, повнотою задоволення матеріальних потреб громадян, ступенями реалізації визначених стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку й захисту культурного та інформаційного середовища держави, станом зовнішньоекономічної та митної безпеки" [25, с. 40]. Також ми поділяємо позицію вченого щодо головної мети реалізації митних інтересів, яка передбачає підтримання такого стану економічної сфери держави, що характеризується стійкістю до негативних зовнішніх загроз, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування економіки держави й економічне зростання [26, с. 11].

На думку Пашка П. [27, с. 9—10], митні інтереси забезпечують як зовнішньоекономічну, так і митну безпеку, але при цьому мають певні відмінності. До митних інтересів, захист яких гарантує зовнішньоекономічну безпеку України як складову економічної безпеки, можна віднести такі: упровадження дієвого механізму збереження і відтворення природних, трудових, інтелектуальних, енергетичних ресурсів та основних фондів на території держави, а також економічного стимулювання найбільш ефективного їхнього використання в межах країни; заохочення підприємств до ефективного зовнішньоекономічного співробітництва; забезпечення

збалансованості структури зовнішньої торгівлі з використанням наявних у міжнародній практиці заходів, що підвищить експортний потенціал, задовольнить потреби внутрішнього ринку, захистить вітчизняних товаровиробників тощо.

Крім того, до митних інтересів, захист яких забезпечує митну безпеку України, науковець відносить створення сприятливих умов для полегшення торгівлі, прискорення товарообігу і пасажиропотоку через митний кордон, своєчасне і повне стягнення податків та митних зборів, наближення митного законодавства до світових стандартів, розвиток міжнародного співробітництва у сфері митної справи тощо.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що митні інтереси є багатовекторним та різнорівневим поняттям, що пояснює його діалектичну особливість та інтерпретаційну складність. Цей аспект зумовлює і неоднозначний погляд на поняття "митні інтереси" як науковців, так і практиків. Одні дослідники уникають його визначення взагалі, інші керуються позбавленим чіткості трактуванням, що міститься у Митному кодексі. Ряд науковців використовує такі видозмінені поняття, як "національні митні інтереси", "інтереси держави у митній сфері", "митний аспект захисту національних економічних інтересів", "економічні інтереси держави у галузі митної справи" тощо, що, на нашу думку, синонімічні поняттю "митні інтереси". Варто зауважити, що досить мало авторів розглядають митні інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та практично відсутні інтерпретації поняття "митні інтереси" з огляду на міжнародний вимір.

На сьогодні необхідно чітко розмежувати поняття "митні інтереси держави", "митні інтереси суб'єктів ЗЕД" і "митні інтереси міжнародних організацій та держав", адже їх інтереси здебільшого не збігаються, що свідчить про різні цілі та пріоритети суб'єктів, а також про багатогранність відповідних відносин. Чітке тлумачення зазначених понять сприятиме забезпеченню ефективної співпраці суб'єктів, із урахуванням інтересів кожного із них. Цей аспект є важливим для розроблення ефективної митної політики та формування сучасної стратегії забезпечення митних інтересів держави. Зокрема це стосується вдосконалення механізмів захисту внутрішнього ринку від несумлінної конкуренції з боку імпортерів, ефективної організації боротьби з контрабандою, збільшення транзитної привабливості країни, запровадження та ефективного використання митних режимів, що у підсумку сприятиме позитивній динаміці зовнішньоторговельного сальдо, конкурентоспроможності вітчизняного виробництва та забезпеченню вітчизняних економічних інтересів.

Підсумовуючи зазначене вище, вважаємо, що митні інтереси (з позиції країни) — це складова національних інтересів держави, що лежить у площині різногалузевого спрямування (соціально-економічного, екологічного, політичного, правоохоронного, зовнішньоекономічного, інформаційного, культурного) та тривимірного формату взаємодії (мікро-, макrorівень та наднаціональний рівень), реалізація яких забезпечується у межах здійснення митної справи, що сприяє побудові ефективної моделі захисту митної та національної безпеки. Під митними інтересами суб'єктів ЗЕД варто розуміти інтереси, які лежать у площині їх конституційних прав та законодавчих норм, що регламентують їх захист як суб'єктів господарювання під час здійснення зовнішньоекономічної та митної діяльності, а також не суперечать вимогам чинного та міжнародного законодавства. Під митними інтересами міжнародних організацій та держав потрібно розглядати спектр специфічних інтересів, що виходять з принципів економічної доцільності, політичної необхідності, міжнародного співробітництва, збалансування міжнародної торгівлі

тощо, а також не суперечать міжнародним нормам співпраці.

Дискусія. На сьогодні формування митної безпеки та захист митних інтересів залишаються одними з пріоритетних завдань держави у контексті забезпечення національної безпеки та національних інтересів країни, що зумовлює актуальність та потребу у нових доктринальних підходах до зазначеної тематики. Безсумнівно, що наша спроба розкрити теоретичні постулати, які безпосередньо стосуються поняття "митні інтереси", вичерпно та всебічно не вирішує наявне дискусійне коло питань. Адже поза нашою увагою залишилися такі важливі аспекти, як детальна характеристика митних інтересів на кожному із вказаних рівнів; розкриття логіки співвідношення понять "митні інтереси", "митна безпека", "митна політика", "митна справа"; виокремлення державного органу, що відповідатиме за реалізацію забезпечення митних інтересів тощо. Проте зазначене вище конкретизує наш наступний етап дослідження, на якому ми зосередимо увагу на перелічених проблемних аспектах.

Література:

1. Латинский словарь юридических терминов и выражений // Сост. В.А. Миасова, И.Ю. Губина. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. — 320 с.
2. Александров Д.В. Категория "интерес" у социологическому дискурсу: исторична еволюція змісту. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77303/23-Alexandrov.pdf?sequence=1>
3. Тадевосян Э.В. Словарь-справочник по социологии и политологии. — Москва: Знание, 1996. — 272 с.
4. Шайкенов Н.А. Правовое обеспечение интересов личности: монография. — Свердловск: изд-во Урал. ун-та, 1990. — 200 с.
5. Приймаченко Д.В. Митна політика держави та її реалізація митними органами: монографія. — Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2006. — 332 с.
6. Митний кодекс України від 03.12.2017 № 4495-17. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
7. The Union Customs Code. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-ontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0952&rid=1>
8. Таможенный кодекс ЕврАзЭС. 2018. URL: <http://tktsrf.ru/>
9. Новікова К.І. Глобалізаційні виклики митній безпеці держави // Вісник Запорізького національного університету. — 2012. — № 4(16). — 174—180.
10. Новосад І. Роль митної безпеки в захисті національних інтересів держави // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — 2014. — № 14. — С. 20—25.
11. Брачук А.О. Особливості забезпечення митної безпеки та митних інтересів в умовах спрощення митних процедур // Lex Portus. — 2017. — № 1 (3). — С. 156—167.
12. Камчатная О. Таможенные интересы и таможенная безопасность как факторы обеспечения национальной безопасности Украины // Legea si viata. — 2014. — № 5. — С. 44—48.
13. Левко М.М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2015. — Вип. 15. — Ч. 2. — С. 16—20.
14. Осадча Н.В. Процес адаптування національного митного законодавства до вимог ЄС // Економіка промисловості. — 2013. — № 1. — С. 288—296.
15. Стельмашук А. Підвищення ролі митної політики в системі захисту внутрішнього ринку // Інноваційна економіка. — 2011. — № 6. — С. 279—286.
16. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія. — Дніпро-

петровськ: Академія митної служби України, 2009. — 543 с.

17. Івашук І. Митна доктрина глобального простору: дис... д-ра економ. наук. — Тернопіль, 2010. — 575 с.

18. Комаров О.В. Механізми адміністрування митних ризиків в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності: дис... канд. з держ. управл. Дніпро, 2017. — 198 с.

19. Недобєга О.О. Митна політика України в умовах інтеграції: сутність і функції. URL: http://aspirantura.at.ua/blog/nedobega_o_o_mitna_politika_ukrajini_v_umovakh_integraciji_sutnist_i_funkciji/2014-03-29-18

20. Джумурат О.В. Місце та роль ризиків у системі митної безпеки держави // Вісник Хмельницького національного університету. — 2013. — № 3. — С. 307—311.

21. Осадча Н.В. Формування глобальних інститутів регулювання митної справи: монографія. — Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2013. — 316 с.

22. Ляшенко В.И. Финансово-регуляторные режимы стимулирования экономического развития: введение в экономическую режимологию: монография. — Донецк, 2012. — 370 с.

23. Осадча Н.В., Ляшенко В.И. Митні режими як інститути стимулювання та обмеження зовнішньоекономічної діяльності // Формування ринкової економіки. — Київ: КНЕУ, 2010. — С. 341—354.

24. Войцещук А.Д., Вірковська А.А. Митні аспекти захисту національних економічних інтересів країн // Економічний аналіз: зб. наук. праць. — 2016. — Т. 24. — № 1. — С. 106—113.

25. Пашко П.В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації): монографія. — Одеса: ПЛАСКЕ, 2009. — 628 с.

26. Пашко П.В. Умови та чинники забезпечення митної безпеки // Митна справа. — 2010. — № 1 (67). — С. 5—16.

27. Пашко П.В. Митна складова в системі економічної безпеки держави // Регіональна економіка. — 2008. — № 2. — С. 7—12.

References:

1. Mynasova, V. A. Hubyna, Y. Yu. (2000), *Latynskyi slovar yurydycheskikh terminov i virazhenyi*. [Latin dictionary of legal terms and expressions]. Fenyks, Rostovna-Donu, Russia.

2. Aleksandrov, D.V. "Category "interest" in sociological discourse: historical evolution of content", available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/1234567-89/77303/23-Alexandrov.pdf?sequence=19> (Accessed 9 September 2018).

3. Tadevosian, E. V. (1996), *Slovar-spravochnyk po sotsyolohyy u polityolohyy* [Dictionary of Sociology and Political Science], Znanye, Moskva, Russia.

4. Shaikenov, N. A. (1990), *Pravovoe obespechenye ynteresov lychnosty* [Legal protection of the interests of the person], Yzdatelstvo Ural. Unta, Sverdlovsk, Russia.

5. Pryimachenko, D. V. (2006), *Mytna polityka derzhavy ta yii realizatsiia mytnymy orhanamy* [Customs policy of the state and its realization by the customs authorities], Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy, Dnipropetrovsk, Ukraine.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "The Customs Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (Accessed 23 July 2018).

7. The Official Journal of the European Union (2004), "The Union Customs Code", available at : <http://eur-lex.europa.eu/legal-ontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0952&rid=1> (Accessed 23 July 2018).

8. Customs Code of the Customs Union Last version in force with Comments (2018), "The Customs Code of the EurAsEC", available at: <http://tktsrf.ru/> (Accessed 23 July 2018).

9. Novikova, K.I. (2012), "Global challenges to the customs security of the state", *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* Vol. 4 (16), pp. 174—180.

10. Novosad, I. (2014), "The role of customs security in protecting the national interests of the state", *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, № 14, pp. 20—25.

11. Brachuk, A. O. (2017), "Features of the provision of customs security and customs interests in the simplification of customs procedures", *Lex Portus*, № 1 (3), pp. 156—167.

12. Kamchatnaia, O. (2014), "Customs interests and customs security as factors of ensuring the national security of Ukraine", *Legea si viata*, № 5, pp. 44—48.

13. Levko, M.M. (2015), "A systematic approach to determining the role and place of customs security in ensuring the economic security of the state", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, Vol. 15, ch. 2, pp. 16—20.

14. Osadcha, N. V. (2013), "The process of adapting national customs legislation to the requirements of the EU", *Ekonomika promyslovosti*, № 1—2 (61—62), pp. 288—296.

15. Stelmashchuk, A. (2011), "Increasing the role of customs policy in the system of protection of the domestic market". *Vseukrainskyi naukovo-vyrobnychy zhurnal "Innovatsiina ekonomika"*, № 6, pp. 279—286.

16. Berezniuk, I. H. (2009), *Mytne rehulivannia Ukrainy: natsionalni ta mizhnarodni aspekty* [Customs regulation of Ukraine: national and international aspects], Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy, Dnipropetrovsk, Ukraine.

17. Ivashchuk, I. (2010), "Customs Doctrine of the Global Space": Abstract of Dr. Econom. sciences., dissertation, Global economy, Ternopol national economic university, Ternopil, Ukraine.

18. Komarov, O.V. (2017), "Mechanisms of customs risks administration in the system of state regulation of foreign economic activity": Abstract of Ph.D. dissertation, Governance, University of customs business and finance, Dnipro, Ukraine.

19. Nedobieha, O.O. (2013), "Customs policy of Ukraine in terms of integration: essence and functions", available at: http://aspirantura.at.ua/blog/nedobega_o_o_mitna_politika_ukrajini_v_umovakh_integraciji_sutnist_i_funkciji/2014-03-29-18 (Accessed 1 September 2018).

20. Dzhumurat, O. V. (2013), "The place and role of risks in the customs security system of the state". *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, № 3. pp. 307—311.

21. Osadcha, N. V. (2013), "Formation of global institutes for the regulation of customs", *Vydavnytstvo "Nova ideolohiia"*, Ukraine.

22. Liashenko, V. Y. (2012), "Financial and regulatory regimes to stimulate economic development: an introduction to economic regimeology", Donetsk, Ukraine.

23. Osadcha, N. V. Liashenko, V. I. (2010), "Customs regimes as institutes of stimulation and restriction of foreign economic activity", *Problemy suchasnoi ekonomiky ta instytutsionalna teoriia: zb. nauk.pr. K.: KNEU*, pp. 341—354.

24. Voitseshchuk, A. D. Virkovska, A. A. (2016). "Customs aspects of protection of national economic interests of countries", *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats, Tom 24* (№ 1), pp. 106—113.

25. Pashko, P. V. (2009), "Customs safety (theory, methodology and practical recommendations)", AT "PLASKE", Odessa, Ukraine.

26. Pashko, P. V. (2010), "Conditions and factors for the provision of customs security", *Mytna справа*, № 1 (67), pp. 5—16.

27. Pashko, P. V. (2008). "Customs component in the system of economic security of the state", *Mytna справа*, № 2, pp. 7—12.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2018 р.

Є. А. Гринь,
к. держ. упр., здобувач, Харківський національний технічний університет
сільськогосподарства імені Петра Василенка
С. В. Степаненко,
к. е. н., викладач, Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.49

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН НА ПІДПРИЄМСТВАХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

Е. Гринь,
Ph.D. in Public Administration, applicant, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture
S. Stepanenko,
Ph.D. in Economic, lecture, Kharkiv Trade and Economics Institute of Kyiv National Trade and Economics University

TRENDS OF ORGANIZATIONAL CHANGES EFFECTIVENESS IMPROVEMENT IN AGRICULTURAL MACHINE BUILDING ENTERPRISES

У статті розроблено забезпечення ефективності здійснення організаційних змін на підприємствах сільськогосподарського машинобудування, яке об'єднує ряд компонент. З метою реалізації цілей здійснення змін пропонується запровадити трьохрівневу систему цілей та критеріальних показників вимірювання їх досягнення із визначенням порогових значень для організаційного, групового та індивідуального рівнів досліджуваних підприємств для процесів, структури, культури та компетентності кадрів. Для гармонізації інтересів зацікавлених сторін у здійсненні змін пропонуються реалізовувати метод аналізу "вигід та витрат" відповідно сукупності критеріїв, які відображають інтереси кожної зацікавленої сторони. Розглянути рівні виникнення опору (індивідуальний, груповий та організаційний), відповідно до яких запропоновано групи причин опору та методи його недопущення. Для обґрунтування типів подолання опору в залежності від масштабу змін (настройка, помірні перетворення, перебудова та радикальні зміни) з використанням інструментарію нечіткої логіки запропоновано конкретні методи в залежності від типу опору (байдужість, скепсис, опозиція змінам, нетерпінням, непокора та саботаж). Для забезпечення успішності здійснення організаційних змін пропонуються впровадити систему розвитку персоналу, яка об'єднує методи навчання, оцінки, атестації та просування.

The article provides for ensuring the organizational changes effectiveness in agricultural machine-building enterprises, which combines a number of components. It is proposed to introduce a three-level system of goals and criteria indicators measuring their achievement of defined threshold values for organizational, group and individual levels companies investigated for the processes, structure, culture and staff competence. It is proposed to implement the method of analysis "benefits and costs" under the totality of criteria that reflect the interests of each stakeholder in order to harmonize the interests of stakeholders in the changes implementation. It is proved that the resistance must be considered as internal risks that may adversely affect the change project implementation: on goals, terms, budget or quality. In accordance with the described strategies, all possible measures should be allocated to preventive measures, those aimed at warning its occurrence, and immediate measures to overcome it. The levels of resistance (individual, group and organizational) are given, according to which the groups of reasons of resistance and methods of its prevention are offered. To substantiate the types of

resistance overcome, depending on the scale of change (tuning, moderate transformation, rebuilding and radical changes) using the Fuzzy Logic Toolbox of fuzzy logic, specific methods are proposed (material incentives, social package, career development, negotiation, co-optation, coercion, sanctions for disobedience), depending on the type of resistance (indifference, skepticism, opposition to change, impatience, disobedience, and sabotage). In order to ensure the success of organizational changes, it is proposed to introduce a system of personnel development that combines teaching, assessment, certification and promotion methods. Using of all proposed components in the implementation of organizational changes will ensure the effectiveness of their implementation.

Ключові слова: організаційні зміни, опір персоналу, ефективність, методи недопущення опору, методи подолання опору, нечітка система вибору.

Key words: organizational changes, staff resistance, efficiency, methods of pre-venting resistance, methods of overcoming resistance, fuzzy selection system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

За останні декілька років в структурі експорту товарів з України все більшу роль відіграє продукція сільського господарства, представлена продуктами тваринного і рослинного походження, що становить більше третини загального обсягу експорту (34,5%). Крім того агропромисловий комплекс та сільське господарство, зокрема забезпечують продовольчу безпеку країни. Високі показники ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств можливі лише з використанням сучасної продукції машинобудівного комплексу, який представлений в Україні чисельною кількістю підприємств. Необхідність адаптації підприємств до мінливих умов зовнішнього середовища вимагає пошуку нових підходів до управління, важливою компонентною яких є управління змінами. В рамках побудови механізму управління організаційними змінами, реалізація змін має відповідати критеріям ефективності. Будь-які дії, особливо ті, що торкаються ключових сфер діяльності підприємства радикально, мають бути виважені з точки зору бажаних результатів та запланованих ресурсів на їх здійснення. "Ефективність" є складною категорією, і її часто ототожнюють з "результативністю" або "продуктивністю", так як всі ці поняття в тій, чи іншій формі, відображають відношення отриманих результатів до понесених витрат. І якщо питання визначення ефективності змін розглянуті в наукових дослідженнях, то управління ефективністю з врахуванням специфіки підприємств сільськогосподарського машинобудування вимагає розробки та обґрунтування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню теоретико-практичних питань управління організаційними змінами присвячено наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: Д. Андерсон, Л. Андерсон, Т. Бауліна, Л. Грейнер, Б. Клайнер, Дж. Коттер, Л. Курдай, К. Левін, І. Мазур, Ш. Робертс, П. Сенге, М. Ташман, К. Фрайлінгер, В. Шапиро, М. Шеремет, Г. Широкова тощо. Питання управління ефективністю висвітлено у працях Л. Абалкіна, Дж. Гібсона, Е. Долана, Д. Іванцевича, М. Кеннерлі, Д. Ліндсей, А. Маршалла, С. Мочерного, Э. Нілі, В. Парето, Х. Рамперсада, П. Хейне та ін.

МЕТА СТАТТІ

Мета дослідження полягає у розробці забезпечення ефективності здійснення організаційних змін на підприємствах сільськогосподарського машинобудування. Об'єктом дослідження є процес управління організаційними змінами. Предметом є теоретико-методичне та практичне забезпечення ефективності здійснення організаційних змін на підприємствах сільськогосподарського машинобудування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі узагальнення підходів до управління ефективністю, представлених у працях: Э. Нілі, К. Адамса, М. Кеннерлі, Х. Рамперсада і Б. Фелпса [1—3] забезпечення управління ефективністю здійснення змін повинно включати такі складові: побудову взаємовідносин з зацікавленими сторонами на основі аналізу "вигод та витрат" для кожної альтернативи проекту змін на етапі їх реалізації після визначення масштабу їх проведення; розробку системи цілей та збалансованих показників для індивідуального рівня працівників, для групового рівня команди чи підрозділу, які задіяні в реалізації змін, для загального організаційного рівня, який об'єднує зміни в усіх підрозділах; здійснення моніторингу виникнення опору як потенційних ризиків реалізації проекту змін, реалізація заходів щодо недопущення опору та впровадження методів його подолання в разі виникнення; організація розвитку персоналу на основі поєднання циклу формування професійної компетенції та циклу навчання.

Коли перед підприємством стоїть потреба у здійсненні змін у відповідності до викликів зовнішнього середовища стоїть питання, яким чином реалізувати заплановані зміни. Мають бути розроблені альтернативи, для кожної з яких мають бути оцінені вигоди та витрати відносно всіх зацікавлених сторін. Для цього важливо обґрунтувати сукупність критеріїв та показників. Так як зацікавлені сторони, які ми пропонуємо в моделі розглядати відокремлено від персоналу, відносяться до зовнішнього середовища, то розподіл критеріїв за сферами не є доцільним. Достатньо обмежитися основними показниками, як наприклад: сукупний дохід акціонерів, обсяги продажів продукції за останній період, доходи на акцію, сукупний дохід акціонерів, рівень ліквідності, прибутковості. Якщо від інвесторів вимагається додаткова фінансування на реалізацію організаційних змін, то за фактом їх здійснення їм мають бути запропоновані відповідні вигоди. Аналіз вигод і витрат передбачає розробку декілька альтернатив для інвесторів із різними варіантами залучення додаткових коштів та відповідно різними вигодами. Відповідно для інших зацікавлених сторін мають бути оцінені вигоди та витрати для всіх альтернатив. До зацікавлених сторін крім інвесторів варто віднести: споживачів, постачальників, регуляторні органи та співтовариства, кредитні установи.

Останнім етапом у реалізації цього елементу системи управління ефективністю здійснення організаційних змін є вибір найкращої альтернативи за сукупністю вищезгаданих критеріїв, які відображають кожну зацікавлену сторону. Для вирішення цього завдання варто використовувати метод аналізу ієрархій. Після обґрунтування альтернативи наступним етапом є розробка системи цілей на індивідуальному, груповому та організа-

Таблиця 1. Система цілей та показників

	Цілі	Показники	Бажані значення
Індивідуальний рівень			
Процеси	Підвищити показники продуктивності	Рівень трудомісткості вироблення одиниці продукції	Зниження на 10%
Структура	Знизити рівень конфліктності в колективі	Кількість конфліктів на чисельність команди	Зменшити на 50%
Культура	Збільшити рівень залучення у колектив	Увійти до складу нової проектної команди	Впродовж 6 місяців
Компетентності	Підвищення рівня компетентності	Отримати сертифікат, який підтверджує рівень кваліфікації у відповідній сфері	1 протягом року
Командний рівень (рівень підрозділу)			
Процеси	Підвищення рівня якості, безпеки та надійності	Кількість бракованих виробів, рекламаций у порівнянні з іншими підрозділами	На 50% нижче ніж в середньому по підприємству
Організаційна культура	Підвищення ефективності командної роботи	Коефіцієнт забезпеченості засобами комунікації	Збільшити на 20%
Організаційна структура	Підвищити рівень ефективності взаємодії з іншими підрозділами	Коефіцієнт витрат на управління	Знизити на три відсотки
Компетентності	Підвищення рівня розвитку персоналу	Коефіцієнт розвитку персоналу	Збільшити на 10%
Організаційний рівень			
Процеси	Підвищення рівня якості, безпеки та надійності	Коефіцієнт впровадження нових технологій	Збільшити на 20%
Організаційна культура	Підвищити рівень лояльності працівників	Рівень абсентеїзму через прогули та ППД	Менше 1%
Організаційна структура	Підвищення рівня відповідності між характером діяльності підприємства та його структурою	Норма керованості	Не більше і не менше 7
		Відношення кількості горизонтальних комунікацій до вертикальних	50% до 50%
Компетентності	Підвищення рівня розвитку персоналу	Коефіцієнт розвитку персоналу	Збільшити на 10%

Джерело: розроблено за [1—3].

цінному рівнях в розрізі зазначених чотирьох сфер, та визначення показників і їх бажаних значень, за якими реалізація чи досягнення цих цілей може бути виміряно. Для кожного промислового підприємства в залежності від рівня автоматизації його виробничого процесу ці показники мають бути розроблені індивідуально на етапі розробки концепції проекту організаційних змін. Приклад системи цілей та показників на всіх рівнях надано у таблиці 1.

Для досягнення гармонії між зазначеними системами цілей та показників найкращим є надання можливості самостійної розробки таких показників для кожного підрозділу, якого торкаються організаційні зміни. Те ж саме має бути запропоновано і для кожного окремого члена підрозділів. Керівництво підприємства повинно розробити таку систему на організаційному рівні шляхом проведення безпосередніх зустрічей з керівниками підрозділів. Фактично в процесі цих дій до підрозділів і мають бути доведені основні наміри підприємства в розрізі запланованих організаційних змін. Структурним підрозділам доцільно представити свободу розробки власної системи цілей та показників одночасно із розробкою. Наступним етапом є узгодження організаційної, групової та індивідуальних систем в рамках підрозділу шляхом проведення нарад та семінарів. Останнім етапом є кінцеве затвердження організаційної системи цілей та показників із врахуванням уточнень, представлених підрозділами та окремими членами колективу.

Наступною складовою в системі управління ефективністю організаційних змін є управління опором. Як було обґрунтовано в попередньому розділі опір доцільно розглядати як внутрішні ризики, які можуть несприятливо вплинути на реалізацію проекту змін: на цілі, строки, бюджет або якість. Відповідно до описаних стратегій всі можливі заходи доцільно розподіляти на запобіжні — ті,

які направлені на попередження його виникнення, та безпосередньо заходи подолання. Для обґрунтування механізмів управління опором важливо дослідити його типи.

Типи змін нерозривно пов'язані з їх причинами. Так, С. Хеллер виокремлює три типи причин змін: раціональний через нерозуміння необхідності змін і деталей їх здійснення, відсутність віри в їх ефективність та очікування негативних наслідків; персональний через острах втратити роботу та втручання керівництва, неспокій щодо майбутнього, образи щодо критики та можливих; емоційний через схильність до супротиву будь-яким змінам, апатію до ініціатив, недовіру до мотивів, які спонукають зміни [4].

Так, Р.Г. Бухбіндер виділяє такі групи факторів опору персоналу змінам: психологічні (особистісні якості людини, життєвий досвід і пов'язані з ним очікування від змін, неясність суті зміни, процеси, пов'язані з віком, прагнення до стабільності процесів); соціальні (оточення і групові норми, наявність формальних і неформальних комунікацій, соціальний статус і роль, наявність субкультури і контркультури); організаційні (поширення чуток, відсутність інтересу у глави організації та відсутність підтримки змін топ-менеджментом, відсутність стратегії організаційних змін, відсутність заохочення нових форм поведінки персоналу, негативний досвід проведення змін, відсутність відповідальної особи, котра контролює процес змін, зміна умов роботи); професійні (страх не впоратися з новими професійними обов'язками); економічні (зміна оплати праці, відсутність (нестача) фінансування змін, зміна системи розподілу ресурсів за підрозділами/проєктами [5, с. 103]. М. Армстронг виокремлював такі: несприйняття нового, економічний страх втрати доходів або зайнятості, незручність — зміни можуть зробити життя складнішим, невизначеність, символічний страх (втрата окремого офісу тощо), загроза міжособистісним відносинам, загроза статусу або кваліфікації і страх невідповідності компетентності [6]. А. Блінов пропонує такі: передбачуваний негативний результат, острах того, що роботи стане більше, необхідність ламати звички, недостатність інформації, нездатність заручитися підтримкою організації як єдиного цілого, обурення працівників через нав'язування їм змін [7]. Н. Фединець виокремлює такі складові опору змінам: психологічно-культурні, які об'єднують вік, кваліфікацію, традиції і мотивацію, технічні, які включають обсяг робіт, плани, ресурси та комунікації, системи навчання та консультування, управлінські, такі як: критика керівництва та лідер, що ініціює зміни [8]. Дж. Тул [9] пропонує 33 гіпотези чому люди опираються змінам. У доповнення до вищевказаних він наголошує на людській природі, якій бракує альтруїзму потрібного для зміни, цінності, егоїстичності, короткозорості. Н. Тичи, М. Деванн і С. Фролов виокремлює технічні, політичні та культурологічні причини опору. Перші пов'язані з впливом технічних умов, як поєднання людських і технічних ресурсів організації. Політичні пов'язані з перерозподілом влади у зв'язку з появою структурних та культурологічних змін в організації, які в свою чергу пов'язані зі зміною ціннісних орієнтацій і норм організації [10]. А.М. Карамушко запропонував такі основні групи чинників, які викликають опір: новий зміст роботи, зниження авторитету працівників, стосунки у колективі, страхи втрати роботи, не-

Таблиця 2. Реалізація заходів недопущення опору змінам

Рівні виникнення	Групи причин опору	Причини опору	Методи недопущення опору
Індивідуальний	Психологічні	Нерозуміння сутності змін та їх деталей, негативні очікування, бажання стабільності, відсутність віри в ефективність, недовіра до мотивів змін, апатія до ініціатив, ускладнення життя, необхідність ламати звички, бажання уникнути невдачі і труднощів, відчуття втрат, низька мотивація, протиріччя між власними та організаційними інтересами, конформізм, звичка, стомленість	Створення і передача інформації, допомога і підтримка, переговори, маніпулювання, матеріальне і нематеріальне стимулювання, кар'єрне зростання, навчання, залучення працівників до розробки і прийняття рішень
	Економічні	Зміна оплати праці, втрата роботи, загроза міжособистісними відносинам, позбавлення пільг	Соціальний пакет, матеріальне стимулювання, кар'єрне зростання
	Соціальні	Відмова адаптації до змін, стан конкуренції в колективі	Маніпулювання, переговори
	Організаційно-комунікаційні і культурні	Чутки, відсутність стратегії та підтримки з боку керівництва, негативний досвід, недостатність інформації, відсутність часу на адаптацію, низька залученість до проекту змін, зміна ціннісних орієнтацій і норм організації	Стимулювання участі у реалізації, переговори, примушення
	Компетентнісні (професійні)	Страх не впоратися, невідповідності компетентності	Навчання і кар'єрне зростання, пропонування працівниками своїх ідей
Груповий	Соціальні	Наявність субкультури і контркультури, зниження авторитету працівників, страх втрати взаємодії з колегами, загроза втрати влади	Надання повноважень, переговори, пропонування працівниками своїх ідей
	Організаційно-комунікаційні	Негативний досвід, чутки	Переговори, залучення працівників до розробки і прийняття рішень
Організаційний	Організаційно-комунікаційні і культурні	Складність структурних перетворень та подальшого розвитку організації, загроза існуючому балансу влади	Кооптація, надання повноважень

розуміння значущості змін для організації і для себе [11]. На основі узагальнення праць Дж. Коттера та Р. Хеллера [4; 12] причини виникнення опору змінам можна представити так: економічні як страх зниження рівня доходів та позбавлення пільгу, соціальні як відмова адаптації до змін, психологічні як почуття невизначеності та бажання уникнути невдачі і труднощів, особисті як інертність, усвідомлення власної некомпетентності, загроза втрати влади, емоційні як природні та властиві людині через низьку залученість до проекту змін, логічні як сумніви щодо доцільності та відсутність часу на адаптацію. Г. Тарасюк і К. Пріб до вищезазначених додають стан конкуренції в колективі, який не сприяє професійному зростанню та неясність перспектив для підприємства [13]. І.А. Петрова виділяє три основні причини опору: невизначеність, відчуття втрат і переконання, що зміни не є необхідними [14, с. 650]. Т.З. Гвініашвілі виокремлює причини за рівнями: індивідуальний, груповий і системний [15].

Як бачимо, існує дуже багато чинників або причин опору. Необхідність їх уточнення та конкретизації обумовлені потребою обґрунтування заходів з подолання чи недопущення. Відповідно до рівнів опору: індивідуального, групового та організаційного можна розподілити і чинники (табл. 2) [4—15]. Як було зазначено до управління опором змінам варто відноситися як до ризиків. Тобто найкращою стратегією є недопущення їх виникнення. Саме тому для реалізації стратегії управління ризиками необхідно застосувати методи управління, які впливатимуть на причини опору, тобто не допускати його появи. Методи повинні відповідати причинам опору — в цьому разі буду досягнуто максимальну ефективність. Методи, які пропонуємо впроваджувати для запобігання опору наведено у таблиці 2.

У разі настання ризиків, тобто виникнення опору необхідно запроваджувати методи подолання, які варто обґрунтувати. Тепер перейдемо до параметрів нечіткої системи вибору, які необхідні в контексті застосування Fuzzy Logic Toolbox. Опишемо параметри даної системи. Вхідні змінні: показники, за якими обирається метод подолання опору: МЗ — масштаб змін (настройка (гармонізація), помірні перетворення, перебудова і радикальні зміни), ОЗ — опір змінам (байдужість, скепсис, опозиція змінам, нетерпіння, непоко́ра, саботаж); вихідні змінні: методи подолання опору: матеріальне стимулювання (МП₁), переговори (МП₂), кооптація (МП₃), санкції за непо́кору (МП₄), примушення (МП₅), кар'єрне зростання (МП₆), соціальний пакет (МП₇); тип функції: приналежності gaussmf (гауссовська форма); для вхідних параметрів; trimf (трикутна) — для вихідних параметрів; кількість термів: 3; правила бази знань: правила типу "matdan"; метод дефазифікації: метод центра тяжіння. Зазначимо, що також було здійснено налаштування функції приналежності, термів та діапазону значень для вхідних та вихідних змінних.

Таким чином, було проведено моделювання нечіткої системи, які дозволили отримати такі висновки (табл. 3).

Останньою складовою є розробка системи розвитку кадрів в процесі змін, що включає реалізацію таких

робіт: організація навчання, перекваліфікації та підвищення кваліфікації для робітників, задіяних в основних процесах, розробку та впровадження системи оцінювання та атестації, формування соціальних, часових, ситуативних та інтелектуальних компетентностей персоналу, які в найбільшій мірі задіяні у реалізації змін, шляхом проведення тренінгів та організації коучингу.

Забезпечення розвитку персоналу націлене на формування необхідних ключових компетентностей, які виступають як безпосередньо сферою реалізації організаційних змін, так і створюють передумови для можливості здійснення змін у процесах та організаційній структурі. Головними умовами їх ефективного впровадження є попереднє планування дій щодо розвитку кадрів на етапі ініціації змін та впровадження постійної системи навчання та розвитку кадрів на підприємстві. Для успішності проведення змін важливо здійснювати постійне консультування персоналу щодо процесу їх впровадження, проведення роз'яснювальної роботи, впровадження програми адаптації персоналу до перетворень.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано забезпечення економічної ефективності здійснення організаційних змін на підприємстві, яке включає ряд складових щодо побудови взаємовідносин із зацікавленими сторонами на основі аналізу "вигід та витрат", розробки системи цілей та збалансованих показників, управління опором персоналу як потенційними ризиками та впровадження системи управління розвитком персоналу на підприємстві. Особливістю такого забезпечення є досягнення узгодженості між зазначеними підсистемами. Для кожної сфери імплементації організаційних змін розроблено приклад цілей, збалансованих показників та бажаних значень на індивідуальному, груповому (командному) та організаційному рівні. Управління опором у межах такого забезпечення пропонується здійснювати з використанням стра-

Таблиця 3. Обґрунтування типів подолання опору

Тип опору	Масштаб змін			
	Настройка (гармонізація)	Помірні перетворення	Перебудова	Радикальні зміни
Байдужість	Матеріальне стимулювання (0,831)	Соціальний пакет (0,831)	Кар'єрне зростання (0,831)	Матеріальне стимулювання (0,831)
Скепсис	Переговори (0,827)	Кар'єрне зростання (0,827)	Соціальний пакет (0,827)	Матеріальне стимулювання (0,83)
Опозиція змінам	Кар'єрне зростання (0,826)	Переговори (0,826)	Переговори (0,826)	Переговори (0,826)
Нетерпіння	Кооптація (0,83)	Соціальний пакет (0,83)	Примушення (0,83)	Примушення (0,83)
Непоко́ра	Примушення (0,831)	Кооптація (0,831)	Кооптація (0,831)	Кооптація (0,831)
Саботаж	Санкції за непо́кору (0,827)	Санкції за непо́кору (0,827)	Санкції за непо́кору (0,827)	Санкції за непо́кору (0,827)

тегії управління ризиками в проектному менеджменті, що передбачає моніторинг причин його виникнення з використанням методів його недопущення та впровадження відповідних заходів подолання. Отримані результати доведені з використанням моделювання за правилами "нечіткої логіки", що дозволяє з відповідним рівнем вірогідності реалізовувати конкретні методи подолання опору для окремих його типів.

Подальшими напрямками дослідження авторів є імплементація запропонованого забезпечення ефективності організаційних змін у діяльність підприємства сільськогосподарського машинобудування.

Література:

1. Нили Э. Призма эффективности: карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управления им / Э. Нили, К. Адамс, М. Кеннерли; пер. с англ. — Днепропетровск: Баланс-клуб, 2003. — 400 с.
2. Рамперсад Х. Универсальная система показателей. Как достигать результатов, сохраняя целостность / Х.А. Рамперсад, А. Дороти, А. Логинова, А. Лисицына, А. Лисовский; перевод с англ.; 3-е изд. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 352 с.
3. Фелпс Б. Умные бизнес-показатели: Система измерения эффективности как важный элемент менеджмента / Б. Фелпс; пер. с англ. — Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2004. — 312 с.
4. Heller R. Managing Change [Електронний ресурс] / R. Heller // DK Publishing Ink. 1998. — Режим доступу: <http://www.observer.co.uk>
5. Бухбиндер Р.Е. Организационные изменения: проблема сопротивления персонала и пути ее решения / Р.Е. Бухбиндер // Вестник Омского университета. — Сер.: Экономика. — 2009. — № 1. — С. 100—106.
6. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / М. Армстронг; перев. с англ. под ред. С.К. Мордовина; 8-е изд. — СПб.: Питер, 2004. — 832 с.
7. Блинов А.О. Управление изменениями: учебник для бакалавров / А.О. Блинов, Н. В. Угрюмова. — М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2014. — 304 с.
8. Фединець Н.І. Управління опором змінам в організації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/27_SSN_2012/Economics/6_117-115.doc.htm
9. Серебряк К.І. Управління організаційними змінами — необхідна умова забезпечення розвитку підприємства [Електронний ресурс] / К.І. Серебряк // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. — 2016. — № 6. — С. 135—138. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSunU_2016_6_25
10. Фролов С.С. Социология организаций: учебник / С.С. Фролов. — М.: Гардарики, 2001. — 304 с.
11. Карамушка Л.М. Формування психологічної готовності персоналу вищої школи до діяльності в умовах соціально-економічних змін: монографія / Л.М. Карамушка, О.С. Толков. — К. — Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. — 254 с.
12. Kotter J.P. Leading Change / J.P. Kotter / Harvard Business Press, 1st edition, 1996. — 208 p.
13. Приб К.А. Природа та механізми опору змінам в організації / К.А. Приб // Ринок праці та зайнятість населення. — 2014. — № 3. — С. 34—39.
14. Петрова І.А. Управління персоналом в процесі організаційних перетворень / І.А. Петрова // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Спец. випуск. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики: т. 1, ч. II. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 646—655.
15. Гвініашвілі Т.З. Аналіз підходів до визначення сутності опору організаційним змінам на підприємствах [Елек-

тронний ресурс] / Т.З. Гвініашвілі // Науковий вісник НЛТУ України. — 2016. — Вип. 26.2. — С. 41—47. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvntlu_2016_26.2_8

References:

1. Nili, Je. Adams, K. Kennerli, M. (2003), Prizma effektivnosti: karta sbalansirovannykh pokazatelej dlja izmerenija uspeha v biznese i upravlenija im [Performance prism: a balanced scorecard for measuring and managing business success], Balans-klub, Dnepropetrovsk, Ukraine.
2. Rampersad, H. Doroti, A. Loginova, A. Lisicyna, A. (2006), Universal'naja sistema pokazatelej. Kak dostigat' rezul'tatov, sohranjaja celostnost' [Universal scorecard. How to achieve results while maintaining integrity], 2nd ed., Al'pina Biznes Buks, Moskva, Russia.
3. Felps, B. (2004), Umnye biznes-pokazateli: Sistema izmerenij jeffektivnosti kak vazhnyj jelement menedzhmenta [Smart business indicators: Performance measurement system as an important element of management], Balans Biznes Buks, Dnepropetrovsk, Ukraine.
4. Heller, R. (1998), Managing Change, available at: <http://www.observer.co.uk> (Accessed 17 October 2018).
5. Buhbinder, R. E. (2009), "Organizational changes: the problem of personnel resistance and ways to solve it", Vestnik Omskogo universiteta, vol. 1, pp. 100—106.
6. Armstrong, M. (2004), Praktika upravlenija chelovecheskimi resursami [Human Resource Management Practice], 8nd ed., Piter, Sankt-Peterburg, Russia.
7. Blinov, A. O. Ugrjumova, N. V. (2014), Upravlenie izmenenijami [Change management], Dashkov i Ko, Moskva, Russia.
8. Fedynets', N. I. Upravlinnia oporom zminam v orhanizatsii [Management of resistance to changes in the organization], available at: http://www.rusnauka.com/27_SSN_2012/Economics/6_117115.doc.htm (Accessed 17 October 2018).
9. Sieriebriak, K. I. (2016), "Managing organizational change is a necessary condition for enterprise development" Visnyk Skhidnoukrains'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalia. vol. 6, pp. 135—138.
10. Frolov, S. S. (2001) Sociologija organizacij [Sociology of organizations], Gardariki, Moskva, Russia.
11. Karamushka, L. M., Tolkov, O. S. (2013), Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti personalu vyschoi shkoly do diial'nosti v umovakh sotsial'no-ekonomichnykh zmin [Formation of psychological readiness of high school staff to work in conditions of socio-economic changes], Medobory, Kam'ianets'-Podil's'kyj, Ukraine.
12. Kotter, J. P. (1996) Leading Change, 1nd ed., Harvard Business Press, Cambridge, USA.
13. Prib, K. A. (2014), "Nature and mechanisms of resistance to changes in the organization", Rynok pratsi ta zajniatist' naseleennia, vol. 3, pp. 34—39.
14. Petrova, I. L. (2007), "Personnel management in the process of organizational transformation", Formuvannia rynkovoї ekonomiky, vol. 1, pp. 646—655.
15. Hviniashvili, T. Z. (2016) "Analysis of approaches to determining the essence of resistance to organizational changes in enterprises", Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy, vol. 26.2, pp. 41—47.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2018 р.

Ю. А. Чуприна,
к. т. н., доцент кафедри менеджменту в будівництві,
Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.54

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ІНТЕГРАЦІЇ БУДІВЕЛЬНИХ ХОЛДИНГІВ ДО СКЛАДУ РЕГІОНАЛЬНОГО КЛАСТЕРУ

Iu. Chupryna,
Ph.D., associate professor of construction management, Kyiv National University of Construction and Architecture

RATIONALIZATION OF THE MECHANISMS OF INTEGRATION OF CONSTRUCTION HOLDINGS INTO A REGIONAL CLUSTER

У дослідженні в застосуванні сфери будівництва пропонується відійти від розуміння інтегрованого об'єднання підприємств із встановленням меж взаємного впливу цих підприємств. У статті розглядається аналіз інтеграційних механізмів у регіональних кластерах будівельних компаній, які працюють на основі державно-приватного партнерства для успішної реалізації будівельно-інвестиційних проектів. Таким чином, реалізація завдань будівельних проектів РК розглядається як сукупність когерентних пов'язаних дій агентів, що об'єднані спільною діяльністю, та здатні утворювати синергетичні ефекти. Визначено структуру регіонального кластеру будівельних підприємств та формалізовано правила взаємодії учасників РК, дотримання яких призводить до збільшення економічного ефекту. Також в статті наведено формальну постановку задачі максимізації конвергентного потенціалу регіонального будівельного кластеру, що є об'єднанням найбільш вагомих будівельних холдингів у певному регіоні. Описано складові управління конвергентним потенціалом з метою його максимізації. Визначено, що ефект від збільшення конвергентного потенціалу призводить до зростання ринкової вартості загалом та збільшення іміджевого потенціалу, що позитивно впливає на розвиток окремих суб'єктів господарської діяльності в складі РК.

In this study, the application of the construction industry is proposed to shift away from the understanding of the integrated integration of enterprises with the establishment of the boundaries of the mutual influence of these enterprises. The article deals with the analysis of integration mechanisms in regional clusters of construction companies operating on the basis of public-private partnership for the successful implementation of construction and investment projects. Thus, realization of tasks of construction projects of a regional cluster is considered as a set of coherent related actions of agents, which are united by joint activity and capable of forming synergistic effects. The structure of the regional cluster of construction enterprises is defined and the rules of interaction of participants of the regional cluster are formalized, the observance of which leads to increase economic effect. It was established that the institutional approach of integration of the RK allows to take into account the local organization of economic entities, as well as bring the process of unification to the formation of a number of institutional, mainly entropy conditions of development, on the actions of the partners of regional clusters. Also in the article the formal statement of the task of maximizing the convergent potential of the regional construction cluster, which is the union of the most important construction holdings in a certain region, is given. The components of the convergent potential management are described in order to maximize it. It is determined that the effect of increasing the convergent potential leads to an increase in market value in general and an increase in image potential, which positively affects the development of individual economic entities in the regional cluster.

Ключові слова: будівельний кластер, державно-приватне партнерство, інтеграційні процеси, конвергентний потенціал, організаційна синергія, регіональний кластер.

Key words: construction cluster, public-private partnership, integration processes, convergent potential, organizational synergy, regional cluster.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зі зростанням невизначеності та ризику в світовій економіці, особливо в посткризових умовах та в глобалізованому ринковому середовищі, виникає завдання координації дій окремих суб'єктів господарювання для підвищення їх економічної ефективності. У вказаних умовах окремим невеликим суб'єктам надзвичайно складно здійснювати незалежну діяльність: посилювати конкурентоздатність та збільшувати частку на рин-

ку. Тому для забезпечення форми взаємопов'язаної діяльності суб'єктів господарювання формуються інтегровані бізнес-структури, що уявляються доволі складними і неоднорідними системами, поведінка агентів яких складно передбачається. Проте такі інтегровані системи дозволяють об'єднати зовсім різні за змістом та організаційною формою організації, створюючи між ними нові взаємодії та зв'язки. Таке розуміння інтегрованих об'єднань в цілому підлягає класичній економічній

теорії, на відміну від інституційного підходу, де об'єднання підприємств розглядається як взаємопов'язана системи контрактів або ж як деякий інституційний догвор.

По суті, інтегроване об'єднання суб'єктів господарювання може розглядатися як деяких об'єкт, який є частиною інституційного проектування. Проте більшість досліджень у цьому напрямі обмежуються встановленням меж впливу підприємств, які належать об'єднанню, або ж розрахунок витрат суб'єктів господарювання та їх мінімізація. Тому в цьому дослідженні в застосуванні сфери будівництва пропонується відійти від такого розуміння інтегрованого об'єднання підприємств. Новою формою об'єднання є, так званий, будівельний кластер (БК). Синтетична структура БК, яка діє на основах державно-приватного партнерства, акумулює сучасні тренди в трансінформації виробничих та організаційних структур, інвестиційної діяльності і поєднує в собі ряд характеристик таких організацій:

1. Девелоперська компанія, яка реалізує будівельний проект.
2. Інвестиційна компанія.
3. Фінансова компанія.
4. Проектна компанія, яка поєднує стратегічні корпоративні напрями розвитку і працює згідно з регламентом стратегічних господарських відділів.

Важливим положенням функціонування БК є те, що держава, яка ініціює проект, є водночас агентом, якому не властива конкуренція та суперечливість в діяльності, причому він є рівноправний партнер у БК і не є окремим суб'єктом господарювання. Тому актуальною задачею є створення алгоритму адаптації БК до виконання завдань будівельного проекту, що пов'язаний зі створенням умов інтеграції будівельних холдингів до БК та особливості входження державного партнера до нових будівельних інвестиційних об'єднань. Такі БК можна вважати регіональними (РК), оскільки їх функціонування передбачає об'єднання з найбільшим вагомими будівельними холдингами в певному регіоні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У роботі [1] описано особливості колективної діяльності та колективного прийняття рішень, що є в основі розуміння спільної діяльності в рамках РК. Про механізми стратегічної інтеграції підприємств з точки зору управління даним процесом описано в роботах [2—4]. Підходи управління в мультиагентних організаційних системах задля зменшення ризиків описано в роботах [5—6]. У роботах [7—9] розглянуто основи корпоративної теорії ігор та конфліктології, які дозволяють науково обґрунтувати діяльність РК, а також механізми залучення нових учасників до цього об'єднання. В роботі [10] наводяться приклади симуляцій, які використовуються для побудови складних організаційних систем, якою є РК.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз інтеграційних механізмів у регіональних кластерах будівельних компаній, які працюють на основі державно-приватного партнерства для успішної реалізації будівельно-інвестиційних проектів. Також метою є формальна постановка задачі максимізації конвергентного потенціалу регіонального кластеру.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реалізація завдань будівельних проектів РК може розглядатися як сукупність когерентних пов'язаних дій агентів, що об'єднані спільною діяльністю, і які здатні утворювати синергетичні ефекти, що в свою чергу призводить до формування спільного економічного простору взаємодій.

Загалом типи державно-приватного партнерства виділяються:

- особливостями розподілу прав власності;
- моделями фінансування;
- часткою участі приватних партнерів;
- особливостями використання ресурсів;
- завданнями та підходами до управління тощо.

Кожний партнер РК здійснює свій вклад у реалізацію спільного будівельного проекту. Цей вклад може бути зовсім різномірним: грошові інвестиції, досвід реалізації крупних проектів, ефективність управління та перерозподіл ресурсів, застосування інноваційних підходів до реалізації проекту, генерування нових інтеграційних зв'язків, якістю та швидкістю прийняття рішень тощо. Держава як учасник РК привносить у проект фінансові вливання з бюджету, здійснює підтримку проекту на всіх рівнях, може встановлювати певні пільги та преференції, а також надавати гарантії іншим учасникам РК та партнерам.

Основою функціонування інтегрального об'єднання суб'єктів господарювання є його представлення у вигляді кортежів цих суб'єктів з урахуванням функцій, які вони в цьому об'єднанні виконують.

Принципи, які необхідно врахувати при формуванні РК:

- наявність транзакційних витрат;
- оцінювання ризиків;
- специфічність активів.

Інституціональний підхід інтеграції РК дозволяє врахувати локальну організованість суб'єктів господарювання, а також привести процес об'єднання до формування ряду інституційних переважно ентропійних умов розвитку на дії партнерів РК. Умова максимізації конвергентного потенціалу учасників РК або ж загальний потенціал РК у цілому є критерієм ефективності інтеграційного розвитку в РК. Важливою складовою інтеграційного розвитку в цьому контексті є наявність раціональної системи зв'язків між учасниками РК, що поєднує суб'єкти господарювання у єдине ціле зі своєю складною структурою, станами та компонентами. Для більшого розуміння структури РК як системи, необхідно виконати декомпозицію, виділивши підсистеми, які можна аналізувати, та неподільні елементи. Далі систему РК можна подати у вигляді ієрархії від підсистем до неподільних елементів.

Необхідно вирізняти такі поняття "структура" та "система". Система є об'єктом зі всіма характерними внутрішніми та зовнішніми зв'язками, а також особливостями якісної специфіки елементів, які формують загальну цілісність. Структура — це сітка зв'язаних певним чином елементів, які не включають якісні особливості, але акцентують увагу на особливості зв'язків, між її елементами. розуміють сітку взаємозв'язаних елементів, якісна природа яких не враховується, і головна увага спрямована на їхні зв'язки. Оскільки системи, як правило, дуже складні і містять значне число елементів, перевагу віддають характеристиці їх структур, що включає наявність переважно часткового впорядкування елементів системи за визначеними критеріями та опису зв'язків, між цими елементами.

Згідно з еволюційною теорією, у конкурентному середовищі найбільшу здатність до виживання мають такі системи, які здатні збільшувати свій доступ до обмежених ресурсів. Ця залежність відображається у рівнянні ферментативної кінетики Міхаеліса-Ментен. Рівняння показує зв'язок між швидкістю реакції, каталізованої ферментом і концентрацією субстрату і ферменту:

$$W = \frac{\eta \bar{W}}{\eta + K_M} \quad (1),$$

де K_M — стала Міхаеліса, \bar{W} — максимальна швидкість реакції; η — концентрація субстрату, яка рівна концентрації субстрату для швидкості реакції $\frac{\bar{W}}{2}$.

Виявляється, описана залежність (1) є вірною для будівельних холдингів, що зростають, при цьому вступаючи в інтеграційні мультиагентні формування типу РК. В цьому контексті виступає ринковою вартістю, що зростає і вказує на результати інтеграційного розвитку суб'єкту господарювання, а η є його ресурсним потенціалом.

Описана залежність є правильною, якщо стверджувати, що ресурсний потенціал суб'єкта господарювання оцінюється через величину витрат на формування його нових активів. У такому разі буває складно складно охарактеризувати причину зменшення динаміки розвитку багатьма крупними українськими будівельними компаніями з наявним великим ресурсним запасом у процесі трансформації.

У такому разі залежність (1) було модифіковано для задачі управління саме БК або РК. Вважаємо, що розглядається задача максимізації потенціалу системи РК, оскільки кожна економічна система йде до цього впродовж власного життєвого циклу. Нехай A_1, A_2, \dots, A_n — складові системи РК або конкретні підприємства в його складі, n — кількість складових. Кожному складовому поставимо у відповідність значення L_1, L_2, \dots, L_n , які відображаються поточні потенціали розвитку. Тоді задача максимізації конвергентного потенціалу має вигляд:

$$L = \sum_{i=1}^n L_i p_i \rightarrow \max \quad (2),$$

де L_i — потенціал i -вої складової системи або конкретного будівельного підприємства, що розглядається в складі РК, p_i — вага i -вої складової системи або суб'єкта господарювання в складі РК, який визначає його вплив на зростання конвергентного потенціалу РК.

Зрозуміло, що кількості складових потенціалу може визначатися тими галузями діяльності, які визначають бізнес-процеси і перетворюють ресурси у нову споживчу цінність. Серед них максимальну вагу треба дати складовій, яка найбільш ефективно використовувати інші ресурси системи, наприклад, організувати для цих цілей мотиваційні преференції тощо.

Під конвергентним потенціалом розуміють здатність системи змінювати свою структурно-функціональну будову та систему управлінських взаємин, включаючи методи керування та технології з ціллю підвищення гнучкості для отримання нової якості, адекватної новому бізнес-контексту. Конвергентний потенціал по суті призводить до проведення організаційних перетворень, при цьому збільшуючи потенціал розвитку економічної системи.

У цьому процесі при організаційних перетвореннях повинні бути досягнуті такі умови:

- має посилюватися організаційна синергія;
- має зберігатися потенціал центробіжних сил;
- має зберігатися узгодженість стратегій розвитку із мотиваційними преференціями, які надаються партнерам РК.

Наявність підвищеного конвергентного дає можливість підвищити розвиток системи, оскільки його зростання вказує на ефективний розподіл ресурсів на наявність раціональних зв'язків у системі РК. Завдяки конвергентному потенціалу підприємницька одиниця може ефективно використовувати ресурси для забезпечення реалізації стратегії діяльності, при цьому збільшуючи власну адаптивну здатність. У результаті підвищується ефективність РК та її конкурентоздатність, що підвищує грошові надходження, які в свою чергу складаються у модернізацію та створення кращих властивостей системи взаємодії. Це досягається також і за рахунок зростання інвестиційної привабливості внаслідок зростання ринкової вартості.

Важливо враховувати залежність конвергентного потенціалу та інтелектуального капіталу будівельного підприємства. Інтелектуальний капітал як ресурс створює ефективний структурно-функціональний простір

підприємства, а також забезпечує використання інших ресурсів, що є результатом формування ефективних зв'язків між елементами системи. Наслідок цього процесу є зростання ринкової вартості як РК, так і окремих суб'єктів діяльності у її складі.

Регіональний кластер будівельних компаній має бути стійкою інтегрованою структурою. Стійкість ця є результатом міцної коаліції учасників: хоч кожен учасник РК реалізує власні інтереси, стратегічні цілі РК залишаються непорушними і чітко вираженими. Також стійкість є результатом юридично вивірених угод, що укладаються учасниками РК. Зрозуміло, що відхилення учасників від виконання обов'язків призводить до послаблення зв'язків та в кінцевому результаті може бути каталізатором руйнування РК. Коаліція стійка, якщо спільна діяльність партнерів в рамках РК вигідніша для них, аніж діяльність з урахуванням ринкових відносин. Економічна зацікавленість у спільній діяльності в рамках РК тісно пов'язана з гарантованими доходами, які отримуються кожним партнером за період проекту і після його закінчення. Причому ці доходи повинні перевищувати оцінювані доходи кожного з учасників РК, якщо б вони працювали на ринку незалежно.

Стійкість системи може бути порушена також і під впливом чинників зовнішнього середовища, у випадку, якщо система РК не здатна швидко до них адаптуватися. Інтеграційні процеси можуть збільшити кількість партнерів. Які володіють певним типом обмеженого ресурсу. Це може збільшити можливості та потенціал РК. З іншого боку це може призвести до виникнення нових ризиків порушення стійкості системи:

- ризик функціонування коаліції в цілому;
- ризик створення коаліції учасників РК.

По суті, ці ризики виникають внаслідок непередбачуваної поведінки нових партнерів РК, які переслідують свої цілі, прагнуть одержати більші преференції за рахунок партнерів, які мають слабші позиції, при цьому не рідко приховуючи свої наміри. Відмовитись від партнера, навіть з такого типу поведінкою складно, оскільки загалом пошук нового партнера, здатного до участі в інтеграції є складною і часто затратною роботою.

Зрозуміло, що при створенні РК часто відбувається конфлікт інтересів, адже кожен учасник відстоює власні інтереси, причому ці інтереси, як правило, матеріального характеру. У довгостроковому періоді може відбуватись посилення залежності одних учасників РК від інших, які мають специфічні ресурси, що може призвести до зменшення вигідності від співпраці таких партнерів для одного з учасників. Це також може призвести до конфліктів та навіть утворити організаційну кризу в РК, яку не бажано допускати.

Отже, новий учасник РК повинен притримуватись засад спільної діяльності, що сформована в даному РК, при цьому не порушувати інтереси інших учасників РК, відстоюючи власні інтереси. При цьому необхідно, щоб при укладанні контрактів про спільну діяльність для максимізації доходів, чітко дотримувалась рівновага Неша, тобто баланс інтересів. Рівновага Неша буде стійкою, якщо кожен учасник РК матиме від спільної діяльності більший економічний ефект, ніж від одноосібної діяльності, тобто виконуватиметься, так званий, ефект синергії. Відхилення від рівноваги одним з учасників може призвести до зменшення загального економічного ефекту, а отже, не забезпечити збільшення виграшу даного учасника. Якщо учасники РК чітко зрозуміють цю особливість їх діяльності, то усунеться їх антагоністичне бажання збільшити свій виграш, у результаті не буде виникати конфлікту інтересів.

При інтеграції до РК нових учасників особливе місце належить управлінню конвергентним потенціалом. По суті, це процес, який включає:

- формування стратегії розвитку будівельних підприємств;
- дослідження системи підприємницьких можливостей;

— аналізу особливостей поведінки підприємств.

Процес інтеграції до РК нових учасників несе з собою чималі ризики і може призвести до конфлікту інтересів, проте оскільки затратна частина від пошуку партнерів, які б хотіли об'єднатися часто досить значна, необхідно провести значну роботу з усунення або мінімізації ризиків і налаштування партнерів на конструктивну роботу в подальшому.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Важливим завданням на сьогодні є посилення інноваційної складової у діяльності будівельних підприємств, зокрема через провадження державно-приватної форми партнерства та з урахуванням об'єднання партнерів у РК та цій основі. Завдання управління інтеграційним розвитком підприємств в складі РК полягає у покращенні її системних властивостей через планомірне збільшення конвергентного потенціалу, оскільки від цього залежить здатність РК залучати і використовувати з максимальною ефективністю ресурси в процесі виконання будівельних проектів з врахуванням державно-приватного партнерства. Як наслідок, показано, що ефект від збільшення конвергентного потенціалу призводить до зростання ринкової вартості загалом та збільшенні іміджевого потенціалу, що позитивно впливає на розвиток окремих суб'єктів господарської діяльності в складі РК. У роботі наведено формальну постановку задачі максимізації конвергентного потенціалу регіонального кластеру.

Визначено, що новий можливий учасник РК має притримуватись основ спільної діяльності, що визначена в даному РК, при цьому відстоювати власні інтереси, не порушуючи інтереси інших учасників РК. Головним завданням при інтеграції до РК нових учасників є урівноваження інтересів і позицій учасників РК з метою недопущення криз, причому здійснювати цю діяльність варто динамічно, підлаштовуючись до зміни у поведінці партнерів по РК.

Література:

1. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / М. Олсон. — М.: Фонд экономической инициативы, 1995. — 512 с.
2. Пилипенко А.А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку: монографія / А. А. Пилипенко. — Харків: ВД "ІНЖЕК", 2008. — 408 с.
3. Попов О.Є. Теоретико-методологічні та концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму корпоративного управління: монографія / О.Є. Попов. — Харків: ВД "ІНЖЕК", 2009. — 390 с.
4. Полонский С.Ю. Стратегическое управление прибыльным ростом корпорации в условиях институциональной экономики: монография / С.Ю. Полонский — СПб.: Изд-во СПбГАСУ, 2007. — 233 с.
5. DePalma A., Leruth L., Prunier G. Towards a Principal-Agent Based Typology of Risks in Public-Private Partnerships. IMF Working Paper WP/09/177, International Monetary Fund. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ideas.repec.org/p/imf/imfwpa/09-177.html>
6. Girard J.P. Building Organizational Memories: Will You Know What You Knew? / J.P. Girard. — New York: IGI Global, 2009. — 350 p.
7. Keane M. Some Topics in N-person Game Theory. Thesis, Northwestern University. Evanston, Illinois. 1969.
8. Keiding H. An Axiomatization of a Core of a Cooperative Game // Economics Letters. — 1986. — 20. — P. 111—115.
9. Kohlberg E. On the Nucleolus of a Characteristic Function Game // SIAM Journal of applied Mathematics. 1971. — 20. — N 1. — P. 62—66.
10. Greenberg J. Situation Approach to Cooperation / Game-Theoretic Approaches / S. Hart, A. Mas-Colell

(eds.). 155. 143—146. Springer. (NATO ASI Series. Series F: Computer and Systems Sciences). — 1997.

References:

1. Olson, M. (1995), Logika kollektivnyh dejstvij. Obshhestvennye blaga i teoriya grup [The logic of collective action. Public goods and group theory], Fond jekonomicheskoy iniciativy, Moscow, Russia.
2. Pylypenko, A.A. (2008), Stratehichna intehratsiia pidpryemstv: mekhanizm upravlinnia ta modeliuvannia rozvytku [Strategic integration of enterprises: management mechanism and modeling of development], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.
3. Popov, O.Ye. (2009), Teoretyko-metodolohichni ta kontseptual'ni zasady formuvannia orhanizatsijno-ekonomichnoho mekhanizmu korporatyvnoho upravlinnia [Theoretical and methodological and conceptual principles of formation of organizational and economic mechanism of corporate governance], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine.
4. Polonskyj, S.Yu. (2007), Stratehicheskoe upravlenie prybylnym rostom korporatsyy v uslovyakh nystyutysional'noj ekonomyky [Strategic management of profitable growth of a corporation in an institutional economy], Yzd-vo SPb HASU, St.Petersburg, Russia.
5. DePalma, A. Leruth, L. and Prunier, G. (2009), "Towards a Principal-Agent Based Typology of Risks in Public-Private Partnerships", IMF Working Paper WP/09/177, International Monetary Fund, available at: <http://ideas.repec.org/p/imf/imfwpa/09-177.html> (Accessed 30 Sept 2018).
6. Girard, J. P. (2009), Building Organizational Memories: Will You Know What You Knew?, IGI Global, New York, USA.
7. Keane, M. (1969), Some Topics in N-person Game Theory. Thesis, Northwestern University, Evanston, Illinois, USA.
8. Keiding, H. (1986), "An Axiomatization of a Core of a Cooperative Game", Economics Letters, vol. 20, pp. 111—115.
9. Kohlberg, E. (1971), "On the Nucleolus of a Characteristic Function Game", SIAM Journal of applied Mathematics, vol. 20, no. 1, pp. 62—66.
10. Greenberg, J. (1997), "Situation Approach to Cooperation", Game-Theoretic Approaches, vol. 155, pp. 143—146.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2018 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

В. В. Соколовська,

*к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Вінниця*

Г. В. Іванченко,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Вінниця*

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.58

МОТИВАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ ПОКОЛІНЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД

V. Sokolovska,

Ph.D., Associate Professor, the Chief of Department of Management and Administration

H. Ivanchenko,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Management and Administration Department

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnitsia

MOTIVATION OF EMPLOYEES BASED ON THE THEORY OF GENERATIONS: A THEORETICAL APPROACH

У статті розглянуто особливі риси та характеристики представників різних поколінь. Доведено, що кожне покоління має свої особливості, що впливають на ефективність і результативність праці, формують відношення до поставлених завдань, визначають взаємодію з колегами. Виокремлено інструменти забезпечення результативності роботи покоління Z співробітників такі як залученість, комунікації, інновації. Також у статті досліджено теорію мотивації, методику їх застосування.

Для формування лояльності співробітників, підвищення залученості команди в процес управління в статті запропоновано R-теорія мотивації, яка дозволяє регулювати соціально-економічну ефективність діяльності працівників із виокремленням груп працівників за критерієм схильності до ризику, сформуванню кожному із членів команди сукупність завдань відповідно до його соціально-психологічних здібностей. Така теорія пропонує розділяти працівників за здатністю йти на ризик: схильних до ризику, нейтральних і несхильних. Стимулами під час використання R-теорії мотивації є економічні, моральні й соціальні. Доведено, що використання R-теорії мотивації під час створення команди дає змогу регулювати соціально-економічну ефективність діяльності працівників із виокремленням груп працівників за критерієм схильності до ризику, сформуванню кожному із членів команди сукупність завдань відповідно до його соціально-психологічних здібностей.

The article deals with the theory of generations, values, approach to work and study. It is proved that each generation has its own characteristics that influence the efficiency and effectiveness of labor, form the relation to the tasks set, determine the interaction with colleagues. The tools for ensuring the effectiveness of the work of generation Z employees such as engagement, communication, innovation are singled out. These tools help older people to discover the features of the Z generation, and younger employees to become productive and enjoy work.

Also in the article the following theories of motivation are explored: A. Maslow, D. McClelland, the theory of two factors of F. Herzberg, the theory of expectations V. Vruma, the theory of justice S. Adams, Porter-Louler's theory, and the method of their application.

In order to create employee loyalty, increase the team's involvement in the process of management, the R-theory of motivation is proposed in the article, which allows to regulate the socio-economic efficiency of employees with the identification of groups of employees on the criterion of predisposition to risk, to form each team member a set of tasks in accordance with its socio— psychological abilities. This theory proposes to divide workers into their ability to take risks: risk-prone, neutral and non-susceptible. Incentives when using R-theory of motivation are economic, moral and social. The formation of teams of people at risk and incapacitated by individuals makes it possible to balance management decisions based on the adoption of an optimal level of economic risk.

It is proved that the use of R-theory of motivation during the creation of a team allows to regulate the socio-economic efficiency of employees with the allocation of groups of employees according to the criterion of predisposition to risk, to form each team member a set of tasks in accordance with its socio-psychological abilities.

Ключові слова: мотивація, теорія мотивації, система мотивації, управління, теорія поколінь, Z-покоління, R-теорія мотивації.

Key words: motivation, theory of motivation, system of motivation, management, theory of generations, Z-generation, R-theory of motivation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМ ЗАВДАННЯМИ

Процеси і проекти та результати компанії, багато в чому залежать від управління. Сьогодні для топ-менед-

жменту багатьох компаній постає проблема формування лояльності лінійного персоналу, розвиток системи мотивації та урізноманітнення методів та способів розвитку співробітників компанії. Також в умовах швидко мінливого суспільства і високо конкурентного бізнес-

середовища виникає додаткова складність, а саме формування команд зі співробітників, що належать до різних поколінь, а отже, мають різні очікування і методи роботи. Це значно ускладнює підбір персоналу, формування команди, вибір програм навчання і мотивації співробітників.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Різноманітними аспектами проблеми мотивації та стимулювання персоналу займалося чимало вітчизняних та зарубіжних дослідників, а саме Н. Самоукіна, М. Магура, В. Юкіш та ін. У ХХ столітті було розроблено безліч теорій мотивації: "Теорія Х" і "теорія Y" Д. Макгрегора, "теорія Z" В. Оучи, ієрархічна теорія потреб А. Маслоу, теорія трьох потреб Девіда Макклелланда, теорія виживання, приналежності і зростання К. Алдерфера, теорія двох факторів Ф. Герцберга, теорія очікування В. Врума, теорія справедливості С. Адамса, модель Портера — Лоулера.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

З розвитком наукового менеджменту мотивація працівників стала поширеною проблемою для організацій. Значення людського ресурсу є найважливішою перевагою будь-якої організації. Швидкі зміни в сучасному соціально-економічному просторі, теорія поколінь спричинили необхідність виокремлення нового підходу до мотивації. Мета дослідження: виокремити характерні риси та особливості різних поколінь співробітників, проаналізувати відомі теорії мотивації, запропонувати теорія мотивації команди співробітників різних поколінь, задля розв'язання проблем, пов'язаних з активізацією трудової діяльності для досягнення кращих результатів праці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Наразі все змінюється дуже швидко: технології, демографічна, соціальна, економічна та політична ситуація як в країні так і у світі. Пошук кращих способів вирішення задач сьогодення здійснюється на всіх рівнях. У постійному пошуку удосконалень методів і способів знаходиться і система мотивації праці, яка має ефективно реагувати на виклики суспільства.

Теорія поколінь, розроблена У. Штраусом та Н. Хоувом, розкриває особливості поколінь, представники яких досягли повноліття та сформували свої життєві позиції за різних зовнішніх обставин, що стало визначальним у їхній поведінці [2, с. 56—87]. На основі впливу політичних та соціально-економічних подій в американській історії дослідники говорять про: традиціоналістів (людей, народжених в 1925—1945 роках), Бебі-бумерів (1946—1960), покоління Х (1961—1980), покоління Y (Міленіали, 1981—1994) та покоління Z (1995 — теперішній час). Кожна з цих груп визначається певною подібністю у своїх уподобаннях, ідеалах, цінностях. Зазначимо, що дати у різних дослідників коливаються у межах 5—10 років залежно від особливостей соціально-економічної ситуації певної країни, регіону.

На теорії поколінь у наукових колах різні погляди. Так, Е. Хувер звертає увагу на недолік точних емпіричних даних і наголошує на тому, що автори перебільшують існуючі розбіжності між поколіннями [2].

Отже, HR-фахівцям варто оцінити культурно-ціннісну прірву між менеджерами, сформованими в ХХ ст., і поколінням нового тисячоліття та зрозуміти якими особливостями наділені представники покоління Z та які

інструменти впливають на ефективність та результативність їхньої праці. Сучасні технології насправді швидко змінюють спосіб життя та потреби людей, відповідно й їхні очікування, настанови, прагнення.

У. Штраус і Н. Хоув вважають, що покоління Z схожі на покоління 1923—1943 рр., бо після подій в США 11 вересня 2001 р. приділяють велику увагу безпеці. Також молодь переймається глобальними проблемами, захоплюється наукою і мистецтвом. Серед інших важливих рис, характерних для покоління Z належать відповідальність і цілеспрямованість, реалістичний погляд на майбутнє та планування власного життя на перспективу [1, с. 91—112].

Покоління Z має ряд важливих характеристик, пов'язаних з їх природною здатністю адаптуватися до глобального світу, а також до нових технологій. В рамках більшості досліджень, присвячених Меленіалам та їх молодшим колегам поколінню Z, існують різні думки про те, що їх мотивує на робочому місці, а також те, що нагорода мотивує їх. Зрозуміло, що для бізнес-середовища сьогоденні найбільш цікаві так звані бебі-бумери, покоління Х, Y та Z. Їх цінності, підхід до роботи і навчання істотно відрізняються (табл. 1).

Для покоління Z важлива функціональність та практичність усього, що їх оточує — від гаджетів до наукових концепцій. Щоб стати кимось, вони не готові чекати, доки виростуть, а намагаються самореалізуватись тут і зараз. Вони відкриті до нових знань, людей і дій, готові співчувати та шукати компроміси.

Представники покоління Z мають ряд особливостей, що впливають на продуктивність ефективність та комунікаційні зв'язки. Отже, керівникам таких співробітників, з метою забезпечення результативності їх роботи, варто використовувати такі інструменти, які допоможуть людям старших поколінь відкрити в собі риси покоління Z, а молодим співробітникам — стати результативними і отримувати задоволення від роботи. До таких інструментів можна віднести: залучення, комунікації, інновації (рис. 1).

Отже, кожне нове покоління краще і розумніше попереднього. Тому завдання топ-менеджменту розробити таку систему мотивації, яка б враховувала особливості всіх співробітників підприємства.

Сьогодні, працівники наголошують на своєму праві брати активну роль в процесі прийняття рішень [4, с. 368]. Творчість, свобода і відповідальність за самого себе є важливими постмодерністськими цінностями, які прийшли на зміну цінностям — багатство і влада [5, с. 30].

Протягом історії менеджменту майже кожен вчений досліджував тему мотивації. Разом з тим, теорія мотивації стала активно розроблятися лише в ХХ ст., хоча більшість мотивів, стимулів і потреб були відомі давно. Нині існує декілька різних, але достатньо обгрунтованих теорій мотивації (табл. 2).

Сьогодні бізнес працює в мінливому середовищі. Співробітники підприємства — люди, що належать до різних поколінь, мають різні потреби. Отже, сьогоденні головною задачею топ-менеджменту підприємства є формування команд співробітників, здатних вирішувати різні завдання та швидко адаптуватись до змін зовнішнього середовища.

Ефективність роботи підприємства пов'язана з командним підходом до управління як одним із факторів організаційного розвитку та вискоелективного менеджменту. Процес формування команди має свої особливості, які обумовлені необхідністю ефективною взаємодією всіх учасників команди. Потенціал команди набагато вище потенціалу групових або індивідуальних зусиль. Робота в команді дозволяє використовувати зусилля, навички, здібності та творчі можливості всіх учасників. Перевагою роботи команди є те, що в команді принципи взаємодії спільно визначаються членами команди, у той час як у робочих групах вони здебільшого задають-

Таблиця 1. Характерні особливості поколінь, що визначають їхні цілі і цінності

Характерні особливості	Бєбі-Бумери	Покоління X	Покоління Y	Покоління Z
Події, що сформували покоління	Радянська «відлига», підкорення космосу, СРСР - світова супердержава, «холодна війна», єдині стандарти навчання в школах і гарантованість медичного обслуговування	Продовження «холодної війни», перебудова, СНІД, наркотики, війна в Афганістані	Розпад СРСР, локальні військові конфлікти, розвиток цифрових технологій. Мобільні телефони та інтернет, епоха брендів	Глобалізація, постмодернізм, швидкий розвиток технологій, інформаційна економіка
Цінності	Оптимізм, зацікавленість в особистісному зростанні та винагороді, колективізм і командний дух	Важливі сімейні цінності, авторитет старшого покоління, на керівних позиціях переважно представники чоловічої статі. Готовність до змін, можливість вибору, глобальна інформованість, технічна грамотність, індивідуалізм, прагматизм, надія на себе	«Нетерпляче покоління»: потрібно все і відразу. Завишена самооцінка, прагнення кинути виклик суспільству, в той же час наївність і готовність підкорятися	Бажають принести зміни у світ, займаються волонтерською діяльністю. Стурбовані впливом людей на навколишнє середовище. Сплікування у соціальних мережах, коментуючи пости на фотографії
Ставлення до навчання	Безперервне навчання, цінується академічну освіту. Готові не тільки навчатися самі, а й вчити інших, виступати наставниками	Прагнуть вчитися протягом усього життя, накопичувати знання, готові вкладати в освіту власні гроші, схильні до самонавчання	Вчать на практиці, цінують неформальне навчання, видалене навчання, хочуть бачити кінцеву вигоду від навчання	Мають гарну освіту і прагнуть до її покращити, володіють значним досвідом веб-пошуку і часто самостійно навчаються з онлайн-джерел
Необхідність зворотного зв'язку	Необхідність зворотного зв'язку	Прагнуть бути успішними, важливо і винагороду, і визнання успіху	Цікавить професійне зростання, винагорода, чекають зворотного зв'язку	Постійний зворотній зв'язок, потреба у відчутті своєї корисності

Джерело: сформовано на основі [1—3].

ся (наприклад, керівниками вищого рівня управління); дотримання принципів взаємодії в команді внутрішньо мотивовано, тоді як у робочих групах дотримання принципів здебільшого регулюється спеціальними санкціями [1, с. 48].

У сучасних швидко мінливих умовах бізнес середовища система менеджменту організації має бути орієнтованою на працівників-новаторів, які здатні генерувати нестандартні рішення. Тобто під час під час добору членів команди, потрібно використовувати положення нових теорій, які належать до нетрадиційних форм мо-

тивування, як наприклад теорії R-мотивації. Основними причинами застосування теорії R-мотивації є те, що вона спирається на необхідність мотивування особистості, а не забезпечення посади, яку вона займає; задоволення потреби ризику та потреби безпеки, необхідність перетворення ризику із загрози на конкурентну перевагу; важливість прийняття рішень із різним рівнем економічного ризику [9, с. 267—271].

Формування складу команд із схильних і не схильних до ризику людей дає змогу збалансувати управлінські рішення на основі прийняття оптимального рівня

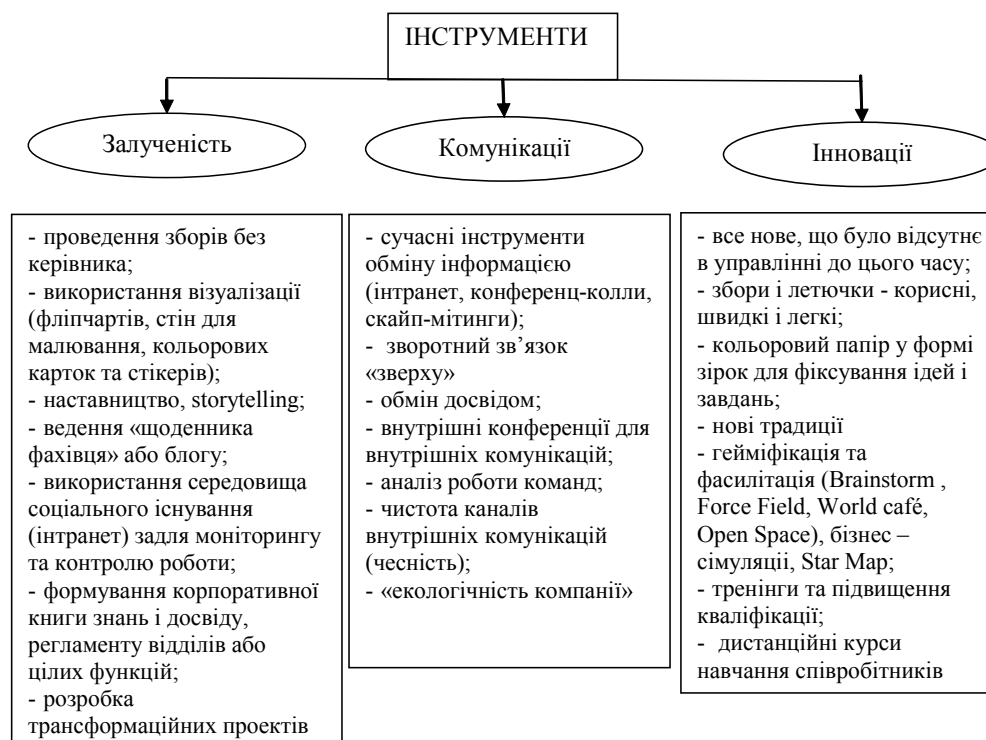

Рис. 1. Інструменти забезпечення результативності роботи покоління Z

Таблиця 2. Теорії мотивації та їх характеристика

Теорія мотивації	Характеристика	Методика застосування
1	2	3
Теорія потреб А. Маслоу	Виділяються п'ять основних категорій потреб: 1. Фізіологічні потреби, наприклад, угамування голоду і спраги. 2. Потреба в безпеці, наприклад, потреба в житлі, теплі, в порядку. 3. Потреба в приналежності і любові, наприклад, потреба мати сім'ю, бути членом соціальної групи. 4. Потреба у визнанні, наприклад, потреба в статусі, самоповагу. 5. Потреба самоактуалізації, наприклад, потреба в особистому зростанні і розвитку	1. Спостереження за працівниками при виявленні їх потреб. 2. Розвиток системи мотивації у відповідності до змін потреб. 3. Моделювання ситуації, коли співробітних задовольняє свої потреби і досягає цілі, що ставить керівництво
Теорія придбаних потреб Д. МакКлелланда	Виділяються три потреби вищого рівня, які він набуває завдяки навчання, досвіду, життєвих обставин: 1. Потреба досягнення - це прагнення людини завдяки своїм діям отримати фактичний бажаний результат найбільш ефективним способом. 2. Потреба участі проявляється в прагненні людини до дружніх відносин з оточуючими, надання допомоги, спілкування. 3. Потреба влади виражається в прагненні людини контролювати навколишні ресурси, процеси, впливати на інших людей, брати на себе відповідальність	1. Підготовка людей з потребами у владі на керівні посади, не призначати їх на посади нижче середнього рангу. 2. Ставити складні задачі та делегувати повноваження для людей, які мають потребу досягнення, гарантувати їм нагороду за результат. 3. Створити неформальні комунікації для людей з сильною потребою в участі
Теорія двох факторів Ф. Герцберга	1. Фактори умов праці (гігієнічні): політика підприємства, умови праці, заробітна плата, міжособистісні взаємостосунки, ступінь прямого контролю за роботою. 2. Мотивуючі фактори: успіх, просування по службі, визнання і схвалення результатів роботи, високий ступінь відповідальності, можливості творчого і ділового росту	1. Забезпечення в організації наявності двох факторів одночасно. 2. Складання списку факторів для працівників, які самостійно виявляють свої потреби
Теорія очікувань В. Врума	1. Активна потреба не є єдиною необхідною умовою мотивації людини для досягнення певних цілей. Людина також має надію на те, що обрана нею поведінка дійсно приведе до бажаного результату. 2. Зв'язки: затрати праці – результат, результат – заохочення, валентність – ступінь відносного задоволення результатом	1. Співставлення ймовірного заохочення з потребами та їх відповідність. 2. Встановлення чіткого співвідношення між результатами та нагородою тільки за ефективну роботу. 3. Контроль за рівнем самооцінки підлеглих; їх професійними компетенціями
Теорія справедливості С. Адамса	1. Люди суб'єктивно визначають одержану винагороду до витрачених зусиль і потім співвідносять його з винагородженням інших людей, які виконують аналогічну роботу. 2. Оцінюючи індивідуальну винагороду за досягнуті в процесі праці результати, працівники організації прагнуть до соціальної рівності	1. Пояснення робітникам залежності винагороди від результатів. 2. Роз'яснення перспектив роста (зусилля - винагорода)
Теорія Портера-Лоулера	1. Згідно з цією теорією, результати, які досягнуті співробітниками залежать від трьох змінних: витрачених зусиль, здібностей і характеру людини, а також від усвідомлення нею своєї ролі в процесі праці. 2. Рівень зусиль у свою чергу залежить від цінності винагороди і того, наскільки людина вірить в існування зв'язку між витратами зусиль і можливою винагородою. 3. Досягнення необхідного рівня результативності може призвести до внутрішньої винагороди, а також до зовнішньої винагороди. Задоволення визначає те, наскільки цінною є винагорода	1. Результат залежить від витрачених зусиль, здібностей, характером 2. Рівень докладених зусиль визначається цінністю винагороди та ступенем впевненості в рівні винагороди. 3. Людина задовольняє свої потреби за допомогою внутрішньої та зовнішньої винагороди за досягнуті результати

Джерело: сформовано на основі [5–7].

економічного ризику. Забезпечення підприємств працівниками з різною схильністю до ризику залежить, насамперед, від поставлених цілей та сформованих стратегій, а також змінюватиметься в часі через динамічність внутрішніх і зовнішніх чинників.

Теорія R-мотивації спирається на соціально-психологічні відмінності працівників у ставленні до ризику, необхідність підвищувати мотивованість працівників, на доцільність збалансованого кадрового забезпечення організації та максимальну реалізацію управлінського, трудового потенціалу працівників.

Існування економічного ризику може бути для працівника стимулом або, навпаки, антистимулом. Це залежить від двох факторів: рівня економічного ризику та схильності самого працівника до ризику. Пропонується розділяти працівників за здатністю йти на ризик: схильних до ризику, нейтральних і несхильних. Працівник, не схильний до ризику, ніколи ефективно не працюватиме на підприємстві, де вимагається прийняття та реалізація рішень із високим ступенем ризику.

Стимулами під час використання R-теорії мотивації є економічні, моральні й соціальні. Але основна увага приділяється нетрадиційним методам мотивації.

Так, для визначення оптимальних методів стимулювання, слід володіти інформацією щодо ступеня задо-

воленості виявлених потреб [9, с. 30]. Для формування команд та підрозділів, які займаються перевіркою, контролем, моніторингом та аудитом, потрібно добирати працівників із тих, хто не схильний до ризику, оскільки така праця є повторюваною, одноманітною та з низьким рівнем ризику. Доцільно керівникам, схильним до ризику, добирати секретарів, референтів та помічників, які є не схильними до ризику. Хоча в таких командах та групах можуть виникати конфлікти, однак такі конфлікти частіше принеситимуть функціональні результати. Як правило, припустившись помилки, схильний до ризику працівник, намагатиметься збільшити вартість рішення. За таких умов виникне проблема несумісності інтересів власників, акціонерів підприємства і його персоналу. Вона проявляється в тому, що управлінці прагнуть приймати рішення зі значним рівнем ризику, які можуть забезпечити надприбутки підприємству і, відповідно, значний відсоток у вигляді заробітної плати менеджера [9, с. 31].

Для працівників, схильних до ризику, небезпечними є завдання, структуровані так, що результати відчутні та видимі в кінці тривалого проміжку часу. Людям, схильним до ризику, часто не вистачає терпіння та наполегливості працювати без результатів протягом тривалого періоду. Тому доцільно до таких завдань та цілей

залучати працівників, нейтральних або не схильних до ризику, або розділяти на окремі етапи довготермінові завдання і на кожному із таких етапів оцінювати та відзначати отримані результати [9, с. 32].

Відомо, що внутрішня мотивація визначається змістом і значимістю роботи. Якщо вона цікавить працівника, дозволяє реалізувати його природні здібності та схильності, то це є сильним мотивом до активності, сумлінної і продуктивної праці. Також істотним внутрішнім мотивом може бути значимість роботи для розвитку певних якостей людини, корисність даного виду діяльності для групи людей і суспільства, відповідність цієї діяльності переконанням працівника, його етичній орієнтації. Саме до цих потреб і апелює R-теорія мотивації.

Застосування R-теорії мотивації під час створення команди дає змогу регулювати соціально-економічну ефективність діяльності працівників із виокремленням груп працівників за критерієм схильності до ризику, сформувати кожному із членів команди сукупність завдань відповідно до його соціально-психологічних здібностей.

Як стверджують науковці, яскраві ідеї приходять тоді, коли людина готова ризикувати, тобто перетворювати сміливість у стратегію життя. Тому такі працівники будуть цінними у командах під час вирішення інноваційних завдань [10, с. 64]. Для ефективної роботи команди необхідні всі три категорії працівників згідно з теорією R-мотивації, оскільки працівники, не схильні до ризику, ретельно виконуватимуть рутинну роботу й уважно контролюватимуть роботу працівників, схильних до ризику.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Кожне покоління співробітників підприємства має свої особливі характеристики, які впливають на результативність та ефективність їх роботи. Перед тим, як формувати команду, потрібно вивчити потреби й мотиви її членів. Для цього можна використовувати методи, що дозволяють виявити саме ті риси, які відповідатимуть ролі працівника, яку він буде виконувати в команді.

Однією із складових успішної роботи організації є наявність вискоєфективного менеджменту та дієздатної управлінської команди, яка здатна приймати інноваційні рішення. При цьому особливостями формування команди є раціональний добір її членів з урахуванням нетрадиційних мотиваційних механізмів. Зокрема використання положень теорії R-мотивації, згідно з якими мотивується особистість, а не посада, яку вона займає, задовольняються потреби ризику й потреби безпеки, ризик перетворюється із загрози на конкурентну перевагу.

Вмотивовані працівники, особисті цілі яких збігаються з цілями підприємства, працюватимуть із максимальною продуктивністю, сприятиме збільшенню прибутковості підприємства.

Література:

1. Strauss W., Howe N. Generations: the history of America's future, 1584 to 2069 / William Strauss, Neil Howe. — Harper Perennial, 1991. — 538 p.
2. Hoover E. The Millennial Muddle: How stereotyping students became a thriving industry and a bundle of contradictions [Electronic resource] / Eric Hoover // The Chronicle of Higher Education — 2009. — Retrieved 9 March 2018 from: <https://www.chronicle.com/article/The-Millennial-Muddle-How/48772>
3. Шамис Е., Антипов А. Теория поколений // Маркетинг Менеджмент. — 2007. — № 6. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://old.e-xecutive.ru/publications/specialization/newfolder8086/article_5457/
4. Паздерник Л.М. Соціально-психологічні аспекти управління // Стан і проблеми трансформації фінансів

та економіки регіонів у перехідний період. Зб. наук. праць другої Міжн. наук.-практ. конференції у ХІБМ. — ТОВНВП "Еврика". — 2004. — С. 368—370.

5. Ковальська К.В. Нові підходи до мотивації персоналу в стратегічному управлінні корпораціями / К.В. Ковальська // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — № 1. — С. 29—33.

6. Самоукина Н.В. Эффективная мотивация персонала при минимальных финансовых затратах / Н.В. Самоукина. — М.: Вершина, 2006. — 224 с.

7. Магура М. Секреты мотивации, или мотивация без секретов / М. Магура, М. Курбатова. — М.: Управление персоналом, 2007. — 656 с.

8. Концева В.В. Проблемы створення та функціонування управлінської команди на підприємстві / В.В. Концева, А.А. Зелена // Вісник національного транспортного університету. — 2008. — № 17. — С. 47—51.

9. Подольчак Н.Ю. Удосконалення систем менеджменту підприємств шляхом використання R-теорії мотивації / Н.Ю. Подольчак, Н.І. Подольчак // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія 3 "Логістика". — Львів: НУ "Львівська політехніка". — 2011. — № 698. — С. 262—271.

10. Юкіш В.В. Застосування матеріальних і нематеріальних методів мотивації лідерства на різних рівнях управління / В.В. Юкіш // Інноваційна економіка. — 2009. — № 8. — С. 62—66.

References:

1. Strauss, W. and Howe, N. (1991) Generations: the history of America's future, 1584 to 2069, Harper Perennial, New York, USA.
2. Hoover, E. (2009), "The Millennial Muddle: How stereotyping students became a thriving industry and a bundle of contradictions", available at: <https://www.chronicle.com/article/The-Millennial-Muddle-How/48772> (Accessed 30 Sept 2018).
3. Shamis, E. and Antipov, A. (2007), "Generation theory", Marketing Menedzhment, № 6, available at: http://old.e-xecutive.ru/publications/specialization/newfolder8086/article_5457/ (Accessed 30 Sept 2018).
4. Pazdernyk, L.M. (2004), "Socio-psychological aspects of management", Stan i problemy transformatsii finansiv ta ekonomiky rehioniv u perekhidnyj period. Druha mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [The state and problems of the transformation of finance and the economy of regions in the transition period. Second International Scientific and Practical Conference], Kharkiv, Ukraine, pp. 368—370.
5. Kovalska, K. V. (2010), "New approaches to motivating staff in strategic management of corporations", Formation of market relations in Ukraine, vol. 1, pp. 29—33.
6. Samoukina, N. V. (2006), Effektivnaya motivatsiya personala pri minimalnykh finansovykh zatratyakh [Effective staff motivation with minimal financial costs], Verzhina, Moskva, Rossiya.
7. Magura, M. (2007), Sekretiy motivatsii, ili motivatsiya bez sekretov [Secrets of motivation, or motivation without secrets], Upravlenie personalom, Moskva, Rossiya.
8. Kontseva, V. V. (2008), "Problems of the establishment and operation of a management team at an enterprise", Visnyk natsional'noho transportnoho universytetu, vol. 17, pp. 47—51.
9. Podolchak, N. Y. (2011), "Improvement of enterprise management systems by using R-theory of motivation", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnika", vol. 698, pp. 262—271.
10. Yukish, V. V. (2009), "Application of material and non-material methods of leadership motivation at different levels of management", Innovatsijna ekonomika, vol. 8, pp. 62—66.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2018 р.

*В. І. Савенко,
к. т. н., доктор будівництва, доцент,
Київський національний університет будівництва та архітектури, м. Київ
Л. М. Висоцька,
магістр, Київський національний університет будівництва та архітектури, м. Київ
С. В. Федоренко,
к. т. н., доцент, академік Академії будівництва України, доцент кафедри охорони
праці і навколишнього середовища, Київський національний університет будівництва
та архітектури, м. Київ*

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.63

БОРОТЬБА З КОРОЗІЄЮ МЕТАЛІВ ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТИМИ ЗАСОБАМИ

*V. Savenko,
Ph.D., Doctor of Construction, Associate Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture
L. Vysotskaya,
master's degree, Kyiv National University of Construction and Architecture
S. Fedorenko,
PhD in Engineering sciences, docent, Academician of academy of building of Ukraine,
Kyiv National University of Construction and Architecture*

THE FIGHT AGAINST CORROSION OF METALS BY ENVIRONMENTALLY FRIENDLY MEANS

Корозія призводить до щорічних мільярдних збитків які полягають у виведенні з ладу виробів і машин з металу, а також у витратах по захисту і відновленню металевих виробів. Дослідження процесів корозії дає основу стверджувати, що надійний захист від корозії — це в першу чергу правильна підготовка поверхні і тільки потім якісний шар герметиків, фарб або інших типів покриття. Екологічно чиста речовина рослинного походження запатентована і випробувана з назвою "КОНТРАСТ" є ефективним засобом блокування джерел (іржавіння) корозії і підготовки поверхонь до захисних покриттів. Обробка поверхні металів перетворювачем CONTRRUST має переваги як перед хімічними речовинами, які зараз широко застосовуються у виробництві і при захисті металів від корозії в процесі експлуатації, бо екологічно безпечна для людей і навколишнього середовища, так і перед механічними способами очищення поверхні, такими як дробоструменева та піскоструменева обробка, бо має властивість глибоко проникати і блокувати джерела корозії у мікротріщинах і важкодоступних місцях, куди піскоструєнням дістати неможливо. Крім того, сировиною для виготовлення є нешкідливі відходи деревини. Може виготовлятися у рідкому вигляді, а в разі потреби у вигляді порошку з наступним розчиненням на місці виконання робіт, що спрощує зберігання і транспортування матеріалу. При нанесенні не потребує спеціальної ретельної підготовки, може наноситись на вологі поверхні. CONTRRUST успішно пройшов випробування в агресивному середовищі — в морській воді на морських судах, в трубопроводах.

Currently the losses from corrosion in industrialized countries reach up to 3—5 per cent from the national income. It mainly concerns metallurgic and chemical enterprises, oil and gas pipelines, and floating crafts, which elements and structures operate in a highly corrosive environment. The inner surface of cargo compartments, liquid ballast tanks, fuel supplies, pipelines and other structures are subject to severe corrosion under the influence of seawater and oil products with a high level of sulfur.

The carcass of reinforced concrete structures is of great significance since it takes in the pulling stress from the external load, providing the stability of the construction. Therefore, carcass corrosion is inadmissible. It leads to destructing the adhesion between the concrete and carcass, cracking and delaminating the protective concrete layer; moreover, it results in pre-stress losses in pre-stressed elements, which causes the destruction of buildings and structures.

The total damage of corrosion sums up to billions of dollars because of emergencies and ecological disasters. It is quite difficult to calculate all the losses from standstills and production decline of the equipment that is subject to corrosion, the disruption of technological processes, accidents caused by the stability decrease of metal structures, the environment pollution, payment of insurance benefits, and, finally, lethal outcomes.

The presence of oxygen and water on the surface of iron products results in creating iron oxides and hydroxides, which in everyday life is called rust.

Rust ends up in water mostly in the form of colloidal particles, but there can also be bigger particles (incrustations) — an oxide mixture. The corrosion of water lines leads to the biological contamination of water, which poses a potential threat to our health.

The Committee of Maritime security imposed a new requirement on the availability of corrosion protection systems in source water tanks, which are the most effective methods in any defect repair during the operation process examination.

A rust modifier "Contrust" has been invented by specialists and the PC "Ruslan and Lyudmila" authoring team. It has been developed as the main preventive tool for surfaces that are damaged by rust; it penetrates into the metal shell on a molecular level, blocks the rust within it, protects the surface from further rusting processes without damaging its structure.

"Contrust" is a universal, ecologically sound, plant-based anti-rust agent that allows us to eliminate corrosion during the construction, and operation process of metal constructions. The whole range of redox reactions results in creating a black with blue shimmer metalpolymer foil with the thickness of 30-50 um, the adhesion of 1 point (ISO 4618:2014) and impact index 50 cm (ISO 8501 — 1) on the surface of the deoxidized metal.

The transformative technology of "Contrust" with an average thickness of rust within 300 um results in 100 per cent of purity.

"Contrust" — an ultimate protection against corrosion.

Ключові слова: контраст, корозія, іржа, захисні покриття, екологія.
Keywords: contrast, corrosion, rust, protective coatings, ecology.

ВСТУП

Величезні затрати на заміну чи відновлення вражених корозією металевих частин, деталей машин і устаткування, конструкцій будівель і виробів широкого вжитку спонукають людство до пошуків засобів захисту від корозії. Дослідження і досвід багаторічної експлуатації металевих виробів показують, що найважливішим моментом у захисті і запобіганні корозії є надійна і правильна підготовка поверхонь металів до пофарбування. Легше і надійніше запобігти процесу корозії, ніж зупинити і відновити вражені деталі і вироби, на металевих конструкціях морських кранів і т.д.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вивчення видів корозії і процесів, що випробовуються при початку і в ході кородування металів для знаходження надійних реагентів погашення мікроджерел корозії і створення надійної плівки (захисного шару) на поверхні перед пофарбуванням. Тоді неможливий початок корозії під захисним шаром фарби чи герметика. Крім того дуже важливим є питання впливу діючої речовини на людину і довкілля з точки зору екології. Зберігання і транспортування перетворювача теж було об'єктом вивчення і розробки оптимальних способів, що безумовно пов'язано як з технологією, так і з економічною стороною процесів.

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ

Відомо багато досліджень процесів корозії і улаштування захисних покриттів. Існує також багато речовин для очистки поверхонь, інгібіторів, напилень, домішок і ін. Екологічно безпечних, ефективних засобів рослинного походження не представлено. Є вже запатентований перетворювач "КОНТРАСТ" Патент № (11) 61544, автор Висоцька Л.М., але технологія його застосування і просування на ринку ще іде досить повільно.

ЦІЛЬ СТАТТІ

Популяризація перетворювача КОНТРАСТ і поширення нових технологій захисту металів від корозії еко-

логічно безпечним способом, способом упередження початку процесів корозії з наступним захисним пофарбування поверхні.

Корозія — це руйнування металів в результаті хімічної або фізико-хімічної взаємодії з навколишнім середовищем. У загальному випадку це руйнування будь-якого матеріалу, будь то метал або кераміка, дерево або полімер. Причиною корозії служать термодинамічна нестійкість конструкційних матеріалів до впливу речовин, що знаходяться в контактному середовищі. Наприклад, киснева корозія заліза у воді: $4\text{Fe} + 6\text{H}_2\text{O} + 3\text{O}_2 = 4\text{Fe}(\text{OH})_3$. Гідратований оксид заліза $\text{Fe}(\text{OH})_3$ і є тим, що називають іржею. Корозія металів — руйнування металів внаслідок хімічного або електрохімічної взаємодії їх з корозійним середовищем. Для процесу корозії слід застосовувати термін "корозійний процес", а для результату процесу — "корозійне руйнування". Утворення гальванічних пар з користю застосовують для створення батарей і акумуляторів. З іншого боку, утворення такої пари призводить до несприятливого процесу, жертвою якого стає цілий ряд металів, що руйнуються від корозії. Під корозією розуміють процес, що відбувається на поверхні виробу електрохімічне або хімічне руйнування металу. Найбільш часто при корозії метал окислюється з утворенням іонів металу, які при подальших перетвореннях дають різні продукти корозії. Корозія може бути викликана як хімічним, так і електрохімічним процесом. Відповідно, розрізняють хімічну й електрохімічну корозію металів.

Хімічна корозія — взаємодія поверхні металу з корозійно-активним середовищем, не супроводжується виникненням електрохімічних процесів на межі фаз. У цьому випадку взаємодії окислення металу і відновлення окисного компонента корозійного середовища протікають в одному акті. Наприклад, утворення окалини при взаємодії матеріалів на основі заліза при високій температурі з киснем: $4\text{Fe} + 3\text{O}_2 \rightarrow 2\text{Fe}_2\text{O}_3$.

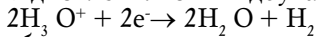
При електрохімічній корозії іонізація атомів металу і відновлення окисного компонента корозійного середовища протікають не в одному акті, а їх швидкості

залежать від електродного потенціалу металу (наприклад, іржавіння сталі в морській воді).

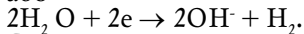
При контакті двох металів з різними окислювально-відновними потенціалами і зануренні їх у розчин електроліту, наприклад, дощової води з розчинним вуглекислим газом CO_2 , утворюється гальванічний елемент, так званий корозійний елемент. Він являє собою не що інше, як замкнуту гальванічну клітинку. У ній відбувається повільне розчинення металевого матеріалу з більш низьким окислювально-відновним потенціалом, другий електрод у парі, як правило, не кородує. Цей вид корозії особливо притаманний металам з високими негативними потенціалами. Так, зовсім невеликої кількості домішки на поверхні металу з великим редокспотенціалом достатньо для виникнення корозійного елементу. Особливо вразливі місця контакту металів з різними потенціалами, наприклад, зварювальні шви або заклепки. Якщо розчиняється електрод корозійно-стійкий, процес корозії сповільнюється. На цьому засновано захист залізних виробів від корозії шляхом оцинкування — цинк має більш негативний потенціал, ніж залізо, тому в такій парі залізо відновлюється, а цинк повинен кородувати. Однак у зв'язку з утворенням на поверхні цинку оксидної плівки процес корозії значно сповільнюється.

Якщо відбувається відновлення іонів H_3O^+ або молекул води H_2O , говорять про водневу корозію або корозію водневою деполяризацією.

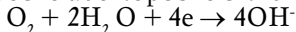
Відновлення іонів відбувається за такою схемою:

або

Якщо водень не виділяється, що часто відбувається в нейтральному або сильно лужному середовищі, відбувається відновлення кисню і тут говорять про кисневу корозію або корозію з кисневою деполяризацією:

Може утворюватися не тільки при зіткненні двох різних металів. Корозійний елемент одного металу, якщо, наприклад, структура поверхні неоднорідна. Корозія приводить щорічно до мільярдних збитків і вирішення цієї проблеми є важливим завданням. Основний збиток, що заподіюється корозією, полягає не у втраті металу як такого, а у величезній вартості виробів, що руйнуються корозією. Ось чому щорічні втрати від неї в промислово розвинених країнах настільки великі. Справжні збитки від неї не можна визначити, оцінивши лише прями втрати, до яких відносяться вартість зруйнованої конструкції, вартість заміни обладнання, витрати на заходи по захисту від корозії. Ще більшої шкоди становлять непрямі втрати. Це простої устаткування при заміні прокорозіюваних деталей і вузлів, витік продуктів, порушення технологічних процесів. Ідеальний захист від корозії на 80% забезпечується правильною підготовкою поверхні і лише на 20% якістю використовуваних лакофарбових матеріалів і способом їх нанесення. Найбільш продуктивним і ефективним методом підготовки поверхні перед подальшим захистом субстрату є абразивоструйне очищення. Воно ж є і найбільш трудомістким і технологічно складним. Розрізняють три напрями методів захисту від корозії:

1. Конструкційний. 2. Активний. 3. Пасивний.

Для запобігання корозії в якості конструкційних матеріалів застосовують нержавіючі сталі, Кортеновські сталі, кольорові метали. При проектуванні конструкції намагаються максимально ізолювати від попадання корозійного середовища, застосовуючи клеї, герметики, гумові прокладки. Активні методи боротьби з корозією спрямовані на зміну структури подвійного електричного шару. Застосовується накладення постійного електричного поля за допомогою джерела постійного струму, напруга вибирається з метою підвищення електродного потенціалу захищається металу. Інший метод — використання жертвового анода, більш активного ма-

теріалу, який буде руйнуватися, оберігаючи захищається виріб.

Як захист від корозії може застосовуватися нанесення будь якого покриття, яке перешкоджає утворенню корозійного елементу (пасивний метод). Барвисте покриття, полімерне покриття і емальовання повинні, дозволяють насамперед, запобігти доступу кисню і вологи. Часто також застосовується покриття сталі іншими металами, такими як цинк, олово, хром, нікель. Цинкове покриття захищає сталь навіть коли покриття частково зруйновано. Цинк має більш негативний потенціал і кородує першим. Іони Zn^{2+} токсичні. При виготовленні консервних банок застосовують жерсть, покрити шаром олова. На відміну від оцинкованої бляхи, при руйнуванні шару олова кородують посилено, як залізо, так і олово, бо воно має більш позитивний потенціал. Інша можливість захистити метал від корозії застосування захисного електрода з великим негативним потенціалом, наприклад, з цинку або магнію. Для цього спеціально створюється корозійний елемент. Метал виступає в ролі катода, і цей вид захисту називають катодним захистом. Розчиняється електрод, який називають анодом протекторного захисту. Цей метод застосовують для захисту від корозії морських суден, мостів, котельних установок, розташованих під землею труб. Для захисту корпусу судна на зовнішній сторону корпусу кріплять цинкові пластинки. Якщо порівняти потенціали цинку і магнію з залізом, вони мають більш негативні потенціали. Але при цьому кородують вони повільніше внаслідок утворення на поверхні захисної оксидної плівки, яка захищає метал від подальшої корозії. Утворення такої плівки називають пасивацією металу. У алюмінію її підсилюють анодним окисленням (анодування). При додаванні невеликої кількості хрому в сталь на поверхні металу утворюється оксидна плівка. Вміст хрому в нержавіючій сталі — більше 12 відсотків. Для експлуатації металовиробів в агресивних середовищах, необхідна більш стійкий антикорозійний захист поверхні металовиробів. Термодифузійна цинкове покриття є анодним по відношенню до чорних металів і електро-хімічно захищає сталь від корозії. Воно володіє міцним зчепленням (адгезією) з основним металом за рахунок взаємної дифузії заліза і цинку в поверхневих інтерметалітичних і деформаційних оброблених виробів. Дифузійне цинкування, здійснюване з парової або газової фази при високих температурах (375 — 850°C), або з використанням розрідження (вакууму) — при температурі від 250°C, застосовується для покриття кріпильних виробів, труб, деталей арматури і інших конструкцій. Значно підвищує стійкість сталевих, чавунних виробів у середовищах, що містять сірководень (у т.ч. проти сірководневого корозійного розтріскування), промислової атмосфери, морської води та інш. Товщина дифузійного шару залежить від температури, часу, способу цинкування і може становити 0,01—1,5 мм. Сучасний процес дифузійного цинкування дозволяє утворювати покриття на різьбових поверхнях кріпильних виробів, без утруднення їх наступного згвинчування. Мікротвердість шару покриття $\text{Hv} = 4000 — 5000$ МПа. Дифузійне цинкове покриття також значно підвищує жаростійкість сталевих і чавунних виробів, при температурі до 700°C. Можливе отримання легованих дифузійних цинкових покриттів, що застосовується для підвищення їх службових характеристик. Цинкування — це процес нанесення цинку або його сплаву на металевий виріб для додання його поверхні певних фізико-хімічних властивостей, у першу чергу високого опору корозії. Цинкування — найбільш поширений і економічний процес металізації, застосовуваний для захисту заліза і його сплавів від атмосферної корозії. На ці цілі витрачається приблизно 40% світового видобутку цинку. Товщина покриття повинна бути чим більша, тим агресивніше навколишнє середовище і чим довший передбачуваний термін експлуатації. Цинкуванню підда-

ються сталеві листи, стрічка, дріт, кріпильні деталі, деталі машин і приладів, трубопроводи та інші металопродукції. Декоративного призначення цинкове покриття звичайно не має, деяке поліпшення товарний вигляд набуває після пасивування оцинкованих виробів в хроматних або фосфатних розчинах, що додають покриттям райдужного забарвлення. Найбільш широко використовується оцинкована смуга, що виготовляється на автоматизованих лініях гарячого цинкування, тобто методом занурення в розплавлений цинк. Методом розпилення і металізація дозволяють покривати вироби будь-якого розміру (наприклад, щогли електропередач, резервуари, мостові металопродукції, дорожні огороження). Електролітичне цинкування ведеться в основному з кислот і лужно-ціанистих неелектролітах, спеціальні добавки дозволяють отримувати блискучі покриття. Для боротьби з корозією використовують також методи газотермічного напилення. За допомогою газотермічного напилення на поверхні металу створюється шар з іншого металу (сплаву, що володіє більш високою стійкістю до корозії - ізолюючий або навпаки менш стійкий — протекторний). Такий шар дозволяє зупинити корозію, захистити метал. Суть методу така: газовим струменем на поверхню виробу на величезній швидкості наносяться частки металеві суміші, в результаті чого утворюється захисний шар товщиною від десятків до сотень мікрон. Газотермічне напилення також застосовується для продовження життя зношених вузлів устаткування: від відновлення рульової рейки в автосервісі до нафтовидобувних компаній. Використання таких захисних покриттів чорних металів іншими металами для електрохімічного захисту, а також захист шляхом "напилення" на рівні нанотехнологій на поверхні металовиробів, різного виду опромінення потребують спеціальних технологій, досить складного устаткування, матеріалів трудовитрат і роботи по захисту металовиробів перевищують вартість виготовлення нових деталей для заміни уражених корозією зношених частин. Крім того, набуло особливого значення питання екологічної безпеки як в процесі виконання робіт так і в процесі експлуатації та наступної утилізації виробів. Все це шкідливі для людини і навколишнього середовища процеси. Створення екологічно безпечних матеріалів і технологій з використанням природної рослинної походження органічної сировини новий напрям у питанні боротьби з корозією чорних металів. З метою блокування мікроскопічних можливих центрів корозії підвищення перетворюючої здатності покриваючої речовини і знищення джерел корозії в тілі металу і в мікропорах було створено і запатентовано (Патент № (11) 61544 Висоцька Л.М.) рідкий водний композиційний матеріал — перетворювач іржі, універсальний антикорозійний засіб на рослинній основі "Контраст". Спеціально підібраний склад цього матеріалу дозволяє перетворювати іржу товщиною 100 — 300 мкм у захисну антикорозійну плівку — грунт, яка надійно блокує залишкову іржу в мікропорах і припиняє процес корозії і руйнування металу. Консервант — модифікатор перетворювач — грунт іржі "КОНТРАСТ" випускається ПП "Руслан та Людмила" у відповідності до умов ДСТУ 4372-2005 "КОНТРАСТ" має дифузійні властивості, утворює антикорозійну захисну плівку-грунт до 40 мкм, під якою відсутній осмос. Подальші шари покриттів наносяться відразу після висихання модифікатора, а в місяць підвищеної вологості відразу після нанесення "КОНТРАСТ" під покриття, які наносяться на вологу поверхню. Застосовується на різного виду металопродукціях, зокрема незамінний при обробці металопродукції складної конфігурації (спортивні споруди, при консервуванні та відновленні об'єктів будівництва, арматура під сендвич-панелями, вузли, при будівництві і ремонті магістральних трубопроводів перед установкою підсилюючих елементів і інш.) Головна перевага модифікатора-перетворювача-консерванту-грунту в тому, що він екологічно

чистий, виготовлений на рослинній основі, всі компоненти 3 та 4 ступеня небезпеки, негорючий, нетоксичний, не канцерогенний, може стикатися з питною водою, до максимуму виключає піскоструменеве і дробострумневе очищення, закріплює окалину, замінює міжопераційний і перший шар ґрунту. Розчинником є вода що містить срібло, блокує центри корозії за рахунок дифузійних властивостей, незамінний при боротьбі з щільною корозією, не потрібний змив, знежирення поверхні (знежирюються тільки локальні місця), знепилювання, скорочуються терміни перебування металопродукції в ремонті і трудовитрати, підходить під будь-які системи покриттів (ізоляція, герметизація, в залізобетоні, під сендвич-панелі, під системи лакофарбних покриттів і т. ін.). Простий в застосуванні (навіть у польових умовах), наноситься зручним способом, модифікація іржі і утворення антикорозійної захисної плівки-грунту відбувається за рахунок органічних сполук. Витрата "КОНТРАСТ" на 1 кв.м поверхні 60—100 мл.

Металопродукції і металопродукат прокородований до 100 мкм може оброблюватись модифікатором "КОНТРАСТ" для консервації на складах, зокрема можуть оброблюватись кінці арматури на період транспортування. Антикорозійна захисна плівка-грунт, що утворилася, позитивно впливає на текучість зварювальної ванни шва, не утворюючи пор (висновок НДІ ім. Патона, м. Київ), є незамінна при реставрації, модернізації, реконструкції і відновленні довгобудів. Перетворювач іржі "КОНТРАСТ" дозволяє уникнути необхідності в похованні відходів, що отримуються в ході очищення поверхонь отруйними АФМ, утворюють гідроізоляцію і улаштування деформаційних швів мостів, естакад. Захист портових конструкцій і споруд, берегових основ і ґрунтів, підготовку поверхні без застосування піскоструя та дробострумневої обробки. А також продовжує термін служби об'єктів, забезпечує захист від загоряння, чистоту і екологічність свого застосування, не надаючи негативної дії на здоров'я людини і навколишнє середовище в цілому. Численні перевірки і випробування запропонованого матеріалу і технології виконання робіт проведені МОЗ України, Міністерством охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України, НАН України. Інститутом електрозварювання ім. Є.О. Патона, фізико-механічного інституту ім. Г.В. Карпенка, Міноборони України, Мінагрополітики України, та ін., підтвердили ефективність запропонованого напрямку боротьби з корозією.

ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ

Практична цінність полягає в підвищенні термінів служби металевих виробів і конструкцій, які піддаються корозії та зменшенні витрат на запобігання і боротьбу з щільною корозією (найбільш руйнівного виду корозії) і можливості забезпечення екологічної безпеки людини і навколишнього середовища, суттєво зменшується трудомісткість і вартість підготовки поверхонь для нанесення антикорозійних покриттів.

Відповідність роботи пріоритетним напрямкам розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності:

Інноваційна робота відноситься до напряму — розвитку науки і техніки на період до 2020 року — нові речовини і матеріали. На молекулярному рівні натуральними компонентами екологічно безпечними для людини і навколишнього середовища проводиться шляхом регулювання і передбачення хімічних реакцій відбувається нейтралізація джерел корозії і запобігання і захисту металів від усіх видів корозії. Впроваджено у промисловість новітня інноваційна технологія підготовки прокородованої поверхні з застосуванням "Contrrust" (технологія Ni-Tech), яка в теперішній час не має світових аналогів (звіт про міжнародний пошук справа № РСТ-ІК/511, в висновках якого: "соответству-

ют критеріям "новизна", "ізобретательський рівень", "промислова придатність").

Завдяки унікальним властивостям "Contrrust" вдалося впровадити його в багатьох галузях господарства України і за кордоном (в будівництві, машинобудуванні, суднобудуванні, житлово-комунальному господарстві, для захисту військової техніки).

Фінансово-економічні показники: (2003 — 2015 рр.)

1. Загальна вартість проекту — всього 15,0 млн грн (за реалізовану продукцію "Contrrust" — ПП "Руслан і Людмила", споживчий кредит), у тому числі:

- проведення наукових досліджень 0,5 млн грн.
- дослідно-конструкторські розробки 0,2 млн грн.
- підготовка дослідного виробництва і випуск дослідної та дослідно-промислової партії інноваційного продукту 5,0 млн грн;
- створення промислового виробництва 7,0 млн грн;
- інше — 2,3 млн грн.

2. Наявність сучасного високотехнологічного наукового обладнання та ефективність його використання у процесі впровадження інноваційної технології — дісольвер, іонізатор, прилади контролю СЕС, спеціальний дозатор, прилади спектрального аналізу, подрібнювач тощо.

3. Джерела та умови фінансування:

- власні кошти — з 2003 по 2015 р.
- інші залучені кошти — гранд #FSCX-14-60600-0

фонд CRDFGLOBAL (США).

Оцінка ефективності:

Термін окупності — 1 рік.

Індекс прибутковості — 150%.

Кількість задіяних робочих місць — 6, у т.ч. створених додатково для впровадження інноваційної технології — 3.

Інші види ефектів:

— за рахунок застосування "Contrrust" із технологічного процесу підготовки поверхні виключені піско-та дробоструменева очистки, застосування ґрунтів; — оскільки до складу "Contrrust" входять лише природні компоненти, відсутня необхідність у заходах щодо додаткової обробки відходів та їх утилізації.

Представлена загальна характеристика новітньої технології демонструється на прикладі виробничої техніки, будівельних споруд, плавзасобів тощо, де яскраво видно різницю між необробленою "Contrrust" поверхнею і обробленою без зняття іржі відомими засобами.

Будівництво ресторану на морі в місті Сочі з використанням старої нафтової платформи в вигляді фундаменту.

Нанесення модифікатора "Contrrust" модифікації "А" (готового до застосування), при антикорозійному захисті і підготовці поверхні під систему лакофарбового покриття, проходила щітками, розпилювачами, шприцями (при забризкуванні в щілини) і безповітряним розпилюванням.

ВИСНОВКИ

1. Запропоновано і впроваджено у промисловість новітню технологію підготовки прокородованої поверхні з застосуванням модифікатора іржі "Contrrust" (технологія "hi-tech"), яка в теперішній час не має світових аналогів.

2. На основі проведених досліджень розроблено раціональну технологію підготовки поверхні при нанесенні різних типів лакофарбових покриттів на металоконструкції різного технологічного призначення.

3. За результатами досліджень встановлено, що при застосуванні "Contrrust" та покриття на основі бітумно-латексних емульсій та інших покриттів розроблено складу поверхні не потребують ретельної підготовки перед нанесенням (ступінь D).

4. Досліджено фізико-механічні властивості покриттів на основі водної бітумно-латексної емульсії, бутлакаучукових мастик, сухих будівельних сумішей та ін.

5. Запропоновано конструкції систем покриттів для протикорозійного захисту магістральних нафтогазопроводів, цінного металевого обладнання, машин та інших металовиробів. Проведені дослідження та випробування довели, що запропоновані конструкції систем покриттів відповідають необхідним нормативним вимогам для забезпечення довготривалого антикорозійного захисту нафтогазопроводів, машин та інших металовиробів і можуть мати великі перспективи, в першу чергу, для ремонту вже існуючих об'єктів.

6. Загальний економічний ефект від впровадження роботи складає понад 50 млн грн, у тому числі: м. Київ, вул. Солом'янська, 2а, замовник — апеляційний суд, проєктант — ЗАТ "ГІПРОЦивільпромбуд" — економічний ефект — 30,0 млн грн; ПАТ "ПВІ-ЗІТ Нафтогазизоліяція" як виконавець на газопроводах Кутаїсі-Абаша (Грузія) — 10,2 млн грн, Львів— Бобрівка — 0,743 млн грн, Брест (Білорусія) — 0,739 млн грн; Кампанія "Лукойл" — "Карпатнафтохім" — 6,41 млн грн; Харків, Сумський ринок — виконавець ТОВ "Спецбудмонтаж — Україна" — 5,8 млн грн; Храм, м. Київ, вул. Мічуріна 64 — 981 тис. грн, об'єкти оборонного комплексу України, у т.ч. Житомирський БТЗ, Шепетівській РЗ, Миколаївський БЗ, та інші.

Література:

1. Ковалець С.І. Метали та їх властивості / С.І. Ковалець. — К., 1983. — 126 с.
2. Фримантл М. Химия в действии. — В 2-х ч., ч.1. / М. Фримантл. — М.: Мир, 1998. — 528 с.
3. ТУУ 14333082/00198 "Перетворювач іржі "КОНТРАСТ" — К., 1998
4. ДСТУ 4372:2005 "Перетворювач іржі на основі деревинної речовини. Технічні вимоги." — К., 2005.
5. Патент № (11) 61544 "Перетворювач іржі "КОНТРАСТ".
6. Машков О.А., Барабаш О.В., Дурняк Б.В., Обідін Д.М. Забезпечення функціональної стійкості складних технічних систем / Моделювання та інформаційні технології // Збірник наукових праць, Інститут проблем моделювання в енергетиці. — Вип. 64. — К., 2012. — С. 36—41.
7. Машков О.А., Аль-Тамими Р.К.Н., Лами Д.Д.Х., Косенко В.Р. Функціональна стійкість складних екологічно-небезпечних динамічних систем // Екологічні науки: науково-практичний журнал. — К.: ДЕА, 2016. — № 3—4. — 2016 (14—15). — С. 65—74.

References:

1. Kovalets, S.I. (1983), Metals and their properties [Metals and their properties], Kyiv, Ukraine.
2. Frymantl, M. (1998), Khymiya v dejstvyy [Chemistry in action], Myr, Moscow, Russia.
3. KONTRAST (1998), Peretvoriuvachirzhi "KONTRAST" [Rust Converter] CONTRAST, Kyiv, Ukraine.
4. State Committee for Technical Regulation and Consumer Policy (2005), DSTU 4372:2005 "Peretvoriuvach irzhi na osnovi derevynnoi rechovyny. Tekhnichni vymohy." [DSTU 4372: 2005 "Rust converter on the basis of wood material. Technical requirements."], Kyiv, Ukraine.
5. Vysots'ka, L.M. (2013), Patent № (11) 61544 "Peretvoriuvach irzhi "KONTRAST" [Patent № (11) 61544 "Rust Converter" CONTRAST], Kyiv, Ukraine.
6. Mashkov, O.A. Barabash, O.V. Durniak, B.V. and Obidin, D.M. (2012), "Ensuring the functional stability of complex technical systems", Zbirnyk naukovykh prats'. Instytut problem modeliuвання v enerhetytsi, vol. 64, pp. 36—41.
7. Mashkov, O.A. Al'-Tamymy, R.K.N. Lamy, D.D.Kh. and Kosenko, V.R. (2016), "Functional stability of complex ecologically dangerous dynamical systems", Ekolohichni nauky: naukovo-praktychnyj zhurnal, vol. 3—4 (14—15), pp. 65—74.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2018 р.

М. А. Андрєєв,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.68

ФІНАНСУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОДУКТІВ ЯК ПРОГРЕСИВНА ФОРМА ДЕРЖАВНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

М. Andreev,
PhD student, Kyiv national university of trade and economics

FINANCING THE PRODUCTION OF INTELLECTUAL PRODUCTS AS A PROGRESSIVE FORM OF PUBLIC INVESTMENT

Статтю присвячено фінансовому забезпеченню виробництва інтелектуальних продуктів за рахунок державних інвестицій. Розкрито сутність інтелектуального потенціалу нації, який повинен бути спрямований на створення необхідних умов для стабільного примноження та розвитку інтелектуальної власності як найвищої і найпрогресивнішої форми економічних відносин у ринкових умовах. Встановлено, що реалізація інтелектуального потенціалу вітчизняної економіки можлива за умови інтелектуальної діяльності суспільства. Визначено, що узагальнюючою формою інтелектуальної діяльності є інтелектуальний продукт. В роботі розкрито його зміст, види та ознаки. Окреслено джерела фінансування виробництва інтелектуальних продуктів. Установлено, що фінансування за рахунок державного бюджету, у вигляді державних інвестицій у розвиток інтелектуального продукту може стати одним із головних джерел фінансування. Також в роботі розглянуто інші методи фінансування виробництва продуктів інтелектуальної власності. Узагальнено, що у сучасній Україні, незважаючи на наявний арсенал методів підтримки інтелектуальних продуктів, діяльність держави в цій сфері має незначні масштаби та низьку ефективність.

The article is devoted to financial support of production of intellectual products at the expense of state investments. In order to improve the current economic situation, society should seek new sources of growth. One of such sources may be the development of intelligent products. In the thesis the essence of intellectual potential of the nation is revealed. The dynamism, magnitude and sustainability of the development of the intellectual sphere is now becoming a decisive factor for increasing the competitiveness of the economy, ensuring economic growth, raising the standard of living of the population, defense, technological and environmental security. The intellectual potential should be aimed at creating the necessary conditions for the stable growth and development of intellectual property as the highest and most progressive form of economic relations in market conditions. It is established that realization of intellectual potential of the domestic economy is possible under the condition of intellectual activity of the society. It is determined that a generalizing form of intellectual activity is an intellectual product. The work reveals its content, types and attributes. It has been established that all kinds of intellectual products combine the fact that they are the realization of ideas, thoughts and images that have been expressed in an accessible, perceptible, concrete, objective form, which implies the possibility of reproduction. The sources of funding for the production of intellectual products are outlined. It has been established that financing from the state budget, in the form of state investments in the development of intellectual property, can become one of the main sources of financing. Also, other methods of financing the production of intellectual property products are considered in the paper. It is generalized that in modern Ukraine, despite the existing arsenal of methods for supporting intellectual products, the state's activity in this area is negligible and low efficiency.

Ключові слова: інтелектуальний продукт, інтелектуальна діяльність, інтелектуальний потенціал, фінансове забезпечення, державні інвестиції.

Keywords: intellectual product, intellectual activity, intellectual potential, financial support, public investment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За всі роки незалежності Україна не змогла наростити обсяги національного виробництва 90-х років ХХ ст. Головною причиною такого становище є те, що вітчиз-

няна економіка не чутлива до інновацій. На сьогодні і досі залишається ситуація, при якій майже 50 % ВВП становить експорт, це багаті природні ресурси, дешева некваліфікована робоча сила та зношені, застарілі, але

отримані майже за безцінь основні засоби, створені за часів СРСР. Україна виробляє, але в недостатній кількості інтелектуального продукту. Якщо ситуація не зміниться в найближчий час, то Україна так і залишиться відсталою країною з низьким рівнем життя. Саме тому питання фінансування виробництва інтелектуального продукту набуває сьогодні стратегічного значення.

ОСТАННІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ

Окремі аспекти фінансування виробництва інтелектуальних продуктів як форми державних інвестицій частково висвітлюються у працях зарубіжних і вітчизняних вчених, серед яких В. Базилевич, І. Невінчаний, Т. Голубева, С. Бондаренко, А. Чухно, А. Прохоров, Г. Ступнікер та ін. Однак, окремі його напрями потребують більш глибокого вивчення, що формує актуальність дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз фінансування виробництва інтелектуальних продуктів за рахунок державних інвестицій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах сьогодення, з урахуванням економічної ситуації, зрозуміло, що для поліпшення економічної ситуації суспільство повинно шукати нові джерела зростання. У свій час такими джерелами стало винайдення парового двигуна, залізниць, автомобіля, телефону, літака, комп'ютера і, насамкінець, Інтернету. Зараз центрами такого зростання можуть стати новітні біотехнології, нанотехнології тощо. Для роботи таких центрів необхідно використати інтелектуальний потенціал нації.

Цю тезу підтверджують і загальносвітові тенденції: по-перше, найважливішою частиною національного суспільного багатства стає інтелектуальний продукт; по-друге, господарська діяльність все більш перетворюється на процес безперервних інтелектуальних нововведень; по-третє, конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів, виживання цілих галузей і держав безпосередньо залежать від здатності сприймати і виробляти інтелектуальний продукт; по-четверте, особливе значення у подоланні кризи і відтворенні економіки набуває феномен інтелектуальної власності, тобто власності на інтелект, інтелектуальну діяльність та інтелектуальний продукт.

Динамізм, масштабність і стійкість розвитку інтелектуальної сфери нині перетворюється для будь-якої країни у вирішальний чинник підвищення конкурентоспроможності економіки, забезпечення економічного зростання, підвищення рівня життя населення, оборонної, технологічної та екологічної безпеки [1].

Отже, сьогодні на перший план виходить теза про те, що реформування та економічний підйом вітчизняного виробництва повинні базуватися на глибоко продуманій, грамотній економічній політиці у сфері використання інтелектуального потенціалу вітчизняної економіки, спрямованості на створення необхідних умов для стабільного примноження та розвитку інтелектуальної власності як найвищої і найпрогресивнішої форми економічних відносин у ринкових умовах [1].

Реалізація інтелектуального потенціалу вітчизняної економіки можлива за умови інтелектуальної діяльності суспільства. Слід зазначити, що узагальнюючою формою інтелектуальної діяльності є інтелектуальний продукт — представлена на матеріальних носіях інформація, яка містить нове знання, що є результатом інтелектуальної творчої праці. Таким чином, найзагальніше визначення інтелектуального продукту — нові знання, передані у вигляді інформації. Щодо науково-технічної інтелектуальної творчості — це об'єктивні знання про природу, матеріальну діяльність людини у різних її про-

явах; щодо художньо-мистецької творчості — це суб'єктивне сприйняття та відображення внутрішнього світу людини, навколишнього середовища, інших людей. Результати інтелектуальної праці набувають споживчої цінності, є корисними, придатними для задоволення людських потреб, що є важливою ознакою товару як фундаментальної категорії ринкової економіки. Матеріальний носій творчої праці виступає як річ і може передаватися у власність іншим особам, водночас сам результат творчої праці (нематеріальне благо) належить його творцю і може використовуватися іншими людьми лише за згодою автора.

Всі види інтелектуальних продуктів поєднує те, що вони є реалізацією ідей, думок та образів, що одержали своє вираження у доступній для сприйняття конкретній, об'єктивній формі, що припускає можливість відтворення. Матеріально-речовою основою (тобто об'єктивованою у будь-якій формі) інтелектуального капіталу є інтелектуальні продукти, що характеризують різноманітні результати інтелектуальної діяльності. Інтелектуальним продуктом "...є не тільки матеріальний продукт, але і духовний" [2].

Нові знання, ідеї, технології, створені у процесі інтелектуальної діяльності, не тільки стають теоретичною основою виготовлення інтелектомісткої продукції, а й накопичуються як культурна спадщина, інтелектуальне багатство людства. У майбутньому саме вони можуть стати основою нових ідей, розробок, відкриттів. Частина інтелектуальних продуктів фіксується у фонді знання людства — це відноситься до того нового знання, що було створено в минулому і дійсність якого доведена практикою. На нашу думку, інтелектуальний продукт — це економічне благо, яке не тільки виражає його конкретну корисність для конкретних споживачів на ринку, але й володіє суспільною корисністю у вигляді накопичених людиною наукових знань. "Накопичення та розповсюдження знань призводить до загального підйому суспільної свідомості та культури народу, змінюючи його світогляд, побут, відношення до природного середовища" [3].

Таким чином, продуктам інтелектуальної праці притаманна певна специфіка щодо трактування традиційного набору властивостей ринкових товарів:

- 1) товари і послуги, які створюються на основі кодифікованого знання, є унікальними, водночас можливість їх безмежного тиражування породжує ринок гомогенної продукції, що адекватно реагує на динаміку попиту і пропозиції;
- 2) інтелектуальні продукти є ідеальними, суб'єктивними, пов'язаними з конкретними особистостями, водночас вони мають певне матеріальне втілення, доступну для інших людей об'єктивну форму, що сприяє їх реалізації;
- 3) інтелектуальні продукти, що є результатом науково-технічної діяльності, мають короткий життєвий цикл, підлягають швидкому моральному зносу;
- 4) для інтелектуальних продуктів поняття відтворення трансформується у поняття тиражування унікальних результатів творчої праці, при цьому витрати виробництва інтелектуальних продуктів і витрати на їх тиражування не збігаються між собою;
- 5) незалежно від того на якій мові, носіях, у якій формі представлені та розтиражовані інтелектуальні продукти, вони завжди мають конкретних творців — авторів ідей;
- 6) для інтелектуальних продуктів непридатними є традиційні вимірники ринкової цінності, витрати виробництва, граничної корисності тощо.

Ознаки інтелектуального продукту представлені на рисунку 1.

В інформаційному суспільстві результати інтелектуальної діяльності відіграють пріоритетну роль, займаючи істотну частку в суспільному продукті. Якісних перетворень зазнає не лише виробнича сфера, а й рин-

кові відносини, оскільки поряд з традиційними об'єктами обміну з'являються нові, що мають специфічні риси та унікальні властивості.

На думку сучасних дослідників, результати творчої інтелектуальної діяльності можна поділити на такі групи:

1. **Форменні інтелектуальні продукти** — результати творчої людської діяльності, для яких важливе значення має форма втілення (наприклад, унікальні твори мистецтва). Відособлення цих продуктів ґрунтується на самому факті їх створення і не потребує додаткових дій.

2. **Змістовні інтелектуальні продукти** — результати творчої людської діяльності, для яких важливого значення набуває не стільки форма, скільки зміст. Як правило, такі продукти мають прикладний, утилітарний характер, їх відособлення потребує певних дій, пов'язаних з проведенням експертизи та спеціальної реєстрації.

З погляду дослідження інтелектуальної власності результати творчої діяльності поділяються на три великі групи:

- об'єкти літературно-художньої власності;
- об'єкти промислової власності;
- засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу товарів і послуг.

Але все це потребує певної фінансової допомоги. Фінансування інтелектуальних продуктів повинно бути перевагою держави, яка свідомо бере на себе зобов'язання щодо фінансування, оскільки на цьому капіталоємному і неприбутковому етапі інноваційного процесу для приватного сектору відсутні вагомі стимули інвестування власного капіталу.

Для того, щоб зменшити навантаження на видаткову частину бюджету та підвищити рівень фінансування науки України перед державою стоїть завдання пошуку джерел фінансових ресурсів для покращення рівня фінансового забезпечення такої сфери. Думки економістів та вчених щодо основних таких джерел розходяться. При цьому виділяють такі основні шляхи фінансування науки та наукових досліджень:

- фінансування за рахунок державного бюджету;
- фінансування з приватного сектору;
- фінансування за допомогою філантропів;
- використання міжнародної допомоги.

Саме фінансування за рахунок державного бюджету, у вигляді державних інвестицій у розвиток інтелектуального продукту може стати одним із головних джерел фінансування.

Державні інвестиції — це частина національного доходу у вигляді коштів державного бюджету та місцевих бюджетів, які вкладають в економіку для розвитку виробництва та соціальної сфери з метою забезпечення сталого економічного зростання. В умовах ринкової економіки основна частина державних інвестицій здійснюється у вигляді інвестиційних проектів, які мають адресну спрямованість. У системі державного регулювання інвестиційної діяльності інвестиційний проект — це пакет документів, які всебічно характеризують процес вкладення інвестиційних ресурсів з визначенням практичного значення для інвестора в економічному, соціальному чи екологічному аспектах. Економічні проекти, які вимагають державного інвестування, як правило, пов'язані з розвитком пріоритетних еко-

Рис. 1. Ознаки інтелектуального продукту

номічних напрямів, що мають загальнонаціональне значення.

Необхідність державної допомоги у фінансуванні проектів зі створення, оновлення або збільшення інтелектуальних продуктів пояснюється зокрема таким [4]:

- приватний бізнес рідко витрачає кошти на здійснення фундаментальних досліджень через їх значну тривалість та непередбачуваність результатів;
- приватний сектор часто не має достатніх коштів для проведення масштабних наукових досліджень;
- існують сфери, де держава несе особливу суспільну відповідальність або де переважає державна форма власності, зокрема йдеться про медицину, освіту, енергозбереження, природоохоронну, військову, аерокосмічну діяльність тощо.

Окрім прямого фінансування, держава може застосовувати методи непрямого фінансування. Зокрема йдеться про спрощення процесів реєстрації економічних суб'єктів, які здійснюють інвестиції в інтелектуальний капітал, про надання їм пільг при кредитуванні або оподаткуванні, спрощення процедур, пов'язаних із захистом їх прав на об'єкти інтелектуальної власності, надання безкоштовних консультацій з економічних та правових питань, подальше розширення та вдосконалення інноваційної інфраструктури тощо.

У цілому відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність" від 4 липня 2002 р. № 40-IV суб'єктам інноваційної діяльності для виконання ними інноваційних проектів може бути надана фінансова підтримка шляхом (Про інноваційну діяльність [5]):

- а) повного безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюдже-тів;

б) часткового (до 50 %) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

в) повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів;

г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;

д) майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків відповідно до Закону України "Про страхування".

Але у сучасній Україні, незважаючи на наявний арсенал методів підтримки інтелектуальних продуктів, діяльність держави в цій сфері має незначні масштаби та низьку ефективність.

Таким чином, нині основними завданнями держави є: виділення пріоритетних напрямків наукових досліджень та фінансувати їх, створення сприятливих умов для залучення коштів вітчизняних господарюючих суб'єктів та іноземних партнерів, забезпечення цільового використання коштів, направлених на проведення досліджень, все це дозволить країні покращити розвиток інтелектуального продукту.

ВИСНОВОК

Джерелами фінансування виробництва інтелектуальних продуктів на сьогодні можуть виступати державний бюджет, приватний сектор, допомога філантропів, міжнародна допомога.

Серед цих форм фінансування саме важливу роль відіграють державні інвестиції в інтелектуальний продукт, які здійснюють фінансування в інтелектуальний продукт, мають пільги при кредитуванні або оподаткуванні, спрощення процедур, пов'язаних із захистом їх прав на об'єкти інтелектуальної власності, надання безкоштовних консультацій з економічних та правових питань, подальше розширення та вдосконалення інноваційної інфраструктури тощо.

Але, незважаючи на наявний арсенал методів підтримки інтелектуальних продуктів, діяльність держави в цій сфері має незначні масштаби та низьку ефективність. Одна з головних причин цієї ситуації полягає в тому, що інвестиції в інтелектуальні продукти поступаються інвестиціям у владу і за термінами окупності, і за ступенем ризику, а часто і за рівнем прибутковості. Тому тільки докорінні зміни дозволять збільшити фінансування виробництва інтелектуальних продуктів за рахунок державних інвестицій.

Література:

1. Жарінова А.Г. Інтелектуальна власність — основа підйому економіки України в умовах світової економічної кризи / А.Г. Жарінова // Часопис Київського університету права. 2008. — № 4.

2. Кондрашова-Діденко В.І. Інтелектономіка: сутність, структура, особливості розвитку / В.І. Кондрашова-Діденко // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. — 2005. — Вип. IV. Економічні науки. Ч.1. — С. 7—17.

3. Климов С.М. Інтелектуальні ресурси общества / С.М. Климов. — СПб.: Знание, 2002. — 197 с.

4. Управление инновационными проектами: учеб. пособие / Под ред. проф. В.А. Попова. — М.: ИНФРА-М, 2009. — 336 с.

5. Закон України № 40-IV від 04.07.2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

References:

1. Zharinova, A.H. (2008), "Intellectual property is the basis for the recovery of Ukraine's economy in the context of the global economic crisis", Chasopys Kyivskoho universytetu prava, vol. 4.

2. Kondrashova-Didenko, V.I. (2005), "Intellectonomics: essence, structure, peculiarities of development", Naukovyi visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu KNTU. Ekonomichni nauky, vol. IV, no.1, pp. 7—17.

3. Klymov, S.M. (2002), Yntellektualnye resursy obshchestva [Intellectual resources of society], Znanye, St.Petersburg, Russia.

4. Popov, V. L. (2009), Upravlenye ynnovatsyonnyy proektamy [Management of innovative projects], YNFRA-M, Moscow, Russia.

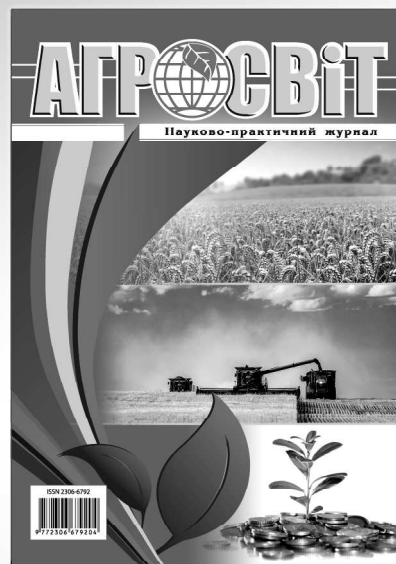
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On Innovation Activity", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 20 Sept 2018).

Стаття надійшла до редакції 05.10.2018 р.

АГРОСВІТ

www.agrovit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

О. І. Василенко,
інженер I категорії, асистент кафедри інформаційних систем і технологій,
Білоцерківський національний аграрний університет

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.72

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ АГРАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

O. Vasylenko,
1-st category engineer, assistant at the department of information systems and technologies,
Bila Tserkva agrarian university

THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SERVICES MARKET OF AGRICULTURAL EDUCATIONAL INSTITUTION IN UKRAINE

Статтю присвячено проблемам розвитку ринку освітніх послуг вищих навчальних закладів аграрної освіти в Україні. Нині Україна постала перед необхідністю вирішення важливого завдання модернізації вітчизняної освіти й одночасного формування адаптованої до нових зовнішніх і внутрішніх умов вітчизняної економіки якісно нової освітньої системи, в якій варіативність форм і рівнів її установ відповідала б потребам переходу країни до постіндустріальної стадії розвитку суспільства, визначальною рисою якого є тенденція прагнення індивідів до соціальної рівності в можливості доступу до знань.

Система науки й освіти у сфері вітчизняної економіки сільського господарства ще не забезпечує максимального внеску в розвиток агроіндустріального комплексу. Вона має вищу частку бюджетних витрат до доданої вартості сільського господарства та ВВП у цілому порівняно з іншими країнами.

Вирішення проблеми конкурентноспроможності вищих навчальних закладів аграрної освіти, на нашу думку, лежить у площині об'єднання зусиль держави, освітніх закладів і підприємств агробізнесу. Перехід на освітні стандарти третього покоління і реалізація компетентного підходу в освіті націлює на підвищення якості практичної підготовки кадрів, однак вичерпано не вирішує таку проблему. Підприємства та організації АПК, які є споживачами кадрів, повинні не тільки брати участь у розробці навчальних планів, висуваючи свої вимоги, й давати оцінку сучасній освіті, а повною мірою розділити відповідальність за практичну підготовку спеціалістів за рахунок реального безпосереднього вкладення у навчальний процес.

The article is devoted to the problems of educational services market development of higher educational institutions of agrarian education in Ukraine. Ukraine has faced the need to address the important task of domestic education modernizing along with the simultaneous formation of a qualitatively new educational system, adapted to the new external and internal conditions of the domestic economy in which the variability of the forms and levels of its institutions would correspond to the needs of the country's transition to the post-industrial stage of development of society, a decisive feature of which is the tendency of individuals to seek social equality in their access to knowledge.

The system of science and education in the field of domestic agriculture does not provide the maximum possible contribution to the development of agroindustrial complex. The share of budget expenditures in the added value of agriculture and GDP as a whole is higher compared to other countries.

In our opinion, the problem of competitiveness of agrarian education higher educational institutions can be solved through uniting the efforts of the state, educational establishments and agribusiness enterprises. The transition to the third generation educational standards and implementation of a competent approach in education aims to improve the quality of practical training, but it does not fully address the problem. Agribusiness enterprises and organizations demanding for the staff should not only participate in the development of curricula through putting forward their requirements and assessing the modern education, but through sharing the responsibility for the practical training of specialists and direct investment in the educational process as well.

*Ключові слова: аграрний сектор, попит, пропозиція, вищі навчальні заклади, аграрна освіта.
Key words: agrarian sector, demand, supply, higher educational establishments, agrarian education.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап прогресу розвитку продуктивних сил принципово по-новому ставить проблеми розвитку кадрового потенціалу. Найбільш розвинені країни світу вже

перейшли або переходять від індустріальної до постіндустріальної стадії розвитку на базі перетворення знання в домінуючу для продуктивних сил складову. У результаті освіта разом із наукою стає рушійною силою со-

ціально-економічного росту, одним із найважливіших чинників національної безпеки й добробуту країни та їх громадян. За прогнозом ЮНЕСКО, рівень національної безпеки, що відповідає світовим стандартам, можливо досягти лише тоді, коли серед працездатного населення становитимуть 40—60% осіб з вищою освітою. Оскільки перехід суспільства від індустріальних технологій до інформаційного виробництва можливий лише за умови високого рівня розвитку особистості [1].

У цих геополітичних умовах в Україні, за всіх її обмежених фінансових і матеріально-технічних можливостей, система освіти повинна орієнтуватися на реалізацію загальнонаціональних завдань забезпечення потреб суспільного прогресу. Із цією метою на державному рівні доцільно сформувати відповідно до її економічного стану й ментальності механізми ефективного використання наявних національних ресурсів — людських, інформаційних, матеріальних, фінансових, щоб держава, як конституційна інституція, могла гарантувати суспільству пріоритетну підтримку розширеного відтворення вітчизняної освіти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку ринку освітніх послуг, основним засадам управління та напрямам вдосконалення системи вищої освіти в сучасних умовах присвячено праці В.П. Андрущенка, В.Д. Базилевича, Д.В. Бондаренка, Л.В. Губерського, О.В. Дубровки, М.З. Згуровського, О.І. Лігоцького, В.І. Куценко, М.А. Мартинюк, І.Ю. Ходикіної. Проте нинішні виклики сільськогосподарського виробництва вимагає суттєвої перебудови ринку освітніх послуг, які надають аграрні вищі навчальні заклади України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо розвитку ринку освітніх послуг вищих навчальних закладів аграрної освіти в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині Україна постала перед необхідністю вирішення важливого завдання модернізації вітчизняної освіти й одночасного формування адаптованої до нових зовнішніх і внутрішніх умов вітчизняної економіки якісно нової освітньої системи, в якій варіативність форм і рівнів її установ відповідала б потребам переходу країни до постіндустріальної стадії розвитку суспільства, визначальною рисою якого є тенденція прагнення індивідів до соціальної рівності в можливості доступу до знань [2].

В останні роки сільське господарство стало однією з провідних галузей у соціально-економічному розвитку країни, оскільки в нього вкладаються великі суми коштів, реалізується комплекс заходів, спрямованих на підтримку важливого сектора української економіки. Разом із тим тільки організаційних зусиль, матеріальних і фінансових ресурсів недостатньо для забезпечення зростання виробництва сільськогосподарської продукції. Наявність кваліфікованих кадрів стає найважливішим фактором ефективного розвитку АПК [3, с. 50].

Однією з найважливіших проблем розвитку сільських територій є нездатність вирішити завдання кадрового забезпечення села. При підготовці кадрів для сільського господарства потрібні спільні зусилля державних і місцевих органів влади та освітніх закладів. Нереалізований до кінця в сільському господарстві найважливіший ресурс — освіта населення. Рівень освіти сільського населення відчутно нижче, ніж міського [4, с. 270].

Згідно з розрахунками на підставі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 р., освітній його рівень у вимірі середньої тривалості навчання становив 10,3 року. Проте традиційною особливістю диференціації освітнього рівня населення України також є значні міжпоселенські відмінності. Рівень освіти сільського населення в період між переписами 1989 і 2001 років зростав випереджальними темпами, однак середня тривалість на-

вчання міських жителів майже на 1,9 року вища (у 1989 р. ця різниця становила 2,5 року).

Досить чітко відмінності простежуються за часткою осіб, які мають вищу освіту. Якщо серед міських жителів на момент останнього перепису населення вищу освіту того чи іншого рівня мали 37,9%, то серед жителів села — лише 17,7%, у тому числі серед осіб віком від 25 до 60 років відповідно 51,3 і 27,5%.

Насиченість міського й сільського населення особами з повною загальною середньою освітою принципово не відрізняється. Однак у межах освітніх рівнів, об'єднаних нині поняттям "вища освіта", домінування городян посилюється з підвищенням освітнього рівня. Серед населення з неповною вищою освітою частка сільських мешканців становила 21,9%, а серед осіб з повною вищою — лише 13,5%.

Істотне відставання освітнього рівня сільського населення від міського пояснюється особливостями вікового складу та природного руху жителів села: через надзвичайно високий рівень старіння й вищі показники народжуваності серед сільського населення значно більша частка пенсіонерів та дітей, а для цих вікових контингентів характерні найнижчі показники освітнього рівня.

На основі анкетного опитування студентів вищих навчальних закладів аграрної освіти встановлено, що низький рівень престижності сільськогосподарської праці є чи не основним чинником, що перешкоджає вибору молоддю аграрної освіти і стимулює після закінчення навчання працювати в інших сферах національного господарства.

Кожен 4-й опитаний студент бажає працювати в сільському господарстві. Нині в сільськогосподарських підприємствах 35% керівників і спеціалістів мають вищу освіту, 52% — середню професійну освіту, 13% — не мають професійної освіти.

Серед керівників агроформувань вищу освіту мають 70%, середню професійну — 24%, решта — практики. Серед головних спеціалістів 57% мають вищу освіту, 39% — середню професійну, 4% — практики, причому найнижча частка фахівців із вищою освітою серед головних інженерів — лише 52%, дещо вища — серед головних агрономів — 70%.

За категорією керівників найбільша чисельність працівників із вищою освітою складає 80% — у великих сільськогосподарських підприємствах, водночас лише чверть фермерів та індивідуальних підприємців мають вищу освіту. Отже, спостерігається відчутна невідповідність освітньо-кваліфікаційного рівня працівників аграрного сектору [5].

Необхідність удосконалення освітнього рівня усвідомлюють і самі керівники підприємств АПК. Нами запропоновано оцінити ступінь задоволеності рівнем професійної підготовки працівників, у результаті отримали такі відповіді керівників агроформувань: "Працівники потребують підвищення кваліфікації" (40%); "Є ряд недоліків, що знижують ефективність праці" (33%); "Професійний рівень достатній для реалізації своїх функцій" (27%).

Коментуючи свої відповіді, керівники зазначили, що найбільша потреба в додатковому навчанні у головних фахівців і керівників різного рівня. Робітникам, як правило, вистачає наявного рівня кваліфікації.

Уточнюючи, яких саме складових не вистачає працівникам, керівники серед визначальних назвали досвід (у молодих працівників), мотивацію, знання сучасних технологій сільськогосподарського виробництва, знань і умінь працювати в кризових умовах.

Недоліки рівня компетентності, які відзначили керівники, криються в системі підготовки аграрних кадрів. На думку керівників сільськогосподарських підприємств, найбільші нарікання викликають застаріла традиційна система освіти в аграрних закладах освіти, відсутність системи безперервної підготовки кадрів для сільського господарства, слабка практична підготовленість випускників і неадекватність адресної підготовки фахівців-аграріїв для конкретних підприємств і районів.

Слід зазначити, що розуміння цієї проблеми є і в системі освіти та серед практиків. Іноді представники аг-

робізнесу наголошують, що "... нам потрібен не теоретик, який закінчив ВНЗ, а практик, необхідно підняти імідж села, імідж сільського працівника". Разом із тим треба визнати, що нині ефективних механізмів підвищення якості практичної підготовки не вироблено [6, с. 62].

Вирішення цієї проблеми, на нашу думку, лежить у площині об'єднання зусиль держави, освітніх закладів і підприємств агробізнесу. Перехід на освітні стандарти третього покоління і реалізація компетентного підходу в освіті націлює на підвищення якості практичної підготовки кадрів, однак вичерпано не вирішує дану проблему. Підприємства та організації АПК, які є споживачами кадрів, повинні не тільки брати участь у розробці навчальних планів, висувуючи свої вимоги, й давати оцінку сучасній освіті, а повною мірою розділити відповідальність за практичну підготовку спеціалістів за рахунок реального безпосереднього вкладення у навчальний процес. Так, 61% опитаних студентів вважають, що найефективніша практика була на виробництві й лише 39% — у навчальному закладі. Більшість студентів, які пройшли виробниче стажування, задоволені одержаними знаннями (57% опитаних) і лише 12% студентів вважають, що набули достатніх знань.

За результатами опитування студентів аграрних закладів освіти основною причиною низької ефективної виробничої практики є недовідоме технічне оснащення більшості сільськогосподарських підприємств — баз практики.

У зв'язку з цим потрібно забезпечити якісну практичну підготовку. Доцільним буде створення у ВНЗ навчально-практичних центрів на базі провідних аграрних формувань зі сформованою сучасною матеріально-технічною базою та умовами для проходження практики. Тільки на практиці студент навчиться застосовувати набуті під час навчання знання.

У вищих навчальних закладах III—IV рівнів акредитації вже функціонує п'ять навчально-практичних центрів. Зокрема в Сумському національному аграрному університеті на матеріально-технічній базі ТОВ "Агрофірма "Хоружівка", у Дніпропетровському державному аграрному університеті — ТОВ "Корпорація "АгроСоюз", Полтавської державної аграрної академії — ТОВ "Агрофірма "Маяк", Миколаївському національному аграрному університеті — ВАТ "Радсад", у Білоцерківському національному аграрному університеті — на базі підприємств Білоцерківського, Ставищанського, Сквирського районів Київської області.

Варто зазначити, що уряд України ще у 1990-х роках визнав необхідність заснування потужних університетів, зорієнтованих на надання якісних освітніх послуг і проведення наукових досліджень. Передбачалася диференціація університетів за результатами їхньої діяльності та надання статусу "національні університети". Однак заплановане не було втілено в життя через нечіткість критеріїв і непрозорість процесу, що призвело до появи великої кількості університетів зі статусом "національний". Нещодавно відбулися значні зміни. Так, Національному університету біоресурсів і природокористування України був наданий статус "дослідницького та навчального університету" з метою посилення його дослідницької складової. Всі інші аграрні університети мають недостатні можливості для досліджень або не мають їх взагалі. Багато невеликих аграрних університетів у минулому були технікумами та були підвищені до рівня університетів протягом останніх 15 років. У процесі підвищення їх статусу дослідницькі потужності не брали до уваги.

Рішення про створення науково-дослідних університетів в Україні відповідає принципам адаптації вітчизняних університетів до системи, яка діє в інших країнах, адже різкий перехід до нової системи може бути ризикованим. Сучасні науково-дослідні університети, безумовно, потребують нових працівників, що приділяють більше уваги науковим дослідженням. Нині підготовку ведуть 20 вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, з яких 11 мають статус національних, у тому числі 1 має статус дослідницького (НУБіП України), який підпорядкований Кабінету Міністрів України.

Навчання студентів в аграрних університетах ведеться за 39 напрямками підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр", 47 спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня "спеціаліст" і 59 спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня "магістр" та за 61 спеціальностями і 64 спеціалізаціями — у технікумах та коледжах.

Із метою поглиблення ступеневої системи освіти, інтеграції навчальних закладів різних рівнів та впорядкування їх мережі створено 17 регіональних університетських центрів, до складу яких увійшли 92 навчальних заклади I—II рівнів акредитації як відокремлені структурні підрозділи з окремими правами юридичної особи.

Нині студентів відбирають на основі єдиного національного незалежного тестування, беручи до уваги певні привілеї для окремих студентів. Більшість студентів не мають відповідних знань з математики і англійської мови. Достатній рівень знань із цих двох предметів є необхідною умовою високого рівня освіти в економіці сільськогосподарства.

Основна проблема для нинішньої вищої освіти зокрема й аграрної — це залучення абітурієнтів. Кожний другий житель України (50%) вважає, що при виборі ВНЗ слід враховувати можливість подальшого працевлаштування, 45% українців як фактор, що впливає на вибір навчального закладу, назвали можливість батьків.

Третина українців (35%) при виборі ВНЗ звертає увагу на його престиж і прибутковість. Лише кожний четвертий житель країни (24%), вибираючи навчальний заклад, враховує інтерес до певного виду діяльності, а кожен п'ятий (20%) — покликання.

Відповідно до одержаних результатів, більше половини українців (55,7%) переконані, що найважливішим після вступу до ВНЗ є успішне навчання й отримання професійних знань.

Так, 42,8% опитаних респондентів вважають, що в студентські роки також важливо знайти майбутню роботу, 38% респондентів прагнуть набути досвіду самостійного життя та вміння нести відповідальність, а 21,4% — бути активним студентом і реалізовувати свої творчі здібності.

При цьому кожний десятий опитаний висловив думку, що під час навчання у ВНЗ важливо наголосити дружні або й сімейні стосунки.

Результати опитування свідчать про те, що значна частина українців (42,4%) вважає, що на сьогодні вища освіта необхідна людині для успішного працевлаштування.

Близько третини опитаних висловили думку, що навчання у ВНЗ необхідне для отримання знань за фахом (33,7%), а також для кар'єрного зростання (30,4%).

Кожний п'ятий респондент (20,2%) вважає, що вступати до ВНЗ необхідно для того, щоб уникнути призову в армію.

Впевненість у необхідності одержання вищої освіти для розширення світогляду висловили 18,1% респондентів, а для підвищення свого соціального статусу — 15,4%.

Водночас 13,8% респондентів розглядають необхідність вступу до ВНЗ, як дотримання загальноприйнятих правил у суспільстві, 5,3% опитаних не змогли відповісти на запитання про необхідність отримання вищої освіти.

Серед популярних названо юридичний, економічний факультети, ветеринарної медицини, механізації, які надають відповідні професії.

Виявилось, що на зарахування до навчання в аграрних університетах великою мірою впливали обмежені можливості вступу до ВНЗ неаграрного профілю. Це припущення зроблено на основі проведеного анкетування абітурієнтів навчальних закладів аграрної освіти. Високий відсоток студентів планують продовжувати вищу освіту за іншими напрямками після закінчення навчальних закладів аграрної освіти.

Формально Україна прийняла Болонську схему організації освіти підготовки бакалаврів і магістрів. Однак на практиці відповідної гармонізації остаточно не досягнуто, не беручи до уваги формально підписаних документів. Це частково пов'язано із передбаченою трива-

лістю навчання. Водночас у Німеччині студенти складають вступні іспити або проходять співбесіду на основі рівня шкільних знань до ВНЗ після хоча б 12 чи 13 років навчання, а українські студенти донедавна закінчували 10-річну школу. Триває поступове збільшення років навчання із 10 до 12, однак дотепер українські студенти в основному є молодшими. Німецькі студенти починають навчатися в університетах у середньому у віці 21 року (не всім із них вдається закінчити вищу школу впродовж мінімальної кількості років). Натомість студенти в Україні закінчують школу у віці 17 років та можуть отримати ступінь бакалавра у віці 20—21 рік. Чим старшими є студенти, що щойно вступили до університетів і коледжів в інших країнах, тим вищими вважаються стандарти знань, які вони отримують. Молодий вік абітурієнтів, що вступають до ВНЗ, імовірно має інший негативний опосередкований вплив. Студенти в цьому віці можуть не знати напевне, що вони бажають вивчати, та обирають напрям навчання за порадою батьків. Пізніше вони можуть усвідомити, що обраний предмет не відповідає їхнім здібностям чи вибору, що може позначитися на гірших перспективах ринку праці [7].

Зміст вищої аграрної освіти є досить дискусійною проблемою не тільки в процесі уточнення спеціалізації, технологій навчання та вирішення багатьох інших питань. Стосовно до змістовної сторони вищої освіти в аграрних ВНЗ, то слід зазначити, що на поточний момент надто актуальними є питання, які стосуються характеру закордонного запозичення і збереження вітчизняного досвіду в даній сфері. Нині в Україні існують три основних моделі або три основних базисних економічних освітніх системи: американська, європейська, радянська. Американський тип освіти притаманний недержавним аграрним ВНЗ, європейський — лише державним, радянський тип — як державним, так і недержавним ВНЗ. Ще одна відмінна риса цих освітніх систем — сутність освіти: для американського типу це один із різновидів освітнього бізнесу, європейський тип належить до суспільного сектору, а українська школа сягає корінням у так звану "радянську професорську школу". Американський тип орієнтується насамперед на ринок праці, європейський — на ринок новітніх технологій виробництва та переробки агропродукції, а радянський тип освітньої системи зберіг орієнтацію на ідеологію в суспільстві. Кожний тип вищої аграрної освіти має певні переваги: для американського типу характерна досить висока рентабельність системи освіти, для європейського — якісний показник програми підготовки спеціалістів, а радянський тип характеризується високим рівнем теоретичної підготовки, орієнтацію на широкий світогляд і глибину мислення. Варто згадати і недоліки кожного типу аграрної освіти: аграрні ВНЗ, які використовують американський тип, наражаються на небезпеку втрати наукової незалежності у виборі напряму дослідження; для європейського типу властива низька рентабельність, навіть збитковість даної системи освіти; для радянського типу є небезпека відходу від реальних соціально-економічних проблем [8, с. 84].

ВИСНОВКИ

Сформована система вищої аграрної освіти має певні проблеми й недоліки. Основними можна вважати: 1) морально застарілу навчальну матеріально-технічну базу; 2) слабкі зв'язки освітніх закладів із роботодавцями; 3) зниження якості науково-педагогічних кадрів, що зумовлено комплексом соціально-економічних проблем працівників освіти; 4) не повну відповідність аграрної освіти вимогам, що висуваються суспільством і галузями сільського господарства до рівня професійної компетентності випускників аграрних вищих освітніх закладів; 5) відсутність повноцінної бази практичного навчання: навчальні господарства освітніх закладів припинили своє існування, а ті, що функціонують, як правило, не відповідають сучасним вимогам як за матеріально-технічним оснащенням, так і застосовуваними технологіями, формами і методами організації виробництва й управління; 6) диспропорцією в обсягах підготовки аграрних кадрів за рівнями і професійними напрямками освіти, а також по регіонах України; 7) відсутність рівних можливостей ви-

пускників сільських і міських шкіл для отримання якісної середньої (повної) загальної освіти, що ускладнює їх вступ в аграрні освітні заклади; 8) недостатнє фінансування підготовки кваліфікованих кадрів для галузей АПК.

Розглянуті проблеми істотно знижують реальну якість підготовки кадрів для аграрного сектору економіки України, передусім якість практичної підготовки. На це гостро реагують споживачі кадрів — підприємства та організації АПК, відзначаючи, що більшість випускників аграрних ВНЗ та інших навчальних закладів не готові до практичної роботи після завершення навчання й отримання диплома про освіту.

Література:

1. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко. — К.: Знання України, 2005. — 804 с.
2. Астахова Е.В. Социальные функции высшего образования: эволюционные процессы на рубеже веков / Е.В. Астахова // Вчені записки Харківського гуманітарного інс-ту "Народна українська академія": зб. наук. праць. — Харків: Око. — 2000. — Т. 6. — С. 11.
3. Онопрієнко В.П. Система екологічної освіти в підготовці спеціалістів сільського господарства / В.П. Онопрієнко // Вісник Сумського національного аграрного університету: наук.-метод. журнал. — 2010. — № 4 (19). — С. 50.
4. Курило І.О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформація. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2006. — С. 270—271.
5. Журба І.О. Особливості формування та використання трудового потенціалу в АПК / І.О. Журба, Б.О. Белов // Всеукраїнський науково-виробничий журнал "Інноваційна економіка". — 2012. — № 3. — С. 25—27.
6. Гончарук Н.Т. Кадри аграрного сектору економіки України: формування і розвиток / Н.Т. Гончарук, С. М. Серьогін. — Дніпропетровськ: Вид-во ДРІДУ, 2003. — 166 с.
7. Дмитриченко М.Ф. Вища освіта і болонський процес / М.Ф. Дмитриченко. — К.: Знання України, 2006. — 440 с.
8. Ельбрехт О. До питання реалій і перспектив сучасної освіти / О. Ельбрехт // Освіта і управління. — 2005. — № 2. — Т. 8. — С. 82—85.

References:

1. Andruschenko, V.P. (2005), *Rozdumy pro osvitu : statyi, narysy, interv'iu* [Reflections on education: articles, essays, interviews], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
2. Astakhova, E.V. (2000), "Social functions of higher education: evolutionary processes at the turn of the century", *Vcheni zapysky Kharkivs'koho humanitarnoho inc-tu "Narodna ukrains'ka akademiia"*, vol. 6, pp. 11.
3. Onopriienko, V.P. (2010), "The system of ecological education in the training of agricultural specialists", *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu : nauk.-metod. zhurnal*, vol. (19), pp. 50.
4. Kurylo, I.O. (2006), *Sotsial'no-ekonomichna struktura naselennia : evoliutsiia, suchasnist', trasformatsii* [Socio-economic structure of the population: evolution, modernity, traversation], *In-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' NANU*, Kyiv, Ukraine.
5. Zhurba, I.O. and Bielov, B.O. (2012), "Peculiarities of formation and use of labor potential in agroindustrial complex", *Vseukrains'kyj naukovy-vyrobnychyj zhurnal "Innovatsiina ekonomika"*, vol. 3, pp 25—27.
6. Honcharuk, N.T. and Ser'ohin, S.M. (2003), *Kadry ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy : formuvannia i rozvytok* [Shapes of the agrarian sector of Ukraine's economy: formation and development], *Vyd-vo DRIDU*, Dnipropetrovs'k, Ukraine.
7. Dmytrychenko, M.F. (2006), *Vyscha osvita i bolon's'kyj protses* [Higher education and Bologna process], *Znannia Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
8. El'brekht, O. (2005), "To the question of the realities and prospects of modern education", *Osvita i upravlinnia*, vol. 2, no. 8, pp. 82—85.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

Б. В. Хахула,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.76

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

B. Khahula,
postgraduate student, BilaTserkva National Agrarian University

THEORETICAL BASES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF AGRO-FOOD MARKETS IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION PROCESSES STRENGTHENING

Статтю присвячено розгляду теоретичних основ функціонування і розвитку агропродовольчих ринків в умовах посилення глобалізаційних процесів. Доведено, що агропродовольчий ринок функціонує на основі загальних принципів: орієнтація на споживача, вільний вибір, свобода виробника, конкурентний характер взаємовідносин учасників, пріоритет приватного інтересу, прояв якого є сильнішим внаслідок тісного зв'язку агротехнологій із природними чинниками, а також переплетення економічних і соціально-демографічних процесів.

Доведено, що стан агропродовольчого ринку як складної соціально-економічної системи визначається взаємодією попиту і пропозиції, в умовах мінливого конкурентного середовища характеризується, з одного боку, статичністю матеріальних чинників сільськогосподарського виробництва, а з іншого — динамічністю і невизначеністю ринкових умов.

Доведено, що інтеграційні процеси агропродовольчих ринків характеризуються, по-перше, взаємодією факторів попиту, пропозиції та ціноутворення, а по-друге, посиленням ролі конкуренції та конкурентних переваг у розвитку інтеграційних процесів агропродовольчих ринків.

Організаційно-економічний механізм регулювання агропродовольчого ринку доцільно розглядати як емерджентну систему, яка охоплює ринкове саморегулювання, товаровиробників і постачальників, ринкові інститути та інструменти державного впливу з метою гарантованого доступу населення до продуктів харчування в науково обґрунтованих нормах, розвитку соціальної сфери села та збереження навколишнього природного середовища.

The article is devoted to the consideration of the theoretical foundations of the functioning and development of agro-food markets in the context of the strengthening of globalization processes. It is proved that the agro-food market operates on the basis of general principles: consumer orientation, free choice, producer freedom, competitive character of participants' interactions, priority of private interest, the manifestation of which is strong because of the close connection of agronomic technologies with natural factors, and finally the interaction of economic and social-demographic processes.

It is proved that the state of the agro-food market as a complex socio-economic system is determined by the interaction of demand and supply. In a changing competitive environment, the state of the agro-food market is characterized, on the one hand, by the static nature of material factors of agricultural production, and on the other hand, the dynamics and uncertainty of market conditions.

It is proved that the integration processes of agro-food markets are characterized, firstly, by the interaction of demand, supply and pricing factors, and, secondly, by the strengthening of the role of competition and competitive advantages in the development of integration processes in the agro-food markets.

The organizational and economic mechanism of the agro-food market regulation is appropriate to consider as an emergent system that includes market self-regulation, goods producers and suppliers, market institutions and instruments of state influence which are used for the guaranteed access of the population to food products in scientifically substantiated norms. The system also includes development of the social sphere of the village and preservation of the natural environment.

Ключові слова: ринок агропродовольчої продукції, інфраструктура ринку, попит, пропозиція, державне регулювання ринку.

Key words: market of agro-food products, market infrastructure, demand, supply, market state regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Посилення процесів глобалізації, економічної лібералізації світового продовольчого ринку та інтеграції України у світову господарську систему вимагають здійснення заходів щодо розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку при створенні умов для виробництва конкурентоспроможної продукції. Водночас ці процеси зумовлюють необхідність трансформації державної системи регулювання ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, зокрема, пріоритетного значення набувають питання забезпечення дієвості інструментів економічного регулювання.

Розвиток агропродовольчого ринку України супроводжується низкою гострих проблем, складність вирішення яких зумовлена численністю складових, які його формують, розгалуженою галузевою структурою, а також залежністю від функціонування інших ринків. При цьому адміністративні та економічні інструменти регулювання агропродовольчого ринку, які використовуються на практиці, часто є необґрунтованими й суперечливими. Ріст цін на продукти харчування у нашій країні за відносно низького рівня доходів населення призводить до недостатнього середньодушового споживання основних видів продовольства порівняно з раціональними нормами та нормами у провідних країнах світу. Серед факторів, які негативно впливають на розвиток вітчизняного агропродовольчого ринку, можна виділити низькоєфективне сільськогосподарське виробництво, високий рівень зношення основних засобів підприємств сільського господарства і харчової промисловості, низький рівень розвитку постачальницької, торгово-збутової, фінансово-кредитної та інформаційної структури ринку. Такий широкий перелік проблем сучасного стану вітчизняного агропродовольчого ринку потребує пошуку найбільш досконалих організаційно-економічних механізмів, спроможних забезпечити його збалансований розвиток.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі питання, пов'язані із формування інституцій та механізмів регулювання та захисту агропродовольчого ринку, його інфраструктурного забезпечення висвітлено у дослідженнях В. Андрійчука, О. Варченко, А. Діброви, С. Дусановського, Г. Калетніка, С. Кваші, М. Корецького, М. Латиніна, Ю. Лопатинського, Ю. Лупенка, О. Мороза, Т. Осташко, Б. Пасхавера, М. Пугачова, М. Талавіри, П. Саблука, О. Скидана, О. Шпичака, О. Шпикуляка, О. Шубравської та ін. Ці наукові дослідження є фундаментом моніторингу та оцінки дієвості інструментів державного впливу на функціонування агропродовольчого ринку, вносять істотний внесок у розвиток теоретичних основ та розробку заходів, направлених на реалізацію стратегічних завдань.

Однак, реалії сьогодення ставлять перед аграрною наукою невідкладні завдання щодо розробки сучасних підходів до реформування регулятивних інструментів забезпечення збалансованого розвитку агропродовольчого ринку.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо функціонування і розвитку агропродовольчих ринків в умовах посилення глобалізаційних процесів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування ефективного агропродовольчого ринку є складним і багатограним питанням, яке вимагає вивчення численних взаємопов'язаних проблем, оскільки сучасний агропродовольчий ринок має бути регульованим, інформаційним і соціально орієнтованим. Забезпечення збалансованого розвитку агропродовольчого ринку потребує розробки пропозицій щодо трансформації економічного механізму господарювання, спроможного удосконалити економічні відносини між його учасниками, які формують інфраструктуру, що створює необхідні умови для просування продукції від виробника до кінцевого споживача. Вищезазначені обставини зумовлюють необхідність вирішення економічної наукою теоретичних, методичних і практичних проблем регулювання агропродовольчого ринку з урахування сучасних змін та вимог.

Агропродовольчий ринок функціонує на основі загальних принципів: орієнтація на споживача, вільний вибір, свобода виробника, конкурентний характер взаємовідносин учасників, пріоритет приватного інтересу, прояв якого є сильнішим внаслідок тісного зв'язку агротехнологій із природними чинниками, а також переплетення економічних і соціально-демографічних процесів. Основними особливостями агропродовольчого ринку є: специфіка продуктів харчування і сировини для їх виробництва; взаємозв'язок у процесі виробництва та реалізації продуктів харчування усіма галузями економіки; сезонний характер виробництва; рівень економічного розвитку, національні особливості харчування населення.

Основними факторами розвитку національного агропродовольчого ринку визначено: стійко зростаючі попит і пропозиція на сільськогосподарську продукцію, сировину та продовольство з боку всіх учасників ринку; гнучкість економічних відносин у ланцюжку "виробництво-споживання" за дії механізму постійного регулювання на регіональному та національному рівнях; наявність розвиненої інфраструктури; відносно високий рівень самоорганізації вироб-

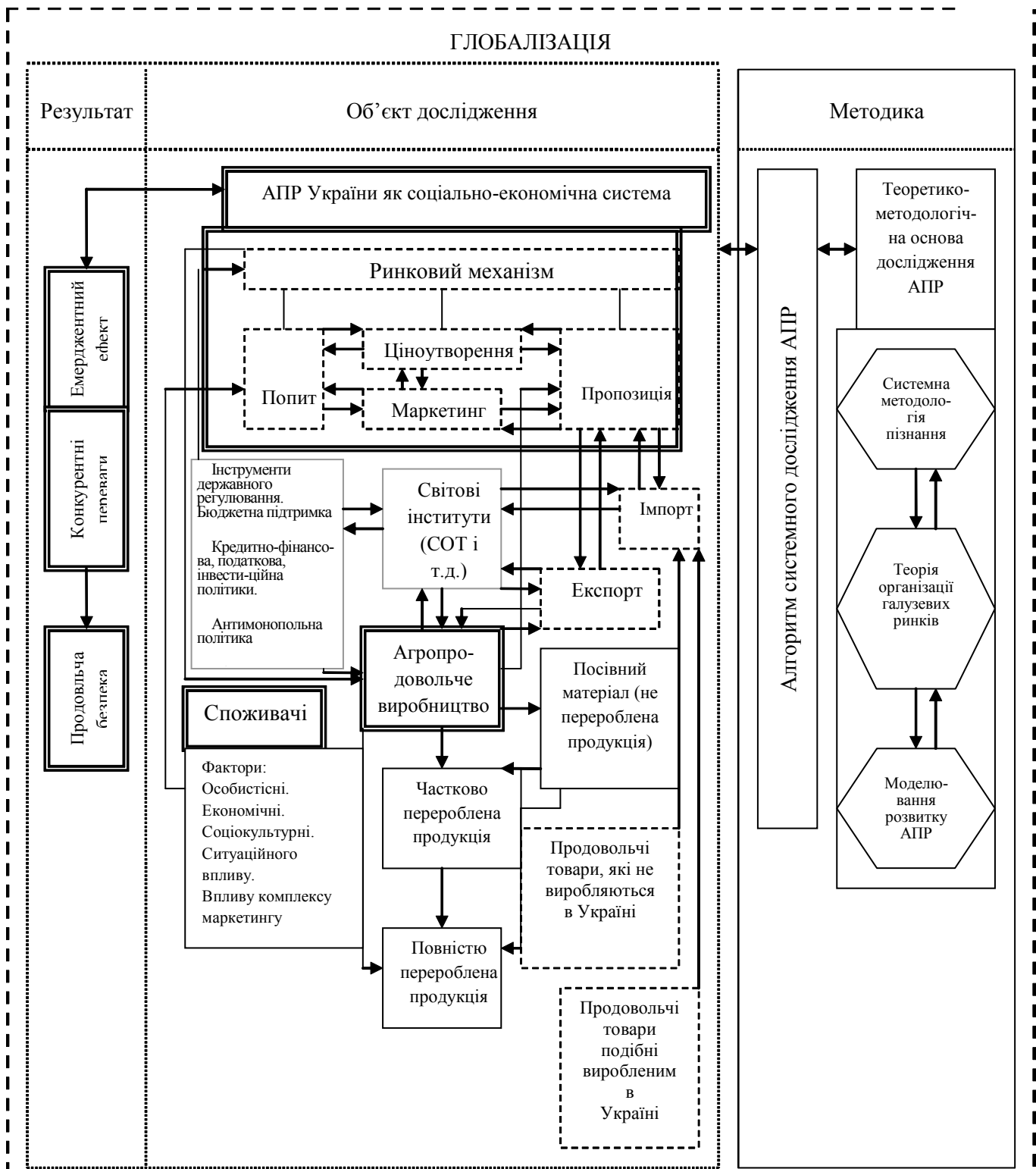

Рис. 1. Модель функціонування агропродовольчого ринку України

Джерело: розробка автора.

ників агропродовольства; проведення відповідної сучасним умовам цінової, фінансово-кредитної, інвестиційної та зовнішньоекономічної політики; сформована нормативно-правова база функціонування цього ринку; адекватне реагування на зміну кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків агропродовольства на основі інструментів державного економічного регулювання; необхідність формування запасів сільськогосподарської продукції та продовольства, що сприяє підтриманню збалансованої пропозиції на внутрішньому ринку.

Стан агропродовольчого ринку як складної соціально-економічної системи визначається взаємодією попиту і пропозиції, в умовах мінливого конкурентного середовища характеризується, з одного боку, статичністю матеріальних чинників сільськогосподарського виробництва, а з іншого — динамічністю і невизначеністю ринкових умов. Отже, агропродовольчий ринок як соціально орієнтований компонент ринкової економіки еволюціонує в умовах глобалізації й потребує аналітично зумовлених державних впливів, спрямованих на формування адекватного попиту та забезпечення продоволь-

чої безпеки як частини національної стратегії держави.

Агропродовольчий ринок (АПР) автором розглядається як складна соціально-економічна система життєзабезпечення соціуму за емерджентним ефектом у вигляді конкурентних переваг, ключові компоненти якої представлені нееластичним попитом, зумовленим біологічними потребами в продовольстві, а також платоспроможністю населення і пропозицією, що формується за допомогою вітчизняного виробництва та імпорту. Взаємодії цих компонент ринкового механізму визначаються чисельністю, складом покупців і продавців, а також сукупністю зв'язків між ними і тенденціями їх еволюційного розвитку в умовах посилення міжнародних інтеграційних процесів.

Вплив процесів глобалізації на агропродовольчий ринок України має суперечливий характер: з одного боку, інтеграція національного ринку у світовий агропродовольчий ринок неминуче призведе до зниження продовольчої безпеки країни, нівелювання національної продовольчої ідентичності, яка є складовою культурно-етнічної характеристики соціуму, а з іншого — за теорією систем відкритість є необхідною умовою забезпечення стійкості будь-якої системи.

Конкурентні переваги системи національного агропродовольчого ринку формуються під впливом двох часто різноспрямованих векторів — процесів глобалізації та державного регулювання АПР. Визначаючи об'єктивність процесів глобалізації, можна твердити, що важелі державного регулювання за цих умов мають бути спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки й відносно високого рівня споживання продовольства соціумом в умовах глобалізації. Концепція формування й розвитку національного агропродовольчого ринку в цих умовах передбачає додаткові заходи щодо забезпечення продовольчої незалежності країни, визначення пріоритетів структурної перебудови вітчизняного сільськогосподарства з належною увагою до розвитку галузей тваринництва, реалізацією заходів щодо підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та пов'язаних із ним галузей та окремих підкомплексів, а також комплексу заходів щодо збереження й відтворення природних ресурсів, що використовуються у сільському господарстві.

Автором запропоновано модель функціонування агропродовольчого ринку, в якій виділено такі блоки: агропродовольчий ринок — соціально-економічна система; емерджентний ефект агропродовольчого ринку, включаючи забезпечення продовольчої безпеки країни; соціум та агропромисловий комплекс як ключовий фактор формування й розвитку агропродовольчого ринку; держава як чинник формування і регулювання розвитку агропродовольчого ринку; глобалізація; теоретико-методологічна основа пізнання агропродовольчого ринку (рис. 1).

Доведено, що інтеграційні процеси агропродовольчих ринків характеризуються, по-перше, взаємодією факторів попиту, пропозиції та ціноутворення, а по-друге, посиленням ролі конкуренції та конкурентних переваг у розвитку інтеграційних процесів агропродовольчих ринків. Водночас параметри та ефективність агропродовольчого ринку визначаються такими факторами: розвитком ринкової інфраструктури, механізмами регулювання агропродовольчих ринків, розвитком економічної інтеграції.

Організаційно-економічний механізм регулювання ринку агропродовольчої продукції розглядається нами як органічне поєднання ринкового саморегулювання з методами державного регулювання виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, продовольчого ринку, соціальної сфери села. Під державним регулюванням агропродовольчого ринку продукції розуміємо систему заходів щодо централізованого впливу держави, її регіональних органів на основні елементи ринку: попит і пропозицію; умови реалізації,

включаючи ціни; контроль якості продукції; інфраструктуру ринку.

Отже, збалансований розвиток вітчизняного агропродовольчого ринку досягається за умови використання широкого спектра форм, методів та інструментів державного втручання, які дозволяють підтримувати його в стані, адекватному соціально орієнтованій економіці. Інструменти державного регулювання можна згрупувати за такими напрямками: стимулювання платоспроможного попиту, підтримка вітчизняних товаровиробників продовольства та організація оптової та роздрібно-торгівлі. Основними інструментами державного регулювання виступають аграрна політика, ціноутворення, фінансово-кредитна, податкова та соціальна політика, пряма бюджетна підтримка, цільові програми та підтримка наукових програм.

Із позиції організаційної побудови агропродовольчий ринок можна структурувати за такими секторами: ринок сільськогосподарської продукції, ринок сільськогосподарської сировини і ринок продовольства. На ринку сільськогосподарської продукції здійснюється збут продукції, яка споживається у свіжому вигляді; на ринку сільськогосподарської сировини реалізується продукція, що надходить на промислову переробку; ринок продовольства, який задовольняє потреби покупців у продовольчих товарах, отриманих після переробки сировини.

Для подальшого розвитку агропродовольчого ринку України необхідно переорієнтувати державну політику на вирішення проблем підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, яка б передбачала заходи з просування вітчизняної продукції на зовнішні ринки: розширення ринків збуту, обстоювання інтересів вітчизняних товаровиробників у міжнародних інститутах, розвиток експортної інфраструктури. Заходи з розширення ринків збуту агропродовольчої продукції передбачають: підтримання експорту вітчизняної агропродукції; забезпечення закупівель її для державних потреб; комплексне поєднання програм соціальної допомоги окремим групам населення та програм підтримки вітчизняних виробників агропродовольчої продукції; ініціювання створення саморегулювальних організацій та підтримка союзів виробників у агропродовольчому секторі; формування системи сертифікації якісної вітчизняної продукції, проведення державної кампанії з просування на зовнішні ринки вітчизняної продукції агропродовольчого виробництва.

У сфері продовольчого імпортозаміщення найбільш доцільним стратегічним державним підходом є поступове зміщення акценту на використання непрямих ринкових важелів регулювання, що ґрунтуються на підтримці комплексу заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції за рахунок модернізації вітчизняного АПК на основі екологізації виробництва, розвитку органічного сільського господарства.

Експортна агропродовольча політика України має орієнтуватися на здійснення диверсифікації як у сфері збільшення видового різноманіття товарної продукції, що поставляється на зовнішній ринок, так і розширення географії продуктового експорту, а також на експорт продукції з вищою доданою вартістю. За умови реалізації експортної агропродовольчої політики, особливо в напрямі збільшення обсягів продажу, державне регулювання має забезпечувати баланс інтересів: національних, виходячи з вимог продовольчої безпеки, виробників (одержання адекватних доходів) і компаній-посередників, що спеціалізуються на зовнішньоторговельних операціях.

ВИСНОВКИ

Агропродовольчий ринок є складним утворенням, що являє собою сукупність економічних відносин, які виникають між сільськогосподарськими товаровироб-

никами, підприємствами харчової та переробної промисловості, організаціями ринкової інфраструктури та кінцевими споживачами у процесі виробництва і переробки, розподілу та споживання продовольчих ресурсів і продуктів харчування відповідно до специфіки дії агро-економічних умов і виробничих факторів, інструментів державного регулювання та тенденцій розвитку світового ринку з метою задоволення потреб населення, удосконалення міжгалузевих зв'язків та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Організаційно-економічний механізм регулювання агропродовольчого ринку доцільно розглядати як емергентну систему, яка охоплює ринкове саморегулювання, товаровиробників і постачальників, ринкові інститути та інструменти державного впливу з метою гарантованого доступу населення до продуктів харчування в науково обґрунтованих нормах, розвиток соціальної сфери села та збереження навколишнього природного середовища.

Трансформація організаційно-економічного механізму має бути зорієнтована на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та продовольства на основі: інноваційного оновлення й модернізації виробництва; поліпшення міжгалузевого обміну; розширення ринків збуту агропродовольчої продукції; комплексного поєднання програм соціальної допомоги окремим групам населення та програм підтримки вітчизняних виробників; формування незалежних систем сертифікації якості продукції; проведення державної кампанії з просування сільськогосподарської продукції та продовольства на зовнішніх ринках.

Література:

1. Варченко О.М. Концептуальні основи сталого розвитку агросфери : навч. посібн. для студ. вищих навч. закл. / О.М. Варченко, А.С. Даниленко, О.В. Шубавська [та ін.] ; Мін. аграрної політ. Укр. — Біла Церква: БНАУ, 2010. — 160 с.
2. Балдирєва Л.М. Теоретико-методолічні аспекти ідентифікації та аналізу структури агропродовольчого сектору економіки [Електронний ресурс] / Л.М. Балдирєва. — Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/7.1/52.pdf>
3. Березін О.В. Агропродовольчий ринок з позиції формування взаємовідносин в АПК / О.В. Березін, Л.М. Березіна // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 104—109.
4. Дудар Т.Г. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи: моногр. / Т.Г. Дудар, Т.В. Дудар. — Тернопіль: Економічна думка, 2009. — 246 с.
5. Карасьова Н.А. Світовий агропродовольчий ринок: глобальні та макроекономічні тенденції [Електронний ресурс] / Н.А. Карасьова. — Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/09.pdf>
6. Сухій П.О. Структура, функції та основні чинники формування агропродовольчого ринку [Електронний ресурс] / П.О. Сухій. — Режим доступу: http://collectedpapers.com.ua/collected_papers/527/struktura-funkcii%D1%97-ta-osnovni-chinniki-formuvannyaagroprodovolchogo-rinku-suxij-p-o/
7. Мельничук О.І. Теоретичні основи розвитку агропродовольчого ринку / О.І. Мельничук // Інтелект 21. — 2013. — № 5/6 — С. 49—55.
8. Кирилюк Є.М. Аграрний ринок як економічна категорія: сутнісні ознаки й особливості / Є.М. Кирилюк // Агросвіт. — 2011. — № 12. — С. 2—10.

References:

1. Varchenko, O.M. Danylenko, A.S. and Shubavs'ka, O.V. (2010), Kontseptual'ni osnovy staloho rozvytku ahrosfery [Conceptual foundations of the sustainable development of the agrosphere], BNAU, Bila Tserkva, Ukraine.

2. Baldyrieva, L.M. (2010), "Theoretical and methodological aspects of identification and analysis of the structure of the agro-food sector of the economy", available at: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/7.1/52.pdf> (Accessed 30 Sept 2018).

3. Berezin, O.V. and Berezina, L.M. (2011), "Agro-food market from the point of view of formation of mutual relations in the agroindustrial complex", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 104—109.

4. Dudar, T.H. and Dudar, T.V. (2009), *Formuvannya rynku konkurentospromozhoi ahroprodovol'choi produktsii: teoriia, metodyka, perspektyvy* [Formation of a competitive agro-food market: theory, methodology, perspectives], *Ekonomichna dumka, Ternopil*, Ukraine.

5. Karas'ova, N.A. (2014), "World Agro-Food Market: Global and Macroeconomic Trends", available at: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/09.pdf> (Accessed 30 Sept 2018).

6. Sukhyj, P.O. (2004), "Agrarian Market of Ukraine: Consumer Demand and Food Security of Ukraine", *Heohrafichni problemy staloho rozvytku*, vol. 3, pp. 86-89.

7. Mel'nychuk, O.I. (2013), "Theoretical basis of development of the agro-food market", *Intelekt 21*, vol. 5/6, pp. 49—55.

8. Kyryliuk, Ye.M. (2013), *Ahrarnyj rynek v umovakh transformatsii ekonomichnykh system* [Agrarian market in conditions of transformation of economic systems], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Передплатний індекс: 23892

УДК 330.322.54

Г. С. Имамкулиева,
ассистент, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет,
Азербайджанская Республика, г. Баку

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.81

СТРУКТУРА МЕХАНИЗМА СТИМУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ОСНОВНОЙ КАПИТАЛ В ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

G. Imamquliyeva,
Assistant, Azerbaijan Architectural and Construction University, Republic of Azerbaijan, Baku

STRUCTURE STIMULATION OF INVESTMENT IN MAIN CAPITAL FOR MANUFACTURING INDUSTRY

В статье исследованы место и роль структуры механизма стимулирования инвестиций в основной капитал обрабатывающей промышленности в экономике страны. Доведены до внимания осуществляемые меры поощрения, важные законы в направлении стимулирования инвестиций в основной капитал обрабатывающей промышленности, изучены инструменты стимулирования инвестиций. Также были рассмотрены налоговые стимулы, инвестиционные проекты, инвестиционные налоговые кредиты, долгосрочные налоговые платежи, государственные гарантии на меры, связанные с оказанием финансовой поддержки инвесторам и их налоговыми льготами. Выделены прямые и косвенные стимулирующие формы инвестиций. Были проанализированы широко используемые направления расширения поощрения инвестиций. При анализе отмечалась целесообразность внесения необходимых предложений для устранения установленных неблагоприятных тенденций. Принимая во внимание всемирную практику, налоговые льготы, которые начали применяться в Азербайджане, объясняются увеличением капитальных вложений в среднесрочный и долгосрочный периоды и важностью увеличения объема промышленного производства. Так, с учетом фактора девальвации национальной валюты в стране для осуществления мер по расширению и перестройке соответствующих отраслей, предусмотренных в документе поощрения инвестиций, в полном объеме, минимального размера инвестиций может быть недостаточно для проведения полного финансирования в соответствующем направлении.

В статье, выдвинуты ряд конкретных предположений по применению эффективных инструментов поощрения инвестиционных вложений в обрабатывающую промышленность:

— *важны в первую очередь для отраслей производства, опирающихся на современные, в частности, высокие технологии. Учитывая отмеченное, можно считать необходимым осуществление поощрения, например, производства фармацевтической продукции, а также производства продукции химической промышленности во всех регионах;*

— *повышение минимальной суммы в поощрении инвестиций, уточнение состава регионов и выделение их с учетом социально-экономического положения;*

— *расширение круга инструментов поощрения, стимулирование инвестиций в обрабатывающую промышленность станут базой для устойчивого развития ненефтяного сектора, являющегося ведущей отраслью обрабатывающей промышленности в нашей стране.*

The dynamic development of the processing industry, as the most important part of the non-oil sector of the Azerbaijani economy. The article examines the place and role of the structure of the mechanism for encouraging investment in fixed assets of the manufacturing industry in the country's economy. The incentive measures being implemented, important laws in the direction of stimulating investment in fixed assets of the manufacturing industry, and the tools for encouraging investments have been brought to the attention. Also, tax incentives, investment projects, investment tax credits, long-term tax payments, state guarantees for measures related to the provision of financial support to investors and their tax incentives were considered. Allocated direct and indirect forms of stimulating investment. The widely used areas for expanding investment promotion were analyzed. In the analysis, it was noted the expediency of making the necessary proposals to eliminate the identified adverse trends.

In the article, are made a number of specific assumptions on the use of effective instruments to encourage investment in the manufacturing industry:

— *important primarily for industries based on modern, in particular, high technology. Considering the above, we can consider it necessary to encourage, for example, the production of pharmaceutical products, as well as the production of chemical products in all regions;*

— *increase the minimum amount in the promotion of investments, clarify the composition of the regions and allocate them taking into account the socio-economic situation;*

— *expanding the range of incentive instruments, encouraging investment in the manufacturing industry will become the basis for the sustainable development of the non-oil sector, which is the leading manufacturing industry in our country.*

У статті досліджено місце та роль структури механізму стимулювання інвестицій в основні фонди обробної промисловості. Доведені до уваги впроваджувані заходи стимулювання, важливі закони щодо стимулювання інвестицій у основні фонди обробної промисловості та інструменти для заохочення інвестицій. Також було розглянуто подат-

кові пільги, інвестиційні проекти, інвестиційні податкові пільги, довгострокові податкові виплати, державні гарантії щодо заходів, пов'язаних із наданням фінансової підтримки інвесторам та податковим стимулам. Виділено прямі та непрямі форми стимулювання інвестицій. Проаналізовано широко використовувані галузі для розширення інвестиційного просування. В аналізі було зазначено, що доцільно внести необхідні пропозиції щодо усунення виявлених несприятливих тенденцій.

Беручи до уваги всесвітню практику, податкові пільги, які почали застосовуватися в Азербайджані, пояснюють збільшення капітальних вкладень у середньостроковий і довгостроковий періоди та важливістю збільшення обсягу промислового виробництва. Так, з урахуванням фактора девальвації національної валюти в країні, для здійснення заходів з розширення і перебудови відповідних галузей, передбачених у документі заохочення інвестицій, мінімального розміру інвестицій може бути недостатньо для проведення повного фінансування у відповідному напрямі.

У статті висунуто ряд конкретних пропозицій щодо застосування ефективних інструментів заохочення інвестиційних вкладень в обробку промисловість:

— важливі в першу чергу для галузей виробництва, що спираються на сучасні, зокрема, високі технології. З огляду на зазначене, можна вважати за необхідне здійснення заохочення, наприклад, виробництва фармацевтичної продукції, а також виробництва продукції хімічної промисловості у всіх регіонах;

— підвищення мінімальної суми в заохоченні інвестицій, уточнення складу регіонів і виділення їх з урахуванням соціально-економічного становища;

— розширення кола інструментів заохочення та стимулювання інвестицій в обробку промисловість.

Ключевые слова: инвестиционные стимулы, инвестиционная деятельность, стимулирование инвестиций, механизмы стимулирования, обрабатывающая промышленность.

Key words: investment incentives, investment activity, investment promotion, mechanism of stimulation, manufacturing.

Ключові слова: інвестиційні стимули, інвестиційна діяльність, стимулювання інвестицій, механізми стимулювання, обробка промисловість.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Одним из основных направлений осуществляемых в Азербайджанской Республике экономических реформ является стимулирование инвестиций в основной капитал промышленности, в том числе и отраслей обрабатывающей промышленности. С целью ускорения развития промышленности, приведения структуры инвестиций в обрабатывающей промышленности в соответствие с новыми требованиями необходимо обеспечить соответствующие стимулы для инвесторов.

Отдельные отрасли обрабатывающей промышленности, такие, как топливно-энергетический комплекс, судостроение, машиностроение, традиционно могут быть непривлекательными для частного бизнеса. Но функционирование этих сфер имеет жизненно важное значение для всестороннего экономического роста, а также стратегическое значение для развития государства в целом.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

В работах Акифа Мусаева "Экономика инноваций и стимулирование налогов", а также Гамбара Алиева "Финансирование и кредитование инвестиций", Ахмедова М.А., Гусейнова А.С. "Основы государственного регулирования экономики" были широко анализированы и получены эффективные результаты по стимулированию инвестиций.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Проанализировать структуру стимулирующего механизма капитальных вложений в перерабатывающую промышленность и подготовить рекомендации для дальнейшего совершенствования этого механизма с учетом современных задач.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

В таких условиях возникает необходимость в формировании эффективного механизма государственной помощи для обеспечения вложения в эту отрасль больше инвестиции.

Как видно из рисунка 1, в 2013—2016 гг. наблюдалось сокращение объема инвестиций в основной капитал обрабатывающей промышленности. Так, в 2016 году инвестиционные вложения в основной капитал сократились по сравнению с 2013 годом в 2 раза. Хотя в 2017 году этот показатель по сравнению с 2016 годом увеличился в 1.5 раза, все же по сравнению с 2013 годом

он был ниже в 1.4 раза. Это требует обеспечения последовательного роста инвестиционных вложений в обрабатывающую промышленность и активизации механизма стимулирования в этом направлении.

Механизм стимулирования инвестиций имеет сложную структуру, а его отдельные элементы можно классифицировать по различным критериям. С этой точки зрения можно провести классификацию этих элементов по характеру действия. По этому критерию выделяются финансовые и нефинансовые инструменты. Структура выделяемых на основе такого подхода инструментов по каждому направлению меняется в зависимости от свойств самого механизма, применяемого в конкретных условиях.

Финансовые инструменты стимулирования инвестиций включают широкий набор средств. С точки зрения их системного рассмотрения можно выделить налоговые льготы, стимулирование посредством банковско-кредитных инструментов и стимулирующие инструменты, применяемые в таможенной сфере.

К мерам финансовой поддержки инвесторов и их налогового стимулирования относятся налоговые льготы, возмещение части процентной ставки по инвестиционным кредитам, инвестиционные налоговые кредиты, рассрочка уплаты налога, предоставление государственных гарантий.

По характеру действия применяемых средств можно выделить прямые и косвенные стимулирующие формы инвестиций (рис. 2).

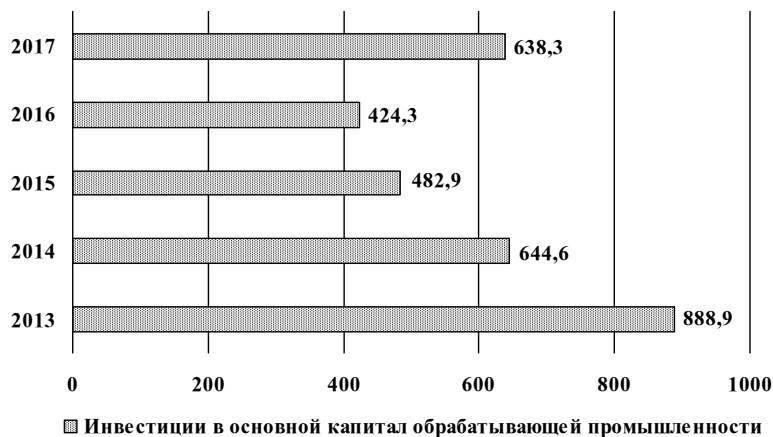

Рис. 1. Інвестиції в основний капітал обробляючої промисловості (в млн манатів)

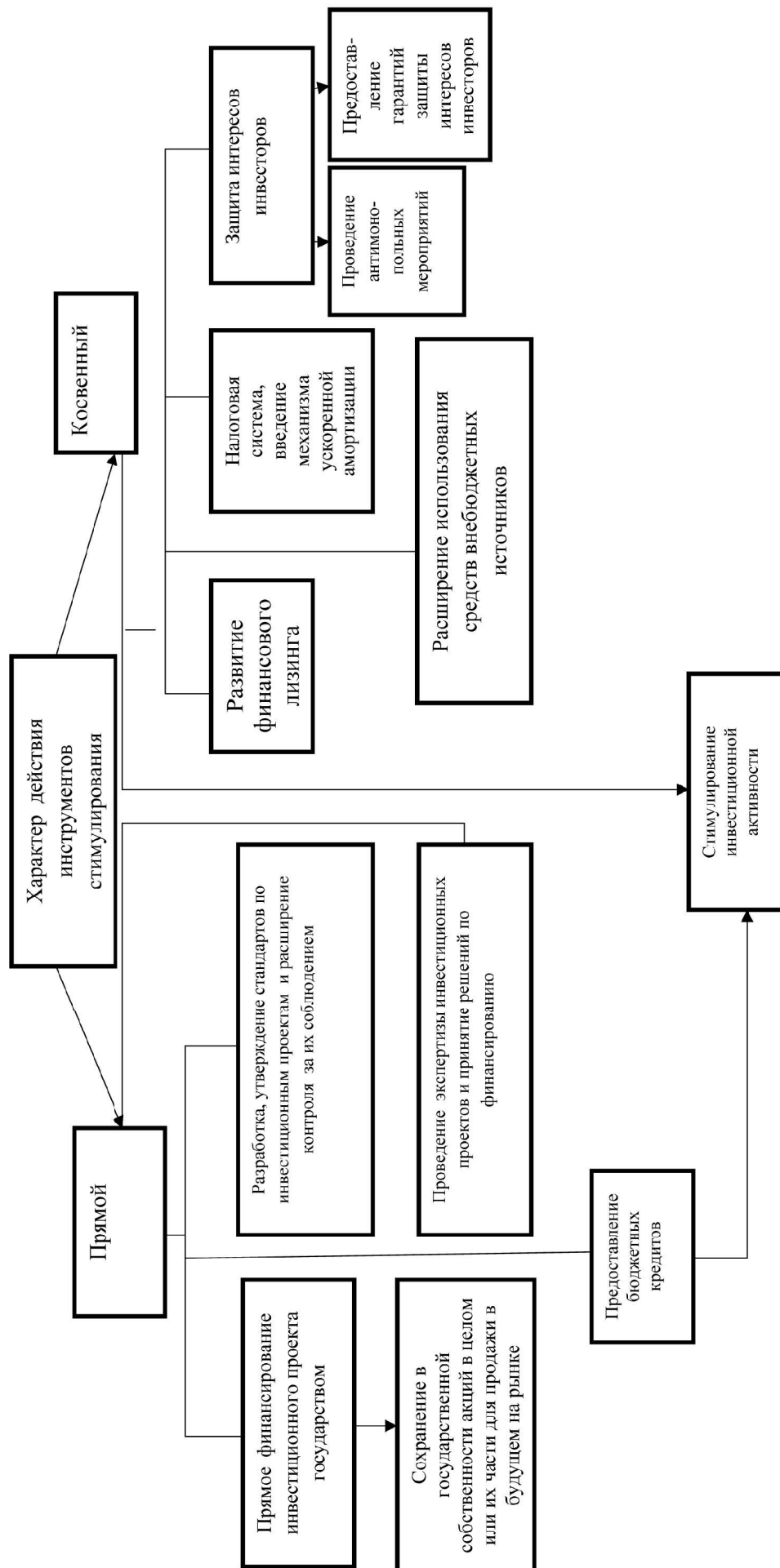

Рис. 2. Классификация инструментов стимулирования инвестиций по характеру действия

К прямым методам относятся создание государством инфраструктуры, субсидирование отдельных сфер, предоставление государственной поддержки льготного кредитования приоритетных инвестиционных проектов.

Форма прямого стимулирования выражает прямое финансирование государством различных инвестиционных проектов и программ. Ее применение считается целесообразным в случаях, требующих усиления инвестиционной активности за счет государственного финансирования долгосрочных и капиталоемких инвестиционных проектов с высоким уровнем риска, программ национального значения.

Прямое финансирование государством инвестиционного проекта как один из методов прямого стимулирования используется в случаях, когда осуществляемый проект привлекателен для частного сектора. При этом государство само непосредственно выступает в качестве инвестора.

Широко используется также и такой метод прямого стимулирования, как сохранение в государственной собственности акций в целом или их части для продажи в будущем на рынке. При этом акции, принадлежащие государству, направляются в частный сектор, и деятельность по реализации инвестиционного проекта эффективно завершается.

Предоставление бюджетных кредитов для реализации инвестиционных проектов как метод прямого стимулирования применяется в случаях слабости деятельности банковской системы.

Наряду с этим используются и такие методы прямого стимулирования, как проведение экспертизы инвестиционных проектов и принятие решений по финансированию, а также разработка, утверждение стандартов по инвестиционным проектам и расширение контроля за их соблюдением.

Косвенные методы включают такие меры, как экономические (осуществление налоговой, амортизационной и ценовой политики, предоставление гарантий и льгот инвесторам), правовые (государственно-правовое регулирование и поддержка инвестиционной деятельности, своевременное создание соответствующих нормативно-правовых гарантий, гармонизация отношений между государственными органами и предпринимательскими структурами), организационные (организационно-экономическое регулирование деятельности предприятий в стране и регионах и обеспечение контроля за выполнением законодательных актов по активизации инвестиционных процессов и решений государственных органов).

Одним из косвенных методов стимулирования инвестиций является ускоренная амортизация [6, с. 154]. Совершенствование амортизационной политики для целей налогообложения входит в ряд первоочередных задач налоговой реформы. С внедрением новых правил, связанных с начислением амортизации, связывают стимулирование обновления имущества в реальном секторе и рост инвестиционного вложения в основной капитал предприятий. Однако в результате снижения в последние годы качества амортизируемого имущества из-за физического и морального износа новая амортизационная политика не может быть самостоятельным стимулом для восстановления существующих производственных отраслей. Поэтому для улучшения инвестиционной среды в целом и поддержки местных производителей продукции должны быть усовершенствованы такие методы, как налоговые ставки по налоговому стимулированию, льготы и инвестиционные налоговые кредиты. Особое внимание необходимо уделять усовершенствованию удержания налога от деятельности финансового лизинга и деятельности акционерного инвестиционного фонда, использованию соглашений по выделению продукции в отраслях обрабатывающей промышленности, деятельности рынка ценных бумаг как деятельности, способствующей развитию благоприятного инвестиционного климата.

Наиболее широко используется такой косвенный метод, как использование средств внебюджетных источников. При этом в качестве примера можно привести дея-

тельность фондов, созданных с целью оказания помощи предпринимательству, и других внебюджетных фондов.

Косвенная форма стимулирования инвестиционной активности предусматривает стимулирование частных инвестиций посредством предложения потенциальным инвесторам льготных условий. Введение косвенной формы направлено на повышение общего уровня частной инвестиционной активности посредством создания благоприятного инвестиционного климата в целом. Эта форма стимулирования составляет базу для успешного осуществления менее капиталоемких и рискованных частных инвестиционных программ и проектов с краткосрочной и среднесрочной окупаемостью.

В условиях макроэкономической нестабильности государство должно уделять особое внимание вопросам стимулирования инвестиционной активности. Так, социально-экономическое развитие как отдельных регионов, так и страны в целом зависит от уровня инвестиций [1, с. 15]. При этом государство должно регулировать возникающие негативные воздействия в виде политизации возможностей и условий повышения инвестиционной активности, а также дифференциации социально-экономического положения различных субъектов Азербайджана. Необходимо привлечь внимание к положительному влиянию инвестиционной активности, в том числе и созданию дополнительных рабочих мест, производству конкурентоспособной экспортной продукции, возможности совершенствования экономики и созданию ее качественно новой структуры.

В современных условиях как прямые, так и косвенные формы стимулирования инвестиционной активности демонстрируют свою эффективность. Их соотношение нестабильно и может меняться в зависимости от целей и задач социально-экономической политики государства [5, с. 4].

Следует отметить, что в последнее время в Азербайджанской Республике принимаются определенные меры, связанные с усилением стимулирования инвестиций со стороны государства.

В первую очередь начали применяться налоговые льготы с целью поддержки деятельности резидентов в рамках промышленных инфраструктур. Так, согласно Типовому положению о промышленных парках, утвержденному Указом Президента Азербайджанской Республики от 24 апреля 2013 года № 865, резиденты парка в соответствии с законодательством на 7 лет освобождаются от уплаты налога на имущество, землю, прибыль, а также от НДС за ввозимое с целью производства оборудование [8].

Для стимулирования инвестиционных вложений в обрабатывающую промышленность в этой отрасли стали осуществляться меры поощрения. Согласно правилам выдачи "документа поощрения инвестиций", утвержденным Указом Президента Азербайджанской Республики от 18 января 2016 года "О дополнительных мерах по поощрению инвестиций", для инвесторов, получивших документ поощрения инвестиций, предусматривается внедрение льгот в указанных ниже направлениях:

- освобождение сроком на 7 лет с даты получения юридическими лицами и индивидуальными предпринимателями на основе подтверждающего документа соответствующего органа исполнительной власти инвестиционного документа от уплаты таможенных пошлин на ввоз техники, технологического оборудования и установок;
- индивидуальный предприниматель, получивший документ поощрения инвестиций, освобождается от налогообложения 50 процентов дохода, а юридическое лицо — от налогообложения 50 процентов прибыли на 7 лет с даты получения данного документа;
- на основе соответствующего подтверждающего документа юридические лица и индивидуальные предприниматели на 7 лет с даты получения документа поощрения инвестиций освобождаются от уплаты НДС за ввоз техники, технологического оборудования и установок;
- индивидуальный предприниматель, получивший документ поощрения инвестиций, на 7 лет с даты полу-

чения данного документа освобождается от уплаты налога на соответствующее имущество, на землю, находящуюся в его собственности или пользовании.

Также хотелось бы отметить, что введение этих льгот — серьезное средство ускорения процесса поощрения инвестиций в особо важных отраслях промышленности.

ВЫВОДЫ

С учетом мирового опыта можно утверждать, что введенные в Азербайджане налоговые льготы имеют существенное значение для увеличения инвестиций в основной капитал и роста объема промышленного производства в среднесрочный и долгосрочный периоды.

Наряду с этим целесообразно расширить сферу применения стимулирования инвестиций в обрабатывающей промышленности, а также использовать новые инструменты в этом направлении. К ним в первую очередь могут быть отнесены срочные освобождения от налогов. Такая широко используемая в мировой практике форма льгот считается благоприятной для стимулирования специальных отраслей экономики. Так, данная налоговая льгота, основанная на установленных нормативных документах, применяется в специальных отраслях промышленности. При этом данные отрасли промышленности освобождаются от уплаты одного или нескольких налоговых выплат на сроки, предусмотренные в нормативном документе.

На современном этапе развития введение инвестиционного налогового кредита также способствует улучшению инвестиционной среды в стране, внедрению современных технологий, обновлению производственных фондов, осуществлению конкурентоспособного производства и оказанию конкурентоспособных услуг.

Наиболее широко используется такой инструмент стимулирования инвестиций, как банковско-кредитные инструменты. Внедрение этих инструментов открывает новые возможности для развития обрабатывающей промышленности. Для того, чтобы данные инструменты были на необходимом уровне, в стране должна быть развита банковско-кредитная система. С другой стороны, главным условием осуществления реальных стимулирующих мер в этом направлении считается наличие финансовых возможностей государства. Одним из основных банковско-кредитных инструментов стимулирования инвестиций считается субсидирование государством процентных ставок выданных кредитов для финансирования инвестиционных проектов.

Применение банками в Азербайджанской Республике высоких процентных ставок ограничивает доступ инвесторов к кредитным ресурсам. Снижение процентных ставок кредитов еще более расширяет их использование инвесторами.

Наряду с перечисленным, возникает необходимость и в совершенствовании механизмов поощрения инвестиций в обрабатывающей промышленности.

Вместе с тем, с учетом соответствующего мирового опыта в области поощрения инвестиций целесообразно расширить состав инструментов поощрения.

Так, с учетом фактора девальвации национальной валюты в стране для осуществления мер по расширению и перестройке соответствующих отраслей, предусмотренных в документе поощрения инвестиций, в полном объеме, минимального размера инвестиций может быть недостаточно для проведения полного финансирования в соответствующем направлении. В связи с этим возникает необходимость в пересмотре в документе поощрения инвестиций минимальной суммы инвестиций по отдельным регионам и отраслям.

С другой стороны, регионы для выдачи документа поощрения выделены на основе критериев уровня развития и размещения на пограничных с другими странами территориях. Для обеспечения эффективности поощрения как инструмента стимулирования в будущем целесообразно выделить группу из слабых районов и определить отдельный регион. Несомненно, для этого региона будут применены более благоприятные условия поощрения инвестиций.

При определении условий поощрения привлекает внимание наличие благоприятных условий, необходимых для эффективной деятельности обрабатывающих предприятий, которые будут созданы в результате инвестиционных вложений, в будущем. С этой точки зрения для успешного осуществления производства особое значение имеет наличие соответствующей инфраструктуры и человеческих ресурсов. Эти факторы важны в первую очередь для отраслей производства, опирающихся на современные, в частности, высокие технологии. Учитывая отмеченное, можно считать необходимым осуществление поощрения, например, производства фармацевтической продукции, а также производства продукции химической промышленности во всех регионах.

Осуществляемые меры, в свою очередь, будут способствовать продвижению в расширении инвестиций в обрабатывающую промышленность. Наряду с этим, повышение минимальной суммы в поощрении инвестиций, уточнение состава регионов и выделение их с учетом социально-экономического положения, расширение круга инструментов поощрения, стимулирование инвестиций в обрабатывающую промышленность станут базой для устойчивого развития ненефтяного сектора, являющегося ведущей отраслью обрабатывающей промышленности в нашей стране.

Литература:

1. Керимова И.Т. Инвестиционный потенциал экономики: формирование и механизм использования. — Баку, 2008. — 224 с.
2. Исаев С.З. Юридическое регулирование инвестиционной деятельности. — Баку, 2011.
3. Азизова Г.А. "Инвестиционно-инновационная политика государства. — Баку, 2012.
4. Алиев Гамбар. Финансирование и кредитование инвестиций. — Баку, 2008.
5. Акиф Мусаев. Экономика инноваций и налоговое стимулирование. — Баку, 2014.
6. Kochard L.E., Rittereiser C.M. Foundation and Endowment Investing: Philosophies and Strategies of Top Investors and Institutions, Wiley, 2008. — 320 p.
7. http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/industry
8. <http://www.economy.gov.az>
9. www.prezident.az

References:

1. Kerimova, I.T. (2008), Investicionnyj potencial jekonomiki: formirovanie i mehanizm ispol'zovanija [Investment potential of the economy: the formation and mechanism of use], Baku, Azerbaijan.
2. Isaev, S.Z. (2011), Juridicheskoe regulirovanie investicionnoj dejatel'nosti [Legal regulation of investment activity], Baku, Azerbaijan.
3. Azizova, G.A. (2012), Investicionno-innovacionnaja politika gosudarstva [Investment and innovation policy of the state], Baku, Azerbaijan.
4. Aliyev, G. (2008), Finansirovanie i kreditovanie investicij [Financing and Lending of Investments], Baku, Azerbaijan.
5. Musayev, A. (2014), Jekonomika innovacij i nalogovoe stimulirovanie [Economics of Innovations and Tax Incentives], Baku, Azerbaijan.
6. Kochard, L.E. and Rittereiser, C.M. (2008), Foundation and Endowment Investing: Philosophies and Strategies of Top Investors, Wiley, Hoboken, New Jersey.
7. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2018), available at: http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/industry (Accessed 30 Sept 2018).
8. Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan (2018), available at: <http://www.economy.gov.az> (Accessed 30 Sept 2018).
9. President of the Republic of Azerbaijan (2018), available at: www.prezident.az (Accessed 30 Sept 2018).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2018 р.

Н. А. Фурсіна,

аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.86

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА КОНЦЕПЦІЙ ВОЄН

N. Fursina,

PhD Student, Kyiv National Economic University, Kyiv

EVOLUTION OF THE DEVELOPMENT OF THE ARMED FORCES AND THE CONCEPTS OF WARS

У статті визначено, що війна — складне соціально-політичне явище, що представляє собою крайню форму вирішення соціально-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами і соціальними групами. Війна може здійснюватися у вигляді військових конфліктів різного рівня. Стратегічна концепція держави пронизує всю військову сферу, об'єднуючи її та даючи відповіді на питання, чому, коли і як народ і його збройні сили ведуть війну. Вона є відображенням моральних цінностей ідеалів народу. Для тієї чи іншої культури, нації моральний аспект і легітимність стратегії може варіюватися дуже широко. Дослідження цих питань є жорстко прагматичною дисципліною.

На основі опрацювання навчально-наукової літератури систематизовано підходи в аналізі історичного розвитку концепцій війни. На основі опрацювання навчально-наукової літератури систематизовано підходи в аналізі історичного розвитку концепцій війни. У вивченні війни можна вказати дві полярні тенденції: морально-етичний підхід — коли війна розуміється, як безумовне зло, оскільки вона пов'язана з загибеллю і стражданням людей; і підхід науковий — вважається об'єктивним, в рамках якого війна розглядається як нормальне соціальне явище. В статті розглянуто функції війни. В стародавньому світі вона виступала інструментом захисту тих народів, які зазнали нападу, і одним з важливих господарських механізмів. По суті, війна завжди силове вирішення соціальних конфліктів, як між державами, так і між окремими спільнотами.

Встановлено, що військова концепція відображає погляди її творців на військово-політичну обстановку в країні і в міжнародному оточенні, а також — до чинників, які на неї впливають. Як наслідок, будь-яка військова концепція має конкретно-історичний і тимчасовий характер.

The article states that the war is a complex socio-political phenomenon, which is the extreme form of solving socio-political, economic, ideological, as well as national, religious, territorial and other contradictions between states, peoples, nations, classes and social groups. The war can be carried out in the form of military conflicts in different levels. The strategic concept of the state penetrates the entire military sphere by combining it and answering the question of why, when and how the people and its armed forces are waging war. It is a reflection of the moral values of the ideals of the nation. For a particular culture moral dimension and legitimacy of the strategy may vary widely. Research on these issues is a strictly pragmatic discipline.

On the basis of the development of educational science literature, approaches are systematized in the analysis of the historical development of the concepts of war. In the study of war, you can specify two polar tendencies: a moral and ethical approach — when war is understood as unconditional evil, because it is associated with the death and suffering of people; and the scientific approach — is considered objective, within which the war is regarded as a normal social phenomenon. The article deals with the functions of war. In the ancient world, it served as an instrument for the protection of those who were attacked and one of the important economic mechanisms. In essence, the war is always a forceful solution to social conflicts, both between states and between individual communities.

It is established that the military concept reflects the views of its creators on the military-political situation in the country and in the international environment, as well as to the factors influencing it. As a result, any military concept has a constant historical and temporary character.

Ключові слова: війна, військова стратегія, військова концепція.

Key words: war, military strategy, military concept.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах розвитку світової економіки спостерігаються тенденції ескалації локальних конфліктів. Виникнення локальних конфліктів та їх контроль є інструментом в конкурентній боротьбі та принциповою конкурентною перевагою. Історично простежувались еволюція війн та військових конфліктів. За 5,6 тис. р. (з 3600 р. до н. е.) на Землі відбулося близько 15 тис. військових конфліктів, в яких загинуло приблизно 3,5 млрд чоловік.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематикою питань виникнення війни і обґрунтування змісту армій займалися філософи, політичні і державні діячі Стародавнього Китаю, Індії, Стародавньої Греції та Риму, як-от: Демокрит, Аристотель, Платон, Ф. Веґеції та інші.

Одним з перших спробу розкрити призначення армії як знаряддя ведення війни з дошедших до нас джерел зробив давньо китайський полководець Сунь Цзи (6—5

ст. до н. е.). У сучасному світі дана тема продовжує активно досліджуватися.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження особливостей змін в розумінні війни як соціального явища та військових концепцій на протязі розвитку людства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток людства в усіх областях перебувало під дією збройних конфліктів. У кочових народів переміщення визначалися пошуками нових пасовищ, а причинами війни була здобич.

Римська імперія була створена військовим шляхом, війни же сприяли її падінню. Те ж справедливо і по відношенню до Германської імперії, створеної Бісмарком.

Війна — складне соціально-політичне явище, що представляє собою крайню форму вирішення соціально-політичних, економічних, ідеологічних, а також національних, релігійних, територіальних та інших суперечностей між державами, народами, націями, класами і соціальними групами.

Війна може здійснюватися у вигляді військових конфліктів різного рівня.

Таким чином, війна — це будь-який тривалий конфлікт між конкуруючими політичними групами, вирішуваний силою зброї. В основі ведення воєн лежить стратегічний план. Стратегічний план — це координування і спрямування всіх ресурсів країни або групи країн для досягнення кінцевої політичної мети.

Справжньою метою стратегічного плану повинен бути тривалий міцний мир. Стратегія — це мистецтво розподілу і застосування військових засобів, як-от збройні сили і ресурси, для здійснення цілей політики.

Військова стратегія (др.-грец. στρατηγία, стратегія — "искусство полководця") — наука про ведення війни. Охоплює питання теорії і практики підготовки до війни, її планування та ведення, досліджує закономірності війни, складова частина військової справи.

Стратегія — це спосіб досягнення перемоги у війні за допомогою загального плану і систематичного застосування заходів протидії противнику з урахуванням постійно мінливих обставин і обстановки.

Стратегія включає в себе мистецтво комбінувати підготовку до війни і послідовні операції збройних сил для досягнення мети війн. Стратегія вирішує питання, пов'язані з використанням для перемоги над ворогом як збройних сил, так і всіх ресурсів країни.

У деяких іноземних державах поділяються велика стратегія (стратегія війни в цілому) і мала стратегія (питання планування, підготовки та ведення операцій всіх видів різного масштабу).

Таким чином, стратегія ведення війни і зовнішньої політики є основним інструментом для захисту національних інтересів. Це розвиток дій в перспективі, на відміну від військової тактики, яка передбачає розташування і маневри підрозділів на конкретному полі битви.

Використовуються дипломатичні, інформаційні, військові та економічні ресурси в стратегії. Військова стратегія передбачає використання військових ресурсів, таких як люди, устаткування, інформація та ресурси противника, щоб отримати перевагу у війні.

Генерал-фельдмаршал Монтгомері (британський воєначальник Другої світової війни) підсумував визначення стратегії таким чином: стратегія — це мистецтво розподілу і застосування військових засобів, як-от збройні сили і матеріалів для виконання мети політики. Тактика означає, диспозиції і контроль, збройних сил і техніки в реальному бою. Коротше кажучи: стратегія — це мистецтво ведення війни, тактика-мистецтво бою".

Ретроспективний аналіз розвитку найдавніших цивілізацій Європи, Китаю, Індії дає можливість констатувати періодичне загострення військових конфліктів.

До того ж коріння багатьох геополітичних тенденцій сьогоdnішнього дня можна розглянути, маючи певний рівень науково-історичної інформації. Війни стрясали світ понад два тисячоліття.

З самого початку історії нашого виду люди вели війну. Сучасні археологи стверджують, що першим збройним конфліктом homo sapiens в історії був геноцид з систематичним винищенням неандертальців.

Кроманьйонці і неандертальці аж ніяк не планували військові дії в великому масштабі, не склали "стратегічних планів", не аналізували хід битви за "фортеця Європа". Але, тим не менш, війна йшла: два розумних виду, що займають практично одну і ту ж екологічну нішу, що претендують на одні і ті ж ресурси.

Кроманьйонець і неандерталець неминуче повинні були перетинатися, а це призводило до "збройної конфронтації". Причому постійної збройної конфронтації: обидва види мали досить розвинений мозок, щоб аналізувати ситуацію і шукати шляхи успішної боротьби з противником у цій локації, причому на протязі всього свого життя. А оскільки вони дуже суттєво різнилися зовні, то були один для одного чужинцями. Це протистояння тривало багато тисяч, а то і десятки тисяч років.

За цей час неодноразово змінювався клімат в Європі, змінювалася (частково) флора і фауна. Але боротьба продовжувалася. Причому за результатами розкопок можна припустити, що переможцями були як одні, так і інші. Іноді перемагав кроманьйонець, іноді неандерталець брав реванш. В одних і тих же печерах можна знайти: кроманьйонський шар, неандертальський, знову кроманьйонський.

Зрозуміло, що побудована агресія нашого виду була величезною рушійною силою в розвитку людства: люди стали домінуючим видом на планеті. Хоча з моменту початку історії загинули мільйони людей за часів збройних конфліктів, велика частина нашого технологічного і соціологічного розвитку стала можливою завдяки війні.

Моральний і етичний розвиток війни, як і раніше, залишається ключовою людською взаємодією.

Аналіз праці філософів, політичних, державних діячів Стародавнього Китаю та Індії, Стародавньої Греції та Риму дозволяє порівняти їх теорії про армію. Одним з перших спробу розкрити призначення армії як знаряддя ведення війни і підкорення чужих армій зробив давньо китайський полководець Сунь Цзи (6—5 ст. до н. е.). У давньоіндійському пам'ятнику літератури "Закопи Ману" затверджувалася ідея про армію як засіб контролю, усунення та придушення, незадоволених поданих держави, говорилось про значення моральних сил армії у війні, про роль підготовки військ і їх постачання, про місце і роль полководця як керівника армії і вершителя долі війни. Проблеми армії розглядалися у військовій і в філософсько-політичній літературі Стародавньої Індії. Так, у трактаті про державний устрій брахмана Чанакья (IV ст. до н. е.) була висловлена думка про армію як знаряддя здійснення політики. Проблема армії в ідеології рабовласницького Риму займала чільне місце, що знайшло своє відображення в працях філософів, істориків державних і військових діячів. Так, Тит Лукрецій Кар появу армії, як органу держави, пояснює об'єднанням людей в суспільство, що виникла в результаті договору між ними. Римські філософи та історики Стародавнього Риму розглядали армію з ідеологічних позицій, обґрунтовували класові інтереси, виправдовували загарбницьку політику рабовласницького держави. Особливе місце серед літературних джерел про армію займає трактат історика Ф. Веґеція. У ньому узагальнені військові питання того часу і зроблений ряд якісно нових висновків про збройну боротьбу, моральну бойовість і фізичних якостей їх народу і воїнів. Ф. Веґецію належить одна з найбільш вдалих спроб дати визначення армії. Він писав: "Словом армія називають деяке число легіонів, допоміжні війська, кавалерію і піхоту, зібрані для війни разом". Платон розглядав армію як орган держави, призначений для боротьби із зовні-

шніми і внутрішніми ворогами, підтримання порядку в суспільстві, забезпечення підпорядкування народу державним законом. Аристотель обґрунтував у своїх працях необхідність і природність армії для ведення "міжусобних воєн" між грецькими містами — полісами і зовнішніх "прикордонних воєн зі своїми сусідами". Демокрит вважав виправданим застосування армії в придушенні повстань, заколотів і смуту в державі. Він розглядав військо як природний засіб придбання власності, рабів і полювання на диких тварин. Платон і Аристотель відстоювали положення про те, що держава не може існувати без армії як знаряддя, за допомогою якого війна поставляє рабів. В епоху феодалізму панували релігійні погляди на армію. Аврелій Августин називав армію знаряддям Божого суду. Фома Аквінський оголосив воїнів і армію, що знаходяться на службі господньої. Ф. Вікторій і Ф. Саурець роль і місце армії в суспільстві вважали певними Божою волею. У XVI—XVII ст. проблема армії відбивалася в працях англійських філософів. Так, Т. Гоббс в армії бачив орган держави, знаряддям здійснення зовнішніх і внутрішніх воєн, вважав за необхідне підпорядкування армії, військового керівництва політичному. Французькі просвітителі XVIII ст. існування армії пов'язували з бідністю народних мас і розглядали армію як інструмент зміцнення влади монархів, а воїна — як військового професіонала і громадянина. У XIX ст. мислителі підійшли до розуміння класової суті армії, призначеної для захисту привілеїв панівного класу. Навіть досить короткий огляд військово-філософських джерел дозволяє зробити висновок, що проблема армії досліджувалася мислителями протягом усього часу існування людського суспільства. Були спроби виявлення походження армії, її значення і характеру, зв'язку з політикою, функції, місце та роль у державі і суспільстві.

"Війна є основне явище нашого світового еону. Це факт не тільки людської, соціальної та історичної життя, але і життя космічної. Геракліт казав, що війна носить загальний характер і що все вирішується через розбрат. Космічний характер війни впливав для нього з того, що світ є рух і охоплені вогнем. Гоббс стверджував первісний стан війни Світова історія в дуже великій мірі була війною, була історією воєн. Короткі мирні періоди, напр. остання чверть XIX ст., давали хибне уявлення, що для історії нормальний мир, а не війна."

Багато політичних науковців наголошують, що загальна основа політики як миру, так і війни, а саме прагнення до влади, робить їх двома невід'ємними частинами однієї і тієї ж соціальної діяльності. Блейні (1973) стверджує, що причини війни і миру з'єднуються одним з одним: "Війна і мир не є окремими відсіками. Мир залежить від загроз і сили; часто спокій це наслідок діяльності минулих сил". Або сформульовано найбільш лаконічно: "У системі силових політики, немає ніякої різниці в натуральній формі між миром і війною".

Війна є засобом досягнення мети, зброю, яке може бути використане для хороших або поганої цілі. Деякі цілі, для яких була використана війна, були прийнятні людство як цілком кінцеві: дійсно, війна виконує функції, які є важливими в будь-якому людському суспільстві. Вона була використана для вирішення спорів, дотримання прав, виправлення помилок: і це, безумовно, функції, які повинні служити впорядкуванню миру. Можна без перебільшення сказати, що ніколи не могло бути придумане жодного жорстокого, марнотратного або несправедливого методу для таких цілей, але це не змінює ситуацію. Ці формулювання нагадують сардонічне визначення "мир" Амвросія Бірце як "період обману між двома періодами бою" (Dictionary of the Devil), або знаменитий вислів Оруелла з 1984 року: "Мир — це війна". Діаметральна протилежність світу миру та війни як біполярного континууму — це погляд на чітку межу між двома умовами, що, таким чином, означає прикордонний переступ у переході від одного

стану справ до іншого. Наприклад, Броді (1973) стверджує: хоча війна являє собою людське насильство в її найбільш інтенсивній формі, це не просто насильство людини. Це ще щось, крім того, щось з відмінною і досить особливою конфігурацією. Характеристики цієї конфігурації охоплюють широкий спектр явищ, включаючи наступне: по-перше, війни мали тенденцію, починаючи з давнини, мати чіткий і різкий початок і однаково ясне і різке закінчення; і різні церемоніали брали участь як у ініціації, так і в припиненні війни. Найбільш відвертим захисником, мабуть, з цієї точки зору є Уелс (1967), який лаконічно стверджує: "Поняття деякої межі між війною та світом є або суперечливими, або незрозумілими". Або, як було сказано в класичні часи: "Inter bellum et pacem nihil medium" (немає середнього між війною і миром).

Але особливо інтенсивно проблеми армії стали досліджуватися в XIX ст. тому що значно збільшилася кількість воєн і зросло значення їх результатів. Певний внесок у розвиток наукових поглядів на армію виніс Ф. Енгельс. Тривалий час у вітчизняній військово-філософській думці панувало визначення армії, сформульоване Ф. Енгельсом як "організоване об'єднання озброєних людей, втримується державою з метою наступальної або оборонної війни". На основі історичних фактів Ф. Енгельсом було доведено, що форми організації армії і способи її використання багато в чому визначаються економічним фактором. Армія розглядалася в сучасному суспільстві як головне знаряддя пануючого класу, за допомогою якого вирішуються внутрішні і зовнішні політичні та інші завдання. Стан армії Ф. Енгельс розглядав в тісному зв'язку з характером, цілями війни, із загальним морально-політичним станом народу. Він показав, що в складі, організації, структурі, озброєнні, способах бойових дій армії проявляються риси того суспільного ладу, породженням якого вона є. Ф. Енгельсу належить заслуга розробки питань структури збройних сил в цілому і окремих родів військ, комплектування, озброєння, навчання військ, керівництва та управління ними, еволюції способів і форм збройної боротьби, розвитку засобів фортифікації і методів облоги фортець, розвитку артилерійського, військово-морського справи, служби тилу, матеріального постачання армії. Нині сутність армії визначається як "орган держави, призначений для проведення його політики засобами збройного насильства".

Збройні сили як формування виникли в період розпаду первісно-общинного ладу, викликаного розвитком продуктивних сил і виникненням на цій основі приватної власності. З родової "автоматичної" військової організації поступово виділилися постійні озброєні загоны, відстоювали спочатку інтереси роду в цілому, а в подальшому його заможної верхівки; утворилося загальне для всіх племен поєднання народного ополчення з загонами родової аристократії. На цій базі почався розвиток збройних сил перших рабовласницьких держав. У соціально-економічному відношенні воно було пов'язане перш за все з грабіжницькими нападами на інші племена, народи і держави з метою придбання рабів, а також з проведенням різних каральних походів. Уже в той час з'явилися майже всі форми збройних сил (військо) — постійні, наймані, міліційні і так далі. Але незалежно від форми сутність їх залишалася загальною — вони були знаряддям зміцнення панування рабовласників. Збройні сили рабовласницьких держав склалися з піхоти і кінноти, різних типів (легка, важка, змішана). У деяких державах створювалися флоти.

Із занепадом рабовласницьких держав і розкладанням первісного відносин у племен, що не знали рабовласництва (германці, слов'яни), складалася феодальна суспільно-економічна формація і на її основі — феодальні збройні сили, головними завданнями яких було утримання в покорі селян-кріпаків, захоплення нових земель, зміцнення феодально-кріпацького ладу. В епо-

ху складання і затвердження феодалних відносин професійні (наймані) війська переходили від одного панівного класу до іншого. Там, де феодалізм виростав безпосередньо з родового ладу, військо створювалося в основному з народного ополчення; ядром її були князівські (королівські) кінні військові дружини. В умовах розвинутого феодалізму і феодалної роздробленості народне ополчення в значній мірі втратило своє значення і збройні сили стали комплектуватися з лицарів — феодалів, які отримували земельні наділи від своїх монархів. Основним родом військ стала лицарська кіннота. Піхота, що складалася з челяді і селянства, грала підсобну роль. На Русі народне ополчення при загоновій системі організації війська в цей період, як і раніше зберігало своє значення.

У період розкладання феодалізму і зародження капіталізму зростає роль міст в будівництві ЗС. Міста володіли значними людськими контингентами, вільними від кріпацтва, і великими грошовими коштами. Вони стали центрами виробництва вогнепальної зброї, яке давало міським формуванням перевагу над лицарським військом.

З середини XV ст. в країнах Західної Європи почали створюватися постійні наймані збройні сили (армія). У Росії будівництво ЗС мало свої особливості: з другої половини XV ст. створюється Помісне військо, потім Стрілецьке військо, а з кінця XVII і початку XVIII ст. почалося будівництво регулярних ЗС.

Організаційна структура збройних сил, їх бойове застосування залежали від розвитку озброєння, перш за все артилерії і стрілецької зброї. Звільнення селян від кріпацтва створило необхідні передумови для існування масових збройних сил на основі загальної військової повинності. Великі зміни відбулися в озброєнні (вогнепальна зброя стає вирішальним засобом збройної боротьби) і організації військ (створюються дивізії постійного складу, які об'єднуються в корпуси, постійні органи тилу та інші). Потужний поштовх розвитку збройних сил дали 1-а і 2-я світові війни. Поява нових систем артилерії, літаків, танків, підводних човнів, вертольотів, ядерної зброї призвело до створення нових видів ЗС, родів військ, спеціальних військ.

На сьогоденній день у веденні війни Збройні Сили поділяються на три основні види: є армія (Сухопутні війська), авіація (Військово-повітряні сили) і військовий флот (Військово-Морський Флот / військово-морські сили); частиною Збройних Сил може також бути Берегова охорона (хоча в багатьох країнах вона відноситься до поліції або є цивільним установою). Французька структура, скопійована багатьма країнами, включає три традиційних виду, і, як четвертий, жандармерія.

Військова концепція — система взаємопов'язаних поглядів на проблематику ведення військових дій, здійснення військової політики або військового будівництва, яка встановлюється державою, громадським рухом, партією або іншою політичною організацією для формалізації свого ставлення до військової справи або військової діяльності.

Як правило, військова концепція відображає погляди її творців на військово-політичну обстановку в країні і в міжнародному оточенні, а також — до чинників, які на неї впливають. Як наслідок, будь-яка військова концепція має конкретно-історичний і тимчасовий характер. Залежно від предметної області, її природи і характеру порушених проблем виділяють три види військових концепцій:

— військово-політичні концепції, які займаються оцінкою ролі, місця та меж застосовності військового насильства в міжнародних відносинах і політиці держави,

— військово-стратегічні концепції, які визначають цілі, завдання і способи їх вирішення, а також методологію будівництва і використання збройних сил, організацію та ведення збройної боротьби, підготовку країни до військового часу і т.п.

— військово-технічні концепції, які задають напрями при розвитку різних видів озброєння і способів їх застосування.

Військова концепція, як правило, невід'ємно пов'язана з політикою конкретної держави і визначає його військово-політичну концепцію. Військово-політичними концепціями зазвичай розглядаються один або кілька можливих варіантів реалізації військової політики з урахуванням зовнішньополітичної обстановки і внутрішньополітичного стану держави.

До типових військово-політичних концепцій можна віднести німецько-фашистську концепцію "світового панування", концепції США "глобальної політики", "двох з половиною" і "півтора воєн", радянські концепції "світової революції", "нового політичного мислення", "єдиного європейського дому" і "військово-політичного стримування".

СТРАТЕГІЯ "ДВОХ З ПОЛОВИНОЮ ВІЙН" — стратегічна концепція, що лежала в основі військової доктрини США з початку 80-х років до кінця 1991 р. Передбачала створення таких збройних сил, які дозволяли б США спільно з союзниками вести одночасно дві великомасштабні (звичайну або ядерну) війни (імовірно в Європі і на Близькому Сході) і одну "малу" локальну війну у відокремленому районі.

Військова концепція, яка має стратегічні інтереси держави, називають військово-стратегічною. Військово-стратегічна концепція виражає певну трактування військово-політичних завдань та похідних від них стратегічних завдань, характеру і способів ведення збройної боротьби для досягнення найближчих або кінцевих цілей війни. Вона включає комплекс основоположних установок про цілі і способи військових дій, стратегічної спрямованості військового будівництва, розгортання і стратегічного застосування збройних сил, а також і інші питання стосовно конкретно складаються умов обстановки.

Поява нових стратегічних концепцій пов'язано зі зміною військово-політичних цілей держави, структурою і станом економіки, рівнем розвитку засобів збройної боротьби і з іншими найважливішими факторами життєдіяльності держави.

Змінювалися також військово-стратегічні концепції блоків. У кінці 60-х рр. одночасно з американською стратегією "гнучкого реагування" в НАТО виникла військово-стратегічна концепція "передової оборони", що припускає за рахунок швидкого розгортання мобільних з'єднань і частин збройних сил негайне і ефективне відображення наступальних дій агресора і відновлення цілісності території держави. Відповідно до положень цієї концепції був істотно розширено контингент американських сил і засобів в Європі, в тому числі створені угруповання "передового базування" і резерви в складі 4-х американських дивізій, перекинутих в разі потреби через океан.

Ця стратегічна концепція проіснувала аж до 1991 року і передбачала гнучкість оперативного реагування на будь-які наступальні загрози, швидке розгортання ВС.

З 1991 р в НАТО стала розглядатися концепція "скороченого передового присутності". Відповідно до неї допускався часткове виведення військ з передових позицій військового протистояння. В 1992 р. у зв'язку з об'єднанням Німеччини і розпадом ОВС стратегія "передових рубежів" втратила своє значення. Було прийнято нову військово-стратегічну концепцію "мобільного розгортання" зі створенням трьох ешелонів: "негайного реагування", "швидкого реагування" і "основних ударних сил".

У новій військово-політичній стратегії НАТО враховані докорінні зміни військово-політичної обстановки в світі, нові погляди на характер можливих воєн і передбачуваність розвитку подій. Зберігаються загальні і ядерні сили. Чисельність збройних сил і їх дислокація змінюються відповідно до оцінки ступеня військової заг-

рози. Передбачається, що попереджає висунення частини сил, в тому числі на території нейтральних держав.

Ключова роль у новій стратегічній концепції відведена можливості швидкого зосередження сил на будь-якому загрозовому напрямку і ефективну протидію противнику.

Військово-технічна концепція визначає сукупність основоположних настанов і принципів здійснення військово-технічної політики на певному етапі розвитку ЗС і їх технічного переоснащення для вирішення поточних, середньострокових і довгострокових військових завдань.

Вона передбачає склад найважливіших і основних військово-технічних завдань, зміст ключових військово-технічних проблем і необхідних (бажаних) термінів їх вирішення, основні напрямки науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експериментальних робіт, орієнтування за розмірами і термінами виробництва найважливіших видів озброєння і військової техніки, використання нових наукових досягнень і передових технологій.

Поряд із загальнодержавною військово-технічної концепцією на її основі розробляються окремі функціонально орієнтовані військово-технічні концепції. У післявоєнний період до їх числа, насамперед, можна віднести: ядерну, ракетну, ракетно-космічну і інформаційну військово-технічні концепції, що знайшли реалізацію в передових державах світу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, у сучасних умовах війна представляє вищу, найбільш гостру форму прямого політичного протистояння ворогуючих сторін: між агресивними і миролюбними державами або між блоками агресивних держав. Головним засобом ведення війни є збройні сили та інші воєнізовані формування. Разом з тим, у війні використовуються і інші — як військові, так і невійськові — форми боротьби, в тому числі організація саботажу і терористичної діяльності на території супротивника. В даний час діє нова редакція Воєнної доктрини України, затверджена 24 вересня 2015 року президентом України Петром Порошенко. Згідно з останньою редакцією, Україна визначила своїм військовим супротивником Російську Федерацію: "Україна буде вважати своїм військовим супротивником іншу державу (коаліцію держав), дії якої (яких) кваліфікуються законами або міжнародно-правовими актами як збройна агресія. На сьогодні військовим супротивником вважається Російська Федерація". Потенційним військовим супротивником буде визнаватися держава (коаліція держав), дії або наміри якої (яких) матимуть ознаки загрози застосування військової сили проти України.

14 березня 2016 року президент Петро Порошенко підписав указ № 92/2016, яким ввів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. "Про Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України".

Державна політика, військова політика і політичний процес сучасного світу — явища взаємопов'язані. З'ясування того, під впливом яких історичних обставин, політичних подій, позицій влади вона формується, який вплив надає на розвиток політичного процесу — теоретично і практично значуща проблема. Актуальність цього дослідження особливо важлива для сучасного українського політичного процесу, який розвивається в умовах реформування всіх сторін суспільного життя і вже протягом чотирьох років в стані гібридної війни.

Література:

- Капто А.С. Енциклопедія світу: 2-е вид., уточн. и доп. — М.: Книга и бизнес, 2005. — С. 183.
- Проект "Военная литература" Издание: Тактика — М.: Воениздат, 1987. — Режим доступу: <http://militera.lib.ru/science/tactic/01.html>

3. Флавій Веґецій Ренат. Короткий виклад військової справи // Вісник древньої історії. — М., Соцекгіз, 1940. — С. 84.

4. М. Бердяєв ЕКЗИСТАНЦІЙНА ДИАЛЕКТИКА БОЖЕСТВЕННОГО І ЛЮДСЬКОГО. Глава 5, стр.305. — Режим доступу: http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1944_041_5.html

5. Енгельс Ф. Армія // К. Маркс, Ф. Енгельс. — Соч. Т. 14. — С. 5.

6. Політологія. Енциклопедичний словник. — М.: Вид-во Моск. Комерц. Ун-ту, 1993. — с. 27.

7. Концепція // Советская военная энциклопедия. — Москва: Военное издательство Министерства обороны Союза СССР, 1979. — Т. 4. — С. 333.

8. Концепция военной // Военная энциклопедия / П.С. Грачев. — Москва: Военное издательство, 1999. — Т. 4. — С. 171.

9. Рогозин Д.О.: Война и мир в терминах и определениях. Глава 5: Военное искусство. 5.36 Стратегия двух с половинной войн. — Режим доступу: <http://www.voina-i-mir.ru/chapter/5>

10. Военно-энциклопедический словарь. — М., 2009. — С. 205.

11. BLAINEY G. (1973) The causes of war. Macmillan, London.

12. SCHWARTZENBERGER G. (1950) Peace and war in international society. Internat. Soc. Sci. Bull. 2, 3, p. 336—47.

13. EAGLETON C. (1948) International government. Ronald Press, New York.

14. BRODIE B. (1973) War and politics. Cassell, London.

15. WELLS D. (1967) The war myth. Pegasus, New York.

16. Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/political/-292422.html>

References:

1. Kapto, A.S. (2005), Entsyklopediia svitu [Encyclopedia of the world], Knyha y biznes, Moscow, Russia.

2. Reznichenko, V.H. (1987), Taktika [Tactics], Voennyizdat, Moscow, Russia

3. Flavii Vegezii Renat (1940), Korotkyj vyklad vijs'kovoї spravy [Brief statement of military affairs], Sotsekhiz, Moscow, Russia.

4. Berdyayev, N. (1952), "The existential dialectic of the divine and human", [Online], available at: http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1944_041_5.html (Accessed 30 Sept 2018).

5. Engels, F. and Marks, K. (1959), "Army", Sочинения [Writings], vol.14, Moscow, Russia

6. Aver'janov, Ju. I. (1993), Politologija: Jenciklopedicheskij slovar' [Politology. Encyclopedic Dictionary], Izd-vo Mosk. kommerch. un-ta, Moscow, Russia

7. Ministry of Defense Soviet Union (1979), "Concept", Sovetskaia voennaia entsyklopediia [Soviet military encyclopedia], vol.4, Voennoe yzdatel'stvo Mynysterstva oborony SSSR, Moscow, Russia

8. Grachev, P.S. (1999), "Military concept", Voennaia entsyklopediia [Military encyclopedia], vol.4, Moscow, Russia.

9. Rogozin, D.O. (2011), "War and peace in terms and definitions". Vol.5, available at: <http://www.voina-i-mir.ru/chapter/5> (Accessed 30 Sept 2018).

10. Voennyizdat (2009), Voенно-entsyklopedycheskyj slovar' [Military Encyclopedic Dictionary], Moscow, Russia

11. Blainey, G. (1973), The causes of war, Macmillan, London, UK.

12. Schartzzenberger, G. (1950), "Peace and war in international society", Internat. Soc. Sci. Bull., vol. 2(3), pp. 336—347.

13. Eagleton, C. (1948), International government. Ronald Press, New York, USA.

14. Brodie, B. (1973), War and politics, Cassell, London, UK.

15. Wells, D. (1967), The war myth, Pegasus, New York, USA.

16. Interfax-Ukraine (2018), available at: <https://interfax.com.ua/news/political/-292422.html> (Accessed 30 Sept 2018).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2018 р.

Т. П. Бойко,
аспірант кафедри фінансів,
ДВНЗ "Київський Національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.91

ОЦІНКА АКЦІЙ АГРАРНИХ КОМПАНІЙ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПОВНОЇ ВАРТОСТІ

Т. Boiko,
post-graduate student of Financial markets dep., Vadym Hetman Kyiv National Economic University

ESTIMATION OF SHARES OF AGRARIAN COMPANIES ON THE BASIS OF THE TOTAL VALUE
CONCEPT

У статті запропоновано підхід до оцінки вартості аграрних компаній на фондовому ринку за концепцією повної вартості.

Такий підхід корисний, з одного боку, для потенційних інвесторів компанії при прийнятті рішення про інвестування в акції компанії, так і для компанії при визначенні справедливої ціни розміщення/викупу акцій на фондовому ринку.

Запропоновано, як саме слід пов'язати фінансові результати, соціальні і економічні показники для оцінки ціни акції компанії на фондовому ринку.

В основну підходу покладено концепцію повної вартості, яка базується на розрахунку ефективності інвестицій (приведеної чистої вартості NPV, EBIDTA, ринкової капіталізації), але із суттєвими змінами та доповненнями — додано нефінансові фактори (екологічні, соціальні фактори та фактори сталого розвитку), які згідно з останніми дослідженнями, формують до 85% ринкової ціни акцій компанії на фондовому ринку.

The article proposes an approach to estimating the value of agrarian companies in the stock market on the total economic value concept.

In this paper, it is shown that the market valuation of shares of Ukrainian agrarian companies with integrated reporting which is based on the total economic value concept is significantly closer to the average market, which allows such companies to avoid underestimating the stock market and to have greater capitalization. The total economic value concept connects information about individual types of capital and determines the company's impact on the economy and society and generates an integral indicator of the company's financial, economic, and social value that is beneficial to the company and its (potential) investors.

The fact that the assessment of the full business contribution allows investors to understand the role that the company plays in the country's economy, and the results of such an assessment can become an excellent communication tool, through which the company will be able to convey the necessary information to different stakeholder groups.

It is proposed how to link the financial results, social and economic indicators to estimate the stock price of the company in the stock market.

The main approach is based on the concept of full cost based on the calculation of the efficiency of investments (the reported net value of NPV, EBIDTA, market capitalization), with significant changes and additions — added non-financial factors (environmental, social and sustainable development factors), which according to the latest research, form up to 85% of the market share price of the company in the stock market.

This approach makes it possible to compare the full impact of the implementation of all investment projects on the country's economy, as well as to optimize the portfolio of company projects based on their economic outcomes. This approach is useful on the one hand for potential investors of the company when making a decision on investing in shares of the company and for the company in determining the fair price of placement or buyback of the shares in the stock market.

Ключові слова: повна економічна вартість, фондовий ринок, мультиплікатор "P/E", інтегрована звітність, акція.

Key words: total economic value, stock market, P/E ratio, integrated reports, share.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Українські аграрні компанії для розміщення акцій не завжди розуміють сучасні принципи формування цін,

та орієнтуються переважно на свій фінансовий стан, що викликає проблеми пов'язані із недооцінкою їх акцій на фондовому ринку.

По-перше, інформації про фінансовий стан компанії, особливо тієї, що міститься у фінансових звітах

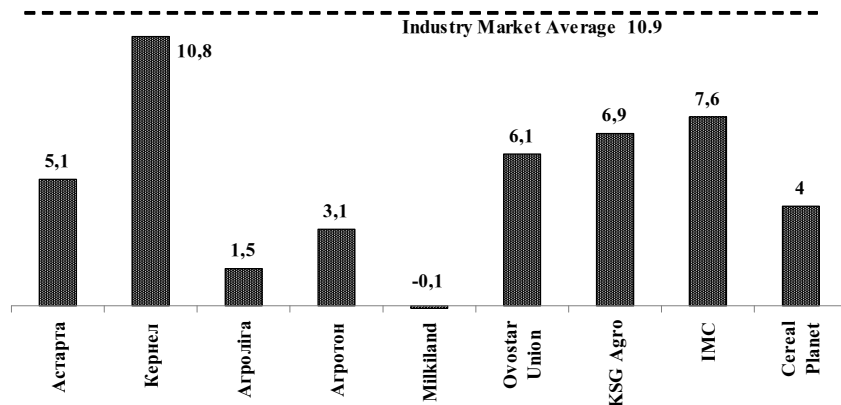

Рис. 1. Мультиплікатор Р/Е українських аграрних компаній та середній показник аграрних компаній на Варшавській фондовій біржі, 2018

Джерело: офіційний сайт Варшавської фондової біржі.

недостатньо для потенційних інвесторів на фондовому ринку, що обмежує оцінку та збільшує ризики інвестування в акції компанії, як наслідок, зменшується ринкова ціна акцій та інші ключові ринкові показники. Це викликано тим, що сучасний стан світового економічного середовища і її зміна під впливом безлічі різноманітних факторів призвело до зміни інформаційних потреб основних користувачів звітності.

По-друге, навіть за наявності, не фінансова інформація повинна бути пов'язана в одне ціле — нині інвесторів цікавить не стільки інформація про фінансові, соціальні і економічні показники компанії окремо, скільки наскільки успішним є увесь процес створення компанією повної економічної вартості.

Тому проблемою дослідження є те, що показники фінансової та не фінансової звітності українських аграрних компаній майже не взаємопов'язані, та відображають лише окремі аспекти діяльності, в результаті чого інвестори і менеджмент компанії стикаються з необхідністю застосування серйозних зусиль до пошуку необхідних даних, що робить актуальним розробку інтегрованого показника для розрахунку повної вартості компанії.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є формування підходу до оцінки акцій, який враховує як фінансові показники, так і соціальні, екологічні, та внутрішньо-корпоративні показники компанії. Такий підхід має враховувати специфіку сільського господарства в цілому. Результатом дослідження має бути інтегральний показник, який дозволить полегшити прийняття управлінських рішень про ефективність виходу на фондовий ринок, або інвестування в компанію. Визначення справедливої ціни розміщення акцій на основі концепції повної економічної вартості дозволить компаніям та інвесторам отримати максимальну дохідність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В науковій літературі ринкова ціна акцій визначається переважно на основі співвідношення "ризик-дохідність" та моделі асиметричності інформації на фондовому ринку [1]. Але не визначена роль, а тим більше вартісна оцінка економічних, екологічних та соціальних факторів у формуванні ринкової ціни.

Проблема визначення повної вартості компанії із урахуванням соціальних, економічних та екологічних чинників розглядалась у сучасних дослідженнях компанії "великої п'ятірки": компанія Ernst&Young, розглядає вартість компанії як можливість створювати певну цінність протягом тривалого часу, що полягає в зборі, консолідації та аналізі якісних і кількісних показників її діяльності в звітному періоді при підготовці інтегрованого звіту [2]; компанія "Deloitte" — розглядає

вартість компанії як здатність організації до створення і підтримання своєї вартості протягом часу [3]. Вітчизняні науковці — Когденко, М. Мельник [4], Хачатурова [5], О. Соловійова [6], Н. Малиновська [7], В. Гетьман [8] досліджують не фінансові показники без визначення впливу на ринкові показники компанії. Дослідженню теорії й практики формування інтегрованої звітності за кордоном присвячені публікації П. Друкмана і Р. Мартіна, які беруть безпосередню участь в роботі Міжнародного ради з інтегрованою звітністю [9].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Мультиплікатори в фундаментальному аналізі фондового ринку є індикаторами очікування інвесторів [4]. Вони обчислюються як відношення ринкових цін та фактичних показників бухгалтерського балансу [2]. За даними Morgan Stanly, серед мультиплікаторів перші місця традиційно займає мультиплікатор "Price to Earnings" (далі — "P/E"), який використовується значно частіше ніж усі інші (у 50% випадків).

Акції українських компаній, розміщені на Варшавській біржі, мають суттєво нижчий мультиплікатор "P/E" ніж акції компній-аналогів (рис. 1).

Мультиплікатор "P/E" показує скільки грошей платять інвестори за кожну гривню чистого прибутку за минулий рік компанії, купуючи її акцію. Але трактувати його можна по-різному. [3].

Як відомо, мультиплікатор ціна/прибуток або P/E розраховується діленням загальної вартості власного (акціонерного) капіталу компанії на її прибуток:

$$\frac{P}{E} = \frac{\text{Поточна ціна акцій}}{\text{Прибуток на акцію}} \quad (1).$$

Джерело: Financial Modelling Blog

Для фінансового аналізу обчислюється обґрунтований "P/E" з використанням методу дивідендів дисконтування. Дана формула виведена із концепції фундаментального аналізу.

$$\frac{\text{Очікувані дивіденди в наступному році} / \text{Чистий прибуток}}{\text{Вартість залучення власного капіталу} - \text{Очікуваний темп росту дивідендів}} \quad (2).$$

Джерело: Financial Modelling Blog

Відношення очікуваних дивідендів у майбутньому році до чистого прибутку — коефіцієнт виплати дивідендів — показує, яка частина прибутку компанія виплачує у вигляді дивідендів. Виходячи з цієї формули, слід зазначити, що P/E фундаментально залежить від 3-х змінних: норми виплати дивідендів, темпів їх зростання та вартості залучення власного капіталу. Вартість залучення капіталу (як відомо в рамках моделі CAPM) однозначно пов'язана з ризиком. Фактори, що впливають на величину очікуваного прибутку та, в кінцевому рахунку, дивідендів, у науковій літературі аналізують-

ся на трьох рівнях: макроекономічному (макроекономічний ризик), галузевому (ризик сектору економіки) та для компанії (ризик компанії). Однак такий підхід не дає відповіді на те, що українські аграрні компанії мають низький мультиплікатор "P/E", хоча їх рентабельність знаходиться на медіанному рівні у порівнянні із акціями компаній-аналогів, що розміщені на тих же фондових ринках (табл. 1).

Як видно із таблиці 1 на фондовому ринку залежність між рентабельністю та мультиплікатором "P/E" відсутня (коefficient кореляції близький до нуля -0.06). Поширене у науковій літературі твердження про низький мультиплікатор "P/E" як показник недооцінки, означає, що на фондових ринках українські компанії торгуються із дисконтом (або недооцінені) у 70% від вартості зарубіжних аналогів, однак компанії із країн із кращим від українського інвестиційним кліматом (Люксембург, Індонезія, Великобританія) також мають низькі оцінки ринку за мультиплікатором "P/E". Відсутня залежність і серед українських аграрних компаній (тобто із однаковим ризиком країни та сектору економіки), наприклад, компанія "Кернел" із нижчим рівнем рентабельності має вищий "P/E" за "Миронівський Хлібопродукт" із вищим рівнем рентабельності. На думку Дамодарана А., у світі існує велика кількість компаній з низькими мультиплікаторами, які їх заслуговують — існують інші фактори, що об'єктивно визначають значення ринкового мультиплікатора.

Відсутність обґрунтування низьких значень мультиплікатора "P/E" у рамках підходу, що склався у науковій літературі, пояснюється зміною світового економічного середовища під впливом безлічі різноманітних факторів, що призвели до зміни інформаційних потреб інвесторів. Це вимагає від компаній безперервних змін, які відповідали б високим очікуванням інвесторів, держави і суспільства. А ефект від запровадження таких змін в компаніях, акції яких розміщені на фондовому ринку, відображається в динаміці цін акцій на фондовому ринку та мультиплікаторах типу "P/E".

Ринкова ціна акцій компанії стала все більше залежати від не фінансових факторів — вартість бренду, інноваційні розробки, природний, інтелектуальний і соціальний капітал — чинять основний вплив на ринкову ціну акцій, про що свідчать показники на рисунку 2. Як бачимо, зростає частка ринкової вартості нематеріальних активів, що формує ринкову капіталізацію п'ятиста провідних компаній, включених до Індексу Standard&Poors 500.

За останні 40 років формування ціни акцій компанії на ринку суттєво змінилася, якщо раніше основу ціни складали матеріальні активи, то на тепер — все навпаки — близько 85% формують нематеріальні активи (в т.ч. інформація).

Хоча організації і стали розкривати більше інформації в публічних фінансових і нефінансових звітах, однак даних, що містяться в цих звітах, недостатньо для інвесторів. Історія звітності переживає період зміни парадигм, тому компаніям слід пристосовуватись до потреб ринку [10]. Одним із можливих інструментів для адаптації звітності компанії під потреби ринку є інтегрований звіт — форма звітності, що дає стейкхолдерам уявлення про взаємозв'язок фінансових і нефінансових результатів компанії, про її бізнес-модель, стратегію та плани розвитку, хоча ще 20 років тому запорукою успішного довгострокового функціонування компанії були

Таблиця 1. Українські аграрні компанії та компанії-аналоги на фондовому ринку: фінансові результати, 2017 рік

Компанія	Країна	Рентабельність	P/E	Коефіцієнт кореляції
MHP S.A.-GDR REGS	Україна	21%	5.03	-
KERNEL	Україна	9%	8.89	-
CRESUD S.A.C.I.F.Y.A.	Аргентина	4%	21.02	-
NEW BRITAIN PALM OIL LTD	Папуа-Нова Гвінея	10%	16.13	-
PP LONDON SUMATRA INDONESIA	Індонезія	36%	12.21	-
SOCFINAF	Люксембург	34%	3.01	-
BAKRIE SUMATERA PLANTATIO PT	Індонезія	14%	3.82	-
SIPEF NV	Бельгія	26%	8.29	-
SAMPOERNA AGRO TBK PT	Індонезія	12%	16.24	-
BUKIT DARAH PLC	Шрі-Ланка	7%	13.52	-
ANGLO-EASTERN PLANTATIONS	Великобританія	25%	4.56	-
CASA GRANDE SAA	Перу	46%	4.32	-
KENCANA AGRI LTD	Індонезія	6%	18.87	-
R.E.A. HOLDINGS PLC	Великобританія	31%	4.14	-
GOKUL REFOILS & SOLVENT LTD	Індія	1%	8.83	-
Всього Компанії-аналоги		16%	7.98	-0,06

Джерело: Bloomberg, дані компаній, розрахунки UFC Capital.

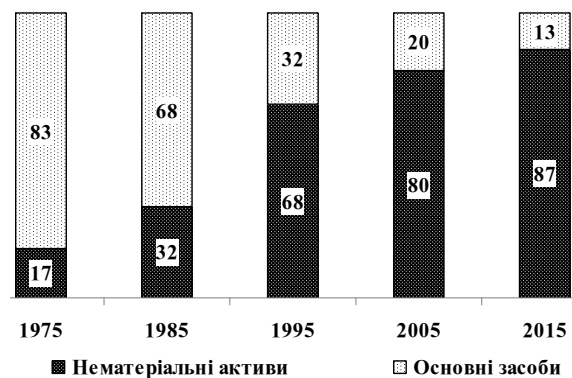

Рис. 2. Підвищення цінності нематеріальних активів, як компонентів, складових ринкової вартості компанії, S&P 500

Джерело: Ocean Tomo, LLC (2015), "Ocean Tomo's Annual Study of Intangible Asset Market Value".

захоплення основної частки ринку і максимізація грошового потоку (табл. 2).

За кілька останніх десятиліть відбулися істотні зміни, і сучасний бізнес стикається з великою кількістю проблем, які часто знаходяться за межами економічної сфери, підконтрольної компанії. Успіх у бізнесі залежить від безлічі неекономічних чинників, а також від впливу всіх елементів ланцюжка життєвого циклу продукції, що виробляється [11].

Для оцінки повного впливу бізнесу на економіку країни, її соціальну сферу та екологію все частіше використовується концепція Total Value. Ця концепція є найбільш перспективною з точки зору теорії вартості, екосистемних послуг та комплексної оцінки природно-ресурсного потенціалу. Ця концепція з'явилася наприкінці XX ст. у роботі Д. Пірса, Р. Тернера. У сучасній літературі є дещо різні варіанти структури загальної економічної цінності. Одна з найпопулярніших моделей, представлених у роботах [12—13] є традиційний економічний підхід для оцінки для екосистем у грошовому вираженні та основна стратегія для аналізу монетизованих вигод, одержуваних від екосистем: всі вигоди, одержувані людьми від природи, і навіть цінність природи як такої (дійсна вартість) можуть бути оцінені та порівняні в грошовому вираженні.

Total Value або повний внесок бізнесу — це інтегрований показник впливу бізнесу, який враховує всі істотні результати діяльності — прями, непрямі, та опосередковані ефекти (рис. 3).

Окремо Total Value дозволяє оцінити повний майбутній внесок компанії (її окремого проекту, нового

Таблиця 2. Еволюція корпоративної звітності компаній, 1960–2020 рр.

Складова звітності	1960	1980	2000	2020
Фінансова звітність	+	+	+	+
Коментарі керівництва	-	+	+	-
Управління і оплата праці	-	-	+	-
Екологічна звітність	-	-	+	-
Звіт в області сталого розвитку	-	-	-	-
Інтегрований звіт*	-	-	-	+

Джерело: адаптовано з IIRC (2011). Towards Integrated Reporting: Communicating Value in the 21st Century.

Примітка: *Включає: фінансову інформацію, управління і оплата праці; звіт про охорону навколишнього середовища, звіт про КСО.

заводу і т. д.) у соціально-економічний розвиток країни (регіону). Застосовуючи підходи цієї концепції, капіталізація компанії на фондовому ринку приблизно дорівнює сумі чистих приведених вартостей усіх проектів компанії (рис. 4).

Такий підхід дає можливість порівняти повний вплив реалізації усіх інвестиційних проектів на економіку країни, а також оптимізувати портфель проектів компанії з урахуванням їх економічних результатів,

впливу на суміжні галузі, соціальну сферу та екологію.

Тому не дивно, що компанія яка отримала найбільш високі результати по повноті розкриття інформації для інвестора — "Кернел" — (єдина аграрна компанія України, яка має інтегровану звітність G4 від GRI [16]) має найбільш наблизений до ринкового показник оцінки своїх активів на фондовому ринку (рис. 1), а інші компанії суттєво недооцінені — це не говорить про перспективи, це говорить про недостатність інформації та як наслідок ризику для інвестора при прийнятті рішення про інвестування в дану компанію.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У процесі дослідження було встановлено, що у найпоширенішій формі звітності українських компаній — фінансових результатах відображена тільки частина створеної повної цінності. Решта форм капіталу (інтелектуальний, соціальний, людський, природний) розкривається тільки частково або взагалі залишається непоміченими. Оцінка повного вкладу дозволяє виправити таку ситуацію і продемонструвати зацікавленим сторонам, суспільству і державі весь ланцюжок створення і розподілу цінності, отриманої в результаті діяльності компанії [13].

Пропонується застосовувати інтегральний підхід до оцінки вартості компанії на основі оцінки повної економічної вартості як самою компанією під час прийняття рішення про розміщення, так і інвесторами під час прийняття рішення про інвестування в компанію. Концепція повної вартості, на відміну від фінансової, пов'язує інформацію про окремі види капіталу і визначає вплив компанії на економіку та суспільство та формує інтегральний показник фінансової, економічної, соціальної вартості компанії, який є корисним для компанії та її (потенційних) інвесторів.

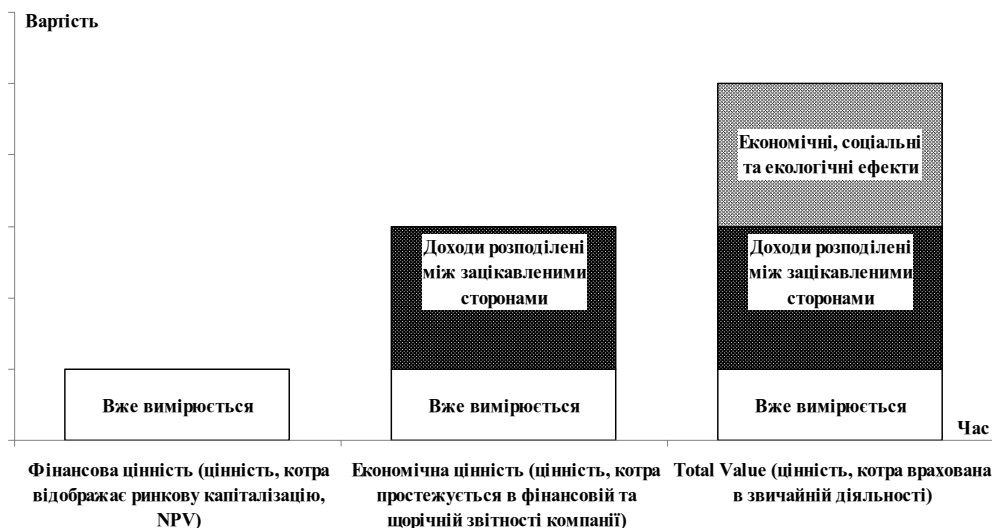

Рис. 3. Еволюція підходів до оцінки вартості компанії

Джерело: складено автором на основі [14].

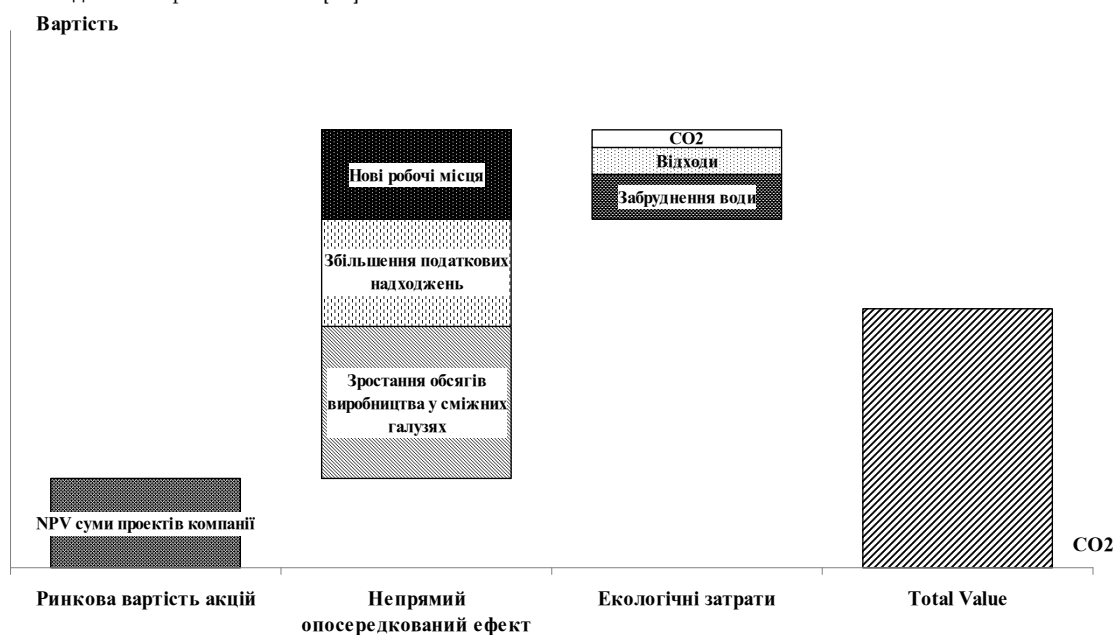

Рис. 4. Оцінка ціни акцій компанії на основі концепції Total Value

Джерело: змінено та доповнено автором на основі [15].

У цій роботі показано, що ринкова оцінка акцій українських аграрних компаній, у яких наявна інтегрована звітність, суттєво наближені до середньоринкової, що дозволяє таким компаніям уникати недооцінки на фондовому ринку та мати більшу капіталізацію. Це пов'язано з тим, що оцінка повного внеску бізнесу дозволяє інвесторам усвідомити роль, яку компанія грає в економіці країни, а результати такої оцінки можуть стати відмінним комунікаційним інструментом, за допомогою якого компанія зможе донести необхідну інформацію до різних груп зацікавлених сторін.

Перспективою подальших досліджень є дослідження та оцінка елементів нефінансової звітності аграрних компаній на основі внутрішньої звітності компаній.

Література:

1. Акерлоф Дж. Рынок "лимонов": Неопределенность качества и рыночный механизм // THESIS. — 1994. — № 5. — С. 91—104.
2. Офіційний сайт компанії "E&Y". Інтегрована звітність: а ви готові? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-integrated-reporting-rus/\\$FILE/EY-integrated-reporting-rus.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-integrated-reporting-rus/$FILE/EY-integrated-reporting-rus.pdf)
3. Офіційний сайт компанії "Делойтт". Integrated reporting: The new big picture [Електронний ресурс]. — Режим доступу :: http://www.deloitte.com/assets/Doc-UnitedStates/Local%20Assets/Documents/Deloitte%20Review/Deloitte%20Review%2010%20-%20Summer%202012/US_deloitterevue_Integrated_Reporting_The_New_Big_Picture_Jan12.pdf
4. Когденко В.Г., Мельник М.В. Інтегрована звітність: питання формування та аналізу // Міжнародний бухгалтерський облік. — 2014. — № 10. — С. 2—15.
5. Хачатурова Т.О., Маркелова Т.В. Інтегрована звітність як напрямок розвитку бухгалтерського обліку // Омський науковий вісник. — 2015. — № 3 (139). — С. 254—257.
6. Соловійова О.В. Тенденції розвитку корпоративної звітності: інтегрована звітність // Міжнародний бухгалтерський облік. — № 35 (281). — С. 2—16.
7. Малиновська Н.В. Інтегрована звітність — інноваційна модель корпоративної звітності // Міжнародний бухгалтерський облік. — 2013. — № 38. — С. 12—18.
8. Гетьман В.Г. Про концептуальні засади та структуру міжнародного стандарту по інтегрованої звітності // Міжнародний бухгалтерський облік. — 2014. — № 44 (338). — С. 2—15.
9. ACCA IIRC-круглий стіл з інтегрованою звітності. 27 вересня 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gaap.ru/articles/122410>, С. 1
10. Сайт компанії Ocean Tomo, LLC (2015), "Ocean Tomo's Annual Study of Intangible Asset Market Value" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oceantomo.com/blog/2015/03-05-ocean-tomo-2015-intangible-asset-market-value> (Accessed 4 October 2018).
11. Сайт компанії IIRC (2011). Towards Integrated Reporting: Communicating Value in the 21st Century [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gaap.ru/articles/122410>, С. 1
12. Душин А.В. Деякі аспекти розвитку теорії цінності // Журнал економічної теорії. — 2009. — № 3. — С. 218—221.
13. Serageldin I., Steer A. 1994, Making Development Sustainable: from concept to action. Environmentally Sustainable Development Occasional Paper Series, no. 2.
14. Офіційний сайт компанії "EY" (2014), "Connected reporting. Responding to complexity and rising stakeholders demands", available at: [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-assurance-faas-connected-reporting/\\$FILE/ey-assurance-faas-connected-reporting.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-assurance-faas-connected-reporting/$FILE/ey-assurance-faas-connected-reporting.pdf) (Accessed 5 October 2018).

15. Офіційний сайт компанії "The Global Impact Investing Network" (2016), "Annual Impact Investor Survey", available at: <https://thegiin.org/research/publication/annualsurvey2016> (Accessed 5 October 2018).

16. Індекс прозорості ста найбільших компаній України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2016/02/11.02-Transparency-Index-ppt.pdf>

References:

1. Akerlof, G. (1994), "The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism", Quarterly Journal of Economics, vol. 5, pp. 91—104.
2. The official site of Ernst&Young (2017), "Integrated reporting: are you ready", available at: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-integrated-reporting-rus/\\$FILE/EY-integrated-reporting-rus.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-integrated-reporting-rus/$FILE/EY-integrated-reporting-rus.pdf) (Accessed 4 October 2018).
3. The official site of Deloitte (2012), "Integrated reporting: The new big picture", available at: <https://www2.deloitte.com/insights/us/en/deloitte-review/issue-10/integrated-reporting-the-new-big-picture.html> (Accessed 4 October 2018).
4. Kogdenko, V. G. Miller, M. V. (2014), "Integrated reporting: issues of formation and analysis", International Accounting, vol. 10, pp. 2—15.
5. Khachaturova, T. O., Markelova, T. B. (2015), "Integrated reporting as a direction of development of accounting", Omsk scientific herald, vol. 3, no. 139, pp. 254—257.
6. Soloveva, O. V. (2013), "Trends in the development of corporate reporting: integrated reporting", International Accounting, vol. 35, no. 281, pp. 2—16.
7. Malinovskaya, N. V. (2013), "Integrated reporting — innovative model of corporate reporting", International Accounting, vol. 38, pp. 12—18.
8. Getman, V. G. (2014), "On the conceptual basis and structure of the international standard on integrated reporting", International Accounting, vol. 44, no. 338, pp. 2—15.
9. Official site of GAPP (2011), "ACCA IIRC-kruglyj stol s integrirovannoj otchetnosti", available at: <http://gaap.ru/articles/122410> (Accessed 4 October 2018).
10. The official site of Ocean Tomo LLC (2015), "Ocean Tomo's Annual Study of Intangible Asset Market Value", available at: <http://www.oceantomo.com/blog/2015/03-05-ocean-tomo-2015-intangible-asset-market-value> (Accessed 4 October 2018).
11. The official site of IIRC (2011), "Towards Integrated Reporting: Communicating Value in the 21st Century", available at: http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2011/09/IR-Discussion-Paper-2011_spreads.pdf (Accessed 4 October 2018).
12. Dushin, A.V. (2009), "Some aspects of the theory of value", Zhurnal ekonomicheskoy teorii, vol. 3, pp. 218—222.
13. Serageldin, I. Steer, A. (1994), "Making Development Sustainable: from concept to action", Environmentally Sustainable Development Occasional Paper Series, vol. 2.
14. The official site of Ernst&Young (2014), "Connected reporting. Responding to complexity and rising stakeholders demands", available at: [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-assurance-faas-connected-reporting/\\$FILE/ey-assurance-faas-connected-reporting.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-assurance-faas-connected-reporting/$FILE/ey-assurance-faas-connected-reporting.pdf) (Accessed 5 October 2018).
15. The official site of The Global Impact Investing Network (2016), "Annual Impact Investor Survey", available at: <https://thegiin.org/research/publication/annualsurvey2016> (Accessed 5 October 2018).
16. The official site of Center for CSR Development (CSR Ukraine) (2015), " Indeks prozorosti sta najbil'shykh kompanij Ukrainy", available at: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2016/02/11.02-Transparency-Index-ppt.pdf> (Accessed 5 October 2018).

Стаття надійшла до редакції 16.10.2018 р.

*В. І. Демиденко,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ*

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.96

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

*V. Demydenko,
PhD Student, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv*

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF A SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM FOR SMALL BUSINESSES IN UKRAINE

Метою дослідження є обґрунтування важливості удосконалення спрощеної системи оподаткування малого підприємництва в контексті реалізації принципів справедливого оподаткування. Проаналізовано структуру надходжень від єдиного податку до місцевих бюджетів за категоріями платників та зроблено висновок про значну роль фізичних осіб-підприємців у забезпеченні надходжень від єдиного податку. Статтю присвячено аналізу діючої моделі оподаткування малого бізнесу — єдиного податку для підприємців 1 та 2 групи та зроблено висновок про регресивний характер даного податку. Сформовані пропозиції щодо удосконалення спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні. В дослідженні використано інформацію з відкритих джерел: чинного законодавства України, звітів Державної казначейської служби України, публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців, моніторинг статистичних показників. Результати дослідження показали важливість та необхідність удосконалення оподаткування малого підприємництва в Україні.

The purpose of this study is to substantiate the importance of improving the simplified system of taxation for small businesses — a single tax in the context of the implementation of the principles of fair taxation.

The structure of revenues from the single tax to local budgets according to categories of payers was analyzed and the conclusion about the significant role of individuals-entrepreneurs in ensuring income from a single tax was drawn.

The article is devoted to the analysis of the current model of taxation for small business — the single tax for entrepreneurs of groups 1 and 2, and the conclusion about the regressive nature of this tax was made. Effective tax rates for small businesses of the first and second groups of the single tax were calculated in the study. Thus, payers of the 1-st group of the single tax, subject to the receipt of a marginal annual income of 300 thousand UAH, paid the tax at the effective rate (single tax + Unified Social Contribution) of 1,76% in 2016. In 2018 the effective rate increased to 3,92% due to the minimum wage increase, which was used in calculating the minimum tax liability for the Unified Social Contribution (USC). A similar situation in the growth of tax burden was also characteristic for the 2 groups — tax payments for the corresponding period increased from 0,46% to 1,25% of the marginal income of these groups of 1,5 million UAH.

On the basis of the calculations, the proposals to improve the simplified system of taxation for small business entities in Ukraine on the basis of the principle of vertical justice were made. Using the recalculation of the single tax for the payers of groups 1 and 2 on the basis of the use of proportional tax rates and introducing a separate group of preferential single tax for students and postgraduates — 200 UAH per year, provided that the accounting of transactions with modern IT tools for the period of training were proposed.

The information from open sources that were used in this study: current legislation of Ukraine, reports of the State Treasury of Ukraine, publications of domestic and foreign scientists, monitoring of statistical indicators of taxes and fees. The results of the study showed the importance and necessity of improving the taxation for small businesses in Ukraine.

Ключові слова: спрощена система оподаткування, податкова політика, мале підприємництво, єдиний податок.

Key words: simplified tax system, tax policy, small business, single tax.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сприяння розвитку малого підприємництва в Україні має бути одним з пріоритетних напрямів державної політики, спрямованої на зростання економіки краї-

ни та суспільного добробуту. Роль суб'єктів малого підприємництва в економіці важко переоцінити, оскільки їх діяльність покликана вирішувати цілий ряд нагальних питань, серед яких пом'якшення соціальної напру-

Таблиця 1. Принципи оцінки заходів податкового регулювання

Принципи	Зміст
Ефективність:	Податкові стимули повинні надавати підприємствам підвищену ліквідність та забезпечувати додаткові інвестиції та зростання
Нейтральність	Підприємства повинні користуватись пільгою незалежно від їх юридичної форми. Більше того, зростання підприємств не повинно бути ускладнено. Податкові пільги з ексклюзивним правом щодо МСП створюють додаткові небажані спотворення податкової системи
Прозорість для інвесторів:	Розмір пільги повинен бути передбачуваним для інвесторів, що стимулюватиме прийняття інвестиційних рішень
Організаційна керованість:	Втрати в податкових надходженнях повинні бути прогнозовані та адміністративні витрати повинні бути керованими

Джерело: складено за [2, с. 61].

женості, створення нових робочих місць, запровадження інновацій, формування конкурентного середовища, вихід на нові ринки в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС, що має забезпечити вагомий внесок у зростання ВВП.

ОГЛЯД ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання оподаткування малого підприємництва присвячена велика кількість праць зарубіжних авторів. На думку Дж. Фридмана, малий бізнес асоціюється з підприємництвом, економічним зростанням і створенням робочих місць [1, с. 13]. Багато праць зарубіжних вчених присвячені питанням нерівномірності податкового навантаження та високої вартості виконання податкового законодавства, саме для малого підприємництва, оскільки підтримка його розвитку і компенсація недоліків регуляторного навантаження є одним із головних завдань урядів розвинутих країн.

У країнах ЄС важливе місце і увага приділяється підтримці малого бізнесу як на рівні країн учасниць, так і на рівні європейських інституцій. В дослідженні "Оподаткування малого і середнього підприємництва в ЄС" автори наголошують на важливості всезагального застосування чесних, простих, передбачуваних та прозорих податкових кодексів, як додаткової складової привабливого ділового середовища для всіх підприємств (у тому числі для малих і середніх), що додатково дозволяє знижувати непропорційно високе навантаження для малих і середніх підприємств [2, с. 17]. Дослідники проаналізували особливості застосування податкових інструментів в 20 країнах ЄС та 5 країнах, які не входять в ЄС, що дозволило сформувати сучасні принципи побудови системи оподаткування малого підприємництва та узагальнити механізми пільгового оподаткування [2].

Кріс Еванс, Енн Ханфорд, Джон Хасселдіні, Філіп Ліньє, Шарон Смулдерс, Франсуа Вайланкур наголошують на високій вартості дотримання податкових норм для суб'єктів малого підприємництва порівняно з великими компаніями і необхідності здійснення компенсаторної державної політики направленої на усунення подібних ефектів [3]. У контексті розгляду різних аспектів вимірювання податкового навантаження на суб'єктів господарської діяльності, в тому числі малого бізнесу, заслуговують на увагу праці Себастьяна Айхфельдера [4—7] та документ підготовлений фахівцями Європейської Комісії "Огляд та оцінка методології для розрахунку витрат на дотримання податкового законодавства" [8].

Разом з тим, у вітчизняній фінансовій науці недостатньо уваги приділяється проблемі удосконалення оподаткування малого підприємництва. Так, автори трьох томної монографії "Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку", детально висвітлюючи ме-

ханізм використання податкових важелів реалізації політики економічного розвитку, роблять висновки про наявність значних деформацій, пов'язаних з функціонуванням спрощеної системи оподаткування для суб'єктів малого підприємництва [9, с. 170—171].

В Україні є проблема "невидимості" малого підприємництва для владних структур, оскільки вони не мають лобістів, роз'єднані, не висувають чітких умов до уряду та парламентарів. Отже, питання удосконалення оподаткування малого підприємництва є актуальним і заслуговує на поглиблене вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є визначення шляхів удосконалення спрощеної системи оподаткування малого підприємництва в контексті реалізації стратегії сталого розвитку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Визначальним фактором розвитку малих підприємств має бути побудова такої системи оподаткування, яка б враховувала особливості функціонування малого бізнесу. В сучасних умовах суб'єкти малого підприємництва мають можливість обирати між застосуванням загальної системи оподаткування або спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, яка отримала назву "єдиний податок".

Необхідність появи спеціальних податкових режимів зумовлена не тільки бажанням з боку держави збільшити надходження від податків і спростити контроль за правильністю обчислення та повнотою сплати податків, але і достатньо негативним ставленням платників податків до існуючої загальної системи оподаткування з великою кількістю податків, нарахованих з різних об'єктів оподаткування. При цьому відбувається постійне внесення змін і доповнень до діючого Податкового Кодексу України та інших нормативно-правових документів що регламентують питання оподаткування, що обумовлює суперечливість законодавчої бази, тому є бажання платників податків спростити облік і звітність, скоротити кількість сплачуваних податків та витрачання часу на виконання регуляторних норм. Зазначені фактори свідчать про необхідність удосконалення механізму оподаткування суб'єктів малого підприємництва в контексті удосконалення інструментарію державного податкового регулювання.

В умовах трансформаційної економіки України особливого значення набуває побудова ефективної системи податкового регулювання розвитку малого підприємництва, яка б ґрунтувалась на європейських кращих практиках і принципах справедливого оподаткування. В цьому контексті слід враховувати сучасні принципи, розроблені провідними європейськими фахівцями (табл. 1).

Теоретичну основу податкового регулювання сучасних економічних процесів складають два основні підходи. Перший — з позиції стимулювання сукупного попиту, розроблений Дж.М. Кейнсом в 30-ті роки минулого століття для боротьби з наслідками Великої депресії в США, в основі якого є необхідність забезпечення повної зайнятості за рахунок збільшення видатків бюджету, прогресивного оподаткування доходів, підвищення ставок на пасивні доходи порівняно з доходами від підприємницької діяльності, передбачає можливість дефіцитного фінансування під час кризових явищ та фіскальну консолідацію в умовах посткризового відновлення. Другий підхід ґрунтується на необхідності стимулювання пропозиції та передбачає використання грошово-кредитного інструментарію та зниження рівня перерозподілу через податки.

Очевидно, кейнсіанський підхід найбільше відповідає сучасним вимогам соціально-економічного розвитку України, оскільки зниження доходів населення призвело до суттєвого спаду внутрішнього виробництва і

Таблиця 2. Динаміка та структура єдиного податку у доходах місцевих бюджетів за категоріями платників у 2008—2017 рр.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Єдиний податок, млрд грн	1,6	1,9	1,8	1,9	2,0	6,6	7,4	11,0	17,2	23,4
Єдиний податок, %%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
з юридичних осіб, млрд грн	0,7	0,8	0,7	0,7	0,8	1,7	2,0	2,2	3,3	3,7
з юридичних осіб, у %%	43,8	42,1	38,9	36,8	40,0	25,8	27,0	20,0	19,2	15,8
з фізичних осіб, млрд грн	0,9	1,1	1,1	1,2	1,2	4,9	5,4	6,8	10,4	15,5
з фізичних осіб, у %%	56,2	57,9	61,1	63,2	60,0	74,2	73,0	61,8	60,5	66,2
з сільгоспвиробників, млрд грн *	-	-	-	-	-	-	-	2,0	3,5	4,27
з сільгоспвиробників, млрд грн, у %%								18,2	20,3	18,2

Примітка: * До єдиного податку був включений з 2015 року, раніше називався "фіксований сільськогосподарський податок".
Джерело: складено та розраховано на основі фактичних даних Звітів про виконання зведеного бюджету за 2008—2017 роки [10].

можливості для економічного зростання вбачаються насамперед у розвиткові внутрішнього платоспроможного попиту. Більш того, в Україні спостерігається глибока диференціація в доходах між багатими та бідними, що загрожує черговими соціальними потрясіннями в разі якщо не будуть застосовуватись заходи урядової політики в сфері подолання нерівності.

Представники малого підприємництва мають можливості при плануванні господарської діяльності обирати з декількох варіантів щодо сплати податків: для фізичних осіб підприємці існує загальна система оподаткування, пов'язана зі сплатою ПДФО, або обрати єдиний податок — одну з трьох груп, які передбачені для фізичних осіб у спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності. Для юридичних осіб — представників малого бізнесу, так само є можливості обирати спосіб оподаткування за загальною системою — сплата податку на прибуток підприємств, зі усіма іншими податками згідно Податкового кодексу України, або вони можуть самостійно визначити та обрати найбільш сприятливий спосіб з-поміж двох варіантів 3-ої групи спрощеної системи — ставку 5 % від річного доходу (виручки), або ставку 3 % від річного доходу (виручки) за умови реєстрації і сплати ПДВ, також окрему групу єдиного податку (IV група) виділено для сільгоспвиробників.

Встановлюючи норми та умови щодо оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності органи державної та місцевої влади формують та реалізують певний вид податкової політики, тому вкрай важливо, щоб використовувані інструменти та заходи були направлені на розвиток і стимулювання підприємницької активності та покращення ділового клімату.

Отже, податкова політика — це діяльність органів державної та місцевої влади в сфері використання елементів податкової системи щодо досягнення цілей соціально-економічної політики уряду та здійснення впливу на поведінку господарюючих суб'єктів та населення. Її метою є формування бюджетів відповідного рівня за одночасного вирішення економічних та соціальних завдань. Механізм податкового регулювання передбачає використання податків, їх елементів, зокрема встановлення платників, податкових ставок, податкових періодів, порядку обчислення і сплати податку, способу і порядку подачі звітності, комбінації пільг та санкцій у відповідності до цілей урядової програми.

Метою реалізації податкової політики має бути побудова сучасної справедливої податкової системи, що забезпечує рівність усіх платників податків перед законом і досягнення стратегічних цілей сталого розвитку в системі державного регулювання економіки. Головне завдання у цьому плані полягає в необхідності реформування податкових органів за кращими європейськими зразками з метою відповідності податкової системи умовам ринкової економіки. Це потребує зміни пара-

дигми взаємовідносин між платниками та податковими органами, реалізації виваженої та прозорої податкової політики, яка б оптимально враховувала б як фіскальні інтереси держави, так і економічні інтереси суб'єктів господарювання.

В умовах нестабільності податкової політики держави суб'єкти підприємницької діяльності та громадяни, навіть за наявності відповідного рівня податкоспроможності, намагаються мінімізувати податкові витрати, використовуючи із цією метою як легальні способи ухилення від сплати податків (законодавчу невизначеність, маневрування доходами і витратами у податкових періодах, варіювання способами діяльності тощо), так і нелегальні, найбільш поширеним з яких є виведення більшої частини фінансового обороту в тінь.

Аналіз економічної доцільності, законодавчих документів і практичних дій дає підстави виокремити декілька етапів еволюції податкового регулювання в сфері малого підприємництва: перший етап — від запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності — єдиного податку у 1998 році до розширення межі його застосування у 1999 році, коли відбулось підвищення межі максимального річного доходу для юридичних осіб до 1 млн грн та 500 тис. для юридичних осіб. Другий етап розпочався з невдалої спроби скасувати податок у 2010 році, 2010—2013 рр. характеризується підвищенням навантаження на малий бізнес за рахунок впровадження ЄСВ; 2014 — теперішній час етап поступової модернізації єдиного податку з урахуванням змін показників соціальних гарантій.

Єдиний податок належить до місцевих податків, отже, органи місцевого самоврядування мають право встановлювати розмір ставок місцевих податків у межах норм визначених Податковим кодексом України, і відповідно, зібрані кошти зараховується до місцевих бюджетів. У таблиці 2 наведена структура надходжень від єдиного податку за суб'єктами.

Ставки єдиного податку встановлюються сільськими, селищними та міськими радами для фізичних осіб — підприємців, які здійснюють господарську діяльність, залежно від виду господарської діяльності, з розрахунку на календарний місяць. І як свідчить таблиця 2, у 2017 році 66,2% єдиного податку надійшло від фізичних осіб підприємців.

Впровадження спрощеної системи оподаткування можна вважати одним із успішних заходів легалізації підприємництва в Україні, що допомогло створити тисячі робочих місць та значно збільшити доходи місцевих бюджетів. Разом з тим, велика кількість малих підприємств в Україні знаходяться в тіні і відповідно не сплачують податки і єдиний внесок на загальнообов'язкове соціальне страхування (далі ЄСВ), оскільки вважають існуюче податкове навантаження надмірним і несправедливим [11].

Таблиця 3. Динаміка максимальних ставок єдиного податку, ЄСВ та ефективної ставки оподаткування малого бізнесу за 2014–2018 роки для платників 1 групи

Рік	1 група ЄП, в грн	1 група ЄСВ (з 2016 року - 22% МЗП) в грн	Мінімальна заробітна плата, (МЗП) в грн	Ефективна ставка 1 групи за 12 місяців (ЄП+ЄСВ) / 300 тис. грн., у %%
1	2	3	4	5
2014	121,80	422,65	1218	2,18%
01.01.2015 по 1.08.2015	121,80	422,65	1218	2,18%
1.09.2015 по 31.12.2015		478,17	1378	2,40%
01.01.2016 по 30.04.2016	137,8	303,16	1378	1,76%
01.05.2016 по 30.11.2016		319,00	1450	1,83%
01.12.2016 по 31.12.2016		352,00	1600	1,96%
2017	160,00	352,00	3200	2,05%
2018	176,20	819,06	3723	3,92%

Джерело: складено та розраховано на основі чинного законодавства [13; 14].

Таблиця 4. Динаміка максимальних ставок ЄП, ЄСВ та ефективної ставки оподаткування малого бізнесу за 2014–2018 роки для платників 2 групи

Рік	2 група ЄП, в грн	2 група ЄСВ, в грн	Мінімальна заробітна плата, в грн	Ефективна ставка 2 групи за 12 місяців (ЄП + ЄСВ) / 1500 тис. грн., у %%
1	2	3	4	5
2014	243,6	422,65	1218	0,53%
01.01.2015 по 1.08.2015	243,6	422,65	1218	0,53%
1.09.2015 по 31.12.2015		478,17	1378	0,58%
01.01.2016 по 30.04.2016	275,6	303,16	1378	0,46%
01.05.2016 по 30.11.2016		319,00	1450	0,48%
01.12.2016 по 31.12.2016		352,00	1600	0,50%
2017	640,0	704,00	3200	1,08%
2018	744,6	819,06	3723	1,25%

Джерело: складено та розраховано на основі чинного законодавства [13; 14].

Достатньо привабливою виглядає ідея О. Прімерової, Т.Буй щодо запровадження податкових канікул для новостворених суб'єктів малого бізнесу на термін від 2 до 5-ти років [12]. Разом з тим, враховуючи особливості соціального, економічного становища в Україні такі пропозиції навряд чи будуть почуті в політичних колах.

Розглянемо динаміку ставок єдиного податку для фізичних осіб— підприємців, які здійснюють господарську діяльність та перебувають на 1-ій групі єдиного податку. Для цієї групи платників встановлюється фіксована ставка в межах до 10% розміру прожиткового мінімуму (табл. 3). Особливістю цієї групи є відсутність найманих працівників та достатньо вузьке поле застосування, як-то побутові послуги, роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринку. Максимальний річний обсяг доходу для цієї групи 300 тисяч гривень на рік. Проведемо розрахунок ефективної ставки єдиного податку та єдиного внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування за умови отримання максимального річного доходу для 1-ої групи (5 графа в табл. 3).

Отже, як засвідчують таблиці 3 та 4 при незмінності норм Податкового кодексу України щодо номінальних ставок єдиного податку, ефективні (фактичні) ставки зростають. Це пов'язано зі зростанням таких показників соціальних гарантій як заробітна плата та прожитковий мінімум для працездатного населення, які враховуються при розрахунку багатьох елементів єдиного податку, соціального внеску, ПДФО. Тимчасове зниження ефективної ставки у 2016 році зумовлене встановленням ставки ЄСВ 22% від мінімальної заробітної плати. Ефективна ставка оподаткування суб'єктів малого підприємництва 1 групи єдиного податку зросла з 1,76% на початку 2016 року до 3,92% у 2018 році за рахунок суттєвого підвищення розміру мінімальної заробітної плати і відповідно щомісячний розмір ЄСВ у 2018 році склав 22%* 3723 грн = 819,06 грн [13; 14].

Аналогічна тенденція стосується і платників 2 групи єдиного податку (таблиця 4), для яких встановлено межу річного доходу — 1500000 грн. Щомісячна фіксована ставка встановлюється органами місцевої влади у межах до 20% мінімальної зарплати. І хоча ефективна ставка —0,53% в 2014—2016 рр., в 2017 році відбулось її зростання майже вдвічі, що зумовлене зростанням показника мінімальної заробітної плати. Також варто зазначити, що розрахунок ефективної ставки наведений за умови відсутності найманих працівників. У разі використання найманої праці (до 10 осіб) — ставка зростатиме з урахуванням кількості найманих працівників, оскільки платник 2 групи зобов'язаний нараховувати ПДФО та ЄСВ за кожного найманого працівника.

Проведений аналіз засвідчує регресивний характер оподаткування платників, що перебувають на 1 та 2 групах єдиного податку, а також засвідчує, що при незмінних номінальних ставках, ефективна ставка оподаткування суб'єктів малого підприємництва зростає за останні три роки більш ніж у 2 рази.

ВИСНОВКИ

Єдиний податок для 1 та 2 групи платників носить яскраво виражений регресивний характер, оскільки платники, що заробляють менше сплачують більші платежі відносно доходу. Тому пропонуємо удосконалювати спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва на засадах вертикальної справедливості де платники з більшим доходом мають платити більшу ставку ніж платники з меншим.

Необхідним на нашу думку заходом має бути запровадження повернення надміру сплаченого податку за підсумками року для фізичних осіб підприємців 1 і 2 групи за умови ведення обліку операції в рамках експериментального проекту щодо реєстрації ІТ комплексів для реєстрації розрахункових операцій та встановити річну ставку податку для 1 групи — 0,5% річного оподаткованого доходу, для другої — 1%. Це дозволить зробити єдиний податок більш справедливим, поверне довіру платників до органів місцевої влади, сприятиме виходу малого бізнесу з тіні. На сьогодні значні суми отримані органами місцевого самоврядування в процесі фінансової децентралізації знаходяться на рахунках в банках і не використовуються за призначенням, а суб'єкти малого бізнесу мали б більше ресурсів розвивати власну справу.

Пропонуємо запровадити окрему групу пільгового єдиного податку для студентів та аспірантів— 200 грн на рік за умови ведення обліку операцій сучасними ІТ засобами на період навчання. Можливості відкрити малий бізнес на пільгових умовах стримуватиме відтік талановитої молоді за кордон, заохочуватиме працювати в Україні.

Важливим є розвиток електронних сервісів для малого підприємництва, що передбачали б можливість подачі декларацій, сплати податків та контролю за платіжками, забезпечували інформування суб'єктів малого підприємництва про зміни в законодавстві, які плануються та надавали чіткі інструкції щодо графіку і розміру сплати податків та іншу доцільну інформацію.

Перспективними напрямками майбутніх досліджень є висвітлення питання податкового регулювання в умовах фінансової децентралізації, що виглядає важливим фактором економічного і соціального розвитку територій з огляду на активізовані процеси передачі коштів та повноважень органам місцевого самоврядування. В цьому процесі місцеві органи влади мають бути зацікавлені у розвитку малого підприємництва, покращенні соціально-економічних показників територій. Отже, важливість пошуку нових податкових методів стимулювання розвитку малого підприємництва, обумовлене об'єктивною потребою забезпечення економічного зростання і добробуту громадян.

Література:

1. Freedman J (2003), 'Small business taxation: Policy issues and the UK', in N Warren (ed) Taxing small business: Developing good tax policies. Australian Tax Research Foundation, Sydney, pp. 13—44.
2. SME taxation in Europe. 2015. An empirical study of applied corporate income taxation for SMEs compared to large enterprises [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/growth/content/sme-taxation-europe-%E2%80%93-empirical-study-applied-corporate-income-taxation-smes-compared-0_en
3. Small business and tax compliance costs eJournal of Tax Research (2014) vol. 12, no. 2, pp. 453—482. Chris Evans, Ann Hansford, John Hasseldine, Philip Lignier, Sharon Smulders, Francois Vaillancourt
4. Eichfelder, Sebastian, and Frank Hechtner. 2016. "Tax Compliance Costs: Cost Burden and Cost Reliability." Arqus Working Paper No. 212, Arqus, Berlin, Germany.
5. Eichfelder, Sebastian, and Chantal Kegels. 2014. "Tax Compliance Costs Caused by Agency Action? Empirical Evidence and Implications for Tax Compliance." Journal of Economic Psychology 40:200-19.
6. Eichfelder, Sebastian, and Michael Schorn. 2012. "Tax Compliance Costs: A Business-administration Perspective." FinanzArchiv/Public Finance Analysis 68:191-230.
7. Eichfelder, Sebastian, and Francois Vaillancourt. 2014. "Tax Compliance Costs: A Review of Cost Burdens and Cost Structures." Arqus Working Paper No. 178, Arqus, Berlin, Germany.
8. European Communities. 2013. "A Review and Evaluation of Methodologies to Calculate Tax Compliance Costs." Taxation Papers Working Paper No. 40-2013, Brussels, Belgium. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_papers/taxation_paper_40.pdf
9. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: в 3 т. / За ред. чл. кор. НАН України А.І. Даниленка. — К.: 2008. Т.1: Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / За ред. чл. кор. НАН України А.І. Даниленка. — К.: Фенікс, 2008. — С. 468.
10. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=359194&&documentList_stind=21
11. Кужелев М.О. Поняття, сутність та ознаки агресивного податкового планування. Протидія агресивному податковому плануванню: світовий досвід та виклики для України: монографія / С.С.Брехов, В.І. Коротун, М.О. Кужелев. — К.: Алерта, 2017. — 344 с. Розд. I. С. 33—47.
12. Прімерова О.К. Податкове стимулювання розвитку малого підприємництва в Україні / Т.Г. Буй, О.К. Прімерова // Ефективна економіка: електронне наук. фахове видання. — 2018. — №9. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6533>
13. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Ре-

жим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20150101>

14. Закон України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 8/07/2010 року №2464-VI зі змінами і доп. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

References:

1. Freedman, J (2003), "Small business taxation: Policy issues and the UK", Taxing small business: Developing good tax policies. Australian Tax Research Foundation, Sydney, Australia, pp. 13—44.
2. SME taxation in Europe (2015), "An empirical study of applied corporate income taxation for SMEs compared to large enterprises", available at: https://ec.europa.eu/growth/content/sme-taxation-europe-%E2%80%93-empirical-study-applied-corporate-income-taxation-smes-compared-0_en (Accessed 10 Oct 2018).
3. Evans, Ch. Hansford, A. Hasseldine, J. Lignier, P. Smulders, S. and Vaillancourt, F. (2014), "Small business and tax compliance costs eJournal of Tax Research", vol 12, no. 2, pp. 453—482
4. Eichfelder, S. and Frank Hechtner. (2016), "Tax Compliance Costs: Cost Burden and Cost Reliability", Arqus Working Paper, vol. 212.
5. Eichfelder, S. and Kegels, C. (2014), "Tax Compliance Costs Caused by Agency Action? Empirical Evidence and Implications for Tax Compliance", Journal of Economic Psychology, vol.40.
6. Eichfelder, S. and Schorn, M. (2012). "Tax Compliance Costs: A Business-administration Perspective", FinanzArchiv/Public Finance Analysis, vol.68.
7. Eichfelder, S. and Vaillancourt, F. (2014), "Tax Compliance Costs: A Review of Cost Burdens and Cost Structures", Arqus Working Paper, vol. 178.
8. European Communities (2013), "A Review and Evaluation of Methodologies to Calculate Tax Compliance Costs", Taxation Papers Working Paper, vol. 40-2013, Brussels, Belgium, available at: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_papers/taxation_paper_40.pdf (Accessed 10 Oct 2018).
9. Danylenko, A.I. (2008), Finansovo-monetarni vazheli ekonomichnoho rozvytku [Financial and monetary instruments of economic development], vol.1, Finansova polityka ta podatkovo-biudzhetni vazheli ii realizatsii [Financial policy and fiscal levers of its implementation], Feniks, Kyiv, Ukraine.
10. Official site of the State Treasury Service of Ukraine (2018), available at: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=359194&&documentList_stind=21 (Accessed 10 Oct 2018).
11. Kuzheliev, M.O. Brekhov, S.S. and Korotun, V.I. (2017), Poniattia, sutnist' ta oznaky ahresyvnoho podatkovooho planuvannia. Protydiia ahresyvnomu podatkovomu planuvanniu: svitovij dosvid ta vyklyky dlia Ukrainy [Concept, essence and signs of aggressive tax planning. Counteracting Aggressive Tax Planning: World Experience and Challenges for Ukraine], Alerta, Kyiv, Ukraine.
12. Primierova, O.K. and Buj, T.H. (2018), "Tax incentives for small business development in Ukraine", Efektivna ekonomika, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6533> (Accessed 10 Oct 2018).
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Tax Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20150101> (Accessed 10 Oct 2018).
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), Law of Ukraine "On the collection and registration of a single contribution to the compulsory state social insurance", Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (Accessed 10 Oct 2018).

Стаття надійшла до редакції 17.10.2018 р.

С. В. Салоїд,

старший викладач кафедри менеджменту, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.101

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ ТОЧНОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

S. Saloid,

Senior Lecturer, Department of Management,

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF EXCITABLE MACHINE BUILDING ENTERPRISES

У статті встановлено, що понад третину підприємств точного машинобудування є збитковими, незважаючи на рівень фінансових результатів, саме тому можна пояснити ситуацію, яка склалася тепер і надалі супроводжується падінням виробництва, згортанням інноваційних проектів, звільненням висококваліфікованих кадрів, зниженням рівня інвестицій в основний капітал та переорієнтацією виробництва; окрім втрачених виробничо-збутових каналів та труднощів з їхнім відновленням, суттєвими негативними факторами є надмірне державне втручання в економічні процеси, значний вплив світової конкуренції та недосконалість вітчизняного ринку. На основі аналізу фінансових результатів діяльності підприємств точного машинобудування України, встановлено відсутність вагомої частки витрат на оплату праці, яка є домінантною у структурі цих показників за кордоном. Така ситуація призводить до нівелювання значення працівників у виробничому процесі, що негативно відбивається на результативності діяльності і рівні досягнення бажаних показників. Підтверджено факт значної зношеності виробничих фондів та переважаючої матеріаломісткості продукції.

Today, the machine-building sector has faced a number of problems, primarily because of geopolitical changes in the external environment. In the context of the constant growth of competition in world markets, the national machine-building industry faced challenges of a strategic nature. In addition, many external and internal factors that have a negative impact on machine building and require research.

The machine-building complex is the main component of the larger processing industry, whose contribution to gross value added in the processing industry is 25% and, in turn, about 3.5% to the gross domestic product of Ukraine.

The article finds that more than one third of enterprises of precision engineering are loss-making, despite the level of financial results, which is why it is possible to explain the current situation which is now accompanied by the fall of production, curtailment of innovation projects, the dismissal of highly skilled personnel, a decrease in the level of investment in fixed capital and reorientation production; Apart from lost production and distribution channels and difficulties with their restoration, significant negative factors are excessive state interference in economic processes, significant influence of world competition and imperfection of the domestic market. Based on the analysis of financial results of the enterprises of precision engineering in Ukraine, the lack of a significant share of labor costs, which is dominant in the structure of these indicators abroad, is established. Such a situation leads to the leveling of the value of workers in the production process, which negatively affects the performance of activities and levels of achievement of the desired indicators. The fact of significant depreciation of production assets and prevailing material content of products has been confirmed.

Ключові слова: економічна безпека, підприємства точного машинобудування, фінансова безпека, інформаційна безпека, q-Тобіна, ринкова (маркетингово-збутова) безпека, техніко-технологічна безпека, кадрово-інтелектуальна безпека.

Key words: economic security, enterprises of precision engineering, financial security, information security, q-Tobin, market (marketing and sales) security, technical and technological safety, personnel and intelligence security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Організаційно-економічний механізм управління економічною безпекою підприємств машинобудування має важливе значення для забезпечення умов їх дина-

мічної стійкості, адаптивності до впливу чинників середовища діяльності, а також конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, виконання стратегічної ролі у структурі національної економіки.

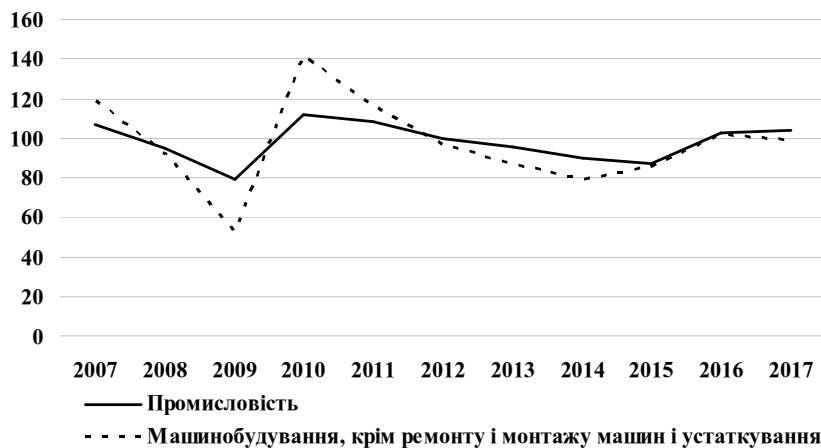

Рис. 1. Індекс промислової продукції України за 2007 – 2017 рр., %

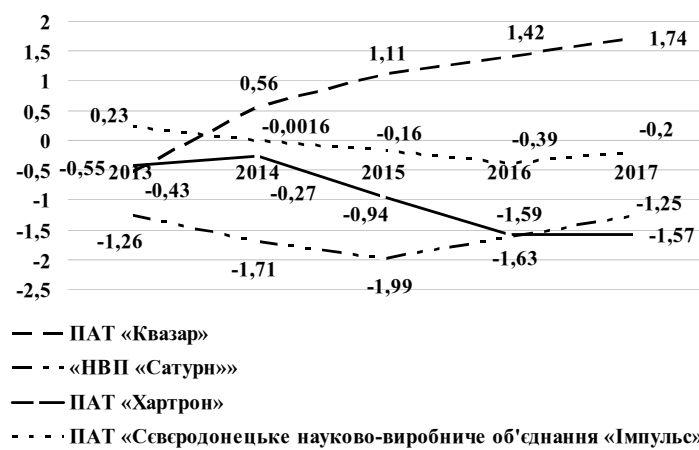

Рис. 2. Забезпечення власними оборотними коштами

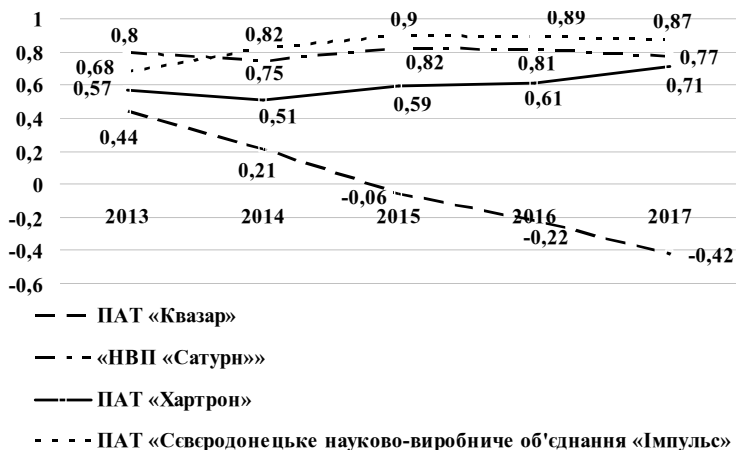

Рис. 3. Коефіцієнт фінансової незалежності

Він забезпечує реалізацію корпоративної та функціональних стратегій підприємств машинобудування шляхом збалансування усіх бізнес-процесів на тактичному та оперативному рівнях, досягнення поставлених цілей розвитку. Статистичні та аналітичні дані свідчать, що рівень економічної безпеки підприємств машинобудування, які є системоутворюючими у структурі національного господарства, є критично низьким за усіма складовими. Частка збиткових підприємств машинобудування складає понад 37%, скорчуються темпи їхнього виробництва та реалізації продукції, в т.ч. експортно орієнтованої наукомісткої, зростають диспропорції у матеріально-ресурсному, кадрово-інтелектуальному забезпеченні діяльності, скорочуються показники інвестиційної активності, зростає зношеність основних фондів, показники заборгованості. Ці процеси з ураху-

ванням соціально-економічних трансформацій в структурі національного господарства, посилення політичної, фінансово-економічної, нормативно-правової нестабільності, конкуренції на внутрішньому і зовнішніх ринках, зростання темпів інфляції та нестабільності валютного курсу, недієвості законодавства про захист прав власності та затяжного процесу переорієнтації на нові ринки сировини та збуту вимагають пошуку удосконалення організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою підприємств машинобудування.

ОСТАННІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ

Питанням сутності економічної безпеки, структури механізму управління економічною безпекою підприємств, забезпечення утримання достатнього рівня економічної безпеки, оцінювання ефективності управління нею висвітлено у працях вітчизняних та іноземних вчених. Серед них варто відзначити праці Л. Абалкіна, В. Абрамова, В. Андрійчука, О. Барановського, О. Білоруса, З. Варналія, О. Власюка, Т. Васильціва, В. Горбуліна, М. Єрмошенка, О. Ляшенка, В. Мунтіяна, Є. Олейнікова, Ю. Уса, М. Швеця, Л. Шемаєва, С. Шкарлета, М. Піх, І. Нагорної, Г. Пазаяєвої, О. Чубакової, І. Доценка, І. Голікова, М. Чорної, О. Судакової та ін. Питання оцінювання рівня економічної безпеки та управління нею, розвитку підприємств машинобудування є предметом дослідження С. Войтка, О. Гавриша, Д. Стеценка, О. Орлика, М. Хаванової, В. Дергачової, М. Караїма, В. Марченка, В. Мартиненка, Я. Котлярєвського, В. Герасимчука, А. Штангрета, І. Крейдич тощо.

МЕТА СТАТТІ

Провести оцінювання ефективності організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою підприємств точного машинобудування для виявлення ключових факторів загроз та небезпек.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією з найважливіших проблем, що стоять перед вітчизняною економікою, є забезпечення стабільного економічного зростання не лише у сировинних галузях, але, перш за все, у провідних галузях промислового комплексу, центром тяжіння якого виступає машинобудівна галузь. Машинобудівний комплекс — один із провідних у промисловості України, який об'єднує систему науково-дослідних, конструкторсько-технологічних організацій; охоплює 11267 підприємств, з яких 146 — великих, 1834 — середніх та 9287 — малих; понад 22% зайнятого промислово-виробничого персоналу, 13,4% загального обсягу промислової продукції та понад 15% вартості основних виробничих фондів [1]. Саме машинобудування визначає соціально-економічний і техніко-технологічний рівень розвитку держави, конкурентоспроможність його виробництв. Для сучасних українських машинобудівних підприємств важливим є ефективне функціонування та підтримання на високому рівні конкурентоспроможності, що забезпечить належний рівень його економічної безпеки.

Для промисловості починаючи з 2011 по 2015 роки було характерне зниження темпів росту обсягів виробництва відповідно: 108%; 99,5%; 95,7%; 89,9%; 87% (рис. 1).

Аналогічні тенденції були притаманні і для машинобудування: 115,9%; 96,7%; 86,8%; 79,4%; 85,9%; в 2016 році відбулось зростання до показника 102%, проте в

2017 році маємо знову падіння до 99 %. Потрібно підкреслити, що темпи зниження обсягів виробництва у 2014 р. у порівнянні із 2013 р. для машинобудівних підприємств були критично високими — 13,2%. Для порівняння, більше падіння у зазначеному періоді мало місце лише стосовно виробництва хімічних речовин і хімічної продукції — 16,9%. Варто зазначити, що критично високий темп падіння машинобудування та хімічного виробництва негативно впливає на темпи розвитку національної економіки, оскільки вони забезпечують її конкурентоспроможність на зовнішньому ринку та стабілізують внутрішні процеси шляхом використання значної частки працездатного населення [2].

У сучасному періоді розвитку вітчизняного машинобудівного комплексу можна виділити три етапи:

1) 1990—1999 роки — фаза рецесії, період різкого спаду виробництва по причині переходу від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання;

2) 2000—2008 роки період хаотичного розвитку галузі, для якого характерними були незначні підйоми рівня рентабельності підприємств машинобудівного комплексу за рахунок інвестицій в промисловий комплекс;

3) 2009—2017 роки у цілому по галузі відзначається незначний ріст об'ємів випущеної продукції, незважаючи на зменшення її кількості по деяким окремим групам [3].

Потрібно підкреслити, що останній із виділених етапів розвитку вітчизняного машинобудування характеризується суттєвим негативним впливом ряду факторів, які вимагають удосконалення існуючих систем захисту, тобто — економічної безпеки.

Проведений аналіз стану українських промислових підприємств і зокрема, підприємств машинобудування, переконливо свідчить про нестабільність їх стану з точки зору економічної безпеки. Відомо, що галузь складається із окремих суб'єктів господарювання, які випускають подібну продукцію і конкурують між собою на ринку, тому стан окремої галузі складається із діяльності кожного підприємства, що знаходиться в окремому регіональному утворенні.

Фінансову безпеку як складову економічної безпеки хочемо проаналізувати через — забезпеченість господарської діяльності обраних підприємств точного машинобудування оборотними коштами (рис. 2).

З рисунка 2 ми можемо зробити висновок, що недостатні обсяги власних оборотних коштів негативно впливають на інтенсивність та ефективність господарської діяльності саме підприємств точного машинобудування, адже виникає необхідність залучення позикових коштів, що в умовах вітчизняної економіки є надзвичайно складним.

Показник фінансової незалежності важливий як для власників, так і для кредиторів компанії. Низьке значення показника буде сигналізувати про високий рівень ризиків і низьку стійкість компанії в середньостроковій перспективі. Наприклад, якщо компанія здатна генерувати прибуток і є платоспроможною в поточних умовах, то це не означає, що компанія зможе стабільно діяти при зміні ринкової ситуації. Низька частка власного капіталу, зазвичай, супроводжується значними фінансовими витратами (процентні платежі, інші витрати на залучення і використання позикових коштів). Тому зміна ринкової ситуації може привести до ситуації, коли сума операційних витрат і фінансових витрат буде перевищувати фінансовий результат компанії. Тривалий вплив такого фактора, безумовно, призведе до банкрутства (рис. 3).

Показник фінансової автономії — один з найбільш важливих коефіцієнтів фінансової стійкості. Він дорівнює співвідношенню власного капіталу компанії до всіх фінансових ресурсів. Значення показника говорить про те, яку частину своїх активів компанія здатна профінан-

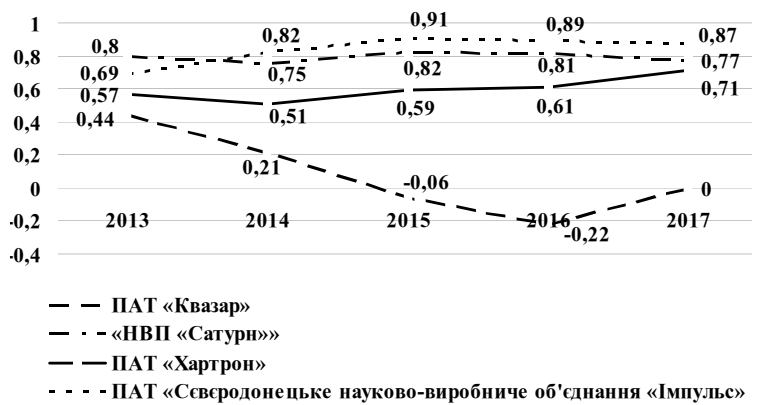

Рис. 4. Коефіцієнт автономії

сувати за рахунок власних фінансових ресурсів. Ми бачимо, що найгірша ситуація склалась в ПАТ "Квзар", за даними підприємства, коефіцієнт автономії в 2016 році був від'ємним аж на 22%, і вже в 2017 році склав 0, найкращий показник у ПАТ "Северодонецьке науково-виробниче об'єднання "Імпульс" аж 81% (рис. 4).

Ми погоджуємось із науковцями З.Б. Живко, М.І. Керницькою [4] про те, що інформаційна безпека як складова економічної безпеки підприємства точного машинобудування розглядається як безпека від рейдерських атак, тобто захищеність інформації та своєчасне надання оперативної інформації, так і як безпека відносно сплати податків та дотримання законів, які зобов'язують підприємство здійснювати свою діяльність на основі принципів прозорості та відкритості. Для забезпечення інформаційної безпеки підприємства точного машинобудування у складі системи безпеки слід організувати підрозділи конкурентної розвідки, контррозвідки та інформаційно-аналітичної служби. Кожна з цих служб виконує функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки: збирання всіх видів інформації, що стосується діяльності того чи того суб'єкта господарювання; аналіз одержуваної інформації з обов'язковим дотриманням загальноприйнятих принципів і методів (локальних із специфічних проблем, загальнокорпоративних) організації робіт; прогнозування тенденцій розвитку науково-технологічних, економічних і політичних процесів на підприємстві, в країні та у світі для конкретної сфери бізнесу, а також показників, яких необхідно досягти суб'єкту господарювання; оцінка рівня економічної безпеки за кожною складовою окремо та в комплексі, розроблення рекомендацій щодо підвищення цього рівня на конкретному підприємстві; інші види діяльності з розроблення інформаційної складової економічної безпеки (зв'язок із громадськістю, формування сприятливого іміджу фірми, захист конфіденційної інформації) [5].

На обраних нами підприємствами точного машинобудування ми застосуємо коефіцієнт q-Тобіна (аналітичний коефіцієнт, що характеризує інвестиційну привабливість підприємства) для того, щоб взнати чи можуть наші підприємства стати об'єктом рейдерського захвату. Цей показник є універсальним та оцінює ринкову вартість капіталу підприємства [6, с. 237].

Існує два підходи до його визначення:

$$1) q_t = \frac{K_{\text{ринк}}}{\text{ЧА}}$$

де $K_{\text{ринк}}$ — ринкова капіталізація підприємства; ЧА — чисті активи підприємства.

$$2) q_t = \frac{P_{\text{ринк.сук}}}{V_{\text{AB}}}$$

де $P_{\text{ринк.сук}}$ — сукупна ринкова ціна акцій та облігацій підприємства; V_{AB} — відновлювана вартість активів.

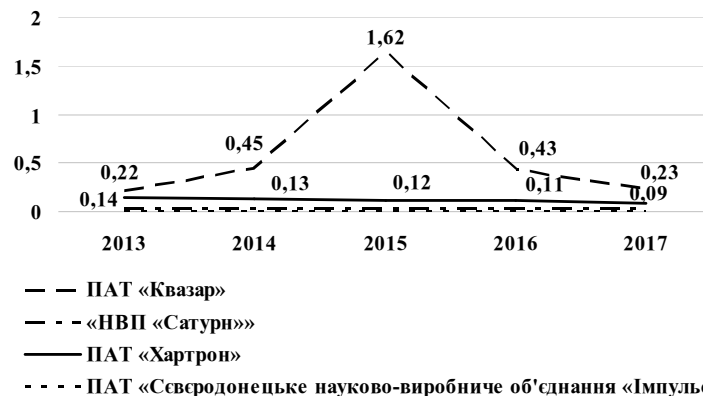

Рис. 5. Коефіцієнт q-Тобіна

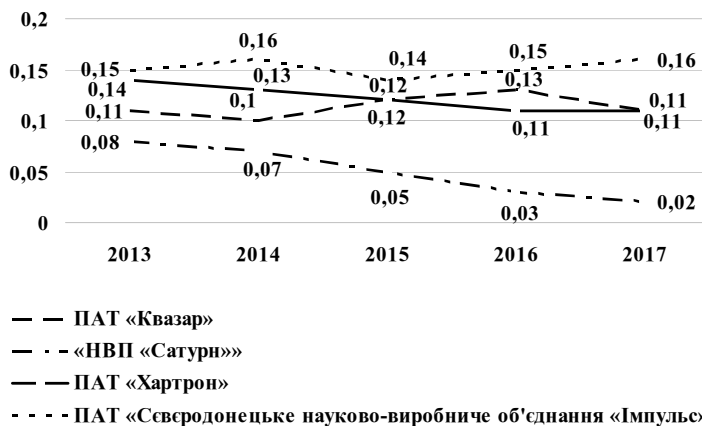

Рис. 6. Коефіцієнт захищеності інформації

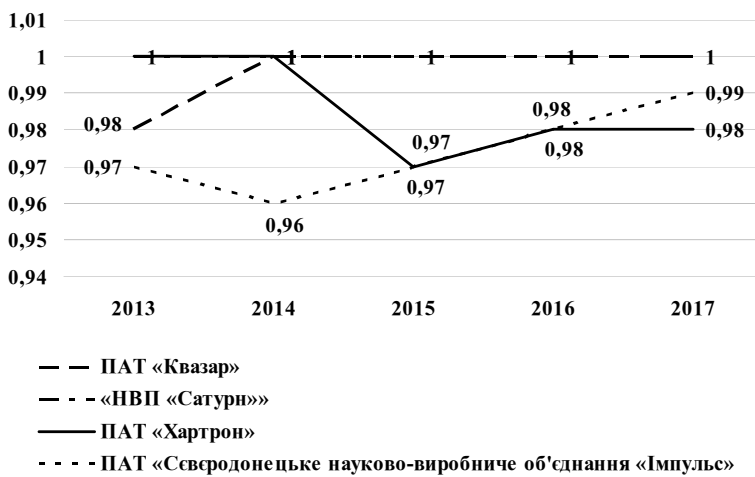

Рис. 7. Розрахунок коефіцієнта укомплектованості кадрами підприємств точного машинобудування, 2013–2017 рр.

У цьому дослідженні нами використано перший варіант. При цьому обидва варіанта мають абсолютно однакову інтерпретацію отриманих значень коефіцієнта q-Тобіна.

Отримавши результати розрахунків ми можемо зробити такі висновки, що $q_t < 1$ — ринкова вартість активів компанії менша, ніж їх балансова вартість. Це означає, що ринок недооцінює компанію. Це перша ознака того, що підприємство може стати об'єктом недружного поглинання, на рисунку 5 видно, що всі наші підприємства мають значення менше одиниці.

Захист від загроз в тій чи іншій мірі повинна реалізовувати будь-яка система електронного документообігу (рис. 6). Відповідно, в комплекс захисту електронної документації повинні входити наступні заходи [7]:

- обмеження прав фізичного доступу до об'єктів системи документообігу;

- розмежування прав доступу до файлів і папок;
- підтвердження авторства електронного документу;
- контроль цілісності електронного документу;
- конфіденційність електронного документу;
- забезпечення юридичної сили електронного документу;
- забезпечення надійності функціонування технічних засобів;
- забезпечення резервування каналів зв'язку;
- резервне дублювання інформації;
- захист від вірусів;
- захист від "злому" мереж.

Техніко-технологічна загроза підприємств точного машинобудування має відносно низький техніко-економічний рівень, слабо розвинуте виробництво комплектуючих.

Так, лише 27,8 % підприємств галузі застосовують технологічні процеси з середнім віком у межах 5 років. Така промисловість України залежить від імпорту комплектуючих через відсутність власних виробників комплектуючих прийнятної ціни і якості [5].

Одна з важливих загроз пов'язана з тим, що промислове виробництво в Україні є енергозалежним у значній мірі і систематичне зростання цін на газ, електроенергію, паливно-мастильні матеріали суттєво впливає на рівень цін, а відтак і конкурентоспроможність продукції і підприємства в цілому [6].

Кадрово-інтелектуальна загроза. Статистичної інформації щодо загрози, пов'язаної із недосконалістю підготовки кадрів на підприємствах точного машинобудування, державними органами статистики не оприлюднюється, відтак за основу доцільно брати загальну інформацію по промисловості. Недостатня увага вищого менеджменту даних до вирішення проблеми підвищення кваліфікації працівників негативно впливає на якісні характеристики кадрового потенціалу, а відтак і на ЕБ підприємств.

Як ми можемо побачити з рисунка 7, найкраще укомплектоване кадрами підприємство "НВП "Сатурн"", коефіцієнт дорівнює 1 у 2017 році, найменший показники у ПАТ "Хартрон" — 0,98.

Сировинно-матеріальну складову економічної безпеки підприємств ми проаналізуємо через показник матеріаломісткості та оборотності запасів.

Коефіцієнт матеріаломісткості якщо більше 1, то це свідчить про перевитрату матеріальних ресурсів на виробництво продукції, і, навпаки, якщо менше 1, то матеріальні ресурси, використовували економічніше. Як бачимо з рисунка 9, що найвищий показник був у ПАТ "Хартрон" у 2016 році аж 44,38, проте в 2017 році склав 4,18, що свідчить про перевитрату матеріальних ресурсів на виробництво продукції, а також у ПАТ "Квазар" 3,81 у 2017 році (рис. 8).

ПАТ "Сєвєродонецьке науково-виробниче об'єднання "Імпульс" та "НВП "Сатурн" мають у 2017 році 1, що свідчить про правильне використання матеріальних ресурсів.

Ринкова (маркетингово-збутова) складова економічної безпеки підприємств ми проаналізуємо через показник рентабельності продажу.

Важливим показником є рентабельність продажів, проте він не характеризує відношення прибутку до витрат, а вказує на ефективність збутового процесу, тобто розраховується як відношення прибутку до доходів (рис. 9). Ми бачимо, що у ПАТ "Сєвєродонецьке науково-виробниче об'єднання "Імпульс" найвищий показник — 3,07 склав у 2017 році, а найменший 0,09 у "НВП "Сатурн".

Діяльність промислових підприємств, в тому числі підприємств точного машинобудування, підпадає під вплив різного роду чинників. Одним із найвагоміших чинників є фінансово-економічні кризи, внаслідок яких призупиняється (чи повністю припиняється) інвестиційна діяльність, старіє та зношується основний капітал, згортаються інноваційні проекти, пришвидшується відтік висококваліфікованих кадрів.

ВИСНОВОК

Встановлено, що понад третину підприємств точного машинобудування є збитковими, незважаючи на рівень фінансових результатів, саме тому можна пояснити ситуацію, яка склалася тепер і надалі супроводжується падінням виробництва, згортанням інноваційних проектів, звільненням висококваліфікованих кадрів, зниженням рівня інвестицій в основний капітал та переорієнтацією виробництва; окрім втрачених виробничо-збутових каналів та труднощів з їхнім відновленням, суттєвими негативними факторами є надмірне державне втручання в економічні процеси, значний вплив світової конкуренції та недосконалості вітчизняного ринку.

Література:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році". — К.: НІСД, 2017. — 928 с.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.org.ua>
3. Наука та інноваційна діяльність України у 2016 році: стат. зб. — К.: Державна служба статистики України, 2017. — С. 76. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm
4. Живко З.Б. Соціально-економічна безпека: [навч. посіб. для самост. вивч. дисц.] / З.Б. Живко, М.І. Керницька. — Львів: Ліга-Прес. — 2008. — 345 с.
5. Копитко М.І. Виявлення слабких сигналів середовища функціонування як запорука формування високого рівня економічної безпеки промислових підприємств / М.І. Копитко // Економіка і держава. Міжнародний науково-практичний журнал, 2014. — № 11. — С. 24—27.
6. Загороднова Л.В. Коэффициент q-тобина — показатель инвестиционного потенциала предприятия черной металлургии / Л.В. Загороднова, Н.И. Новиков // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2014. — № 2 (58). — Т. 2. — С. 236—240.
7. Магура М.И. Патриотизм персонала по отношению к своей организации — решающее конкурентное преимущество / М.И. Магура // Управлени персоналом. — 1998. — № 11. — С. 8—12.

Рис. 8. Розрахунок коефіцієнта матеріаломісткості підприємств точного машинобудування, 2013—2017 рр., грн

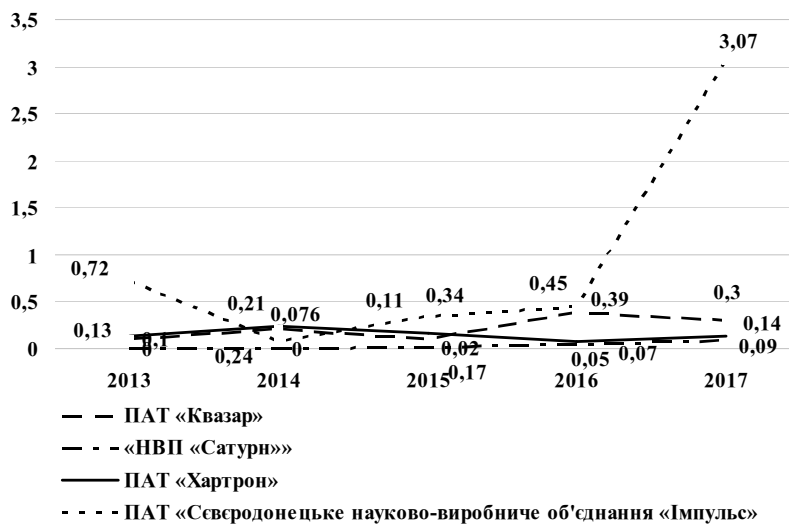

Рис. 9. Рентабельність продажу

References:

1. NISD (2017), Analytichna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovishche Ukrainy v 2017 rotsi" [Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2017"], NISD, Kyiv, Ukraine.
2. State Statistics Service of Ukraine (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 18 October 2018).
3. State Statistics Service of Ukraine (2016), Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2015 rotsi: statystychnyi dovidnyk [Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2015 rotsi: statystychnyi dovidnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
4. Zhyvko, Z.B. and Kernyt's'ka, M.I. (2008) Sotsial'no-ekonomichna bezpeka [Socio-economic security], Liha-Pres, L'viv, Ukraine.
5. Kopytko, M.I. (2014), "Detection of weak signals of the functioning environment as a guarantee of the formation of a high level of economic security of industrial enterprises", Ekonomika i derzhava, vol. 11, pp. 24—27.
6. Zagorodnova, L.V. and Novikov, N.I. (2014), "The q-tobin ratio is an indicator of the investment potential of the steel industry", Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta, vol. 2 (58), pp. 236—240.
7. Magura, M.I. (1998), "Staff patriotism in relation to their organization — a decisive competitive advantage", Upravleni personalom, vol. 11, pp. 8—12.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2018 р.

СТРАХУВАННЯ МАЙНА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

D. Nalyvaiko,
postgraduate student, Kyiv national university of trade and economics

PROPERTY INSURANCE IN CONDITIONS OF ECONOMIC TRANSFORMATION

У статті розглянуто особливості здійснення страхування майна в умовах економічних перетворень. Зокрема проаналізовано сучасний стан ринку страхування майна в Україні, страхові платежі та виплати за цим видом страхування, їх структуру. Крім того, проведено аналіз структури ринку страхування в розрізі страхових компаній. Виявлено тенденцію щодо кількості страхових компаній на ринку України. Досліджено місце страхування майна у системі фінансових послуг України. Зокрема проаналізовано стан страхування майна в структурі ВВП країни. Здійснено оцінку ефективності страхування майна. Виявлення і групування проблем, наявних на ринку страхування України, дозволили запропонувати комплекс заходів, спрямованих на їх подолання та розвиток як ринку страхування в цілому, так і його майнового сектору.

The insurance industry is an important part of the financial services system. In particular, with the growth of the non-state sector of the economy, demand for various types of insurance increases, in order to protect against possible risks. In this regard, property insurance occupies one of the leading places. This is due to the fact that the value of property objects is quite high and in case of damage or destruction of property, the owner is very difficult, and sometimes impossible, to restore it at his own expense. In addition, it is necessary to develop an effective system of underwriting in property insurance in order to determine the optimal insurance tariff, which would provide the interests of both the insurer and the insured.

Insurance is one of the most rapidly developing areas. The volumes of operations in the insurance market are steadily increasing. However, during the years of economic transformation, it was not possible to fully form the market of insurance services, which is consistent with the modern needs of society. Further development of insurance in Ukraine requires clarification of its role in solving socio-economic problems of the state, as well as the identification and resolution of emerging problems.

The article deals with the peculiarities of property insurance under conditions of economic transformation. In particular, the current state of the property insurance market in Ukraine is analyzed, insurance payments and payments under this type of insurance, their structure are analyzed. In addition, the analysis of the structure of the insurance market in terms of insurance companies. A tendency has been revealed regarding the number of insurance companies in the Ukrainian market. The place of property insurance in the system of financial services of Ukraine is investigated. In particular, the state of insurance of property in the structure of GDP of the country is analyzed. An assessment of the effectiveness of property insurance. Identification and grouping of problems in the Ukrainian insurance market allowed us to propose a set of measures aimed at overcoming and developing both the insurance market as a whole and its property sector.

Ключові слова: страхування майна, система фінансових послуг, оцінка ризику, страхова премія, страхова виплата, проблеми страхування.

Key words: property insurance, financial services system, risk assessment, insurance premium, insurance payment, insurance problems.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сфера страхування є важливою складовою системи фінансових послуг. Зокрема зі зростанням недержавного сектору економіки, збільшується попит на різні види страхування, з метою забезпечення від можливих ризиків. У цьому плані страхування майна посідає одне з провідних місць. Це пояснюється тим, що вартість майнових об'єктів досить висока і в разі пошкодження або знищення майна, власнику дуже важко, а іноді навіть неможливо, відновити його за рахунок власних коштів. Крім того, потрібно розробити ефективну систему андеррайтингу при страхуванні майна з метою визначення оптимального страхового тарифу, який забезпечував би інтереси як страховика, так і страхувальника. Адже більшість майнових комплексів нашої країни залишились ще з радянських часів і їх технічний стан потребує кардинального удосконалення.

Страхування є однією зі сфер, які розвиваються найбільш стрімко. Обсяги операцій на ринку страхових послуг неухильно зростають. Проте за роки економічних перетворень не вдалося в повній мірі сформувані стійкий, відповідний сучасним потребам суспільства ринок страхових послуг. Подальший розвиток страхування в Україні вимагає уточнення його ролі у вирішенні соціально-економічних завдань держави, а також виявлення та вирішення виникаючих проблем.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Як показав аналіз економічної літератури, значний внесок в розробку теоретико-методологічних засад майнового страхування зробили вчені — В. Райхер, В. Гаврицький, Д. Бланд, Н. Адамчук, А. Манес, Є. Коломін, Л. Мотильов, Ю. Сплетухов, С. Осадець, В. Базилевич, К. Воблий.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є визначення ролі страхування майна в системі фінансових послуг в умовах економічних перетворень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Страхування майна це комплексна галузь, в якій за численними ознаками класифікації виділяють різні види. Види майнового страхування різняться за страхувальниками. Серед видів майнового страхування для юридичних осіб вирізняють страхування майна на випадок вогню, стихійного лиха та крадіжки, страхування майна сільськогосподарських підприємств та страхування технічних ризиків. Як свідчить аналіз вітчизняної та зарубіжної страхової практики, найпоширенішим видом є страхування майна промислових підприємств від вогню. Серед видів майнового страхування для фізичних осіб виділяють страхування будівель, страхування тварин, страхування домашнього майна.

Послуги зі страхування майна є важливою складовою фінансових послуг. Предметом майнового страхування є майнові інтереси суб'єктів господарювання та фізичних осіб щодо забезпечення його збереження та мінімізації збитків у результаті його втрати чи пошкодження. Об'єктом майнового страхування виступають ризики, які приймаються на страхування. Серед ризиків майнового страхування слід виділити природні ризики; технічні ризики; ризики, пов'язані з людським чинником, та ризики, пов'язані з економічною діяльністю.

При страхуванні майна страхова сума не може перевищувати його дійсної вартості на момент укладання договору. Під дійсною вартістю майна найчастіше розуміється відновлювальна (балансова) вартість. Договори страхування майна можуть бути укладені на один рік і на невизначений термін зі щорічним перерахунком вартості майна і суми річних платежів. Договір, укладений на невизначений строк, вважається продовженим на наступний рік за умови внесення до закінчення поточного року певної частини (зазвичай 20—25 %) страхових платежів, розрахованих на наступний рік [1].

Страхування майна має ряд особливостей, зокрема: — значна вартість об'єктів, значні страхові суми, значний обсяг відповідальності страховика; як наслідок, велике значення захисту інтересів страховика — перестраховування;

— наявність специфічних окремих ризиків для різних галузей промисловості; наприклад, нафтова промисловість, металургійна промисловість, електроенергетика, целюлозно-паперова промисловість;

— необхідність грамотної оцінки ризику та процесу андеррайтингу (формування умов страхування);

— тривалий термін побудови програми страхування (переоцінка основних фондів, інженерний сюрвей, розміщення ризику і т.д.);

— врегулювання збитків займає тривалий час, вимагає залучення спеціалізованих компаній та фахівців з галузі.

Страхувальниками у майновому страхуванні можуть бути юридичні й (або) фізичні особи. Залежно від того, хто виступає у ролі страхувальника, ця галузь страхування охоплює дві підгалузі:

1. Страхування майна юридичних осіб (виробничого майна): нерухоме майно; обладнання; устаткування; транспортні засоби; вантажі; інструменти; інше майно підприємств.

2. Страхування майна фізичних осіб (особистого майна): будівлі та квартири громадян; домашні тварини; транспорт; домашнє майно та майно на садибі; інше майно [2].

Фізичні особи найчастіше страхують транспортні засоби, домашнє майно, будівлі, квартири (на випадок ремонту), тварин та ін. На думку багатьох вітчизняних дослідників,

головною проблемою, що перешкоджає збільшенню валових страхових премій, є саме недовіра населення до страхових компаній. Головними причинами цього є наступні: низький рівень якості страхових послуг, незначний обсяг страхових виплат, недосконалість нормативно-правової бази, неврахування інтересів населення при здійсненні страхування, непорядність деяких страхувальників [3].

Нині на вітчизняному ринку страхових послуг зростає попит у клієнтів-фізичних осіб на страхування майна за експрес-програмами завдяки оперативності укладення договору, невисокій вартості страхового поліса і простій процедурі виплати. Натомість серед корпоративних клієнтів набувають популярності програми комплексного страхування з максимально широким покриттям, з урахуванням галузевої та індивідуальної специфіки бізнесу.

Перспективним напрямом у корпоративному страхуванні є комплексні програми, які дозволяють максимально повно захистити суб'єкт господарювання від можливих збитків. Такий підхід дозволяє страховикам оптимізувати структуру свого страхового портфелю, скоротити витрати на ведення справи, підвищити лояльність клієнтів. Але водночас ускладнюється процедура формування і обліку договору. Адже при страхуванні різних об'єктів і ризиків в договорі потрібно врахувати умови по кожному з них (перелік ризиків, тарифи, франшизи, виключення, опис процедури відшкодування збитку і т.д.). При цьому обліковуючи страхові платежі по таких договорах потрібно ретельно слідкувати за їх достовірним рознесенням за відповідними ліцензіями.

Основна частина надходжень страхових платежів за договорами страхування майна припадає на юридичних осіб, коли від фізичних осіб цей показник знаходиться в межах 12% від загальної суми надходжень. Для порівняння, частка платежів від юридичних осіб становить від 48,56% до 79,21%. Така тенденція зумовлена тим, що страховики з метою оптимізації витрат на ведення справи, концентрують канали продажу своїх продуктів в переважній більшості у великих містах. Відтак, населення, яке знаходиться в регіонах, не завжди має змогу отримати якісний страховий захист.

Це ще раз засвідчує те, що юридичні особи є більш активними учасниками страхового ринку. Для забезпечення своєї діяльності і розвитку час від часу їм потрібно брати кредити в банках під заставу майна. На цьому етапі банки відіграють роль каталізатора, що вимагаючи страхування застави. Щоправда, як зазначають експерти, в Україні така форма роботи часто перетворюється на псевдострахування, що супроводжується ще й наполегливою "рекомендацією" страхуватися в компанії, на яку вкаже банк, а саме — в кептивній фірмі, створеній на основі капіталу банку.

Крім того, майно юридичних осіб є їх виробничим ресурсом, без якого вони не зможуть надалі функціонувати. Тому часто необхідно забезпечити резервний фонд для непередбачуваних обставин, щоб забезпечити себе від зупинки виробництва в разі непередбачуваних обставин. Страхування в даному випадку виступає ідеальним інструментом, адже дозволяє забезпечити відшкодування можливих збитків без вилучення значної суми коштів з обороту. Це в свою чергу дає змогу направляти "зеконномлені" кошти на розвиток, здійснювати модернізацію виробництва.

Щодо населення, то його низька активність при страхуванні майна пояснюється їх низькою платоспроможністю (адже договір страхування товар далеко не першої необхідності), низькою грамотністю в сфері страхування і тотальною недовірою до страхових компаній. Причому недовіра до страхових компаній була викликана самими страховиками. Проводячи необдуману страхову політику в напрямі оцінки ризику, виплачуючи завищені комісійні винагороди, занижуючи суму виплаченого відшкодування вони виробили собі репутацію аферистів. І на сьогодні дуже важко повернути довіру населення до інституту страхування в нашій країні.

Крім того, переважання частки платіжів від юридичних осіб, зумовлено зниженням платоспроможності населення в останні роки, адже як відомо, договір страхування товар далеко не першої необхідності. Тому страховикам потрібно зосередити увагу на даному факторі, підвищувати страхову грамотність населення, розвивати нові канали продажу договорів страхування. Перспективним у цьому напрямі виглядає Інтернет-страхування, яке дозволяє продавати договори без наявності офісу страховика в регіоні. Але при даному підході страховикам потрібно буде забезпечувати також якісне врегулювання збитків, що зумовлює необхідність консолідації їх зусиль у формувани розвиненої мережі професійних аварійних комісарів.

На сьогодні простежується тенденція, що ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. Він має два типи страхування — СК "Life" та СК "non-Life". СК "Life" — страхові компанії, що здійснюють страхування життя, СК "non-Life" — страхові компанії, що здійснюють страхування видів, інших, ніж страхування життя. Загальна кількість страхових компаній станом на 30.06.2018 р. становила 291, у тому числі СК "Life" — 31 компанія, СК "non-Life" — 260 компаній (табл. 1) [4].

Як видно з таблиці 1, кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення. Так, за шість місяців 2018 р. порівняно з аналогічним періодом 2017 р. кількість страхових компаній зменшилася на 9 одиниць. Це має позитивне значення. Адже значна частина компаній на страховому ринку України не мають достатніх розмірів активів і гарантійних фондів, відповідно не можуть якісно виконувати свої зобов'язання перед страхувальниками. А це в свою чергу посилює недовіру населення України до інституту страхування. Скорочуючи кількість страхових компаній регулятор захищає ринок від неплатоспроможних компаній.

Незважаючи на скорочення кількості компаній, страхові послуги займають провідне місце на ринку небанківських фінансових послуг. Як видно з таблиці 2, домінуючими фінансовими послугами на вітчизняному фінансовому ринку є банківські послуги. Упродовж 2015—2017 років на друге місце за часткою наданих послуг у валовому внутрішньому продукті вийшли страхові послуги, вагомою складовою яких є послуги зі страхування майна.

Як видно з таблиці 3, протягом 2014—2017 років спостерігається тенденція до зростання розміру валових та чистих страхових премій зі страхування майна в Україні. Це свідчить про якісну роботу страхових компаній України, їх здатність оперативно і правильно реагувати на потреби ринку. Зокрема було відкориговано тарифну політику, посилено вимоги до оцінки ризиків, збільшено кількість крос-продажів. У структурі валових страхових премій за договорами страхування майна переважають платежі від юридичних осіб. Це обумовлено необхідністю для підприємств забезпечувати безперервність своєї діяльності через убезпечення від непередбачуваних обставин.

Упродовж 2014—2017 років також відбувалося зростання частки валових страхових премій зі страхування майна у загальному обсязі зібраних страхових премій в Україні. Водночас упродовж зазначеного періоду мала місце тенденція зростання валових та чистих виплат зі страхування майна.

Суттєвим стимулом для розвитку ринку майнового страхування є посилення зацікавленості власників, а також

Таблиця 1. Кількість страхових компаній

Кількість страхових компаній	Станом на:						
	31.12.12	31.12.13	31.12.14	31.12.15	30.06.16	30.06.17	30.06.18
Загальна кількість	414	407	382	361	310	300	291
у т.ч. СК «Life»	62	62	57	49	39	36	31
у т.ч. СК «non-Life»	352	345	325	312	271	264	260

Джерело: побудовано автором на основі даних [4].

Таблиця 2. Частка окремих фінансових послуг у валовому внутрішньому продукті України за 2012—2017 роки, %

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1. Частка страхових премій у ВВП	1,5	2,0	1,7	1,5	1,5	1,5
2. Частка страхових премій зі страхування майна у ВВП	0,3	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3
3. Частка банківських кредитів у ВВП	57,9	62,6	65,1	49,6	41,9	34,1
4. Частка банківських депозитів у ВВП	40,6	46,0	43,1	36,2	33,3	30,1
5. Частка внесків у недержавні пенсійні фонди у ВВП	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
6. Частка вартості лізингових угод, укладених лізинговими компаніями, у ВВП	3,0	4,6	3,7	1,3	1,0	0,8
7. Частка фінансових кредитів під заставу, наданих фінансовими компаніями, у ВВП	0,63	0,58	0,54	0,63	0,70	0,55

розпорядників майна в його збереженні, що пов'язано з масовою приватизацією в Україні і поступовим подоланням стереотипу про те, що держава відшкодує завдані збиток.

Важливу роль відіграє також населення промислового виробництва, поліпшення інвестиційного клімату і зростання товарообігу між Україною та іншими країнами. Нерідко вимога страхування є неодмінною умовою інвесторів, які вимагають набути кваліфікованого страхового покриття, щоб захистити свої капіталовкладення.

Роль катализатора на цьому етапі відіграють банки, що вимагають страхування застави і при кредитуванні клієнтів — юридичних і фізичних осіб. Щоправда, як зазначають експерти, в Україні така форма роботи незрідка перетворюється на псевдострахування, що супроводжується ще й наполегливою "рекомендацією" страхуватися в компанії, на яку вказує банк, а саме — в кептивній фірмі, створеній на основі капіталу банку.

Страхування майна в Україні характеризується рядом проблем, від вирішення яких залежить не тільки його стабільність сьогодні, а й існування завтра. Стихійні лиха, міжнародні конфлікти неминуче призводять до втрати майна, отримання каліцтва, загибелі. В країнах з розвинутою страховою культурою завдані збитки в подібних випадках відшкодовуються страховими компаніями, що має свої переваги — по-перше, виплати співставні із заподіяним збитком, по-друге, держава може надати додаткову допомогу. До найбільш серйозних проблем майнового страхування відноситься також введення обов'язкових видів страхування. В результаті обов'язкове страхування стає способом відрахування і перерозподілу фінансових ресурсів на користь окремих міністерств і відомств.

Серед проблем майнового страхування також необхідно виділити невисоку необхідність, що є причиною низького рівня доходів і фінансової грамотності населення. Дані проблеми пропонуються вирішувати наступним чином: розвивати спеціальні страхові послуги (продукти), яку будуть орієнтовані на споживачів з невисокими доходами і які

Таблиця 3. Страхові премії, страхові виплати та рівень страхових виплат з майнового страхування в Україні за 2012–2017 роки

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Валові страхові премії зі страхування майна, млн грн	21508,2	28661,9	26767,3	29736,0	35170,3	43431,8
Частка валових страхових премій зі страхування майна у загальному обсязі зібраних валових страхових преміях, %	22,1	22,9	20,6	18,4	19,0	20,0
Чисті страхові премії зі страхування майна, млн грн	20277,5	21551,4	18592,8	22354,9	26463,8	28494,4
Частка чистих страхових премій зі страхування майна у загальному обсязі зібраних чистих страхових преміях, %	21,9	19,2	17,7	15,6	16,7	14,6
Валові страхові виплати зі страхування майна, млн грн	5151,0	4651,8	5065,4	8100,5	8839,5	10536,8
Частка валових страхових виплат зі страхування майна у загальному обсязі валових страхових виплат, %	10,7	4,5	7,3	6,7	2,6	4,1
Рівень валових страхових виплат зі страхування майна, %	2,6	0,7	1,4	1,8	0,7	1,0
Чисті страхові виплати зі страхування майна, млн грн	4970,0	4566,6	4893,0	7602,8	8561,0	10256,6
Частка чистих страхових виплат зі страхування майна у загальному обсязі чистих страхових виплат, %	10,9	4,5	6,8	7,0	2,7	4,2
Рівень чистих страхових виплат зі страхування майна, %	2,7	1,0	1,8	2,4	0,9	1,5

будуть забезпечувати використання загальних принципів надання таких страхових послуг, спрощений порядок укладення договорів, в тому числі врегулювання збитків [1].

Перспективи розвитку страхування майна в Україні безпосередньо залежать від можливості більш активної участі держави у функціонуванні страхової галузі, наприклад, щодо використання механізмів субсидювання малозабезпечених громадян на придбання страхового захисту майна і розробки регіональних програм по страхування з урахуванням потреб, особливостей і специфіки економічної політики, що проводиться на місцях. Подібний підхід до регулювання страхових процесів, безумовно, матиме позитивний вплив на зростання потреби населення в добровільних видах страхування майна.

З іншої сторони, потрібно стимулювати громадян і господарюючі суб'єкти до укладення договорів страхування майна як одного із інструментів захисту своїх майнових інтересів. Також потрібно підвищувати рівень інформованості населення про страхові послуги, які надаються страховиками. Для цього слід законодавчо закріпити обов'язок страховиків інформувати споживачів страхових послуг про умови страхування, страхові тарифи, роз'яснювати страховальнику умови договору страхування, який з ним укладається, розкривати інформації стосовно своєї діяльності. Така міра буде не тільки спрямована на популяризацію страхування, але і дозволить більш ретельно оцінити страхові продукти. На сьогодні найбільш поінформоване про страхові продукти населення середнього віку. Тому необхідно підвищувати інтерес до різних продуктів страхування серед студентів і старшокласників, як потенційних страхувальників [5].

Підвищення доступності страхових послуг також має сприяти забезпечення можливості дистанційної реалізації страхових продуктів за допомогою інформаційно-телекомунікаційних мереж і заключення договору страхування в електронному вигляді, а також видача електронних страхових полісів клієнтам на флешці.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Останніми роками спостерігається тенденція до скорочення кількості страхових компаній, що зумовлено підвищенням вимог до структури резервів страховиків, значної концентрації страхових платежів (ТОП-100 компаній отр-

мують більше 95% всіх страхових надходжень). З однієї сторони, це знижує конкуренцію між страхувальниками, робить послугу менш доступною для регіонів. Але, з іншої сторони, це дозволяє вивести з ринку недобросовісних страховиків, які підривають і так низьку репутацію галузі.

Незважаючи на скорочення кількості страхових компаній, розмір страхових платежів із року в рік зростає. Це свідчить про динамічність розвитку галузі, її перспективність. Крім того, в останні роки на збільшення надходжень вплинуло падіння курсу гривні, внаслідок чого зросла вартість автомобілів, які становлять основу страхових портфелів вітчизняних страховиків. Збільшення вартості автомобілів збільшило страхову суму, від якої рахується платіж. Водночас зросли розміри страхових виплат, оскільки для ремонту деталі закупляються в іноземній валюті. Проте страховики оперативіно відреагували на дану тенденцію, відкоригувавши свою тарифну політику і оптимізувавши страхові портфелі.

На розвиток цього сегменту значно впливають економічні фактори. Так, уповільнення темпів зростання страхування майна в основному зумовлено зниженням обсягів іпотечного кредитування. Додатково зросла конкуренція, яка спостерігається небезпечними для ринку, страховиків і страхувальників проявами демпінгу.

Література:

1. Марценюк-Розарьонова О.В., Шуляк О.В. Майнове страхування, його особливості, значимість та перспективи розвитку // Збірник наукових праць ВНАУ. — Вінниця, 2013. — № 4 (81). — С. 130—137.
2. Вовчак О.Д. Страхова справа: підручник / О.Д. Вовчак. — К.: Знання, 2011. — 391 с.
3. Рубан С.О. Тенденції розвитку майнового страхування в Україні [Електронний ресурс]. — 2011. — Режим доступу: <https://is.gd/J6v8iX>
4. Консолідовані звітні дані страховиків за 2012—2017 рр. / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua>
5. Петришина Т.О. Проблеми реалізації послуг зі страхування майна підприємств / Т.О. Петришина // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий збірник / За ред. І.Г. Ткачук. — Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. — Вип. V — Т. 2. — С. 254—259.

References:

1. Marcenjuk-Rozarjonova, O.V. and Shuljak, O.V. (2013) "Property insurance, its features, significance and prospects of development", Zbirnyk naukovykh pracj VNAU, vol. 4, no. 81, pp. 130—137.
2. Vovchak, O.D. (2011) Strakhova sprava: pidruchnyk [Insurance business: textbook], Znannia, Kyiv, Ukraine.
3. Ruban, S.O. (2011) "Trends in the development of property insurance in Ukraine", available at: <https://is.gd/J6v8iX> (Accessed 15 October 2018).
4. National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2018), "Consolidated reporting data of insurers for 2012—2017", available at: <http://nfp.gov.ua> (Accessed 15 October 2018).
5. Petrishina, T.O. (2009), "Problems of realization of services in property insurance of enterprises", Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu: Naukovyi zbirnyk, vol. 5, pp. 254—259.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2018 р.

Д. Г. Хоружий,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.110

РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

D. Khoruzhyi,
postgraduate student, Kyiv national university of trade and economics, Kyiv

REGULATING AND OVERSEEING THE ACTIVITIES OF FOREIGN BANKS

Досліджено досвід центральних банків зарубіжних країн щодо окремих аспектів регулювання та нагляду за діяльністю банків за результатами узагальнення уроків світової фінансової кризи. Розкрито зміст основних регулятивних заходів, які були прийняті Базельським комітетом з банківського нагляду та Європейським центральним банком для подолання наслідків світової фінансової кризи. Викладено основні положення звіту Базельського комітету з банківського нагляду щодо гармонізації фактичних показників стабільності банківських систем світу з критеріями, визначеними рекомендаціями Базель III. Визначено особливості регулятивної конструкції зарубіжного банківського сектору в посткризовий період. Сформульовано ключові елементи сучасної системи регулювання банківської діяльності, спрямованої на прийняття превентивних заходів з метою упередження банківських криз у майбутньому.

За результатами дослідження зроблено висновок, що основний прогрес у адаптації банківських систем світу до положень Базель III досягнутий у таких сферах, як забезпечення мінімальних вимог до капіталу, управління ризиками, створення захисних буферів капіталу та управління ліквідністю. Водночас ключове завдання на перспективу — це встановлення рамок діяльності, які мають забезпечити стійкість та надійність системно-важливих банків глобального рівня (G-SIB).

З метою подолання проблем банківського сектору України, враховуючи зарубіжний досвід, визначено перелік заходів, які мають бути пріоритетними для НБУ. Це прийняття середньо- і довгострокових стабілізаційних заходів, зокрема підвищення капіталізації та вимог до структури власного капіталу; формування банками захисних буферів капіталу; обмеження великих кредитних ризиків, створення додаткового запасу ліквідності та зменшення чутливості банків до валютних ризиків. Крім того, слід приділити увагу структурним заходам, зокрема формуванню концептуально нового підходу до системи управління ризиками; запровадженню системи стрес-тестування на постійній основі; удосконаленню оцінки кредитних ризиків тощо.

The experience of central banks of foreign countries in relation to certain aspects of regulation and supervision of banks activity based on the results of generalization of lessons of the global financial crisis has been researched. The content of the main regulatory measures adopted by the Basel Committee on Banking Supervision and the European Central Bank to overcome the consequences of the global financial crisis is disclosed. The main provisions of the report of the Basel Committee on Banking Supervision concerning the harmonization of the world banking systems stability actual indicators with the criteria, outlined in the Basel III recommendations, are set out. The features of the regulatory structure of the foreign banking sector in the post-crisis period are determined. The key elements of the banking activity regulation modern system, aimed at taking preventive measures in order to avoid banking crises in the future, are formulated.

The study concluded that the main advances in the adaptation of the banking systems of the world to the Basel III provisions were achieved in such areas as ensuring minimum capital requirements, risk management, creating buffers of capital and managing liquidity. At the same time, the key challenge for the future is to establish a framework for action that should ensure the stability and reliability of systemically important global-level banks (G-SIBs).

In order to overcome the problems of the banking sector of Ukraine, taking into consideration foreign experience, a list of measures that should be prioritized for the National bank of Ukraine is defined. This is the adoption of medium — and long — term stabilization measures, in particular — increasing capitalization and requirements for the structure of equity capital; the formation by banks of capital protective buffers; limiting large credit risks, creating an additional liquidity reserve and reducing the sensitivity of banks to currency risks. In addition, attention should be paid to structural measures, in particular — the development of a conceptually new approach to the risk management system; the introduction of a stress-testing system on an ongoing basis; improvement of credit risk assessment, etc.

Ключові слова: Базельський Комітет з банківського нагляду, Європейський центральний банк, регулювання та нагляд за діяльністю банків, превентивні заходи.

Key words: Basel Committee on Banking Supervision, European Central Bank, regulation and supervision of banks activities, preventive measures.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення фінансової стійкості банківської системи без суттєвого порушення реалізації банками функцій фінансового посередництва та ефективного залучення ресурсів й перерозподілу інвестицій є важливим чинником протистояння зовнішнім і внутрішнім шокам. Враховуючи нестабільність фінансових ринків, різкі коливання цін, суттєві витрати на подолання наслідків світової фінансової кризи, у Європейському Союзі реалізуються нові заходи щодо належного регулювання, нагляду та управління фінансовими ринками для підтримання фінансової стійкості банківських систем країн, вивчення яких є надзвичайно важливим для банківської спільноти України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розкриттю теоретичних і практичних аспектів регулювання та нагляду за діяльністю банків зі сторони Європейського центрального банку (ЄЦБ), Федеральної резервної системи (ФРС) та центральних банків інших країн присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема О. Барановського, Я. Белінської, В. Брюкова, Я. Вдовичина, І. Ковзанадзе, О. Олійника, С. Міщенко, В. Міщенко, С. Науменкової, Р. Моїсєєва та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розкриття змісту різних регуляторних заходів центральних банків зарубіжних країн для подолання наслідків світової фінансової кризи та недопущення її в майбутньому.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Теоретичною та методологічною базою дослідження є наукові напрацювання зарубіжних та вітчизняних вчених, матеріали Базельського Комітету з бан-

ківського нагляду, центральних банків зарубіжних країн. У процесі дослідження використано сукупність наукових підходів та методів: системний, аналізу, порівняння.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для подолання наслідків світової фінансової кризи у червні 2012 р. уряди країн, що входять до Єврозони, прийняли рішення про створення Банківського Союзу з метою встановлення нових правил регулювання діяльності банків у межах Єврозони. Головними складовими Банківського Союзу є Єдиний наглядовий механізм (Single Supervisory Mechanism), управління яким здійснюється ЄЦБ, Єдиний механізм санації банків (Single Resolution Mechanism), а також Європейська система гарантування вкладів (European Deposit Guarantee Scheme) [3].

Основною метою нових правил регулювання діяльності банків є, перш за все, зниження ймовірності виникнення криз, застосування єдиного механізму порятунку проблемних фінансових установ та забезпечення функціонування системи гарантування вкладів клієнтів і налагодження механізму державної підтримки проблемних банків [1; 2].

Ключовими напрямками фінансової реформи у країнах Єврозони є встановлення пруденційних стандартів корпоративного управління, вимог до фінансової звітності та адекватності капіталу, вдосконалення методології розрахунків показників, за допомогою яких оцінюється стан як банківського, так і корпоративного сектору, агрегованих мікропруденційних показників, розвитку базових і нормативних індикаторів, використання стрес-тестування.

Макропруденційні індикатори охоплюють дві категорії показників: агреговані мікропруденційні та макроекономічні. В залежності від типу виявлених проблем, більшу увагу приділяють тим чи іншим показникам. Це обумовлює існування певних відмінностей у системі по-

казників за різними країнами. Наприклад, ЄЦБ зосередився на аналізі показників діяльності банків як потужніших фінансових посередників, використовуючи при цьому три категорії індикаторів: стійкості банківської системи, макроекономічного розвитку, а також стану фінансово-економічного середовища. Доречно зауважити, що Світовий банк враховує однаково як макроекономічні, так і показники стійкості фінансової системи.

В останні кілька років підходи до наглядової роботи та оцінки фінансової стійкості банків еволюціонували в напрямку більш детального врахування впливу різних стресових сценаріїв на капітал та ліквідність. На додаток до власних оцінок нагляду, в ряді країн проводиться регулярна незалежна оцінка якості активів, а також стрес-тестування активів і ліквідності найбільших банків — згідно попередньо узгодженої методики та під ефективним контролем регулятора. Проведення такої оцінки дозволяє істотно доповнити інструментарій та дані нагляду і визначити реальну потребу найбільших банків у капіталі й ліквідності.

ЄЦБ одночасно оцінює якість активів та здійснює стрес-тестування. Оцінка якості активів ЄЦБ фокусується на найбільш ризикованих і непрозорих складових банківських балансів і включає наступні етапи:

- обираються портфелі для включення їх до перевірки в залежності від системної значущості банку;
- перевіряється якість даних, спроможність внутрішньобанківських систем оцінки активів, класифікація прострочених кредитів, здійснюється суцільна оцінка активів та забезпечення;
- проводиться порівняння результатів при різних стандартах звітності та обліку в банках, що належать до різних юрисдикцій.

У процесі стрес-тестування ЄЦБ перевіряє банки на стійкість до кредитного, ринкового і суверенного ризиків, а також ризику зміни вартості капіталу на грошово-кредитному ринку шляхом сценарного моделювання економічних шоків. Серед параметрів шоків макроекономічних сценаріїв розглядаються динаміка ВВП, інфляція, безробіття та ряд інших показників. Банкам, які не витримали стрес-тест, підвищуються вимоги до капіталу, план нарощення якого вони направляють до ЄЦБ. Відповідно до планів докапіталізації банки, насамперед, використовують приватні джерела залучення капіталу, включаючи кошти акціонерів, а вже потім (при необхідності), вони можуть запросити державну підтримку через Єдиний механізм із реструктуризації банків.

Розвиток пруденційного нагляду здійснюється у напрямку вдосконалення методології макропруденційного аналізу, пруденційних норм банківського регулювання з врахуванням особливостей недостатньо диверсифікованих економік; посилення орієнтації валютно-курсової політики на попередження і раннє реагування на дисбаланси у валютній сфері з метою врахування валютних ризиків, вдосконалення методології визначення нормативу адекватності капіталу, врахування взаємозалежності різних категорій ризику та розробка комплексу базових і додаткових заходів й інструментів нейтралізації валютних ризиків.

Починаючи з 1 січня 2016 року в ЄС започаткований Єдиний механізм санації європейських банків (Single resolution mechanism, SRM) [4], який є суттєвим доповненням до єдиного наглядового механізму (Single Supervisory Mechanism, SSM), що покликаний, в першу чергу, захищати платників податків, які постраждали найбільше при реструктуризації банків.

Важливим напрямком діяльності Банківського союзу стало формування Єдиного механізму санації банків, що реалізується Єдиною радою санації банків

(Single Resolution Board), яка має право надавати рекомендації Європейській Комісії, ЄЦБ тощо та проводити координацію планів із санації. До того ж був створений Єдиний фонд з санації (Single Resolution Fund). Очікується, що в розпорядженні фонду до кінця 2025 року перебуватиме до 1% усіх застрахованих депозитів державчленів Банківського союзу [5].

Дія механізму передбачається за наступною схемою: якщо Єдиний наглядовий орган або національні уповноважені відомства визнають, що банк близький до банкрутства або вже не може самостійно функціонувати, то в дію вступає Єдиний механізм санації.

В Євросоюзі прийнята Директива з реструктуризації і санації банків (Bank Recovery and Resolution Directive — Directive 2014/59/EU) [6], яка визначає правила використання національних і загальноєвропейських коштів під час їх рятуння, а також загальноєвропейські правила щодо здійснення банківського нагляду. Відповідно до даної Директиви серйозні загрози ліквідності та платоспроможності мають бути мінімізовані ще на етапі пруденційного моніторингу банків.

Згідно з Директивою до основних інструментів санації банків відносяться:

- продаж бізнесу;
- тимчасова передача бізнесу;
- поділ активів за якісними характеристиками;
- конвертація власних коштів кредиторів банку в капітал банку (так звана процедура bail-in).

Зазначені інструменти мають застосовуватися обґрунтовано та швидко з метою уникнення ініціювання процедури банкрутства банку зі сторони компетентного органу, який повинен забезпечити дотримання прав зацікавлених осіб.

Головна ідея фінансового здоровлення банків полягає у тому, що тягар збитків мають нести, в першу чергу, акціонери. У разі нестачі ресурсів у акціонерів для покриття збитків залучаються кошти кредиторів і вкладників банків, які трансформуються в їх капітал. Лише в окремих випадках використовуються кошти платників податків. Слід наголосити, що державна підтримка, яка представляє собою реалізацію функцій кредитора останньої інстанції, є однією з необхідних умов забезпечення фінансової стійкості банківської системи, передусім — ресурсної стабільності банків та недопущення відтоку коштів із банківської системи через панічні настрої вкладників у разі появи перших ознак кризової ситуації.

Аналіз світового антикризового досвіду показує, що з панічними настроями вкладників досить успішно вдається справлятися органам зі страхування депозитів. Протягом останніх 20 років подібні системи були впроваджені в більшості розвинених країнах та країнах, що розвиваються, у тому числі в якості реакції на банківські кризи 80-х і 90-х років минулого століття. Багато в чому завдяки ефективним системам страхування депозитів у ході кризи не застосовувалися такі жорсткі та непопулярні антикризові заходи, як введення мораторію на задоволення вимог кредиторів банків чи так звані "банківські канікули".

В якості основного заходу протидії панічним настроям вкладників стало підвищення рівня страхового відшкодування за вкладами. Так, у США розмір гарантованої страхової виплати вкладникам був збільшений до 250 тис. дол. В ЄС було прийнято рішення про підвищення мінімального рівня захисту депозитів у всіх країнах до 100 тис. євро. Так само був скасований механізм франшизи (Coinsurance), відповідно до якого допускалася можливість відшкодувати депозити на 90%. Необхідно відзначити, що в ряді країн (Німеччині, Австрії, Франції, Малайзії, Гонконгу, Сінгапурі та ін.) на період кризи була введена навіть повна гарантія відшкодування за вкладами всіх банків.

Таблиця 1. Зміна ключових індикаторів за даними моніторингу "Basel III: Monitoring Report"

Індикатори стійкості	31 грудня 2016 року			30 червня 2017 року		
	Група 1	З них системно-значимі G-SIB	Група 2	Група 1	З них системно-значимі G-SIB	Група 2
Коефіцієнт капіталу першого рівня (Common Equity Tier 1 - CET1), (%)	12,3	12,3	13,4	12,5	12,4	14,7
Загальна здатність банків поглинати збитки (Total Loss Absorbency Capacity - TLAC) (млрд євро)	116,4	116,4	-	109,0	109,0	-
Загальні активи (млрд євро)	67,96	44,49	5,00	66,68	43,52	4,788
Коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів, (%)	5,8	5,8	5,5	5,8	5,7	5,6
Коефіцієнт покриття ліквідністю (Liquidity Coverage Ratio - LCR), (%)	131,4	128,6	159,3	134,0	130,8	174,9
Коефіцієнт чистого стабільного фінансування (Net Stable Funding Ratio - NSFR), (%)	115,8	117,3	114,1	116,9	119,3	117,6

Джерело: [7].

Надзвичайно важливим заходом для забезпечення на глобальному та національному рівнях фінансової стабільності банківського сектору є постійний моніторинг виконання банками та їх регуляторами рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду. У цьому контексті доречно розглянути звіт цього комітету, який був опублікований у березні 2018 року [7]. Оновлений актуальний звіт "Basel III: Monitoring Report" демонструє прогрес у гармонізації фактичних показників стабільності банківських систем світу з критеріями, визначеними положеннями Базель III. Згідно з результатами звіту, усі 193 банки з досліджуваної сукупності фінансових установ (у вибірку входять 106 банків Групи 1, із капіталом понад 3 млрд євро, у т.ч. 30 системно-значимих, а також 87 банків Групи 2, капітал яких складає менше 3 млрд євро) відповідають вимогам Базель III щодо мінімальних і цільових вимог до коефіцієнту капіталу першого рівня (Common Equity Tier 1 — CET1), які було погоджено наприкінці 2015 року. При цьому усі системно важливі банки для глобальної банківської системи (Global Systemically Important Banks — G-SIB) відповідають встановленим мінімальним вимогам до рівня банківської ліквідності.

Порівняно з попереднім звітним періодом (грудень 2016 р.), середній коефіцієнт капіталу першого рівня збільшився з 12,3% до 12,5% для банків Групи 1 (у т.ч. для групи глобально важливих із 12,3% до 12,4%) та із 13,4% до 14,7% для банків Групи 2. При цьому усі без винятку банки Групи 1 та Групи 2 (у тому числі всі 30 G-SIB банків) відповідали вимогам щодо мінімального рівня капіталу 1-го рівня у 4,5% та цільового рівня 7,0%, тобто, включаючи буфер консервації капіталу (табл. 1).

Враховуючи встановлені до 2022 року мінімальні вимоги до обсягу банківського капіталу, сукупний дефіцит власного капіталу по глобально важливих банках скоротився із 116,4 млрд євро до 109,0 млрд євро.

Зростання показника CET1 у банках Групи 1 протягом 2017 році зумовлене збільшенням прибутку, отриманого найбільш великими банками світу із категорії G-SIB. Так, прибуток після оподаткування для банків Групи 1 значно збільшився протягом останніх шести місяців та досяг історичного максимуму у 212,8 млрд євро за перше півріччя 2017 року. При цьому більш ніж 65% прибутку після оподаткування банків 1-ї

групи припадає на глобально важливі банки із категорії G-SIB [7].

Середній коефіцієнт достатності капіталу 1-го рівня (Tier 1 Leverage Ratios) становить 5,8% для банків Групи 1 (у тому числі для глобально важливих банків 5,7%) та 5,6% для банків групи 2.

Середній коефіцієнт покриття ліквідністю для банків групи 1 становить 134,0%, а для банків групи 2 — 174,9%, тоді як наприкінці грудня 2016 р. його значення дорівнювали 131,4% та 159,3%, відповідно. Середній коефіцієнт чистого стабільного фінансування становить 116,9% для банків групи 1 та 117,6% для банків 2 групи на кінець червня 2017 року, порівняно із 115,8% та 114,1%, відповідно, наприкінці грудня 2016 року.

Нині 98,8% банків 1-ї групи та всі без винятку банки групи 2 у вибірці вже відповідають або перевищують мінімальну вимогу до показника LCR у 100% (при цьому усі без винятку банки групи 1 та групи 2 мають LCR, що дорівнює або перевищують мінімальну вимогу у 80%, що застосовується з січня 2017 року). При цьому 93,1% банків 1 групи та 93,8% банків 2 групи відповідають або перевищують 100% мінімальну вимогу до показника NSFR (усі банки групи 1 та 98,8% банків 2 групи перевищують значення NSFR у 90% на кінець червня 2017 року) [7].

За результатами дослідження можемо прийти до висновку, що основний прогрес у адаптації банківських систем світу до положень Базель III досягнутий у таких сферах, як забезпечення мінімальних вимог до капіталу, управління ризиками, створення захисних буферів капіталу та управління ліквідністю. Водночас ключове завдання на перспективу — це встановлення рамок діяльності, які мають забезпечити стійкість та надійність системно-важливих банків глобального рівня (G-SIB).

Незважаючи на той факт, що у розвинутих зарубіжних країнах пріоритетом є не подолання, а своєчасна діагностика та оперативне запобігання розвитку банківських криз, заходи раннього перешкоджання поширенню деструктивних кризових процесів займають вагоме місце в сучасній їх багатогранній регулятивній конструкції та системі банківського нагляду. У процесі дослідження систематизовано перелік заходів раннього реагування на фінансові кризи, що використовувались банківськими системами провідних країн світу під час останньої глобальної кризи. Як засвідчив аналіз світо-

вої банківської практики, до типових заходів антикризової спрямованості відносяться регулювання облікової ставки та нормативів обов'язкового резервування, збільшення страхової суми гарантування за депозитними вкладками фізичним особам, надання розширених державних гарантій за міжбанківськими депозитами, адресна фінансова допомога системно-важливим кредитним організаціям, викуп проблемних активів банків та додаткова капіталізація банків.

Особливості регулятивної конструкції зарубіжно-го банківського сектору в посткризовий період полягають у зміщенні акцентів із використання постреактивних заходів реагування на кризи до впровадження випереджальних превентивних заходів, спрямованих на недопущення та раннє виявлення можливих загроз банківському сектору. Ключовими елементами сучасної системи упередження банківських криз є нарощування капітальної стійкості та утворення банками буферів капіталу, зміна вимог до структури капіталу та збільшення частки капіталу першого рівня, зміна підходів до управління короткостроковою і довгостроковою ліквідністю, а також проведення регулярних сценарних стрес-тестів на предмет стійкості банківської системи, із приділенням виняткової уваги глобальним та національним системно важливим банкам.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку світової банківської системи істотно збільшується перелік ризиків, що створюють загрози її стабільності і провокують фінансові кризи, при цьому наслідки таких криз можуть мати катастрофічний характер. З урахуванням високих загроз стабільності банківського сектору, необхідно розробити на глобальному рівні ефективний багатовекторний регулятивний механізм запобігання фінансовим кризам, який буде спрямований на: раннє розпізнавання загроз і прогнозування криз; прийняття превентивних заходів щодо уникнення і локалізації кризових явищ; оперативне реагування на перші прояви кризи для недопущення економічних шоків, а також розробку нормативно-правового, методичного, інструментального та інституційного забезпечення регулятивних заходів.

З метою подолання проблем банківського сектору України, враховуючи зарубіжний досвід, пріоритетними для НБУ є прийняття середньо- і довгострокових стабілізаційних заходів, зокрема підвищення капіталізації та вимог до структури власного капіталу; формування банками захисних буферів капіталу; обмеження великих кредитних ризиків, створення додаткового запасу ліквідності та зменшення чутливості банків до валютних ризиків. Не менш важливого значення набувають заходи структурної дії, зокрема формування концептуально нового підходу до системи управління ризиками; запровадження системи стрес-тестування на постійній основі; удосконалення оцінки кредитних ризиків; запровадження кластерного підходу до банківського нагляду; встановлення особливих вимог до систем-

но важливих банків та розробка нормативно-правової бази щодо посилення відповідальності акціонерів та керівництва банків за їх діяльність.

Література:

1. Вдовичин Я.І. Роль єдиного наглядового механізму в забезпеченні стабільності Єврозони // Науковий вісник ХДУ. — Херсон. 2014. — № 7. — С. 67—71.
2. Савчук С.С. Створення Європейського банківського союзу як завершальна стадія формування Економічного і валютного союзу ЄС // Журнал порівняльного і європейського права [Електронне фахове видання]. — Вип.1, 2017. — С. 76—87.
3. Banking Union [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/finance/general-policy/banking-union/index_en.htm
4. Single Resolution Mechanism (SRM) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://srb.europa.eu/en/content/single-resolution-mechanism-srm>
5. What is the Single Resolution Fund? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://srb.europa.eu/en/content/single-resolution-fund>
6. Directive 2014/59/EU [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/59/oj>
7. Basel III Monitoring Report March 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d433.pdf>

References:

1. Vdovychyn, Ya.I. (2014), "The role of a single supervisory mechanism in ensuring of the Eurozone stability", *Naukovyj visnyk KhDU*, vol. 7, pp. 67—71.
2. Savchuk, S.S. (2017), "Creation of the European Banking Union as the final stage of the formation of the Economic and Monetary Union of the EU", *Zhurnal porivnial'noho i ievropejs'koho prava*, vol. 1, available at: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pravo/article/download/3081/2765> (Accessed 15 October 2018).
3. European Commission (2018), "Banking Union", available at: http://ec.europa.eu/finance/general-policy/banking-union/index_en.htm (Accessed 16 October 2018).
4. The Single Resolution Board (2018), "Single Resolution Mechanism (SRM)", available at: <https://srb.europa.eu/en/content/single-resolution-mechanism-srm> (Accessed 16 October 2018).
5. The Single Resolution Board (2018), "What is the Single Resolution Fund?", available at: <https://srb.europa.eu/en/content/single-resolution-fund> (Accessed 16 October 2018).
6. Access to European Union law (2014), "Directive 2014/59/EU", available at <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/59/oj> (Accessed 14 October 2018).
7. Basel Committee on Banking Supervision (2018), "Basel III Monitoring Report, March 2018", available at: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d433.pdf> (Accessed 15 October 2018).

Стаття надійшла до редакції 22.10.2018 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА